

IVO ANDRIC
POVESTEA CU ELEFANTUL VIZIRULUI
ÎN ROMÂNEȘTE DE
GELLU NAUM ȘI
VOISLAVA STOIANOVICI
PREFAȚA DE
VOISLAVA STOIANOVICI
EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ
București 1966

Coperta de *Dumitru Ionescu*

După ediția:

CABPAHA фЛЕЈІА НВЕ АНAPHTІА

НРОСВЕТА-ЕЕОрРАА

1964

și din volumul: HBO АНAPWR - нă HOPAMA
НРОСВЕТА-ВЕОрРАаі 1964

Ivo Andric

Ivo Andric aparține generației de scriitori care a pășit în literatură în ajunul primului război mondial. Problemele grave ale epocii – incertitudinea și neliniștea în fața unui viitor care se anunța sumbru și amenințător, neîmpăcarea cu o ordine socială nedreaptă și îmbătrânită, roasă de contradicții în continuă agravare și apăsând tot mai greu pe umerii popoarelor dominate – toate acestea vor modela profilul spiritual al tinerei generații din Bosnia și-și vor găsi ecoul în creația literară din acei ani. Dacă pe planul ideologic-social tineretul va răspunde la frământările zilei cu acțiuni dinamice, revoluționare, menite să răstoarne starea de lucruri perimată, tonalitatea fundamentală a literaturii, și îndeosebi a poeziei acelor ani, va fi mohofâtă, pătrunsă de pesimism și amărăciune. Ivo Andrić a fost un exponent al generației sale atât prin activitatea angajată în rândurile organizației tineretului progresist din Bosnia, cât și prin timbrul primelor sale

încercări poetice. „A debutat la sfârșitul anului 1911, în revista *Bosanska mia (Zâna Bosniei)*. Poezia lui este pătrunsă de scepticism și de deznădejde, de sentimentul unei grele solitudini. Mai târziu, într-un interviu, Andric însuși va încerca să explice acest colorit al poeziei lui și a contemporanilor săi din anii tinereții: „A fost melancolia generației sortite a întoarce cârma istoriei...”

Primele poezii ale lui Andric au fost remarcate și, în anul 1914, șase din ele vor intra în fruntea unei antologii din tânăra lirică croată și vor fi întâmpinate cu căldură de către critică și cititori. Astfel, anul 1914 constituie de fapt anul nașterii literare a lui Ivo Andric și începutul consacrării lui.

Andric s-a născut la 9 octombrie 1892, în orașelul bosniac Trav-nik. La vârsta de doi ani rămâne orfan de tată; mama, rămasă văduvă, va fi nevoită să se mute cu copilul la Visegrád, la rude, unde Ivo își va petrece copilăria. Peisajul anost al orașului, viața lipsită de bucurii, sărăcia și umilința vor lăsa o amprentă adâncă în sufletul sensibil al copilului; mai târziu, unele momente din această copilărie vor reînvia în opera de povestitor a lui Andric, îndeosebi în câteva povestiri și schițe inspirate din lumea copiilor. Liceul îl urmează la Sarajevo, absolvindu-l în 1912. În acești ani își face intrarea în rândurile organizației tineretului progresist *Mlada Bosna (Tânăra Bosnie)*, centru al unei activități patriotice-revoluționare intense. Corifeii organizației au fost câțiva tineri talentați, astăzi personalități marcante ale culturii popoarelor iugoslave – scriitorul August Cesarec, dramaturgul Ivo Vojnovic, sculptorul Ivan Mestrovic. Participarea lui Andric la activitatea organizației *Mlada Bosna* va fi, după cum va aprecia mai târziu însuși scriitorul, deosebit de importantă pentru formarea individualității lui spirituale, dar modestă ca aport la acțiunile organizației.

În anul 1912, Andric se înscrie la Facultatea de filosofie din Zagreb, apoi, începând din 1913, își continuă studiile la Viena și Cracovia. Astfel, pentru un timp, el se rupe de viața literară din țară, dar lipsa unui contact direct o suplinește prin prezența activă în paginile publicațiilor literare din Zagreb și străinătate.

În vara anului 1914, aflându-se la odihnă și tratament la Split, este arestat de către autoritățile austro-ungare, suspectat fiind de activitate revoluționară. Din Splk este dus la închisoarea din Sibenik, apoi la Maribor, unde va fi deținut un an de zile. Eliberat din închisoare, i se va fixa domiciliu forțat, și abia în 1917 îi va fi redată libertatea. Andric se întoarce întâi la Travnik, apoi la Zagreb; la începutul anului 1918 se numără printre fondatorii revistei *Knjizevni jug (Sudul literar)*, în 1924, Andric își ia doctoratul la Graz, cu dizertația „Dezvoltarea vieții spirituale în Bosnia în timpul dominației turcești”. Este oare această dizertație prima piatră în temelia documentară a operei de inspirație istorică a lui Andric, sau cercetarea arhivelor a constituit pentru scriitor punctul de plecare și un îndemn de a zugrăvi artistic vremurile apuse? În orice caz ea este dovada unui interes consecvent pentru trecutul poporului său.

Între anii 1920 - 1941, Andric se află în misiuni diplomatice la București, Roma, Madrid, Geneva, Berlin.

Anii războiului și-i petrece la Belgrad, retras din orice activitate publică. În 1945 va publica, unul după altul, cele trei romane: *Cronica Travnikului*, *E un pod pe Drina* și *Domnișoara*.

Odată cu eliberarea, Andric își reia activitatea publică și cetățenească; i se conferă titlul de academician, este ales în repetate rânduri președinte al Uniunii scriitorilor iugoslavi și președinte al Asociației scriitorilor din Serbia. În anul 1956 i se decernează Premiul național

pentru literatură, iar în anul 1961 Premiul Nobel.

În 1918, Andric a publicat prima lui carte de poezii în proză, intitulată *Ex Ponto* (după *Epistolae ex Ponto* ale lui Ovidiu). Poeziile reprezintă rodul amar al zilelor petrecute în temniță – nu numai prin faptul că acest contact brutal cu viața a devenit izvorul meditațiilor lirice ale lui Andric, dar și într-un sens mai propriu: prima parte a cărții a fost scrisă chiar în detențiune. Împrumutându-și titlul primei sale cărți de la marele poet roman, Andric atrage atenția, înainte de orice, asupra similitudinii de situații în care iau naștere cele două opere. Înrudirea lui cu exilatul din Tomis nu se oprește însă aci: din cartea lui Andric se degajă același sentiment de amărăciune și de apăsătoare singurătate, care constituie și tonul fundamental al epistolelor lui Ovidiu.

Primele experiențe de viață dureroase, accentuate de sensibilitatea deosebită a poetului, l-au făcut receptiv la alte influențe, ce-și vor găsi ecou în întreaga lui operă. În anii detențiunii, și poate chiar și mai înainte, Andric a luat contact cu opera filosofului existențialist danez Soren Kierkegaard, la care se va referi mai târziu în unele scrieri critice. Filosofia existenței, fundamentată de Kierkegaard, exprima impasul și deruta societății burgheze în fața mersului istoriei. Propovăduind suferința, neliniștea, deprimarea, Kierkegaard se retrăgea în sine, opunând astfel un individualism extrem mediului social. Nu se poate afirma că Andric ar fi fost un adept declarat al filosofiei existențialiste, după cum n-a aderat vreodată total la nicio altă școală filosofică. Dar unele idei din opera lui, îndeosebi în cele două volume de poezie, *Ex Ponto* și *Anxietăți*, pot fi privite prin prisma filosofiei existențialiste. Străduința de a pătrunde și interpreta realitatea în toată complexitatea și profunzimea ei, interesul pentru frământările cele mai intime, de totdeauna, ale ființei

umane, confruntată cu ea însăși, cu mediul și cu clipa în care evoluează, în care își caută o forță și o constanță spirituală capabile să echilibreze fragilitatea ei pământească și existența efemeră în curgerea continuă a timpului – sunt reperele principale ale gândirii ontologice reflectate în scrierile lui Andric. Acceptând suferința, durerea, neliniștea ca elemente inerente ale existenței, Andric le opune însă omul capabil să lupte împotriva lor; conștiința despre existența răului înarmează pe eroii lui Andric cu dârzenia necesară pentru a-l schimba în bine, a-i rezista și chiar și a-l învinge. Omul găsește și în nefericire resurse pentru aspirație la fericire, forțe pentru cucerirea ei, cu toate că uneori efortul omului rămâne fără rezultat. Astfel în conce. Pt, a Iu, Andric teza existențialistă a tragismului univertizată, căci în înfrângerea și căderea fizică a omului el descoperă măreția lui morală și spirituală. Însingurarea, nehmștea, plictiseala, ostilitat ea față de un mediușnic potrivnic sâ n elemente care se pot desluși în poeziile, eseurile, povestirile și romanele u, Andr1C. Ca la toți umaniștii însă, omul rămâne acea valoare: universală: reprezentând măsura tuturor lucrurilor. În concepția lui Andno umanismul apare ca o posibilitate de armonie dintre om și om dintre om și societate, dintre societate și libertate. Astfel, a depășit Andric ermetismul sumbru al angoasei existențialiste; apologiei suferinței ș, a defetismului în fața încercărilor vieții, retragerii și izolării în sine, e Le-a opus credința în om și iubirea pentru oameni, începând cu prima lui opera mai mare: „Simt o mare iubire pentru oameni, pentru faptele, pentru fericirea și nefericirile lor, pentru păcatele, patimile lupta, preocupările, erorile și suferințele lor, pentru tot ce este uman pe această planetă” (Ex *Ponto*).

Unul din exegeții opereii lui Andric, criticul iugoslav Milos Ban-d. e, scrie: „Gândirea ontologică a lui Andric,

eliberată de dogmă de obscurantism și de misticism, se manifestă în tratarea dinamică a omului descins spre infinitul posibilităților umane... în care neliniștea și suferința nu o parte intrinsecă și iminentă a drumului lui spre uman în felul acesta concepția lui despre om dobândește dimensiuni mai largi” se înseamnă conținând în esența ei teza marxistă despre datoria omului de a rămâne om”.

Sunt discutate în literatura de specialitate și alte afinități și înrudiri spirituale ale lui Andric cu gânditori și artiști ai cuvântului care au contribuit la întregirea profilului său artistic și spiritual: unii poeți sârbi moderni, ca Pandurovic și Dis, apoi Walt Whitman, pe care-l și traduce în anii tinereții, iar mai târziu îi consacră un eseu. Însuși Andric pomeneste de unii scriitori scandinavi care i-au lăsat o impresie profunda: H. Ibsen, I.P. Jacobsen, J.A. Strindberg și alții din literatura polonă, A. Mickiewicz, J. Słowacki, J.I. Kraszewski! S. Żeromski.

Importanța primei cărți a lui Andric constă înainte de toate în definirea unui program filosofic și literar, căruia scriitorul îi va rămâne credincios, în ea își găsesc locul unele din temele și motivele literare fundamentale pe care Andric le va relua și dezvolta în povestirile și romanele lui. Între altele, în *Ex Ponto* Andric și-a expus viziunea lui asupra istoriei, asupra trecutului poporului său, atitudinea sa față de pământul natal și față de străbuni: „Și iată că, în toate ceasurile de grea cumpănă, simt cum în adâncul sufletului meu, sub scoarța dură și patina cenușie a cuvintelor goale și a noțiunilor desuete și atât de trădătoare, sălășluiește veșnică, neștiută și binecuvântată, moștenirea străbunilor, a acelor care și-au culcat trupurile în vechi cimitire, iar vajnicele lor virtuți în sufletele noastre”.

(*Ex Ponto*)

Peste trei ani (1921), apare volumul *Anxietăți*

(*Nemiri*), într-un fel o continuare a prozei lirice din *Ex Ponto*, care recapitulează și conchide investigațiile lui poetice-meditative.

În țesătura poetică a *Anxietăților* sunt cuprinse câteva nuvelete-alegorn, în care poetul precizează unele idei din *Ex Ponto*. Este semnificativa *Povestea din Japonia*, alegorie despre locul poetului în Societate, ș. care a rămas crezul poetic al autorului. În timpul domniei împărătesei detestate Au-ung (aluzie transparentă la Austro-Ungaria) zice povestea, poetul se găsește în primele rânduri ale luptătorilor împotriva tiraniei. Dar după victorie el se retrage, „evrând să participe. a guvernare. În scrisoarea pe care le-o trimite tovarășilor de luptă el spune: „Noi, poeții, suntem zămisliți pentru luptă; suntem vânători pătimași dar din vânat nu ne înfruptăm. Noi suportăm orice, afară de putere. De aceea vă părăsesc, tovarășii mei de luptă, și plec în căutarea vreunui gând care încă n-a prins viață sau a vreunei năzuințe care încă n-a fost realizată”.

În 1919 Andric publică câteva scrisori sub titlul *File roșii*, o adevărată acuzație la adresa stării sociale de atunci și poate un strigăt de decepție al generației căreia primul război mondial i-a sfărâma toate duznlle. O luare de poziție atât de declarată Andric o va regăsi numai peste ani și ani de zile, în câteva nuvele și schițe realizate după cel de al doilea război mondial.

În cele două volume de poezii, Andric a pus în discuție câteva probleme fundamentale privind omul și soarta lui, neliniștile și impasurile lui, aspirațiile lui la fericire. Răspunsul une Ori clar, de multe on dramatic, totdeauna original și adevărat - a fost dat în nuvelele povestirile și romanele lui.

Germenii unor povestiri, ca și fizionomia viitorului povestitor se întrezăresc mea în cele două volume - *Ex*

Ponto și *Nemiri* – și nu numai, **n** nuveletele interpolate în textul acestor scrieri sau în unele ooezii., „a poeznle lui Andric sunt scrise în proză anunța un viitor povestitor, la povestitor, Andric a debutat în anul 1920. În patruzeci și cinci de ani, el a scris în jurul a o sută de povestiri.

În cuvântarea rostită cu ocazia conferirii Premiului Nobel, Andric însuși a încercat să-și definească esența activității lui de povestitor: „Nu este atât de important dacă un povestitor descrie prezentul sau trecutul, sau se avântă cu îndrăzneală în viitor. Esențial este spiritul care îi pătrunde povestirea, mesajul acela fundamental pe care-l transmite oamenilor opera lui.

Iar pentru asta nu există și nu pot exista reguli și îndreptare. Fiecare își povestește povestea după necesitatea sa interioară, pe măsura înclinațiilor înnăscute sau dobândite și după posibilitățile lui de expresie. Fiecare poartă răspunderea personală pentru ceea ce povestește și fiecare trebuie lăsat să povestească liber”.

Cele dintâi scrieri în proză ale lui Andric vor fi inspirate din trecutul istoric al pământului natal, Bosnia, și-și vor găsi eroii în folclorul bosniac. Prima povestire – *Drumul* lui *AH Gerzelez* a fost publicată în anul 1920, în volum separat. Eroul acestei povestiri este un viteaz legendar din secolul al XV-lea, idealizat și cântat de populația musulmană din Bosnia, într-un fel o replică dată lui Kraljević Marko, viteazul ideal al popoarelor sârb și bulgar. Ceea ce ne prezintă Andric în povestire nu este însă imaginea eroului din legendă, ci reversul ei, acele trăsături ale eroului care ni-l prezintă depoetizat, coborât de pe pedestal (așa cum își pierde din grandoare când coboară de pe cal, la hanul din Visegrád). Stăpânit veșnic de o singură patimă, mereu reînviată și niciodată satisfăcută, Gerzelez este redus de la dimensiunile de legendă la cele de om ridicol, obiect al unor glume și al

unor farse prin care masa anonimă se răzbună pe un ales al sortii, superior ei în altă ambianță. Patima care sfâșie sufletul acestui viteaz este trezită de femeia nobilă inaccesibilă, de frumusețea desăvârșită, până la care el nu știe și nu poate să dibuiască drumul, „atât de cotit și de tainic... el, cu faima și puterea lui, nu-l poate străbate, când îl străbat atâția alții, care îi sunt mai prejos...”

Ali Gerzelez, acest Don Quijote al plaiurilor Bosniei medievale, nu are decât o singură slăbiciune, suficientă însă pentru a-l face vulnerabil și, în ultimă instanță, grotesc în ochii gloatei. Gerzelez nu este însă o figură singulară în opera lui Andric. Străbat drumurile Bosniei în povestirile lui Andric alți Don Quijote, sclavi ai altor patimi – cum este Mustafa Magear, un alt cavaler al gloriei de pe câmpurile de bătălii ale Imperiului Otoman, chinuit însă de coșmaruri și ucis în mod jalnic de un țigan cu o bucată de fier aruncată ca din întâmplare; sau Gelaludin-pașa, stăpânit de nevoia înfricoșătoare și inexplicabilă de a ucide; și atâția alții, alți viziri și alți hoinari.

Povestirea *Drumul lui AU Gerzelez* este concepută panoramic, eroul (care „tinerețea și-o petrecuse mai mult pe cal, între Travnik și Istanbul”) evoluează în trei medii diferite: la hanul din Visegrád, pe drum și la Sarajevo. La începutul fiecăreia din cele trei părți oarecum autonome, Gerzelez își reface chipul de legendă, dar, de fiecare dată, aceeași patimă îi șterge poleiala de mit, îl face să piardă „orice noțiune a timpului, orice înțelegere a raporturilor adevărate și a realității care-i desparte pe oameni unii de alții”.

Toate cele trei medii, în care evoluează Gerzelez, îmbogățesc povestirea cu o galerie de tipuri de un pitoresc deosebit: de la pestrița îngrămădire de călători din hanul visegrădean, în prima parte, prin bâlciul țăganilor, din partea a doua, până la bătrâna proxenetă, tovarășii de

beție și prostituata Ekaterina la Sarajevo, întâlnim imagini în care autorul a reușit să redea cu o desăvârșită măiestrie culoarea locului și a epocii.

În *Vremurile Anikăi* scriitorul își axează narațiunea pe ideea destinului tragic al femeii ieșite din comun și, dintr-o cauză sau alta, zvârlită în afara cadrului rigid al mediului ei. Perechea remarcabilă a Anikăi este eroina povestirii *Mara curtezana*. În același timp ea este însă și antipodul Anikăi, atât prin trăsăturile esențiale ale firii, cât și prin cauzele care au scos-o dincolo de zidurile societății.

Vremurile Anikăi este o povestire concepută pe o triplă paralelă - povestea despre smintirea preotului Vujadin, întâmplare din deceniul al șaselea al secolului trecut, reînvierea amintirii Anikăi și, în sfârșit, amintirea unei alte umbre, cu o soartă asemănătoare, care a apărut și a pierit pe la începutul secolului al XVIII-lea. Așadar, povestirea cuprinde o perioadă de un secol și jumătate, iar protagoniștii proiectați pe ecranul acelor vremi poartă în ei pecetea unei înrudiri care va conferi unitate povestirii.

Personajele Vujadin, Anika, Tiana și chiar Mihailo și Krstinoia sunt urzite din complexe refulate, din instincte atavice, dintr-o senzualitate ce se dovedește fatală. Tragedia acestor oameni însă este, înainte de toate, consecința unui mecanism social istoricește determinat, în care puterea banului dă naștere la raporturi nefirești între oameni, de aici nefiind decât un pas până la conflicte tragice.

Produs răzvrătit al unei ordini rigide și apăsătoare, Anika își va exprima revolta prin răul pe care-l va face calculat și premeditat, până când societatea va găsi o modalitate de a-i neutraliza acțiunile păgubitoare, sacrificând-o. „În târg, unde bărbații și femeile se aseamănă unii cu alții cum se aseamănă oile între ele, se întâmplă ca soarta să mai aducă pe lume, așa cum aduce

vântul sămânță, vreun copil neobișnuit și care se face cunoscut prin belelele și buclucurile pe care le pricinuieste, până când i se scurtează și lui picioarele, iar vechea rânduială se rează în oraș”. Anika dispune de o forță de atracție irezistibilă, nimeni nu i se poate pune împotrivă, își supune până și stăpânirea; dar în vârtejul acesta de pătimi stârnite, ea este întruchiparea unui destin tragic, care în tragismul lui distruge tot ce atinge, dar se mistuie și el în această cădere nimicitoare. De multe ori, însă, Anika nu este cauza fărădelegilor, ea oferind doar prilejul pentru dezlănțuirea viciilor unei societăți îmbătrânite. În atitudinea unui bărbat față de ea este exprimată și esența raporturilor lui față de alți oameni. „Rar găsești operă în care să fie redat, într-o manieră atât de nemijlocită și simplă, prin atitudine față de o femeie, un întreg mozaic de relații umane”, scrie criticul iugoslav Risto Tosovic. Însuși autorul formulează această idee în povestire: „Căci nu veneau toți numai pentru ea. Unii veneau fiindcă se simțeau veșnic atrași spre ticăloșii, alții pentru că se născuseră pierduți și. disperați”. Iată explicația cauzelor acestui destin singular, sortit morții pentru că a încercat să sfarme tiparele rigide ale unor rânduieli care-i erau potrivnice.

În centrul povestirii se află răfuiala dramatică dintre Anika și protopopul Melentije, întruchiparea acelei ordini pe care Anika a călcat-o în picioare.

Cu o forță de sugestie remarcabilă sunt create și unele din personajele secundare ale povestirii – aristocraticul Ali-bei, produs rafinat al unei societăți în destrămare, și îndeosebi șeful zapciilor, Salko, un polițai cu o filosofie personală, rezultată dintr-o experiență de o viață, în contact permanent cu crima și cu răul în cele mai variate forme. Din aceeași familie spirituală de răzvrătiți face parte și Siman Vaskovic, eroul *Poveștii clăcașului*

Siman. Dar pe când în povestea Anikăi, ca și în *Drumul lui Ali Gerzelez* și în al. te câteva povestiri predomină instinctul, impulsuri atavice și iraționale, în povestea lui Siman (ca și în alte câteva povestiri din creația mai recentă a lui Andric) este mai pregnantă determinarea socială, mai sensibil pulsul istoriei. Siman s-a grăbit și a luat-o înaintea timpului său, fără să-și dea seama că schimbarea stăpânirii nu înseamnă și schimbarea orânduirii sociale, condamându-se astfel la o pieire iminentă. „Așa se întâmplă câteodată, arată autorul, când dorința generală de a uita de-un rău social, dorința care se coace în rândul mulțimii, izbucnește la un singur individ, ca o explozie timpurie și izolată, și-l distruge”. Revolta împotriva unei orânduirii nedrepte îl împinge pe Siman pe panta decăderii; în ciuda evidenței acestui fapt, el va rămâne însă consecvent cu sine însuși și nu va recunoaște că a greșit. Numai în tabloul final, ultima treaptă a căderii lui, când nu mai urmează decât moartea, el va recunoaște și va explica – disociind cu o subtilitate remarcabilă ideea de greșit de cea de prematur – esența dramei sale și o va rezuma în povestea alegorică despre cocoșul care a cântat cu o oră înaintea tuturor cocoșilor din sat și din această cauză a fost tăiat. Credința clăcașului în venirea unor timpuri mai bune pentru omul sărman rămâne nestrămutată. Și în decrepitudinea lui fizică și morală, Siman găsește resursele necesare pentru a se ridica la ideea că jertfa lui nu a fost zadarnică, că cei din frunte, prin sacrificiul lor, deschid drumul celor care vin din urmă. Este una din trăsăturile importante ale eroilor prozei lui Andric, de a fi consecvenți atât în pasiunile lor frumoase, cât și în patimi distrugătoare. *Povestea clăcașului Siman* a fost scrisă în 1948, ea reprezentând o orientare nouă în creația epică a lui Andric, prin triumful conștiinței sociale, democratice, întruchipată în protagonistul povestirii.

Pe același fir tematic – răzvrătirea împotriva răului și a nedreptății – se înșiră și povestea de proporții mai mari, despre elefantul vizirului. Este una din acele povești cu caracter oriental care circulă în Bosnia și în care „sub chipul unor întâmplări neverosimile și sub masca unor nume adeseori scornite, se ascunde istoria *adevărată* și nerecunoscută a locurilor de baștină, a oamenilor vii și a generațiilor demult dispărute”. Se înfruntă în această poveste două lumi – Gelalu-din-pașa cu tot Conacul lui, bașca elefantul, și târgul Travnikului, anonim, dar viguros, copleșit de tiranie, dar aspirând la libertate, pătruns de înțelepciunea acumulată de experiența colectivă de secole, tenace și ingenios în lupta împotriva asupririi. Gelaludin-pașa este unul din ultimii stâlpi ai Imperiului în descompunere, profesiunea lui este cea de călău, târgul nu mai: găsește niciun calificativ pentru el, căci de la vizirul „cel mai rău și până la Gelalia era drum lung și înfricoșător, iar pe drumul acesta oamenii își pierdeau de spaimă și darul vorbirii, și memoria, și capacitatea de a compara”. Iar pentru ca răul să fie, și mai mare și umilinta mai grea, vizirul. aduce pe capul târgului și elefantul, care reprezintă o unealtă în plus în jocul ucigaș al lui Gelalu din. Un mare merit al povestirii este că, în această atmosferă de spaimă, își găsesc locul ironia și râsul, iau... naștere situații grotești – cum este vizita lui Aljo la Conac, sau năzbâtiile elefantului în plimbările lui prin oraș. Sunt în povestire și meditații despre cauza primă a răului, despre impasurile și suferințele vieții, considerații la care scriitorul a ajuns cercetând istoria țării sale și a poporului său. Este meritul scriitorului că a contrapus suferințelor, pe care viața în cadrul unei anumite orânduiri sociale le impune oamenilor, o viziune optimistă, senină: vigoarea morală a poporului, gata să înfrunte orice rău.

Încă o nuvelă din acest volum i-a fost inspirată de

istoria patriei sale. Este prima operă în care Andric făurește simbolul podului, simbol la care va reveni cu predilecție în creația de mai târziu. *Podul peste Zepa* a fost scris în anul 1925 și constituie prima asaltare a istoriei de către scriitor. În povestire este tratat motivul vieții sărăcăcioase și strâmtorate într-un ținut sălbatic din Bosnia, ca și solitudinea celor doi creatori ai podului – marele vizir Iusuf Ibrahim, omul cel mai de vază al Imperiului, omul care a cunoscut și gloria și prețul ei, și meșterul italian, constructorul podului, a cărui viață se va curma când podul va fi gata, ca și cum constructorul însuși ar fi dăruit-o creației sale. Personajul principal al nuvelei rămâne podul – simbolul trăinicieii operei omului și al solidarității umane. Andric n-a putut să găsească o împerechere mai potrivită de simbol decât cea exprimată de râu și de pod – principiul dinamic și static al vieții, scurgerea nesfârșită a timpului și trăinicia și frumusețea operei umane. Într-o notație despre poduri din 1933, Andric va scrie: „Din tot ce clădește și ridică omul în instinctul lui vital, nimic nu este în ochii mei mai bun și mai vrednic decât podurile. Ele sunt mai importante decât casele, mai sacre decât templele, căci sunt ale tuturor, egale cu oricine, sunt folositoare, căci sunt clădite cu chibzuință, în locurile unde se încrucișează cel mai mare număr de nevoi ale omului”.

Sunt în *Podul peste 2 epa* pasaje de cel mai autentic lirism, adevărate poezii cântate acestui simbol, la care autorul se va întoarce peste vreo cincisprezece ani, pentru a-l crea încă o dată în monumentală cronică a podului de pe Drina.

Un grup de schițe din această culegere (*Coasa, Taifasul, Vis și realitate, Sub carpen*) este axat pe tema psihologiei țăranului, a luptei lui acerbe și neîntrerupte cu dificultățile unei vieți în care natura nu-i este mai puțin

potrivnică decât condițiile social-istorice. Deși cadrele acestei specii literare nu-i permit o investigație profundă în psihologia țăranului, Andric comunică și prin ele câte un adevăr despre om, trainic și condensat, uneori dobândind valoare de aforism. În aceste schițe, ca și în povestea cu Siman, bunăoară, se conturează mai pregnant fizionomia epocii, sunt abordate mai direct problemele omului ca ființă socială. În sfera lucrărilor cu problematica socială în prim plan se înscriu și schițele *Greva la țesătoria de covoare*, *O ușă închisă* și *Surcele*.

Trezirea conștiinței de clasă la un grup de muncitoare dintr-o țesătorie de covoare din Sarajevo, culminată cu o grevă generală în anul 1906, formează subiectul primei schițe din acest grup. Autorul enunță problemele de care se loveau muncitoarele în primele lor manifestări de clasă, conștiente de drepturile lor, dar, din păcate, stângăcia acestor proletare mai mult inimoase decât experimentate este oglindită destul de palid în schiță, nedepășind cadrul unui foileton.

Schița *o ușă închisă* este una din scrierile în care Andric se inspiră din realitățile sumbre ale celui de al doilea război mondial, înscriindu-se pe linia acelorași preocupări tematice cu nuvela de mari proporții, *Zeko*. Timpurile dramatice, trăite de întregul popor, pun și în fața fiecărui individ în parte dileme grave, revendică hotărâri imediate. Pe unii această stare excepțională îi ajută să se regăsească pe sine, să-și recupereze integritatea personală, valoarea umană - cum se întâmplă cu funcționarul Zeko din nuvela cu același nume; la alții, dimpotrivă, cusururile, ascunse cu dibăcie în condiții normale de viață, apar violent, ca sub acțiunea unui dezvoltant, în asemenea epoci de grele încercări. Astfel se întâmplă și în căsnicia inginerului Milan Separevic. Este suficientă o singură probă, o singură încercare, pentru ca

soția inginerului să-și dezvăluie egoismul feroce, lipsa totală de înțelegere, într-un cuvânt, să-și manifeste adevăratul chip, mascat o viață întreagă datorită unei bunăstări materiale care a ferit-o de orice nevoi, dar a și dezumanizat-o.

Pentru Ibro Solak, din schița *Surcele*, o revenire la viață nu mai este posibilă. Dimensiunile timpurilor noi vor străbate greu spre conștiința lui încetoșată de alcool, dar libertatea, victoria nu-i mai pot reda bucuria vieții, deși în temelia orânduirii celei noi a fost zidită și viața fiicei lui, ucisă de Gestapo, și a ginerelui, mort într-un detașament de partizani.

Multe din povestirile lui Andric își au sursa de inspirație în amintirea propriei copilării. Copilăria, în viziunea lui Andric, nu este vârsta de aur a omului, plină de lumină și bucurii, din care omul pășește în greutățile vieții. Eroii acestor opere sunt niște oameni mici, retrași în sine, preocupați uneori de probleme care pentru ființa lor iau dimensiuni tragice. Nu găsim în aceste povestiri jocuri zgomotoase de copii, râsul zglobiu nu răsună aproape niciodată în ele. Totuși, copiii lui Andric nu sunt niște ființe precoces, preocupările lor, deși lipsite de bucurii, sunt totuși pe măsura vârstei lor. Una din realizările remarcabile din acest ciclu tematic este povestirea *Panorama*, scrisă în anul 1958. Povestirea urmărește descoperirea unor orizonturi noi și ne bănuite de către un copil, dorința lui de a evada dintr-o existență anostă și cenușie, aspirațiile lui spre frumos, spre cunoaștere, spre întreaga bogăție și varietate nesfârșită a lumii. În povestire se confundă continuu planul realității cu planul visului. „Ce e lumea, lumea reală, cu oamenii vii și cu relațiile lor reciproce, exprimate în avere, în forță, în autoritate, în bani și în calcule? Și ce e imaginea lumii, cu bogățiile, frumusețile și bucuriile ei?” se întreabă băiatul atunci când

universul său de vis - panorama lumii - pleacă din Sarajevo. Lumea cunoscută la panoramă, mai reală pentru băiat decât orice realitate, se trezește la viață în imaginația lui, crește, se maturizează, îmbătrânește împreună cu el. Câtă viață conferă copilul imaginilor nemișcate ale unor ținuturi necunoscute și minunate, cât de magistral și cât de veridic zugrăvește autorul unele situații tipice se vede din portretul excepțional al fetei Mărgărita, la Rio de Janeiro, sau din episodul întâlnirii ei cu prietenul din copilărie, Alfredo, la Paris. E greu de obținut un efect artistic mai mare, de exprimat un adevăr mai complex și mai profund despre viață, cu o asemenea economie de mijloace.

Un loc aparte ocupă în creația lui Andric povestea alegorică *Aska și lupul* - jumătate basm, jumătate realitate - dezbătând în forma aceasta originală unele probleme importante, care l-au preocupat dintotdeauna pe autor și care străbat multe din operele lui. Povestirea se desfășoară pe ideea că dragostea pentru viață, mobilizarea tuturor resurselor interioare, de care nici n-am fost conștienți că le avem, fac posibilă înlăturarea celor mai grave pericole, duc la triumful vieții. Mesajul acestei povestiri se referă însă înainte de toate la locul și rolul artei în „jocul pentru viață”.

O femeie pe stânci reprezintă o investigație în conștiința și în subconștientul unei femei în pragul toamnei vieții.

Oarecum singulară ca formă în opusul lui Andric este povestirea - eseu în formă epistolară *Scrisoarea din anul 1920*. În ea și-a rezumat autorul observațiile lui îndelungate de ordin istoric, psihic, social, experiențele și cunoștințele acumulate referitor la caracterul și mentalitatea omului din Bosnia, la mediul care l-a produs pe acest om. Scrisoarea este un adevărat eseu despre

sentimentul urii care macină grupuri separate de religie, avere, poziție socială și pe fiecare individ în parte. Max Levenfeld, medic, fuge din țara în care s-a născut și a crescut. Într-o scrisoare către un prieten el analizează climatul moral al mediului pe care-l părăsește, mediul în care sentimentul predominant, colectiv, este ura – produs al istoriei agitate a acestei țări, al inegalității de tot soiul. Un lucru n-a prevăzut Max Levenfeld – că acolo încotro se îndreaptă, istoria n-a luat-o cu mult înainte, că n-a ajuns încă în faza când dispar determinantele urii, și că, în condițiile antagonismelor de tot felul, ea îl va întâmpina oriîncotro s-ar îndrepta, indiferent cum va fi deghizată și ce forme va lua. Șaisprezece ani după fuga lui de ură, Max Levenfeld va pieri în Spania, într-un spital prăbușit sub bombe, unde îi îngrijea pe ostașii republicani răniți. „Astfel și-a încheiat viața omul care a fugit de ură”, își sfârșește Andric povestirea.

De la povestire la roman Andric a străbătut un drum care a durat un sfert de secol. E adevărat că unele din povestirile lui – de exemplu *Vremurile Anikăi* – n-au fost romane potențiale. Și tot atât de adevărat este că unele din povestirile lui au constituit studii pregătitoare și exercițiu pentru roman (*Podul peste Zepa, Ciorkan și nemțoaica* și altele). Astfel, după îndelunga perioadă de pregătire a temeliei documentare și de maturizare artistică, Andric publică în decurs de un an cele trei romane: *E un pod pe Drina, Cronica Travnikului și Domnișoara*.

Primele două reconstituie, pe un plan mai amplu decât povestirile lui, secole întregi din istoria Bosniei. *E un pod pe Drina*, sau *Cronica Visegrădului*, cuprinde o perioadă de timp de aproape cinci secole – din secolul al XVI-lea, când podul a fost clădit, până la primul război mondial. *Cronica Travnikului*, sau *Vremurile consulilor*, reînvie o scurtă perioadă din trecutul Travnikului,

evenimente încadrate de anii 1806-1814 (perioada războaielor lui Napoleon), când interesele puterilor europene au impus deschiderea consulatelor francez și austriac pe lângă reprezentantul Turciei la Travnik. Astfel s-au pomenit față în față două lumi – Orientul și Occidentul – iar confruntarea lor permanentă alcătuiește țesătura acestui poem înțelept despre triumfurile și înfrângerile vieții, despre veșnica ei înnoire.

Romanul *Domnișoara* are ca temă alienarea omului sub puterea distrugătoare a banului; este biografia unei femei devenită o maniacă a zgârceniei, a acumulării, a îmbogățirii. În roman se întrezărește și un fond social mai general, al începutului de secol, în cadrul căruia dezvoltarea capitalistă duce cu necesitate la stratificare în rândurile burgheziei.

Aproape cu un deceniu mai târziu, în 1954, apare și al patrulea roman al lui Andric, *Curtea blestemată*. Acțiunea romanului este plasată în cadrele strâmte, apăsătoare, ale zidurilor unei închisori din Istanbul. În acest spațiu limitat Andric urmărește firul unor destine umane tragice, suferința în formele ei cele mai sinistre și mai umilitoare.

Nu se poate vorbi despre creația lui Andric fără a se pomeni chiar și în treacăt de activitatea lui de critic și eseist. Preocupările lui de critic stau la începutul drumului său literar. Mai târziu, el va manifesta mai mult interes pentru eseu. Unul dintre cele mai însemnate este eseul despre pictorul Francisco Goya, în care Andric dezbate unele aspecte importante din propria lui poetică și estetică. Personalitatea lui Walt Whitman l-a atras de asemenea pe Andric. În tinerețe el i-a tălmăcit poeziile în limba sârbo-croată, iar centenarul nașterii marelui poet american i-a dat prilejul să-și înceapă seria lui de portrete despre marile personalități ale vieții artistice, literare,

politice, din țara lui și din străinătate.

Activitatea sa critică-estetică va contribui la consolidarea sau revalorificarea unor personalități din literatura popoarelor iugoslave. Importante sunt lucrările lui despre marele poet romantic muntenegrean Petar Petrovic Njegos, despre criticul și poetul croat A. Matos, despre poetul modernist Rastko Petrovic și dramaturgul Ivo Vojnovic.

De ce ocupă Andric un loc atât de însemnat în literatura popoarelor iugoslave și de ce se bucură de o apreciere unanim recunoscută în lume (să nu pomenim decât o cifră: romanul *E un pod pe Drina* a apărut în peste douăzeci și cinci de ediții în limbi străine și mai mult de zece ediții în Iugoslavia; și un fapt: într-o statistică recentă publicată de UNESCO, Andric figura printre autorii în viață cei mai traduși în lume)? Pentru că opera lui dezbate temele majore ale omenirii; pentru că autorul ei s-a aplecat cu grijă asupra omului, căutând să-i înțeleagă frământările de-a lungul veacurilor; a recunoscut suferința ca o componentă a existenței umane, dar s-a străduit să-i descifreze mecanismul și să demonstreze că omul este capabil și dator să se opună forțelor răului. Fie că reînvie chipuri de legendă și epoci apuse sau este preocupat de realitatea imediată, fie că rămâne în Bosnia lui natală sau își descoperă eroii în Spania, Argentina sau Turcia, Andric recrează viața cu capacitatea de pătrundere și de cuprindere a unui mare gânditor și cu măiestria desăvârșită a unui mare artist, care, în chipuri și în întâmplări concrete, caută semnificații mai generale, plăsmuind situații și tipuri umane de mare autenticitate, în sensul acesta se vorbește și despre caracterul realist al operei lui Ivo Andric. Din povestirile și romanele lui viața se revarsă ca un șuvoi năvalnic, în nesfârșita bogăție a formelor ei de manifestare. Dezvăluirea mecanismelor

sociale care guvernează lumea, explicarea cauzalității raporturilor umane sunt aspecte dintre cele mai importante ale realismului operei lui Andric. Nicio faptă a omului nu se poate explica în afara relațiilor lui cu ceilalți oameni, tot ceea ce se întâmplă în el este în strânsă legătură cu ceea ce se întâmplă în afara lui, în jurul lui. Orice impuls, orice manifestare a omului este în esența ei derivată și determinată de un complex de relații sociale exterioare. În felul acesta apar demistificate în opera lui noțiuni ca „frică biologică”, „blestem”, „forțe inexplicabile ale întunericului”, „vină tragică”, ele fiind explicate prin forța reală a banului, a puterii, a dominației celor puternici asupra celor slabi. Este adevărat că eroii lui Andric nu se ridică până la înțelegerea cauzelor sortii lor fericite sau, mai des, nefericite. Niciun personaj din opera lui Andric nu posedă o conștiință clară a cauzalității celor ce se întâmplă în forul lui interior sau în lumea înconjurătoare, uneori nici însuși autorul nu dă un răspuns direct la această problemă, dar țesătura operei este totdeauna sugerată de ambianța socială.

Se poate vorbi despre caracterul realist al operei lui Andric și în sensul unei stricte documentări privind epoca, mediul, într-un cuvânt, cadrul social în care și urmărește personajele. Să nu ne amintim decât de excepționala realizare a celor trei ambianțe în care evoluează Ali Gerzelez – hanul din Visegrád, bâlciul ȝiganilor și Sarajevo în secolul al XV-lea. Romanele și povestirile lui de inspirație istorică au fost realizate după o îndelungă și temeinică cercetare a cronicilor, documentelor, a literaturii referitoare la epocă. Dar este tot atât de adevărat că Andric nu s-a lăsat copleșit de datele istoriei, el nu a căzut prizonier aparențelor; a reușit să pătrundă sub scoarța documentelor, a căutat esența întâmplărilor.

Cu opera lui Andric literatura popoarelor iugoslave

înregistrează calități noi, atingând „acel nivel intelectual și spiritual care i-a permis să se dezbrace de un oarecare primitivism în gândire, de anecdotism și fabulație, de nararea unor întâmplări interesante sau importante numai pentru că ele au fost importante și interesante și în viață, și nu pentru că a avut ceva să ne spună...” (D. Radovic). Narațiunea lui Andric este intelectualizată până la acea limită, unde începe speculația filosofică și psihologică pură; este deschisă, nemijlocită, poetică și emotivă până la acea graniță, unde se rupe cu hotărâre de sentimentalism și de o sensibilitate falsă și superficială. În ea colaborează fericit analistul, logicianul, psihologul, artistul. Stilul lui este desăvârșit în sobrietatea lui, având strălucirea discretă a valorilor autentice.

Dacă ar fi să definim într-un cuvânt esența operei lui Andric, e greu poate de găsit altul decât cel care a devenit simbolul lui preferat: podul, cu bogata semnificație cu care a înzestrat-o autorul – de lucru frumos și util semenilor. Căci în scrierile sale el caută și descoperă punți între veacuri și generații trecute și le construiește între oamenii și popoarele zilelor noastre. *București, 1965*

Voislava Stoianovici

DRUMUL LUI ALI GERZELEZ

Gerzelez lat haiu

La hanul de lângă vama din Visegrád se adunaseră încetul cu încetul sumedenie de călători. Pâraiele cele mici care se varsă în Drina se umflaseră, luând cu ele podul de lemn peste care duce drumul spre Priboj și desfundând pe alocuri șoselele. La pod lucrau acum niște dulgheri, iar la reparatul drumurilor argații și pușcăriașii. Toți cei care călătoreau de la Sarajevo spre răsărit făceau popas la hanul de lângă vamă, așteptând să fie terminat podul și reparate, cât de cât, drumurile.

Hanul vechi și uriaș, în formă dreptunghiulară, era

plin de tot. În jurul odăilor lui strâmte și înghesuite ca într-un fagure, se întindea un cerdac de scânduri îngust și subred. Pe el scârțâiau și răsunau într-una pașii călătorilor. Hanul duhnea a grajd și a oaie, căci în fundul curții, cât era ziua de mare, argații tăiau berbeci și le întindeau pieile la uscat, răstignite pe ziduri.

Aici se împotmoliseră în drumul lor tot felul de oameni. Suljaga Dizdar, cu trei haracilii, plecat în interes de serviciu. Doi călugări catolici, din Kresevo, în drum spre Istanbul, pare-se cu o jalbă. Un grec, călugăr și el. Trei venețieni, sosiți de la Sarajevo împreună cu a femeie tânără și frumoasă. (Despre ei se spunea că ar fi soli venețieni care merg pe uscat, la Poartă; aveau și teșcherea de la pașa din Sarajevo și-i însoțea un zapciu, ca să-i ajute la nevoie; dar se țineau rezervați și păreau distinși și suspecti.) Un negustor sârb din Pljevițe cu fiu-său, un tânăr înalt și tăcut, cu o roșeață nesănătoasă în obraji. Doi negustori din Livno, cu căraușii lor. Câțiva bei, din Posavije. Un flăcău palid, elev la școala militară din Țarigrad, însoțit de unchiul său. Trei arnăuți, salepgii. Un om din Foca, negustor de cuțite. Un individ pervers care se dădea drept hokea din Bihac, dar se pare că, de fapt, umbla prin lume mânat de instinctele lui tulburi și înflorătoare. Un arab care vindea leacuri și talismane, podoabe făcute din corali și inele în care săpa singur inițialele. Și, în afara acestora, mulțime de cărauși, geambași, samsari și țigani.

Pe lângă călătorii străini, la cafenea își pierdeau vremea, de dimineată până seara, tinerii din localitate, turcii bogați și fără treburi. Acolo răsunau, cât e ziua de lungă, râsetele, glumele, plescăiturile, glasul dairelei, al sârgheiei și-al flautei, și sunetul zarurilor zvârlite pe scândura uscată la jocul ghiulbahar. Călugării catolici nu ieșeau din odaia lor; venețienii ieșeau doar să facă scurte

plimbări, și numai toți laolaltă.

Printre ultimii, sosi și Gerzelez. Cântecul mergea înaintea lui. Pe-un cal alb cu ochii sângerii, călărea el peste câmp; ciucuri roșii loveau ochii calului; mânecile largi ale lui Gerzelez, brodate cu fir de aur, străluceau și fâlfâiau în bătaia vântului. Toți îl întâmpinară într-o tăcere plină de admirație și de respect. Îl acoperea gloria multor lupte, iar puterea lui înfricoșă; auziseră toți de el, dar puțini îl văzuseră, căci tinerețea și-o petrecuse mai mult pe cal, între Travnik și Istanbul.

La poartă, se adunaseră străinii și localnicii. Slugile îi luară calul. Când descăleca și porni spre ușă, se văzu că era neobișnuit de scund și îndesat și că umbla încet și cu picioarele crăcănate, ca oamenii care au pierdut obișnuința mersului pe jos. Și avea niște mâini nemaipomenit de lungi. După ce mormăi răstit și printre dinți *merhaba*, Gerzelez intră în cafenea. Acum, după ce dească-lecase, păru că se coborâse de pe un pedestal. Teama și respectul care-l înconjurau începură să se împrăștie; îi dădeau toți târcoale și încercau să intre în vorbă cu el, de parcă ar fi devenit egalul lor. Lui îi plăcea vorba și-o rupea nițel și pe arnăuțește, căci se învărtise mulți ani pe la Scopije și Pec. Avea vorbirea greoaie, când îi căutai nu-și găsea cuvântul, așa cum li se întâmplă oamenilor de acțiune; și-atunci dădea din mâinile lui lungi și-și rotea ochii foarte negri, ca de cobai, în care nu se deslușeau pupilele.

După câteva zile, cercul fermecat din jurul lui Gerzelez pieri cu totul; oamenii aceștia din lumea largă se apropiiau de el, unul câte unul, cu dorința inconștientă de a-i deveni egali sau de a și-l supune. Iar Gerzelez mânca, bea, cânta și juca jocuri de noroc cu ei.

Chiar de-a doua zi, o văzu pe frumoasa venețiană pe când intra cu însoțitorii ei în odaie. Gerzelez tuși, se pocni

cu palma peste genunchi și strigă de două ori în urma ei
— Aman!

„Gerzelez se aprinse. Sărea în sus numai la gândul că încheieturile ei delicate s-ar putea frânge între degetele lui. Îl durea atâtă

Note:

1 *Merhaba* – salut! (Aici și în continuare cuvintele turcești sunt date în forma în care circulă pe teritoriul Iugoslaviei.)

gingășie și frumusețe aflată în preajmă. Luă foc și deveni ridicol. Localnicii și călătorii îi prinseră imediat slăbiciunea și începură să-i dea sfaturi, să-l asmuță când într-un sens, când în altul, și să-l tachineze; iar el dădea extaziat din mâini și fulgera din ochi.

Tocmai atunci se nimeri să pice din Rogatica și Bogdan Cin-carin, un cântăreț cunoscut de jumătate Bosnie; și cum începu el să cânte, cuceri și fermeca întreg hanul. Trăgeau cu urechea până și frații catolici, de după ferestrele odăii lor, iar Gerzelez își pierdu și mintea, și măsura. Stătea zi și noapte, descins și nădușit, printre flăcăii din partea locului și printre cei ce poposiseră la han, stătea cu strachina de brânză și cu cana de rachiu puse dinainte. Ceilalți se schimbau, plecau și veneau, pe când el bea întruna, porunca și cânta, fals și gros, cu vocea lui grea și profundă. Pezevenghii râdeau acum de el fără pic de teamă sau de respect. Bogdan Cincarin, om tânăr, încărunțit înainte de vreme, își dădea capul pe spate (buza de sus îi tremura ușor) și cânta, cânta, iar lui Gerzelez i se părea că-i trage sufletul din piept și că acu-acu o să-și dea duhul, de prea multă putere sau prea multă slăbiciune.

Un mucalit din Foca stătea la masa lui și-și bătea joc de el, de se tăvăleau cu toții de răs; numai Gerzelez îl privea cruciș, beat de fericire, îl îmbrățișa și-l pupa pe umăr, în timp ce faceanul îi împuia capul, neconținut, cu

frumusețea ghiaurei. Gerzelez voia să se ducă la ea, s-o răpească și s-o aducă aici, lângă el. Hangiul cam începuse să se teamă de scandal; dar faceanul îl oprea pe voinic, cu un zâmbet ștrengăresc și superior:

— Încotro, bre omule? Crezi că asta-i hangîța din Metaljka sau vreo târfă din Sarajevo? Asta-i cucoană, bre!

Iar Gerzelez se așeza supus ca un copil și continua să bea, să fumeze, să cânte și să plătească; și până și băiatul care-l servea se strâmba în spatele lui.

Două zile a chefuit Gerzelez cu faceanul și-a strigat-o pe venețiană, și-a oftat și le-a povestit tuturor despre iubirea lui, bâlbâit, tulbure și caraghios; iar oamenii l-au bătut pe umăr, l-au mințit că ghiaura i-ar fi trimis vorbă, așa și pe dincolo, și el se ridica imediat și voia să meargă după ea, dar îl oprea faceanul care acum îl domina pe deplin, și-l așeza iar, sfătuindu-l și bătându-și joc de el, de se cutremura tot hanul de răs. A treia zi, cam pe la amiază, a i. Început să se certe faceanul și Gerzelez, fără motiv, ca oamenii la beție, când n-au altă treabă. Faceanul, șmecher, a luat o mutră serioasă.

— Și de ce n-ar putea ea să fie și-a mea?

— loc, ioc, *geanim* 1! a răcnit Gerzelez, iar fața îi strălucea de încântare că cineva i se împotrivește și că poate să lupte pentru ghiaură.

— D-apoi fata-i a celui care ajunge primul la ea, vorbi unul dintre cei de față.

— Aripă să ai, aripă să ai, bre! țipă Gerzelez către facean, vârandu-se în el și vorbindu-i mai mult cu mâinile decât cu gura.

— Luați-vă la întrecere. Punem ca țintă un măr, și cine îl apucă primul, a lui să fie fata, îi sfătui serios de tot unul din Mostar, aranjând astfel comedia pusă dinainte la cale.

Gerzelez sări imediat în picioare, se învârti, gata să

se bată, să alerge sau să arunce cu pietre, nemaştiind nici ce face, nici pentru ce, şi nemaiputând de fericire că, în sfârşit, o să-şi poată arăta puterea.

Ieşiră toţi pe maidanul din faţa hanului. Cineva atârnă un măr roşu de stâlpul unui leagăn şi întinse o sfoară în faţa celor doi alergători.

Ceilalţi se adunară, dându-şi coate şi râzând fără pic de jenă. Unii se agitau în jurul alergătorilor, alţii îi priveau ceva mai de departe. Faceanul îşi suflecă mânecile şi-i făcu să râdă pe toţi din preajma lui; Gerzelez îşi descheie cămaşa şi se legă la cap cu un batic brodat. Aşa arăta şi mai scurt, şi mai spătos. Unii puneau rămăşag că va câştiga Gerzelez, alţii că va câştiga faceanul. Cel din Mostar dădu semnalul; firul plesni şi alergătorii tăşniră amândoi o dată.

Zbura Gerzelez de parcă avea aripi; iar faceanul se opri după doi-trei paşi, tropăind pe loc, aşa cum facem când vrem să păcălim copiii prefăcându-ne, chipurile, că alergăm după ei. Gonea Gerzelez, de parcă nici nu atingea pământul; faceanul bătea din palme; spectatorii se prăpădeau de râs. Aplauze, ţipete şi râsete.

— Ha, Gerzelez!

— Halal, măgarule!

— Ha, fuga Gerzelez, şoimule!

— Aferim, urecheatule!

Se depărta Gerzelez şi devenea tot mai scurt, de parcă-i intrau picioarele în trup. Îl răzbise o energie turbată, îi făceau plăcere efortul, ţarina moale şi valul de aer proaspăt. I se părea că aude necontenit în urmă tropăitul celui alt şi asta îl stimula şi-l înNote:

I *Geanâm* – sufletul meu.

pingea înainte. Când ajunse lângă stâlp, întinse mâna după măr, dar nu izbuti să-l apuce din prima dată, ci trebui să-şi facă vânt şi-l smulse împreună cu firul. Printre

spectatori, mare halima. Unii își ștergeau lacrimile, alții se întinseseră pe iarbă și se tăvăleau de răs. Beiul cel gras din Posavina nu mai putea decât să se țină cu mâinile de burtă și să gâfâie. Iar „Dizdar-aga, sec și oficial, ședea în poartă și râdea cu gura-i știrba.

Gerzelez se opri o clipă, așa, cu mărul în mână. Apoi se întoarse, văzu că nu-i nici urmă de facean lângă el, și-i măsură pe toți cu privirea, de parcă-i vedea mai bine de la distanță. Ei nu puteau să-i deslușească expresia feței și nici privirea cumplită; dar parcă simțiră toți, într-o clipă, că se întrecuseră cu gluma. Depărtarea și distanța îi redaseră lui Gerzelez tot ce pierduse cât stătuseră împreună. Acum, când se afla la trei sute de pași și începuse să se miște spre ei, sumbru și greoi, distanța parcă îi dezmetici brusc; până și ei mai nepăsători simțiră cum îi cuprinde spaima. Nu mai încăpea îndoială că Gerzelez era furios și că punea ceva la cale. Primul se făcu nevăzut cel din Mostar; apoi, unul câte unul, începură și ceilalți să dispară prin odăile lor. Unii cotiră pe după han și dispărură în desișul de aluni.

Până să se apropie Gerzelez, pe maidan nu se mai afla tipenie de om. În iarbă rămăsese doar o năframă albă, pierdută din pricina grabei și a spaimei. Pustietatea aceasta îl înfurie peste măsură pe Gerzelez.

Descins și gâfâind, el privi pieziș și nedumerit poarta pe unde dispăruseră ceilalți. Și sub țeasta lui tare și groasă începu parcă să se facă lumină și să se limpezească totul: acolo, cineva fusese batjocorit și cele petrecute însemnau doar gluma unor haimanale. Gândul acesta îl arse ca un fier înroșit în foc. Simți dorința irezistibilă s-o vadă și s-o aibă pe ghiaură, să știe clar cum stau lucrurile sau, dacă nu, să ucidă și să facă fărâme totul din jurul lui. Și pe când trecea pe lângă poartă, legănându-și obosit șoldurile, i se ivi deodată în fața ochilor înțețoșați, la capul scării, rochia

verde, largă, și vălul alb al veneției. Gerzelez gemu doar și, așa despuiat și înfierbântat, întinse mâinile spre ea, încercând s-o ajungă dintr-un salt; dar rochia verde se legănă ușor și dispăru după ușa odăii din care se auzi limpede clinchetul cheii în broască. Gerzelez își lăsă brațele în jos, își plecă puțin capul și, îmbibat de sudoare și de forță bărbătească, rămase o clipă locului, întunecat ca un nour și puternic ca pământul însuși. Nu știa cu ce să înceapă și la cine să se repeadă. Iar când se întoarse în han, începu prăpădul și distrugerea. Un copil care, neștiind ce se întâmplase, nu se ascunsese, scăpă din mâini ulciorul și fugi să se ascundă sub un mindir, de unde nu i se vedeau decât tălpile picioarelor desculțe și crăpate. Apoi, se auzi mișcare la cai, în grajduri; prin han nu se mai vedea nicio pisică măcar. Tot ce era viu se ascunsese, cuprins de spaimă și de respect. Liniștea aceasta îl înfură și-l ațâța și mai mult pe Gerzelez. Pierzându-și capul, se repezi la uși, dar toate, ca prin farmec, erau încuiate.

Nemaiștiind ce face de mânie, Gerzelez începu să-și înșeuzeze calul și să-și umple coburii. Și tot timpul se uită în preajmă, doar – doar o da cu ochii de careva; apoi, smucind brusc dârlogii, scoase afară calul, care tremura neliniștit, și încalecă urcându-se pe butucul de tăiat carnea. Calul porni. Armele prinseră să zornăie; și imediat mânia lui Gerzelez începu să se potolească. Voinicul sculpă, ieși din ogradă și, ca într-un vis, porni de-a lungul ierbii pe care mai adineauri trecuse în fugă. Iar când se depărta puțin, văzu, fără să vrea, tocmai în colțul hanului, fereastra ghiaurei. Vederea ferestrei acesteia închise, reci și enigmatice, ca privirea femeii și ca inima omului, îi răscoli cu toată puterea furia și jalea uitate; și-n dorința nebună de-a ucide și de-a jigni pe ori-cine

Gerzelez ridică mâna-i păroasă spre fereastra ghiaurei și agitând-o, cu palma desfăcută, începu să strige,

de parcă arunca un blestem i

— Cătea! Cătea!

Călărea la trap, pe pământ moale și pe scurtătură; o să vadă el care sunt drumurile desfundate și podurile luate de apă, pe care să nu le poată trece. O să vadă el! în urmă, hanul rămăsese cuprins într-o tăcere plină de spaime.

Gerzelez pe drum

La Uvac, Gerzelez trecu apa sărind peste ea și-și nenoroci în așa hal calul, încât ca să-l vindece, își bătură capul, toți geam-bașii și cei ce se pricepeau la cai, din Priboj. Ei îi puneau calului comprese de baligă proaspătă la copite și i le spălau cu urină de copil; iar Gerzelez tăcea, se apleca, îi cerceta copitele și nu cuteza să i se uite în ochi. Dar făgăduia un galben de aur cui i-l. va lecui și-i va reda vechiul trap.

Gerzelez era tăcut și agitat și, lucru rar, nu mai putea să mănânce. De când plecase din Visegrád, nu mai avea chef de mâncare. Se așeza la masă și fuma întruna, dar îl apuca greața numai când se gândea la mâncare.

A doua zi, când se înnopta, ieși din cafenea, cercetă calul și rămase mulțumit văzându-l că merge spre bine. Apoi, pe niște drumeaguri cotite, porni pe jos spre șosea. Era o noapte întunecoasă, rece, ca atâtea alte nopți. Gerzelez rătăci multă vreme, iar în drum spre han, ajunse din urmă un călugăr gârbov sau care se prefăcea că e gârbov, ca să pară mai bătrân.

— Ești de pe-aici, părinte?

— Nu, bei-efendi, am înnoptat doar pe-aici, zise călugărul cu glas moale și de loc mulțumit că se întâlnise la o oră atât de târzie cu ditamai turcul.

Gerzelez pășea înainte, mirându-se singur ce-i venise să intre în vorbă cu călugărul.

— Spune-mi, prin cărțile dumitale n-ai cetit cumva dacă-i păcat ca o fată de credința voastră să se uite la un

turc?

Călugărul, strâns cu ușa, începu să dea din colț în colț, dar, pricepând în sfârșit că turcul e muncit de-o grijă sau de ceva asemănător, prinse curaj și ieși din impas spunând niște vorbe iscusite: bunul Dumnezeu, așa cum făcuse flori de toate felurile și de toate culorile, făcuse și oameni de credințe felurite; dacă ar fi vrut să fim toți de-o credință, vezi bine că nu ne-ar fi făcut așa, dar dacă El a rânduit altfel, atunci trebuie ca fiecare să i se închine după legea lui și să iubească și să se însoare în credința lui. De fiecare dată când asculta vorbind pe altul, lui Gerzelez i se părea că acela vorbește cu dreptate. Așa și acum. De aceea, își continuă drumul, tăcând, mânios. Nu se gândea la nimic. Deodată se întoarse cu fața spre călugăr, cerându-i parcă socoteală pentru un lucru de care acesta ar fi fost vinovat:

— Dar ia spune-mi mie. de ce femeile voastre nu-și acoperă fața?

— Iac-așa, după datina noastră sau cine știe de ce. Fleacuri muieresti. Noi, călugării, nu știm de-aste; n-avem neveste și de-aia nu știm.

— Hm!

Gerzelez îl mai privi o clipă, apoi se întoarse nepăsător și grăbi pasul. În liniștea nopții se auzea cum îi scârțâie opincile și chimirul de piele. Uimit, călugărul șontăcăia în urma lui. Când ajunseră la han, Gerzelez porni să urce treptele scării, dar se mai întoarse o dată.

— Noapte bună!

— Domnul cu tine, bei-efendi, *eisadile!* strigă călugărul, îndepărtându-se grăbit.

În zori, pe Gerzelez îl treziră voci, râsete și cântece. În josul morii, niște țigânci se spălau pe față, se stropeau, țiپau și se băteau cu nuiiele de salcie. Era în ziua de Sfântul Gheorghe.

La cafenea, îi zări pe cei doi frați Moric, fiii bătrânului Moric din Sarajevo, faimos prin bogăție și viață cucernică. Bătrânul murise în hagialâc. Iar băieții, niște pezevenghi și niște risipitori, ticăloși și nerușinați, erau vestiți în rele prin tot ținutul.

Cel mai mic învățase la medresa² din Istanbul, dar fugise de-acolo de cum îi murise tatăl, și se dedase vieții hoinare și dezmățului, continuând să poarte însă turban alb în jurul fesului. Cu toate bețiile cumplite și în ciuda vieții de vagabond, fața îi rămăsese imberbă și rumenă, ca odinioară, cu buzele răsfărte ca la un copil răzgâiat; numai ochii, nefeciorelnici și verzi, îi îmbătrâniseră și i se ofliseră parcă sub pleoapele-i umflate. Iar cel mai mare dintre frați era înalt și palid, el, care odinioară fusese cel mai falnic flăcău din Sarajevo, și avea o mustață neagră și grea. În ochii lui mari și întunecați plutea veșnic un reflex auriu. Numai că fața îi era de pe acum rece și moartă; flăcăul putrezea în taină, ros de boală lumească; și nimeni nu-i cunoștea leacul, în afară de-un bărbier din Bistrik, care-l trata cu hapuri și cu picături și nu voia să spună nimănui cum le prepară. În ultima vreme, cei doi frați nu mai călcau prin Sarajevo, căci auziseră că la toate jalbele privind nelegiuirile și ticăloșiile lor venise răspunsul definitiv de la Istanbul: să fie prinși amândoi și decapitați. Acum, de jur-împrejurul Sarajevului, frații Moric erau căutați de zapcii și de lefegiii vizirului. De altfel, și-așa erau pe ducă. Își vânduseră toți iobagii, nu le mai rămăsese decât hanul cel mare de pe Varcă și faimoasa lor casă, casa Moricilor, pe Kovac. În casa aceea își ducea zilele bătrâna lor mamă și singura lor soră, o copilă gheboasă, micuță și bolnăvicioasă.

Cei trei își dădură binețe (erau cunoștințe vechi) și începură să bea. Frații Moric observară că Gerzelez e schimbat și începură să-l întrebe și să-l tachineze.

Note:

1 *Eisadile* - noroc.

Medresa - școală medie cu caracter religios la musulmani.

— Ce-i cu tine de te-ai posomorât așa? Ai îmbătrânit, Gerzelez, orice-ai zice!

— Salutări de la Darinka, din Pljevițe; zice că de când te-ai dus tu, doarme singură.

Gerzelez tăcea, Moric cel mare vorbea pe-un ton trist, ușor blajin, ca al oamenilor definitiv pierduți; față de Gerzelez se purta cu încredere și prietenie. Cel mic abia dacă zâmbea.

— Dar scârbos mai ești în dimineața asta, râse Moric cel mare, scurt și sec.

Iar Gerzelez abia dacă îi privea. În el, totul era domol; durerea i se potolise, mânia i se răcise, dar tot îi mai era greu. Îi privea ca pe niște copii proști și neștiutori; i se părea copil oricine n-o văzuse pe ghiaura cea subțirică, în rochie largă de catifea verde, cu căpșorul ei mic deasupra gulerașului de blană. Tăcea. Frații Moric îl poftiră să meargă după masă cu ei, la bălci. Gerzelez șovăi un timp. Abia după-prânz, simțind plictiseala, cedă și primi să-i însoțească.

În vârful dealului se afla un podiș înverzit, tivit cu brazi mari și rari, deschis spre apus. Acolo se ținea bălciul țiganilor. Focurile pâlpâiau. Tobele răpâiau, tamburelele și flautele cântau. Hora nu se mai termina. Și în soarele zilei aceleia senine jucau toate culorile pe rochiile împestrițate ale țigăncilor, mai ales culoarea roșie. La bălci, oamenii beau, mâncau, alergau, râdeau, se tăvăleau și cântau întruna.

Lângă un foc, ședea Gerzelez cu cei doi Moric și cu niște flăcăi din Priboj. Beau toți rachiu. La început, lui Gerzelez rachiuul i se păruse acru. Dar ceilalți îl îmbiaseră

cu gustări, iar ziua era caldă și senină. Gerzelez bea, și de câte ori dădea băutura pe gât, vedea vârfurile brazilor întunecați legănându-se pe cerul de primăvară.

Un băcan tocmai îi spunea:

— Îndată ce-am auzit, geanâm, că ai venit și tu, am închis prăvălia; mă duc, zic, să-l văd, și gata...

Freemătul brusc al mulțimii și hohotele de râs îl întrerupseră; muzica se poticni și se încurcă: în leagăn se urcase Zemka.

Zemka asta divorțase de vreo trei ori. Zveltă, cu ochi verzi, avea pielea mai albă decât toate celelalte țigănci. Lumea spunea că nimeni nu poate s-o scoată la capăt cu ea.

Leagănul era legat de-o creangă înaltă și zbură pe sus, cu Zemka cu tot; îl împingeau două țigăncușe, iar Zemka, cu mâinile ca două aripi, se ținea strâns de frânghie și-și făcea vânt, din ce în ce mai tare, palidă și cu ochii închiși. Silueta ei trecea de linia dealului și se contura pe zare, iar șalvarii îi șerpuiau și se împleteau în zeci de cute, fâlfâind și biciuind cerul. Gerzelez stătea jos, lângă foc, urmărind din ochi zborul, și, de fiecare dată când trupul Zemkăi se înălța și se profila aproape orizontal pe cer, revenind ca într-o cădere spre adâncuri, pe el îl cuprindea un fel de sufocare plăcută, un fior, de parcă s-ar fi aflat el însuși în leagăn. Și începu să bea mai repede și mai cu chef.

Zemka nu se mai oprea; respira greu, vădit lucru, și era mai palidă, dar se înălța într-una; și de fiecare dată, când se afla pe punctul cel mai de sus, deschidea ochii și, într-o spaimă dulce, arunca o privire spre ogorul și spre râul de la poalele dealului. La început, toți o priveau tăcuți și cu admirație; curând însă începură râsetele și gălăgia bețivilor. Țiganii și flăcăii din Priboj prinseră să strige spre femeia care nu mai auzea nimic:

- Aha, ia uită-te-ncca, Zemko!
- Las-o să nu cadă, săraca!
- Ei și ce? Cade pe moale.
- Uite perna!
- Ila, ha, ha-a-a-a!
- Uih, zboară, Zemko!

Zemka obosi. Țigăncușele încetară să-i mai facă vânt, zborul era tot mai scurt; leagănul se mai mișca doar prin propria lui greutate, din ce în ce mai încet, din ce în ce mai încet, până când picioarele Zemkăi atinseră iarba și ea se dădu jos, amețită și zâmbitoare.

Gerzelez stătea și se uita; își întinse mâinile, topit – adio minte! îl copleșiră veselia și frumusețea și șalvarii aceia din *geambașma* care fâlfâiau ca un steag și se pierdeau printre vârfurile brazilor și se amestecau cu cerul senin. Tristețea lui vru parcă să se prefacă dintr-odată în chef și veselie. O clipă doar simți un fel de rușine și de regret că renunță atât de lesne la tristețe și la hotărârea furioasă de-a nu mai accepta în preajmă... nimic femeiesc... Nici măcar o pisică!... Nici măcar o pisică!...” Deodată însă, după ce şușotiră și se sfătuiră un timp între ele. Țigăncile începură să cânte în cor:

Note:

1 *Geambașma* – sort de pânză.

S-a-mbolnăvit Gerzelez-ei, aman, aman!

Și izbucni o explozie de hohote și de chiote. Toate privirile se îndreptară spre el. Gerzelez nu mai văzu pe nimeni și nimic. Ochii i se aprinseră, iar fața îi străluci; se simțea neputincios, simțea că-i ușor, dar nu putea cu niciun chip să se ridice în picioare.

Cântecul fusese plăsmuit de niște țigănci din Srebrnica, cu ani în urmă, când el zăcuse toată primăvara acolo, fiind rănit mișelește, într-o vineri, pe când se ducea la fata lui Nuribeg. Primise lovitura chiar sub fereastra ei.

Iar acum nu-și mai amintea nici de vinerea aceea, nici de fereastră, nici de fata lui Nuribeg, pe care o uitase de mult. Își amintea doar cum zăcuse, rănit și fără puteri; prin fereastră deschisă auzea murmurul și clipocitul pârâului umflat de ploi; pe deal se ținea bâlciul de primăvară și țișăncile cântau atunci inima dată despre el; și cântecul trecea de la un deal la altul, și toată valea Srebrnicei foșnea și răsuna de cântece și de clipocitul pâraielor, iar el zăcea atât de istovit, încât nu putea să-și ducă la gură nici urciorul cu limonada. Veneau amintirile, una după alta, și el nu mai era în stare să deosebească bâlciul de-aici de cel al cărui zgomot îl ascultase fiind bolnav; toate i se amestecau în minte, și cântecele, și muzica, și băutura, și oamenii de-atunci și cei de-acum, iar peste toate se legăna Zemka, descriind un arc mare și îndrăzneț. Și el o vâna din ochi și simțea cum îl trec fiori, când reci, când calzi, pe la lingurea.

În ultimele zile nu mâncase mai nimic, așa că băutura îi doborî repede. Soarele începuse să asfințească. Se porni un vânt rece. Brazii foșneau. Fumul de pe la focuri prinsese a se albaștri. Amurgea.

Gerzelez porunci unui Țigan să-i cante la ureche, pe coarda subțire. Ridica mereu palma spre lăutar, voia să-l bată, îi înjura vioara și pe cel care i-o făcuse. Iar Moric cel mare îi oprea mâna, vrând să-l potolească. Gerzelez se ridică și porni s-o prindă pe Zemka. Moricii îi opriră calea, râzând; deveniseră mai îndrăzneți și flăcăii din Priboj și râdeau și ei. Hohote și pocnete, iar lui Gerzelez i se împleticea limba:

— Ea... este... dușmanul meu.

Se smuci, întinse mâinile și se îndreptă spre Zemka. Ea stătea printre țișănci, lângă leagăn, și ronțăia niște acadele roșii, arnăuțești. Gerzelez era descins, ceacșirii îi cădeau și i se adunau în cute, iar picioarele lui, și așa

scurte, păreau mai scurte și mai groase. Brâul de ibrișin vișiniu i se desfăcuse și se târa după el, stropit cu rachiu și murdar de cenușă. Gerzelez abia se mai ținea pe picioare, se clătina când la stânga, când la dreapta. Țigăncile se prăpădeau de răs, iar ȣigani se obrăzniciseră și ei. Muzica tăcu.

— Ha, ține-l, pământule!

— Ȣine-o așa!

— Iaalah!

Iar țigănușii, urcați prin copaci, aruncau în el, pe furis, conuri de brad, uscate. Gerzelez se întoarce, se așeză la foc, începu iar să bea și intră și el în cântec.

Se lăsase întunericul. Încet, încet, oamenii se împraștiau pornind spre casă, dar Moricii și fârtății lor abia începuseră să simtă gust de băutură. Chefuiau toți și glumeau pe socoteala lui Gerzelez care-și încorda privirea ca să deslușească în beznă chipul Zemkăi, pe când totul i se mișca și i se învălmășea în fața ochilor. Lăutarii voiau să plece; chefliii îi opriseră, mai întâi cu frumosul, apoi cu forța, înjurându-i de mama lor de țigani, dându-le bani și bătându-i, cu schimbul.

— E târziu, lăsați-ne, agă dragă!

— Nu se mai vede la un pas, și-avem de mers până acasă; o să ne prăpădim pe drum.

Deodată Moric cel mic sări în picioare; fața lui imberbă păli și deveni buhăită și rea, ca la oameni în stare de orice.

— Las că vă dau eu lumină, numaidecât, sufletul mamei voastre de faraoni.

Se ridică și înșfacă un buștean mare, aprins: ținându-l într-o parte, căci îl înăbușea fumul și-l stropeau scânteile, porni cu el în brațe peste câmp, clătinându-se ușor. Pe costișa golașă, spre apus, se înălța o căpiță de fân, împrejmuită cu gard de nuiete, smulse și roase cât

apucaseră vitele să le ajungă. Moric cel mic dibui căpița pe întuneric, dar multă vreme fânul nu vru să prindă flacăra; abia după ce rupse câteva nuiele din gard și le aprinse sub căpiță, focul linse marginile și se ridică apoi tot mai sus, până când se transformă într-o coloană de flăcări, umflată de vânt și semănând cu o pânză învăpăiată, de corabie. Fânul pârla și scânteile țâșneau în roiuri; lumina roșietică scălda brazii, câmpul și oamenii care mai întârziaseră pe acolo. Lăutarii tremurau.

— Aman, agă, ce făcuși? O să ne spânzure cadiul pe toți.

— Sictir, bre, și tu și cadiul.

— Nu de măriile voastre au să se atingă, ci de noi, de țigani; și-au să zică: uite, țiganii au aprins fânul cadiului. Uf!

Târgoveții, deși beți, se speriară și ei. Își dădeau seama că întrecuseră măsura. Numai cei doi Moric stăteau jos, trăgeau cu pistoalele, beau și priveau clipind jocul flăcărilor.

Iar Gerzelez se împleticea, ceva mai încolo, în beznă, alergând după ultimele țigănci vânând-o pe Zemka. Se străduia să alerge cât mai repede; și o ajunsese în cele din urmă, dar ea coti brusc la stânga și se pierdu pe șleaul dintre ogoare. Țeapăn, greoi și beat, Gerzelez, care nu se aștepta la o cotitură așa bruscă, își mai făcu o dată vânt; dar nemaifiind în stare să se oprească, trecu de marginea capiștii și se pomeni pe malul înalt și povârnit, spre pârâu. La început, se mai ținu pe picioare; dar cum panta devenea tot mai abruptă, își pierdu echilibrul și se rostogoli ca un buștean, până la pârâu. Acolo, simți sub palme pietrele jilave și noroiul, și încercă imediat să se ridice. În ochi îi mai jucau lumini, dar jos, în viroagă, era întuneric. Bâjbâi pe întuneric și, dând de apă, începu să-și răcorească palmele și fruntea.

Și stătu așa, vreme îndelungată. Iar orele nopții se scurgeau una după alta.

Într-un târziu, simți niște fiori neplăcuți; mai revenindu-și un pic, se hotărî, cu mintea încâlcită, să iasă din viroagă. Urca și aluneca; se ținea de iarbă și de crengi, se proptea în genunchi și căuta să se îndrepte cât mai spre stânga, unde malul era mai puțin povârnit; și toate acestea le făcea ca în vis.

După multă caznă și mult timp pierdut, se pomeni pe muchia capîștii; acolo, de mult nu se mai afla țipenie de om. Era întuneric beznă. Abia când simți sub palme pământul neted și tare, își dădu Gerzelez seama cât era de istovit. Căzu în genunchi, se propti în mâini și simți sub el ceva cald și pufos: nimerise în cenușă, pe locul unde arsesese căpița de fân. Și zăcu așa, pe brânci, sprijinit în palme. Îi era rău. În grămada de cenușă de sub el, mai sclipea, ici, colo, câte o scânteie. La câțiva pași se auzeau câinii mârâind și rozând oasele rămase de la chef. Dintr-un brad. pică un con uscat și se rostogoli până la el. Gerzelez zâmbi:

— Nu mai arunca, Zemko, scorpie... Fă-te-ncca!

Nu mai putea, cu niciun chip, să-și adune gândurile. Își amintea că vrusese să bată pe cineva; voia să întrebe ce se întâmplă cu el; dar se înnorase și era noapte, târziu; și nu se afla în preajmă nici pe cine să întrebe, nici cu cine să se bată.

Gerzelez la Sarajevo

Nefericit, glorios și ridicol, așa cutreieră Gerzelez jumătate din împărăție. Despre isprăvile lui din vara aceea se știa foarte puțin, iar el le uitase aproape imediat. Se auzise doar că făcuse multe prostii pentru văduva unui negustor din Uscup și că îl jumulise o evreică frumoasă, care umbla cu niște lăutari din Selanik.

Iar în ajunul Ramazanului, Gerzelez sosi la Sarajevo.

Cu trei zile înainte de sosirea lui, cei doi frați Moric fuseseră executați, pe Kovac, la locul unde se vindea vinul. Străjile îi prinseseră într-o cârciumă, pe drumul spre Trnovo, și-i plimbaseră legați prin tot orașul. Cei doi călcau cu pas scurt și tăios, ca arnăuții; în jurul lor, mulțime de lefegii și de zapcii. În urma lor, un norișor alb, de praf.

Lumea se întorcea să-i privească.

În orașul de jos, oamenii începură să le strige ocări. Târgo-veții săreau de pe trepte și, mișcându-și picioarele chircite, își căutau pe jos papucii.

— Aha!

— Bandiții!

— Secure, pentru porci! Așa i-au dus până la Taslihan.

Dar nu i-au ucis lângă Miljacka, la Podul Latin, unde îi spânzurau pe raiale și unde cei spânzurați atârnavă câte două zile, iar trecătorii fără treabă răsuceau ștreangurile și le dădeau apoi (drumul ca să se învâртеască leșul după aceea mult timp, ca un fus. Pe ei i-au ucis repede și i-au îngropat pe Bakije, de cum s-a lăsat seara. Iar bătrâna lor mamă și-a dat sufletul fără un geamăt, văzându-i din verandă cum sunt duși la moarte.

Casa lor cea mare, cu nenumărate ferestre, care parcă privesc pe deasupra târgului și peste Igman, a rămas sumbră și pustie. Doar într-una din odăile de jos ardea o luminare. Acolo, ofilindu-se de oftică, zăcea sora celor doi Moric; cu capul ei bălai culcat pe pernele fierbinți și cu ochi aprinși de febră, ea asculta șoapta bătrfmei dădace Anda, care visa în taină s-o creștineze măcar în ceasul morții.

După primele ploi și vânturi de toamnă, ulițele Sarajevului erau curate și senine; în aer și pe case lucea lumina veselă a zilelor de toamnă; pe dealurile povârnite se iveau primele pete de frunze ruginii; în văzduh pluteau

funigiei, ca de mătase.

Fiind Ramazan, orașul era liniștit ziua; dar noaptea mahalalele răsunau de muzică, de clăci și de iubire. Prăvăliile pline de fructe, cafenelele pline de oameni erau deschise până la ziuă. Din cârciumi se răspândea mirosul iute și înăbușitor al untului și al zahărului topit. Pe ulițe treceau grupuri de femei în fruntea cărora mergea câte un bărbat cu felinarul aprins.

Prin grădini depărtate se auzea în noaptea întunecată cum bufnesc perele răscoapte, izbindu-se surd de pământ, pe când perele tomnatice, coapte și ele, se plecau peste garduri în zbenguiala lor autumnală și picau în capetele trecătorilor.

Gerzelez mergea, ars de soare și cu sufletul ușor, plin de puterea uriașă care se adună spre toamnă în orice om. Toate locurile îi erau dragi; îl așteptau multe bucurii; multe făgăduiau zilele și oamenii.

Târgoveții îl poșteau pe rând, la iftar 1. O dată, pe înserat, când se ducea la alde Bakarevic și trecea între Krsla și Turbe, se opri în fața unei case, la un colț. O slugă bătrână, cu mâinile zbârcite, freca de zor cu nisip mărunț clanța ușii dinspre uliță, când ușa se deschise pe jumătate, lăsând să se ivească o fată cu-șalvari de culoare deschisă și cu ilic roșu. Fata îi dădu ceva bătrânei și rămase o clipă așa, aplecată în golul ușii.

Ca de fiecare dată când vedea frumusețea femeiască, Gerzelez își pierdu cât ai clipi orice noțiune a timpului, orice înțelegere a raporturilor adevărate și a realității care-i desparte pe oameni unii de alții. Văzând-o atât de tânără și de atrăgătoare, ca un fruct pârguit, el nu se îndoi nicio secundă că avea dreptul să culeagă fructul acesta minunat; trebuia doar să întindă mâna și să-l ia.

O clipă, Gerzelez stătu locului și o privi cam pieziș, mijindu-și ochiul drept; apoi râse încetișor, își întinse

brațele îi

Note:

Iftar – mâncarea de dulce, care se ia noaptea, după o zi de post.

lături și, aproape topăind, se îndreptă spre ea. Fata îl observă la timp, o smuci pe bătrână de mânecă și o trase în curte. Lui Gerzelez i se suprapuseră în ochi mișcările line și largi ale trupului ei minunat; apoi auzi o bufnitură și mai văzu doar, chiar sub nasul lui, tăblia albă a ușii, dincolo de care scârțâi cheia în broască și hârșâi zăvorul. Un timp, rămase încremenit locului, pe față cu o urmă de zâmbet, care acum părea prostesc; apoi se întoarse.

— Văzuși!...

Și, uimit, repetă de câteva ori, fără să-și dea seama, cuvântul acesta fără sens și fără rost, așa cum face omul când se lovește zdravăn de ceva.

Întunericul se întetise. Dincolo de Krsla, călărași cu chică mare și cu picioare crăcănate curățau cazanele de pilaf afumate, pregătindu-se de iftar. Gerzelez porni spre deal.

La cină, vorbi tare ca să-și mai stingă amintirea. Mânca, dar i se oprea mâncarea în gât. După masă, întins pe divan, răsuflând greu de prea – multă mâncare și fumând întruna, nu se putu stăpâni și i se spovedi lui Bakaraic cel tânăr, un flăcău zvelt, cu ochii verzi, cu fața rumenă și cu un zâmbet batjocoritor pe buze. Gerzelez îi povesti totul și, povestind, se miră singur cât de mică și de neînsemnată părea întâmplarea aceea, când era povestită altcuiva. Fără voia lui, exagera, amplifică și adăuga amintiri de la alte întâlniri. Cuvintele îl sufocau.

A doua zi, se trezi după ora prânzului și porni imediat spre casa de lângă Turbe. Zi de septembrie și amărăciunea din ajun. Un zid înalt și alb, ușa grea, închisă, iar dincolo de zid, vița-de-vie.

Peste drum, din prăvălia unui halvegiu, îl strigă cineva. Un arnăut, cunoștință veche, îl salută respectuos și calm. Arnăutul era fiu de negustor din Prizren și-și ducea viața prin lume", cu negoțul", dar, de fapt, își prăpădea zilele ars de-o singură patimă: de la prietenii lui, halvegiii, o zărise pe fata din casa albă de la colț, și-acum zăcea în prăvălie și nu se mișca de-acolo, pândind zadarnic ușa frumoasei.

Când intră Gerzelez, halvegiii ieșiră de după paravanul unde frământau, icnind surd, aluatul și zahărul, și întinseră o rogojină pentru oaspeți. Gerzelez și arnăutul se străduiră să se așeze cu fața spre uliță și spre ușă. Cum nu puteau fuma și-i chinuia setea, la început abia dacă vorbiră, cu ochii ațintiți spre casa de peste drum. Apoi Gerzelez se destăinui primul și povesti „tot”. Iar arnăutul, când auzi povestea, se bucură fără pic de gelozie; fața lui gălbejită, cu zbârcituri adânci, se învioră și ochii lui stinși se învăpăiară. Începură să discute ca niște vechi prieteni. Aplecându-și fața palidă cu mustața tunsă, arnăutul vorbea încet, despărțind cuvintele.

— Ea e ca o pară ieribasma, netedă și moale. Într-adevăr, femeia de credință catolică e mai fierbinte decât orice altă femeie.

Discutară îndelung și cu patimă, turcește și în șoaptă. Arnăutul vorbea răgușit; un zâmbet i se așternea mereu, ca o umbră neplăcută, pe față. De la el află Gerzelez totul despre fata aceea.

O chema Katinka, și era fiica lui Andrija Poljas; frumusețea ei, despre care se cântau două cântece de la un capăt la altul al Bosniei, o făcea să fie tare nefericită. Din pricina frumuseții fetei, le era atacată casa. Ea nu îndrăznea să iasă nicăieri. De sărbători era dusă devreme la prima liturghie, în mahalaua catolică, acoperită și atunci ca turcoaicele, nu cumva să fie recunoscută.

Până și în curte ieșea rar, căci chiar alături se afla *islahana* 1, cu un cât mai înaltă decât casa lor, și elevii acestei școli, hrăniți prost și bătuți mereu, petreceau, palizi de dorință, ore întregi la ferestre, vânzând-o cu privirea prin curte. Și de câte ori ieșea, vedea după fereastră fața hlizită a lui Ali nebunul, un idiot galben și știrb, om de serviciu la școala vecină. Uneori, după seri furtunoase, când soldații și tinerii din Sarajevo chiuiau și tușeau pe sub ferestre și loveau în ușă, se întâmpla ca maică-sa s-o ocărăscă fără vină și să se întrebe uimită „cu cine o fi semănând, c-a scos orașul din minți, de nu mai au liniște în casă”; iar ea asculta, strângându-și ilicul pe piept, fără o rază de înțelegere în ochii ei mari. De multe ori, plângea zile întregi, neștiind ce să facă cu viața și cu frumusețea ei blestemată. În marea ei nevinovăție, își afurisea singură zilele, se frământa și se chinuia zadarnic să înțeleagă ce-o fi având în ea... obraznic și turcesc”, de-i scoate din minți pe bărbați, de ce se aprind și se adună în jurul casei lor soldații și baliii 2, de ce ea trebuie să se ascundă și să se rușineze, iar ai ei să trăiască într-o veșnică teamă. Și se făcea, din zi în zi, tot mai frumoasă.

Din ziua aceea, Gerzelez își petrecu toate după-amiezile în prăvălia halvegiilor. Acolo începură să se adune și unii bărbați din Sarajevo. Veneau și Bakarevic cel tânăr, și Dervis-beg de pe Sirokaca, roșcovan și buhăit de băutură, furios din cauza postului, și Avdica Krgealija.

Note:

1 *Islahana* - școală cu Internat.

2 *Baliu* - denumire jignitoare pentru musulmani.

mărunt, uscățiv și iute foc, mare bătaș și muieratic de-i mersese vestea. Acolo, în semiîntunericul prăvăliei, unde orice lucru era murdar și lipicios din pricina zahărului și a aburilor, așteptau împreună bubuitul tunului, discutând ceasuri întregi despre femei, numai ca să uite

setea și tutunul. Gerzelez îi asculta cu gura amară și inflamată; râdea simțind un fior dureros în fiecare mușchi și, câteodată, povestea și el, bâlbâindu-se și căutând zadarnic cuvintele. Iar în fața lui se afla casa Katinkăi, cu ușa veșnic zăvorâtă și fără nicio mișcare la ferestre. Într-o după amiază, de urât și de plictis, bărbații din dugheana halvegiilor îl snopiră în bătai pe-un brutar catolic, pe motiv că trecuse fumând 2. De asemenea încercară, ca să se distreze, să vâre zâzanie între arnăut și Gerzelez, din cauza fetei; dar dădură greș, căci arnăutul, în calmul său netulburat, zâmbea fără pic de gelozie. O dată plătiră un copil să vorbească cu glas tare și subțire, de după colț:

— Uite-o și pe Katinka! Ce mai faci, Katinka? Ce-i cu tine, că nu mai ești de văzut?

Când auzi, arnăutul îi sclipiră doar ochii și, fără zgomot, ca o nevăstuică, alunecă spre ușă. Iar Gerzelez după el. În ușă, îl ajunsese și țâșniră amândoi o dată în stradă. Afară, nimeni, nicăieri; doar ceasul lung și întunecat dinaintea iftarului și casa cea a-lbă și tainică; iar după colț se auzeau, ropotind pe caldarâm, pașii copilului care fugea. Au râs toți, multă vreme, de gluma aceasta; și-a râs și Gerzelez.

Tânărul Bakarevic propuse într-o bună zi s-o cheme pe Ivka Gigusa, o codoașă bătrână și vestită de pe Bistrik, care putea să intre în orice casă, căci făcea negoț cu năframe și cu pânză, dar nu trăia atât din pânza vândută cât de pe urma păcatului și-a nevinovăției altora. Ivka era o babă grasă și înaltă, cu ochii căprui și rotunzi. Când vorbea, îi atinge mereu lui Gerzelez

Note:

1 Focul de tun însemna sfârșitul postului de zi.

2 Fiindcă în timpul Ramadanului musulmanii nu fumează, nici creștinii nu îndrăzneau să fumeze în fața lor ca să nu le facă poftă.

genunchiul cu mâna. Codoașa făgădui să se intereseze, dar le puse de la bun început să nu tragă speranță, căci nu putea ajunge până la fată; apoi plecă, luându-și cu mare zgomot rămas bun.

A doua zi după-amiază, Gerzelez îl găsi pe arnăut cu Gigusa. Arnăutul clătina din cap.

— Ei, ei, a plecat, s-a dus.

— A plecat, zău, efendi, de două zile. Au dus-o. cică, de cu noapte; și cum să afli acum, suflete, pe unde-o fi? Or fi băgat de seamă că dați târcoale cam mulți pe lângă casă și și-or fi zis, pesemne, hai să ascundem fata. Asta e, suflete, și nimic altceva. Și-acum, pas de-o mai găsește.

Bătrâna își înălța și-și cobora glasul, clătînând din cap a pagubă. Arnăutul privea țintă înainte. Nu s-ar fi putut ghici la ce se gândește.

Lui Gerzelez îi năvăli sângele în cap. Adevărul, atât de limpede, de verosimil și de irevocabil, că, de câteva zile, în casa de pestei drum nu se mai afla fata cu fața palidă și subțire, cu păr greu și cu trup înalt și bogat (el o mai văzuse o dată, din creștet până-n tălpi), îi tulbură mințile și răsturnă totul în el. Prăvălia i se păru că se îngustează și se întunecă. Pe babă și pe arnăut îi văzu negri. Orbit de necaz, se întoarse și ieși în uliță.

Clocotea de mânie. Să nu poată ajunge până la ghiaura aceea! Să nu poată, niciodată! Și să nu poată ucide pe nimeni, să nu poată sparge nimic! (Un nou val de sânge îi năvăli în cap.) Nu cumva totul era doar o păcăleală? Nu cumva își râdeau de el? Dar ce fel de glumă putea să fie și asta? Și cum or fi femeile la care nu se poate ajunge, ca la Dumnezeu? Simțea, în același timp, că ițele pe care încerca să le apuce erau prea subțiri pentru mâinile lui și că - a câta oară în viață?! - n-o să poată nici în ruptul capului să-i înțeleagă pe oameni, și nici faptele lor cele mai simple, că o să trebuiască să renunțe, să se

dea bătut și să rămână singur cu furia lui ridicolă și cu forța lui inutilă.

Mergea surd și abătut. Nu se gândea la nimic. Prin cap îi treceau parcă, unul după altul, șiruri de nori roșii, care se ridicau și se destrămau. Mergea fără să se uite înapoi, lăsând în urmă casa cea albă și prăvălia scundă și întunecoasă.

La Krsła, trompeții făceau exerciții, întrerupând și luând mereu de la capăt melodia monotonă a unui marș militar. Soarele lumina blând. Deodată, Gerzelez simți că se sufocă și că-l trec sudorile. Mergea în josul Miljackăi; la picioarele lui, răchitele și sălciile verzi mai purtau încă urmele inundațiilor din primăvară. Ce bine că drumul pe lângă Miljacka e atât de drept și de lung; de nu s-ar termina niciodată, de n-ar face niciun cot.

Se opri abia pe Hiset și coti, știind acum precis încotro vrea să meargă. Spre Donji Tabaci. Acolo intră într-o curte mică, cu poartă înaltă. Treptele scării înguste, roase de prea multe vizite, gemeau și scârțâiau sub pașii lui. Într-o odaie mică și frumoasă, în lumina odihnitoare din dosul perdelelor de dantelă albă și subțire, ședea Ekaterina, cu ochii ei liniștiți și cu mâinile ei albe, de parcă l-ar fi așteptat. Ekaterina era fiica unui medic, venit pe vremuri de la Odesa. Pe tatăl ei, lumea îl crezuse gruzin, dar el, de fapt, fusese rus; și nu se știuse niciodată de ce emigrase. Cât trăise în Sarajevo, purtase fes și-i plăcuse să i se spună Velibeg; dar înainte de-a muri chemase popa să-i dea împărtășanie creștinească. Fiica lui, săracă și singură, se gândise mai întâi să plece la vreo mănăstire de maici, în Rusia, dar o oprise un grec, polițai. După ce-o lăsase grecul, Ekaterina se mutase într-una din căsuțele care se înșiră de la Hiset până la Donji Tabaci și unde locuiesc, câte una sau câte două, sub controlul statului, fetele care se vând, cunoscute de tot orașul. Cu ce-i mai rămăsese din

banii de la taică-său, Ekaterina cumpărase căsuța în care își ducea acum zilele, împreună cu o servitoare bătrână, fostă pe vremuri tot fată din Hiset. Ziua, Ekaterina dormea sau croșeta pernțe, în curte, la umbră, iar noaptea primea musafiri mai bogați. Și era mărunțică la trup, voinică și tăcută.

Gerzelez o cunoștea din nopțile de mai înainte. Ea se miră că-l vede venind în plină zi și se ridică în picioare, dar el îi spuse liniștit, din ușă

— Ekaterino, am venit la tine.

— Nu-i nimic, bine-ai venit! îi răspunse ea, în timp ce-i aranja, supusă, pernele.

Gerzelez se așeză pe divanul scund; Ekaterina rămase în picioare, puțin aplecată, și începu imediat să-i scoată brâul.

Apoi Gerzelez se întinse cu capul în poala ei, pe când ea îi mângâia gâtul ars de soare... Și-și lipi obrajii de țesătura subțire a șalvarilor ei; în fața ochilor îi jucau cercurile luminoase și roșii ale unui sânge nefericit, și o mulțime de amintiri, estompate și depărtate.

Mâna pe care o simțea cum îl mângâie era oare mâna femeii? Venețiana în catifea și blănuri, al cărei trup, zvelt și mobil, nici nu și-l putea închipui? îl mângâia țiganca Zemka, animal obraznic și viclean, dar drăgălaș? Sau văduva cea plinuță? Sau evreica cea pătimasă și perfidă? Sau Katinka, fructul care se cocea la umbră? Nu, mâna era a Ekaterinei. Numai a Ekaterinei. Numai până la Ekaterina se putea ajunge pe un drum drept. Și încă o dată îi veni în minte gândul cu care adormise de-o sută de ori până acum, un gând neclar, niciodată dus până la capăt, un gând jignitor: de ce-i atât de cotit și de tainic drumul până la femeie și de ce el, cu faima și puterea lui, nu-l poate străbate, când îl străbat atâția alții, care îi sunt mai prejos? Dintre toți, numai el, în patima lui ridicolă și cumplită, își

întinde mâinile, ca în vis, toată viața. Ce vor femeile? Mâna cea mică îl mângâia mereu, cu obișnuință și dibăcie, de-a lungul șirei spinării. Și, din nou, gândul se prăbuși, nedezechilibrat și greu, în adâncurile lui. Iar Gerzelez vorbi, fără să facă o mișcare, ca-n vis:

— Câtă lume am văzut, eu, Ekaterina! Câtă lume am colindat!

Nu mai știa nici el dacă voia să se laude sau să se plângă: și tăcu. Zăcea, domolit, în liniștea somnoroasă în care se adună și se împacă toate orele și toate întâmplările. Ținea ochii strâns închiși. Voia să-și prelungească clipele acestea fără gânduri și fără dorinți, să se odihnească deplin, ca omul pentru care ziua nu-i decât un scurt popas și pe care-l așteaptă alte drumetii.

Podul de pe zepa în al patrulea an al viziratului său, se poticni marele vizir Iusuf și, ca victimă a unei primejdioase intrigi, căzu pe neașteptate în dizgrație. Lupta țină toată iarna și toată primăvara. (Fusese o primăvară urâtă și rece, care nu voia cu niciun chip să lase loc verii.) Odată cu luna mai însă, Iusuf ieși biruitor din captivitate. Și viața își continuă mersul ei, sclipitoare, liniștită, monotonă. Dar din lunile acelea de iarnă când, între viață și moarte, între glorie și prăbușire, nu existase spațiu nici cât o muchie de cuțit, ceva domol și meditativ rămăsese în firea vizirului învingător. Acel ceva inefabil, pe care oamenii greu încercați de viață îl păstrează în ei ca pe un bun tainic și care numai rareori li se reflectă fără voie în privire, în gest și în cuvinte.

Trăind captiv, în singurătate și în dizgrație, vizirul își amintise mai viu de neamul său și de locurile natale. Căci amărăciunea sufletească și durerea îndreaptă gândul spre trecut. Își amintise de maică-sa și de taică-său. (Muriseră amândoi încă de pe când Iusuf nu era decât unul din ajutoarele mărunte ale mai-marelui peste grajdurile

împărătești; și el avusese grijă să le împrejmuiască mormintele cu gard de bolovani și să le pună la cap pietre funerare, albe.) își amintise de Bosnia și de satul *Zepa*, de unde fusese luat pe când avea abia vreo nouă ani.

În ceasurile de restriște, găsise alinare și-i fusese plăcut să se gândească la țara depărtată și la satul cel împrăștiat, 2 epa, unde în fiecare casă dăinuie un basm despre gloria și despre succesele lui la

Țarigrad și unde nimeni nici nu cunoaște și nici nu bănuiește cealaltă față a gloriei, și nici prețul cu care se dobândesc succesele.

Și chiar în vara aceea, avu prilej vizirul să stea de vorbă cu unii călători veniți din părțile Bosniei. El îi întreba și ei îi povesteau. După răskoale și războaie, urmaseră anarhia, lipsurile, foametea și molimele de tot felul. Și rându-lusuf să se trimită bogate ajutoare la toți ai săi, câți mai trăiau în *Zepa*; și porunci totodată să se afle cărui soi de clădire publică îi simt oamenii cel mai greu lipsa. Și i se aduse la cunoștință că mai există patru familii din neamul *Setkic*, și că sunt cam cele mai avute din sat, dar că și satul și întreg ținutul sărăcise, că geamia, după ce se dărăpănase, căzuse pradă focului, iar cișmeaua secase; dar cel mai rău era că n-au oamenii un pod peste *Zepa*. Satul se află pe o colina, chiar la vărsarea *Zepei* în *Drina*, și singurul drum spre *Visegrád* duce peste *Zepa*, la cincizeci de pași mai sus de gura râului. Orice pod de bușteni ar face localnicii, îl ia apa. Căci ori se umflă *Zepa*, năvalnică și pe neștiute, ca toate șuvoaiele de munte, și atunci surpă și mătură din cale buștenii, ori crește *Drina*, zăgăzuind apele *Zepei* la vărsare, și-atunci șuvoiul se ridică și ia și podul, de parcă n-ar fi fost. În plus, la vreme de iarnă, se așterne poleiul peste bușteni, iar oamenii și vitele își frâng gâtul. Și cine s-ar gândi să le clădească acolo un pod, le-ar face mare bine.

Vizirul dăruia clăci șase covoare pentru geamie și paralele trebuitoare ca în fața geamiei să se înalțe cișmea cu trei țevi, și hotărî totodată să li se clădească oamenilor pod.

Pe-atunci trăia la Țarigrad un italian, meșter zidar, care clădise în preajma orașului câteva poduri de i se dusesse vestea. Pe el îl tocmi vistiernicul vizirului și-l trimise, cu doi oameni de la curte, în Bosnia.

Cei trei ajunseră la Visegrád încă pe zăpadă. Câteva zile de-a rândui, visegrădenii văzură uimiți cum meșterul, adus de spate și cărunț, dar încă rumen și tânăr la față, mergea la podul cel mare de piatră, pisa mortarul din încheieturile podului, îl strivea între degete și-l încerca pe limbă, și cum măsura cu pasul arcul bolților. Apoi meșterul se duse câteva zile la Banja, unde se afla maidanul de calcar din care fusese scoasă piatra și pentru podul de la Visegrád. Acolo, scoase argații și dezgoli maidanul, până atunci complet acoperit cu pământ și plin de tufe și de brădet. Argații săpară până ieși la iveală o vână de piatră largă și adâncă, mai albă și mai compactă decât cea din care fusese clădit podul Visegrádului. De-acolo, meșterul coborî pe Drina, până la Zepa, și hotărî locul schelei pentru căratul pietrei. Atunci, unul din cei doi oameni ai vizirului porni spre Țarigrad cu devizul și cu planurile.

Meșterul rămase locului să-l aștepte, dar nu vru să locuiască nici în Visegrád și nici la vreuna din familiile de creștini statornicite pe malurile Zepei. Ci își clădi o căsuță de lemn pe-un podiș, în unghiul acela format de Drina și Zepa - omul vizirului și un *chiatib* i-au fost tălmaci - și se mută în ea. Meșterul își gătea singur. Cumpăra ouă, caimac, ceapă și fructe uscate de la țărani. Carne, cică, nu cumpăra niciodată. Și, când îl vedeai, cioplea, și desena, și cerceta soiurile de calcar sau observa matca și mersul Zepei.

Peste un timp, se întoarse de la Țarigrad omul trimis, aducând aprobarea vizirului și prima treime din banii trebuitori.

Și începură lucrările. Iar uimirea oamenilor în fața unor lucruri atât de neobișnuite nu mai cunoscă margini. Ceea ce se făcea acolo nu aducea nici pe departe a pod. Mai întâi, meșterul porunci să fie înfipite pieziș în Zepa niște grinzi grele de brad; apoi, între ele, dădu poruncă să fie așternute două rânduri de pari, împletite cu nuiiele și bătătorite cu lut, ca redutele. Astfel fu abătut râul și secată jumătate din albie. Dar tocmai când treaba aceasta fusese terminată, se porni în munți o ploaie năprasnică și, cât ai clipi, Zepa se tulbură și își umflă apele. În aceeași noapte, ea sparse la mijloc digul gata făcut. Iar când se luminează ziua, apele scăzură, dar împletitura zidului rămase găurită, parii smulși, grinzile strâmbate. Printre cei ce lucrau la pod cât și printre oamenii din popor începu să se vorbească în taină că Zepa nu primește pod.

Dar meșterul porunci, chiar a treia zi, să fie bătuți alți pari, mai adânc, iar grinzile să fie îndreptate și potrivite. Și din nou începu să răsună matca râului de maiuri, de strigătele celor ce munceau și de loviturile lor cadențate.

Abia când toate pregătirile fură terminate și piatra din Banja se afla cărată la schelă, veniră cioplitori și zidari din Hertegovina și din Dalmația. Noilor veniți li se ridicară barăci, în fața cărora ciopleau piatra, albiți de pulberea ei cum sunt morarii albiți de făină. Iar meșterul se tot învârtea pe lângă ei, se apleca mereu și măsura unghiurile cioplite, cu un echer de tablă galbenă și cu o cumpănă făcută dintr-un plumb legat la capătul unui fir verde. Malurile stâncoase și povârnite fuseseră tăiate de-o parte și de alta. când se făcu simțită lipsa de bani. Printre cei ce munceau se ivi nemulțumirea, iar în popor începu să se

vorbească iar că nimic n-o să se aleagă din pod. Unii, întorși din călătorie de la Țarigrad, povesteau că acolo se zvonește cum că vizirul s-ar fi schimbat. Nimeni nu cunoaște pricina, îl necăjește poate vreo

Note:

1 *Chiatib* – pisar, scrib.

boală sau îl rod grijile, dar Iusuf devine pe zi ce trece mai inaccesibil și lasă baltă lucrările începute chiar și la Țarigrad. După câteva zile însă, omul vizirului aduse restul banilor și munca la pod își recapătă mersul obișnuit.

Cu vreo două săptămâni înainte de Sfântul Dumitru, cei care treceau Zepa peste bârne. ceva mai sus de construcție, văzură pentru prima dată cum de pe ambele maluri ale râului, din șistul surîntunecat, răsărea un zid alb și neted, de piatră cioplită, prins din toate părțile în păienjenișul schelelor. De atunci, zidul crescuse zi de zi. Dar tot cam pe atunci se lăsară și primele geruri și lucrările încetară. Zidarii se duseră pe la vetrele lor, pentru iernat, iar meșterul rămase să ierneze în casa lui, din care aproape că nu ieșea nicăieri, aplecat cât era ziua de lungă peste planurile și socotelile sale. Schelăria construcției însă o vizita adesea. Iar când, spre primăvară, gheața începu să crape, meșterul îngrijorat își petrecea mai toți timpurile pe la schele și pe la diguri. Ba uneori se ducea acolo și noaptea, cu o torță în mână.

Încă înainte de Sfântul Gheorghe, zidarii se întoarseră și lucrările reîncepură. Iar la jumătatea verii munca luă sfârșit. Lucrătorii dăruimă voioși schelele, și din împletitura aceea de grinzi și scânduri se ivi podul zvelt și alb, adus într-un singur arc de la o stâncă la alta.

Într-un ținut atât de sfâșiat și de pustiu te-ai fi putut aștepta la orice mai degrabă decât la minunea aceasta de pod. Părea că ambele maluri își aruncaseră unul spre altul câte un șuvoi înspumat de apă și că șuvoaiele se

ciocniseră, se contopiseră într-un arc și rămăseseră așa o clipă, plutind pe deasupra prăpastiei. De sub arc se întrevedea, la marginea zării, o frântură din Drina cea albăstruie; iar sub el, în adânc, gâlgâia

Zepa înspumată și îmblânzită. Vreme îndelungată ochii oamenilor nu izbutiră să se deprindă cu arcul acesta făcut din linii subțiri și bine gândite, care părea că se agățase numai, din zbor, de stâncile ascuțite și sure, pline de brândușe și de curpeni de munte, ca să-și continue zborul și să dispară la primul prilej.

Din satele învecinate lumea dădu năvală să vadă podul. Târgoveții de la Visegrád și Rogatica veneau să-l admire și să regrete că se află între stâncile și în sălbăticia asta, și nu în târgul lor.

— Să fi născut și voi un vizir! le răspundea zepenii, lovind cu palma zidul de piatră care avea muchiile drepte și ascuțite, de parcă ar fi fost tăiat în brânză și nu cioplit în piatră.

Iar când primii călători începură să treacă peste pod, oprindu-se într-una ca să-i admire frumusețea, meșterul plăti muncitorii, își făcu bagajele, își încarcă lăzile cu instrumente și cu hârtii și plecă la Țarigrad, împreună cu oamenii vizirului.

Abia atunci începu să se vorbească despre el în oraș și prin sate. Selim, ȋiganul care-i adusese cu calul său lucrurile trebuitoare din Visegrád și singurul care mai intrase în casa meșterului, stătea cât e ziua de lungă prin prăvălii și povestea, pentru a nu știu câta oară, tot ce știa despre străin.

— D-apoi nici nu era om ca toți oamenii. Pe iarnă, când nu se lucra la pod, stau eu acasă și nu dau vreo zece - cînșpe zile pe la el. Iar când mă duc, găsesc toate claie peste grămadă, așa cum le lăsasem. În coliba înghețată îl văd pe el, cu o căciulă din blană de urs înfundată pe cap și

înfofolit până sub barbă; numai mâinile îi stăteau afară, învinețite de frig. Și râcăia într-una pietroaiele alea, apoi scria ceva; și iar râcăia, și iar scria. Și tot așa.

Când am deschis, s-a uitat o dată la mine cu ochii ăia verzi, și sprâncenele i s-au zbârlit de-ai fi zis că vrea să mă înghită de viu. Dar n-a scos o vorbă. Om ca ăsta, n-am mai pomenit. Și cât s-a mai chinuit săracu'! Un an și jumătate, măi oameni buni. Iar când a isprăvit, a plecat la Stambul și și-a luat zborul călare. Dar n-a întors măcar o dată capul. Să se uite la noi ori la pod, ioc!

Iar negustorii îl descuseau tot mai mult despre meșter și despre viața lui; și se minunau tot mai mult, și regretau amarnic că nu-l priviseră mai bine și mai atent când mai trecea încă pe străzile Visegrádului.

În timpul acesta, meșterul își vedea de drumul lui; iar când ajunse la două poște de Țarigrad, se molipsi de ciumă. Și așa, cuprins de fierbințeli, abia ținându-se pe cal, sosi în oraș. Și trase de-a dreptul la spitalul franciscanilor italieni. Iar peste o zi, la aceeași oră, își dădu sufletul, în brațele unui călugăr.

A doua zi, în zori, vizirului i se aduse la cunoștință moartea meșterului și-i fură înmânate calculele și planurile podului, aflate asupra acestuia. Meșterul primise numai o pătrime din ce i se cuvenea. Și nu lăsase în urma lui nici datorii, nici bani sau averi, nici testament și nici vreun moștenitor. După ce chibzui câtăva vreme, vizirul hotărî ca una din cele trei părți rămase să fie dăruită spitalului, iar celelalte două să fie date de pomană, pentru pâinea și ciorba săracilor.

Tocmai pe când dădea poruncile acestea - era o dimineață calmă, de sfârșit de vară - i se aduse scrisoarea unui *tnualim* tânăr și învățat, originar din Bosnia, care scria versuri frumos șlefuite și căruia vizirul îi făcea daruri din când în când și-l ajuta. El auzise despre podul pe care

vizirul îl clădise în Bosnia, scria mualimul, și nădăjduia că va porunci să se pună și acolo, ca pe orice construcție de folos obștesc, o inscripție, ca să se știe când a fost clădit și de către cine.

De aceea, el, mualimul, gata ca totdeauna să-și pună priceperea și cunoștințele în slujba vizirului, îl roagă să-i facă cinstea de-a primi cronograma pe care i-o trimite și pe care a alcătuit-o cu mare trudă. Pe o hârtie ceva mai țeapănă, alăturată răvașului, se afla cronograma, scrisă cu litere fine și cu inițiale roșii și aurii:

Când Dreapta Cărmuire și Arta cea Măiastră

Se înfrățiră, dându-și mâna.

Ivitu - s-a acest prea mândru pod.

Spre marea bucurie a supușilor

Și întru slava lui lusuț-vizirul.

În lumea asta și în cea de veci.

Dedesubtul versurilor era desenată pecetea ovală a vizirului, împărțită în două câmpuri inegale; pe cel mai mare scria: *hisuf Ibrahim, adevăratul rob al lui Dumnezeu*, iar pe cel mai mic se afla deviza vizirului: *În tăcere e siguranța*.

Vizirul zăbovi multă vreme în fața răvașului; stătea cu brațele întinse, apăsând cu o palmă versurile inscripției, iar cu cealaltă socotelile meșterului și planurile podului. În ultimul timp. feluritele scriituri și inscripțiile de felul acesta îl îndemneau la meditații tot mai îndelungi.

În vara aceea se împlineau doi ani de când vizirul suferise căderea și cunoscuse temnița. În primele zile după reluarea puterii, el nu-și dăduse seama dacă i se schimbaseră sau nu în vreun fel firea. Era la vârsta cea mai frumoasă, când poți cunoaște și simți valoarea adevărată a vieții; își doborâse toți dușmanii și era mai puternic decât oricând; adâncimea căderii de ieri îl ajuta să-și măsoare înălțimea puterii de astăzi. Dar, cu cât trecea vremea, în

loc să uite, vizirul începu să-și amintească tot mai des de

Note:

1 *Muallm* – învățător.

temniță și, chiar dacă izbutea uneori să-și alunge gândurile, visele nu și le putea alunga. Și în vise începuse să-i apară temnița; iar din visele nopții, temnița trecea, ca o spaimă incertă, în realitate, și-i otrăvea zilele.

Fără să-și dea seama, vizirul devenise mai sensibil față de lucrurile din jurul lui. Începuseră să-l supere unele obiecte pe care mai înainte nici nu le observa măcar. Poruncise ca toată catifeaua din palat să fie scoasă și înlocuită cu o stofă de culoare deschisă, netedă, moale și care să nu scârțâie când o pipăi. Îi deveni nesuferit sideful, căci îl asocia în gând cu pustietatea rece și cu singurătatea. La atingerea sidefului, și chiar numai la vederea lui, i se strepezeau dinții și i se încrețea pielea. Lucrurile din casă și armele încrustate cu sidef fuseseră scoase din odăile lui.

Încet, încet, începu să privească totul cu neîncredere ascunsă, dar profundă. Cu timpul, i se cristaliza în minte gândul că orice faptă și orice cuvânt al omului *pot* aduce o nenorocire. Și această *posibilitate* prinse a emana din fiecare lucru pe care-l auzea, îl vedea, îl spunea sau îl gândea. Vizirul biruitor începu să se teamă de viață. Astfel, fără să bănuiască, intra în starea aceea care e prima etapă a morții, și în care omul dă să observe cu mai mult interes umbra lucrurilor decât lucrurile înseși.

Răul acesta zbuciumă și sfâșie măruntaiele; dar nici gând să te poți mărturisi sau să te încrezi în cineva; iar când răul își termină opera și iese la suprafață, nimeni nu-și dă seama ce s-a petrecut; oamenii spun pur și simplu: moartea. Căci oamenii nici nu bănuiesc câți dintre puternicii și mai-marii lumii aceștia mor înăuntrul lor, pe tăcute și pe nevăzute, dar repede.

Și în dimineața aceea vizirul era ostenit și nedormit, dar calm și concentrat; își simțea pleoapele grele și fața ca de gheață, în răcoarea dimineții. Se gândea la meșterul străin care murise și la sărăcimea care va mânca pâine din ce câștigase el cu atâta trudă. Se gândea la depărtatul, muntosul și întunecatul pământ al Bosniei (de totdeauna, gândurile lui despre Bosnia aveau ceva întunecat în ele!), pe care însăși lumina islamului nu izbutise să-l lumineze decât în parte, și unde viața, fără pic de blândețe și de civilizație mai aleasă, e săracă, stearpă și aspră. Și câte asemenea meleaguri or mai fi existând în lumea aceasta a Domnului? Câte râuri sălbătice, fără pod și fără vad? Câte locuri fără apă bună de băut, câte geamii fără podoabe și fără pic de frumusețe?

În gând, i se deschidea lumea, plină de nevoi, de necazuri și de spaime în felurite forme.

Soarele scliffea pe țiglele mărunte și verzi ale chioșcului din grădină. Vizirul își coborî privirea pe versurile mualimului, apoi ridică mâna domol și șterse de două ori întreaga inscripție. Iar după o clipă șterse și prima parte a peceteii, cu numele lui. Rămăsese numai deviza: *În tăcere e siguranța*. După ce zăbovi o clipă, vizirul ridică iar mâna și, cu o mișcare hotărâtă, o șterse și pe ea. Astfel rămase podul fără nume și fără semn. Acolo, în Bosnia, el strălucea în soare și scliffea în lumina lunii. Și treceau peste el oamenii și vitele. Încetul cu încetul, dispăru de tot cercul acela de pământ răscolit și de cioburi împrăștiate, Care însoțesc orice construcție nouă; oamenii cărară către casă și apa duse la vale parii ruși, bucățile de schele și grinzile rămase, iar ploile spălară urmele muncii cioplitorilor. Dar locul nu s-a putut alipi podului și nici podul locului. Privit dintr-o parte, arcul lui alb, adus cu îndrăzneală, părea veșnic despărțit și singur, și-l surprindea pe călător ca un gând straniu, rătăcit și prins

printre stânci, în sălbăticie.

Cel care povestește toate acestea e primul care s-a gândit să-i cerceteze și să-i afle obârșia. Gândul i-a venit într-o seară, pe când se întorcea din munți și, ostenit, s-a așezat lângă parapetul de piatră al podului. Erau atunci zile fierbinți, de vară, dar noaptea se lăsa răcoare. Iar când și-a rezemat spatele de piatra podului, omul a simțit că ea mai păstra încă dogoarea zilei. El era nădușit, iar dinspre Drina sufla un vânt rece; plăcută și ciudată i-a fost atingerea pietrei aceleia calde și șlefuite. S-au înțeles de îndată. Și-atunci a hotărât să-i scrie povestea.

Povestea cu elefantul vizirului

Orașele și târgurile bosniece sunt pline de povești. În poveștile acestea, de cele mai multe ori *născocite*, sub chipul unor întâmplări neverosimile și sub masca unor nume adeseori scornite, se ascunde istoria *adevărată* și nerecunoscută a locurilor de baștină, a oamenilor vii și a generațiilor demult dispărute. Ele fac parte din categoria acelor minciuni orientale, despre care un proverb turcesc spune că sunt „mai adevărate decât oricare adevăr”.

Poveștile bosniece duc o viață tainică și ciudată. În privința aceasta ele se aseamănă cu păstrăvul bosniac. În râulețele și pâra-iele Bosniei trăiește o specie deosebită de păstrăv, nu prea mare, negru de tot pe spinare și cu două-trei pete mari, roșii. Păstrăvul bosniac, neobișnuit de lacom, e tot pe-atâta de iute și de viclean și se repede orbește la undița pescarilor iscusiți, dar e inaccesibil și chiar invizibil pentru cei ce nu cunosc apele din partea locului și soiul acesta de pește. Un asemenea necunoscător poate să bată zile întregi, cu undița în mână, prundișul din preajma râului și să nu pescuiască nimic, ba, chiar să nu vadă altceva decât un fulger negru care despică din când în când apa, de la un pietroi la altul, și seamănă a orice, numai a pește nu.

Cu poveștile bosniece se întâmplă la fel. Poți să trăiești luni de zile într-un târg din Bosnia, și să nu auzi cu adevărat și în întregime niciuna dintre ele; dar ți se poate întâmpla la fel de bine să înnoptezi de nevoie cine știe unde și să ți se povestească și trei, și patru asemenea povești, ba chiar dintre cele cu totul de necrezut, care spun cel mai mult despre locuri și despre oameni.

Travnicenii, oamenii cei mai înțelepți din Bosnia, știu cele mai multe povești de felul acesta, dar le spun rar străinilor, așa cum bogatul dă greu banul din mână. În schimb, fiecare poveste pe care o spun prețuiește cât trei povești obișnuite; firește, după părerea lor.

Așa e și cu povestea despre elefantul vizirului.

Travniceni – locuitori ai Travnikului.

Când a fost schimbat vizirul Mehmed Rujdi-pașa, travnicenii se simțiră îngrijorați, și nu fără motiv. Vizirul fusese un chefliu, ușuratic, senin și delăsător, dar atât de bun, încât nici Travnikul, nici Bosnia nu-i simțiseră prezența. Oamenii mai ageri și mai înțelepți căzuseră de mult pe gânduri, căci prevedeau că binele acesta n-o să dureze mult. Iar îngrijorarea care îi cuprinsese acum era dublă: pe de o parte, pentru vizirul cel bun care pleca, pe de alta pentru vizirul cel nou, necunoscut, care trebuia să-i ia locul. Și imediat începură să se intereseze cine era cel ce urma să vină.

Mulți străini se minunau că travnicenii caută să afle atâtea despre fiecare vizir nou, de cum aud de numirea lui, și râdeau de ei punând asta pe seama curiozității, a înfumurării și a obișnuinței de a-și vâri nasul în importanțele treburi ale cârmuirii. Dar n-aveau dreptate. (Ironicii, în genere, au rareori dreptate.) Nici indiscreția, și nici mândria nu-i mânau pe travniceni să se intereseze atâtea despre fiecare nou vizir, despre particularitățile și deprinderile lui fizice și morale cele mai neînsemnate, ci

experiența îndelungată și nevoia aprigă.

De-a lungul anilor, în șiragul atâtor viziri se perindaseră oameni de toate soiurile: înțelepți și omenoși, nepăsători și cinici, caraghioși și păcătoși, dar printre ei fuseseră și unii atât de amarnici și de cumpliți, încât povestea însăși sare peste ei și nu pomeneste numele celor mai răi și mai de seamă dintre răi, după cum nu pomenesc oamenii din popor, dintr-o teamă superstițioasă, numele molimelor și al altor nenorociri.

Au întrebat deci travnicenii în dreapta și-n stânga, au cheltuit și au făcut cinste, doar doar or putea să afle ceva despre omul care avea să le vină ca vizir. Se întâmplă uneori să dea bani vreunuia care, chipurile, știa multe, iar mai pe urmă să-și dea seama că avuseseră de-a face cu un escroc sau cu un mincinos. Dar nici banii aceștia nu-i socoteau cheltuiți de pomană, căci și ce se *poate* minți despre un om spune câteodată destule despre el. Trecuți prin multe și ageri la minte cum sunt de felul lor, travnicenii puteau să scoată și din minciunile acestea un grăunte de adevăr, pe care nici mincinosul însuși nu-l bănuia printre minciunile lui. Așadar, minciunile serveau, dacă nu pentru altceva, măcar ca puncte de plecare, și după ce se afla adevărul, erau ușor înlăturate. Doar nu degeaba spun travnicenii bătrâni că în

Bosnia există trei orașe cu înțelepți. După care adaugă imediat că unul dintre ele, cu oamenii cei mai înțelepți, firește, e Trav-nikul. Numai că, de obicei, uită să le numească și pe celelalte două.

Așa izbutiră ei și de data aceasta să afle o mulțime de lucruri despre vizirul cel nou, încă înainte de venirea lui.

Vizirul se numea Seid Ali Gelaludin-pașa. De felul lui era din Adrianopol; om învățat, după ce terminase toate școlile și urma să devină imam într-un cartier sărac al Adrianopolului, lăsase totul baltă, pe neașteptate, și,

plecând la Istanbul, intrase în administrația armatei. Acolo căpătase faimă atât pentru dibăcia cu care îi prindea pe hoți și pe furnizorii necinstiți, cât și pentru pedepsele aspre și nemiloase la care îi supunea. Se povestea cum că o dată prinsese un evreu care furniza catran pentru un șantier naval militar; evreul vindea catran prea subțire și de nefolosit. După ce făcuse cercetările necesare și ascultase părerile a doi experți, ofițeri de intendanță, Gelaludin poruncise ca evreul să fie înecat în propriul lui catran. De fapt, lucrurile nu se petrecuseră chiar așa. Evreul fusese prins cu ocaua mică și chemat în fața unei comisii care avea să vadă la fața locului valoarea catranului. Vinovatul se agita de colo-colo în jurul bazinului cu catran, încercând să dovedească netemeinicia acuzației, iar Gela-ludin-efendi îl țintea doar cu privirea. Neputând să scape de privirea aceasta și nici să-și ia ochii de la ea, nemaștiind ce spune și nemaiuitându-se unde calcă, nefericitul furnizor alunecase, căzuse în bazin și se scufundase atât de repede, încât faptul în sine constitui cea mai temeinică dovadă că într-adevăr catranul fusese subțire.

Așa se petrecuseră în realitate lucrurile, dar Gelaludin-efendi n-avea nimic împotriva celor care împrăștiau prima versiune a întâmplării, fantastică și crudă, sau alte născociri și grozăvii cu privire la asprimea lui. Socotise că în felul acesta o să-și facă faimă de „om cu mână tare” și o să atragă atenția marelui vizir. Și nu se înșelase.

Cei sănătoși și cu mintea întreagă, care lucrau cu el în armată, înțelesesă curând că, de fapt, lui Gelaludin-efendi puțin îi păsa de dreptate sau de paza vistieriei statului, și că tot ce făcea se datora unui instinct irezistibil și unei nevoi înnăscute de-a osândi, de-a pedepsi, de-a schingiui și de-a ucide, iar legea și interesele statului îi

serveau doar ca paravan și ca pretext binevenit. Pesemne că și marele vizir știa asta; dar instituțiile și stăpânirile în declin, care nu găsesc în ele înșile forțe sănătoase și nici mijloace de luptă și de apărare, au trebuință tocmai de asemenea oameni.

Așa începuse ascensiunea lui Gelaludin. Apoi totul mersese de la sine, în virtutea nevoilor unei cârmuii șubrede și îmbătrânite și a unei lumi care se destrăma, servite de instinctele pe care Gelaludin le adusese cu sine pe lume. Apogeul ascensiunii acesteia îl constituise numirea lui ca vizir în Bitolia.

Acolo, puterea încăpuse pe mâinile câtorva familii de bei, care stăpâneau absolut independent, fiecare pe moșia ei, și se războiau unii cu alții, nerecunoscând autoritatea nimănui. Se pare că în Bitolia Gelaludin își îndeplini slujba spre deplina mulțumire a celor, pe care îi reprezenta, căci, după un an, fu numit vizir în Bosnia, unde beii, la capătul puterilor, pierduseră de mult și puțința decârmui, și capacitatea de-a se supune. Casta aceasta răzvrătită și trufașă, dar dăunătoare și neputincioasă, trebuia înfrântă și supusă. Iar Gelaludin-pașa fu ales tocmai pentru asta.

„Asupra voastră vine sabie tăioasă, mânuită de mână ageră și necruțătoare”, le trimitea știre beilor din Travnik prietenul și informatorul lor de la Țarigrad. Și, mai departe, le scria cum procedase Gelaludin-pașa cu beii și cu frunțașii din Bitolia.

De cum ajunsese în Bitolia, vizirul îi chemase la el pe frunțași și le poruncise să cioplească fiecare câte o țeapă din lemn de stejar, lungă de cel puțin trei metri, și s-o aducă la Conac. Și fiecare să-și scrie numele pe țeapă lui. Ca vrăjiți, frunțașii plecaseră capetele și îndepliniseră porunca aceasta înjositoare. Unul singur nu se supusese, hotărât mai degrabă să se răzvrătească și să ia drumul codrului împreună cu câțiva oameni de-ai săi, decât să dea

ascultare unei porunci atât de rușinoase; dar oamenii vizirului îl căsăpiseră mai înainte ca vreunul dintre ai lui să aibă măcar timp să-i vină în ajutor. Apoi pașa poruncise ca țepele să fie înfipite în pământ, în ograda Conacului, ca o pădure mică. Și adunându-i încă o dată la Conac pe toți frunțașii, le spusese că de-acum înainte fiecare „își cunoaște locul” și că la cea mai mică urmă de împotrivire în cadrul pașalâcului, o să-i tragă pe toți în țeapă, în ordinea alfabetică.

Note:

1 *Conac* - aici, reședința vizirului.

Aflând veștile acestea, travnicenii mai le crezură, mai nu le crezură, căci în ultimii treizeci de ani primiseră și altele la fel de sumbre și de ciudate, și văzuseră lucruri și mai sumbre, și mai ciudate, din care pricină până și cele mai înfricoșătoare cuvinte își pierduseră sensul adevărat și puterea de convingere. Deci, așteptară să vadă cu ochii lor și să se convingă ei înșiși. În cele din urmă, sosi și ziua aceea.

Felul cum vizirul cel nou își făcu intrarea în oraș nu avea nimic deosebit și nu părea să confirme zvonurile. Alți viziri „fioroși” intrau solemn, cu surle și tobe, urmărind ca însăși apariția lor să le vâre oamenilor spaima în oase. Iar Gelaludin sosise pe neobservate, noaptea, și, într-o dimineață de februarie, se pomeniseră pur și simplu cu el la Travnik. Așa că toți știau că-i acolo, dar nimeni nu-l văzuse încă.

Iar când vizirul îi primi pe „frunțași” și când îl văzură și-l auziră, cei mai mulți dintre ei avură o nouă surpriză. Vizirul era om încă tânăr, cam de treizeci și cinci, patruzeci de ani, roșcovan, cu pielea albă, cu capul mic pus pe un trup lung și slăbănog. Avea o față fără barbă, ovală și oarecum copilăroasă. cu o mustăcioară roșcată, abia vizibilă, și cu reflexe lucioase pe pomeții rotunjiți, ca la

păpușile de porțelan. Iar în mijlocul feței aceleia albe și cu firicele de păr auriu, sclipeau doi ochi căprui, aproape negri, și puțin inegali. În timpul discuțiilor, ochii îi erau adeseori acoperiți de genele foarte decolorate, puținel roșietice, care împrumutau întregii fețe o expresie bizară, împietrită și ușor surâzătoare. Dar de cum se ridicau genele, ochii cei întunecați arătau limpede că totul e o amăgire și că pe fața vizirului nu-i nici urmă de zâmbet. De asemenea, bătea la ochi gura mfyică și palidă, ca de păpușă, pe care vizirul abia o deschidea când vorbea, și buza de sus, veșnic neclintită, dar îndărătul căreia ghiceai, nu știu după ce, dantura cariată și știrbă.

Când beii se întâlneau, după prima vizită la vizir, ca să-și schimbe între ei impresiile și părerile, cei mai mulți înclinau să-l socotească mai blând pe imamul acesta ratat, subapreciindu-l și găsind că zvonurile își depășiseră obiectul. Cei mai mulți, dar nu toți. Căci printre ei se aflau și câțiva oameni greu încercați și cu mintea pătrunzătoare, „buni cunoscători ai vremurilor”, și ei tăceau și priveau fix înainte, fără a îndrăzni să tragă măcar pentru ei o concluzie totală și definitivă despre vizir, dar cu sentimentul că văzuseră un om neobișnuit, un călău de-un soi înfricoșător și deosebit de ceilalți.

Gelaludin-pașa sosise la Travnik pe la începutul lui februarie; în a doua jumătate a lui martie avu loc masacrul beilor și al frunțașilor.

Printr-un firman împărătesc, Gelaludin îi convocă pe toți beii mai de seamă și pe toți *aianii* ¹ și căpitanii orașelor la o consfătuire importantă, la Travnik. Cu totul, trebuiau să vină exact patruzeci de oameni. Treisprezece dintre ei n-au răspuns chemării, unii fiindcă erau înțelepți și presimțiseră primejdia, alții fiind împiedicați de tradiționala trufie familială, care de data aceasta se dovedi la fel de prețioasă ca și înțelepciunea. Din cei douăzeci și

șapte care au venit, șaptesprezece au fost executați pe loc, în curtea Conacului; iar ceilalți zece au fost trimiși a doua zi, la Istanbul, legați toți cu un singur lanț, fiecare cu câte un belciug de fier în jurul gâtului.

Nu există martori și n-o să se poată ști niciodată cum de-a fost cu puțință ca aiște oameni atât de încercați și-atât de iluștri să fie atrași într-o asemenea cursă și căsăpiți în mijlocul Trav-nikului, ca niște oi, fără glas și fără împotrivire. Masacrul beilor și al fruntașilor, executat cu calcul și sânge rece. În curtea Conacului, sub ochii vizirului, fără scrupule, fără pic de respect pentru forme, așa cum niciun vizir de până acum nu-și mai îngăduise când săvârșise omoruri, rămase în ochii lumii ca un coșmar și ca o vrajă rea.

Din ziua aceea toți travnicenii aveau despre Gelaludin-pașa, pe care poporul îl poreclise Gelalia, aceeași părere, lucru care altfel li se întâmpla rar. Căci până acum, despre fiecare vizir rău (și chiar despre mulți care nici nu fuseseră atât de răi) se spunea că-i cel mai rău; dar despre actualul vizir nu se mai spunea nimic, căci de la cel mai rău și până la Gelalia era drum lung și înfricoșător, iar pe drumul acesta oamenii își pierdeau de spaimă și darul vorbirii, și memoria, și capacitatea de-a compara și de-a găsi un cuvânt care să poată exprima cine e și cum e Gelalia.

Luna aprilie trecu astfel într-o stupoare înghețată și într-o așteptare mută. Ce-o să mai fie după asta, dacă se mai poate să fie ceva?

Și atunci, în primele zile ale lui mai. vizirul își făcu rost de-un elefant.

Note:

1 Aton - căpetenie.

În Turcia, când oamenii ajung la funcții înalte și dobândesc putere și avere, încep adeseori să simtă cum

apare și crește în ei interesul pentru animalele neobișnuite, ca un fel de patimă vânătorească, dar denaturată, care evită mișcarea și efortul. Se mai întâmplase și până acum ca vreun vizir să-și aducă cine știe ce lighioană nemaivăzută prin partea locului: vreo maimuță, vreo papagal, vreo pisică de angora. Unul își procurase chiar un pui de panteră, dar se pare că pentru neamul acesta de tigri clima Travnikului se dovedi neprielnică. După primele încăierări și încercări de a-și arăta ferocitatea, animalul încetase să mai crească. Ce-i drept, toți gură-cască aflați în preajma vizirului îl îndopau într-una cu rachiu tare și-i dădeau colăcei de *esrar* și de *afion* 2. Cu timpul pantera își pierdu dinții. Blana, rămasă fără luciu, îi năpârli ca la o vită bolnavă. Îngrășată fără să se fi dezvoltat normal, fiara stătea tolănită în ogradă, liberă și inofensivă, și picotea la soare, în timp ce cocoșii o ciuguleau, iar cățelușii mai ștregari ridicau necuviincioși piciorul lângă ea. În iarna următoare, muri pantera de moartea naturală și lipsită de glorie de care are parte orice simplu cotoi din Travnik.

Da, și înainte vreme vizirii, ca oameni ciudați, cruzi și cu greutate ce erau, își aduseseră tot soiul de lighioane neobișnuite; dar dacă ar fi fost să te iei după ciudățenie și cruzime, atunci Gelalia ar fi trebuit să țină turme întregi de fiare din cele mai înfricoșătoare, cum nu se văd decât în poze și nu se aud decât în basme. Și de aceea travnicenii nu se mirară prea mult la vestea că vizirului îi sosește un elefant, vietate nemaivăzută încă pe meleagurile lor.

Era un elefant african, în creștere încă, tânăr și vioi. Avea abia doi ani. Înaintea lui, îi sosi la Travnik povestea, căci totul se dibuia de undeva: cum călătorea, cum era păzit și îngrijit de însoțitori, cum era întâmpinat, transportat și hrănit de popor și de autorități. Și încă înainte de a-l vedea, travnicenii îl botezară „fi”, ceea ce în

limba turcească înseamnă tocmai elefant.

Iar filul călătorea încet și anevoie, deși era doar pui, cam de mărimea unui bou bosniac dintre cei zdraveni. Și puișorul ăsta de elefant le scotea peri albi însoțitorilor săi. Filul ba nu voia să mănânce și se trântea pur și simplu pe iarbă, ba închidea ochii și începea să sughiță și să râgâie în așa hal, încât însoțitorii, cu gândul la vizir, mureau de frică să nu i se întâmple ceva: iar el deschidea viclean câte un ochi, se uita în preajmă și o zbughea, gonind atât de repede, încât flăcării abia se țineau după el. Bieții oameni îl îndemnau în toate limbile, îi spuneau cuvinte drăgăstoase și-l înjurau cu prudență; câte unul, e drept, îl mai și înțepa, pe furiș, în partea moale de sub coadă. Dar totul era zadarnic, însoțitorii erau nevoiți să-l poarte pe jumătate în brațe, să pună la jug boii luați de la țărani și să-l care într-o căruță specială, joasă, pe care o numeau „tehtervan”. Și nimeni nu era în stare să-i prindă ițele năzbâtiilor. („Parcă ar fi al vizirului!”) Iar slugile bosniece strângeau doar din dinți, să nu le scape vreun cuvânt și să nu spună cu glas tare ce gândesc în clipele acelea despre toți elefanții și toți vizirii din lume, și-și blestemau ceasul când soarta îi hărăzise să păzească și să ducă ceea ce Bosnia nu mai văzuse niciodată.

În genere, toți cei din alai, de la cel mai mic până la cel mai mare, erau îngrijorați și mohorâți; se cutremurau toți gândindu-se la ce-i aștepta dacă nu-și îndeplineau treaba cum se cuvine; și-și găseau o oarecare satisfacție doar în zăpăceala și în spaima pe care ei însiși o stârneau pretutindeni în calea lor și-un fel de răsplată în jaful pe care-l puteau practica nestingheriți în numele fillilui, favorit al vizirului.

Așa se petreceau lucrurile în toate orașele și satele prin care treceau. Când se ivea alaiul cu elefantul în vreun târg bosniac așezat lângă șoseaua principală, copiii

alergau să-l întâmpine cu chiote de râs și cu chemări vesele. Mai-marii târgului se adunau în piață să privească minunea minunilor, dar când dădeau cu ochii de seimenii cei mohorâți sau auzeau numele vizirului Gelaludin, toate glasurile se stingeau, toate fețele înghețau, și fiecare își căuta drumul cel mai scurt spre casă, încercând să se convingă singur că nu fusese nicăieri și că nu auzise nimic. Ofițerii, funcționarii, mufliii, zapcii, cei pe care îi silea datoria, ieșeau cu teamă și respect în fața animalului necunoscut al vizirului și, neîndrăznind să întrebe prea multe, luau de la localnici, grabnic și fără cruțare, tot ce li se cerea. Mulți dintre ei se apropiau cu un zâmbet lingușitor nu numai de alai, ci și de tânărul elefant; și, după ce priveau cu nespusă bunăvoință animalul nemaivăzut, nu știau ce să-i spună, și-și mângâiau bărbile șoptind în așa fel, încât să-i audă și însoțitorii:

— Maşalah, maşalah! Să nu-i fie de deochi!

Iar în sinea lor tremurau ca nu cumva să i se întâmple ceva elefantului cât timp se afla acolo, în raza stăpânirii lor, și așteptau cu nerăbdare clipa când alaiul vizirului, cu monstru cu tot, o să-și continue drumul și-o să treacă în comuna vecină, cârmuită de alții. Și când alaiul părăsea într-adevăr târgul, ei oftau cu oftatul acela înăbușit, de ușurare, de ură și de dușmănie, pentru cât li se adunase pe suflet, oftat pe care slujbașii și „oamenii împărăției” știu uneori să-l scoată, dar în așa fel, încât nici pământul cel negru să nu-i audă, și cu atât mai puțin vreun om viu, chiar cel mai apropiat.

Până și norodul, oamenii de rând care nu erau nimic și n-aveau nimic, nu cutezau să vorbească tare și pe față despre ceea ce vedeau. Abia când se știau la adăpostul ușilor bine închise, își băteau joc de elefant și râdeau de cheltuielile și de grija cu care era transportat, de parcă ar fi fost cine știe ce sfinte moaște animalul vizirului cu faimă

rea.

Numai copiii, uitând de toate povețele și de orice prudență, vorbeau tare, făceau pariuri și se luau la harță discutând despre lungimea trompei, grosimea picioarelor și mărimea urechilor elefantului. Pe maidane, unde începuse să încolțească iarba, copiii se jucau *de-a filul* și de-a alaiul lui. Copiii cei necruțători, incoruptibili, neînfricați și atotvăzători! Unul dintre ei făcea pe filul. umbla în patru labe și dădea din cap, pe care trebuia închipuită o trompă și niște urechi mari, clăpăuge. Iar ceilalți înfățișau alaiul, cu slugile și seimenii cei neobrăzați și puși pe harță. Câte unul dintre băieți îl imita pe *Muteselim* 1 și, apropiindu-se cu teamă adevărată și cu bunăvoință falsă de elefantul imaginar, își mângâia barba, șoptind:

— Maşalah! Maşalah! Ce vietate mândră! D-apoi da, ființa Domnului!

Și-și juca atât de bine rolul, încât toți ceilalți copii râdeau cu hohote, chiar și cel care făcea pe filul.

Când filul cu alaiul său ajunsese la Sarajevo, se păstră pentru el protocolul consfințit pentru viziri: în drum spre Travnik să nu intre în oraș, ci să înnopteze pe Gorica, și asta cel mult două nopți, în care timp orașul Sarajevo trimite obligatoriu cele necesare, hrană și băutură, luminări și lemne. Alaiul cu puiul de elefant înnopta deci pe Gorica. Și niciunul dintre „frunțașii” târgului nu arăta nici cel mai mic interes pentru animalul străin (multe familii de seamă erau încă în doliu după masacrul recent pus la cale de

Note:

1 *Muteselim* – funcționar din administrația statului.

vizir). Cetățenii orașului, bogați și sfidători, dar temându-se totuși de vizir și de tot ce avea vreo legătură cu el, trimiseră o slugă să întrebe câți oameni sunt în alai,

ca să le poată da cele trebuitoare. De elefant, nici nu se pomeni, căci localnicii spuneau așa: „Știm ce mănâncă vizirul *fitului*, dar nu știm cu ce se hrănește *filul vizirului*; dacă i-am cunoaște obiceiurile, i-am trimite și lui de-ale mâncării”.

Așa străbătu filul, din târg în târg, jumătate din Bosnia, fără necazuri prea mari, și ajunse în sfârșit la Travnik. După felul cum intră animalul în oraș, se putea vedea cel mai bine ce simțăminte nutreau oamenii pentru vizir și pentru tot ce era al lui. Unii întorceau spatele și se prefăceau că nu știu și nu văd nimic, alții șovăiau între spaimă și curiozitate, alții se gândeau cum să se arate atenți față de elefantul vizirului pentru ca lucrul acesta să fie văzut și notat unde trebuie. Și, în sfârșit, mai era sărăcimea cea numeroasă, căreia nu-i ardea noi de viziri, nici de elefanți, și privea toate astea cum privea orice, gândindu-se numai la un lucru cum să facă omul, măcar o dată în viața lui și numai pentru câțeva vreme. să găsească tot ce-i trebuie, lui și familiei.

De fapt, până și cei mai zeloși stăteau în cumpănă dacă să iasă în întâmpinarea filului și să-și arate astfel stima față de vizir și de tot ce-i aparține sau să rămână cumiți acasă. Doar nu poți să știi niciodată ce întorsătură iau lucrurile, își spuneau ei, și ce pagube și belele îți pot cădea pe cap. (Parcă cine poate să prevadă și să ghicească toanele și samavolniciile oamenilor împărăției și ale tiranilor?) Poate că din pricina asta pe fii nu l-a întâmpinat mulțime de lume și ulițele pe care a trecut au fost mai mult pustii.

Pe ulițele înguste ale Travnikului, tânărul elefant păru mai mare decât era în realitate, mai fioros și mai greoi, căci toți câți îl priveau se gândeau mai mult la vizir decât la dobitocul lui. Și mulți dintre cei ce-l zăriseră în alai, printre ramurile tinere și verzi cu care era înconjurat,

se întrecură apoi să mintă ore și ore. prin cafenele și prin case, povestind minuni despre înfățișarea înfricoșătoare și despre însușirile nemaipomenite ale „vitei vizirului”. Și nu-i de mirare, căci și aici, ca și pretutindeni în lume, ochii văd mai lesne ceea ce-ți umple sufletul. Și-apoi, așa e făcut omul nostru: să iubească mai mult și să cultive mai cu grijă povestea lui despre realitate, decât realitatea despre care povestește. Nimeni nu știa însă și nici nu putea să știe cum fusese instalat filul la Conac și cum își petrecuse acolo primele zile, căci chiar de s-ar fi găsit cineva care să aibă curaj să întrebe, n-ar fi găsit pe nimeni atât de curajos încât să-i spună. Sub cârmuirea vizirului acestuia, nici gând ca târgul să povestească și să bârfească pe față, ca odinioară, ce se petrecea la Conac. Dar ce nu pot afla, travnicenii știu să născocoască, și ce nu îndrăznesc să spună, șoptesc cu mult curaj și cu înverșunare. Filul creștea deci în imaginația oamenilor și căpăta porecle care nu sună frumos nici când sunt șoptite, cu atât mai puțin când sunt scrise. Și totuși, despre el nu numai că se vorbea, dar se și scria. Astfel, parohul din Dolac, fra-Mato Mikâc îi scria prietenului său, stareț la mănăstirea Gucia Gora, informându-l despre venirea filului, dar în taină, pe ocolite, și în parte în limba latină, folosind citate din Apocalips despre fiara cea mare („Et vidi bestiam...” 1). Și, printre altele, îl informa, ca de obicei, despre situația generală la Conac, în Travnik și în Bosnia.

„Fost-au, după cum știi, și unii dintre-ai noștri”, scria parohul Mato, „care, văzând cum îi căsăpea vizirul pe turci și pe «fruntașii» lor, ziceau că din toată întâmplarea s-ar putea să iasă ceva bun pentru raia, căci nătângii noștri își închipuie că răul altuia e neapărat spre binele lor. Poți să le spui deschis, să știe măcar acuma, dacă n-au știut-o, că n-o să iasă nimic bun din toate astea. Singura noutate e că – «fiara și-a făcut rost de-o fiară» și că norodul, care n-are

altă treabă, povestește și trăncănește vrute și nevrute". Și, amestecând cu prudență cuvintele latinești cu ale noastre, ca într-un limbaj cifrat, parohul Mato își încheia astfel scrisoarea: „Et sic Bosna ut antea neorânduită sine lege vagatur et vagabitur forte până în ziua de apoi” 2. Și, într-adevăr, zilele treceau, iar de la Conac niciun glas și niciun semn, despre nimic, deci nici despre elefant. De când se închisese poarta în urma filului, fiara din poveștile travnicenilor se scufundase cu totul în Conacul cel mare, pierise fără urme. se făcuse parcă una cu vizirul cel invizibil. Iar pe vizir, travnicenii într-adevăr îl vedeau rar. El aproape că nu ieșea din Conac. Faptul acesta simplu, că e greu să-l vezi pe vizir prin oraș, speria de la sine și prilejuia tot felul de presupuneri, devenind astfel încă un mijloc de-a vâri spaima în oase. În plus, travnicenii ținuseră grozav, de la bun început, să mai afle ceva amănunte despre vizir, nu numai în legătură cu aducerea puNote:

1 Și văzui fiara (lat.).

2 Și așa Bosnia, neorânduită ca și până acum, fără legi, rătăcește și va rătăci poate până în ziua de apoi.

putut de elefant, ci despre orice, în general, despre felul lui de trai, despre obiceiurile, patimile și dorințele lui, sperând că doar – doar vor găsi astfel vreo „portiță” prin care să se poată apropia de el.

Un informator bine plătit, dintre cei de la Conac, putea să spună despre vizirul acesta închis în sine, tăcut și aproape nemișcat doar că n-are vreo patimă sau vreo dorință mai puternică. Trăia neprihănit, fuma puțin, bea și mai puțin, mânca modest și cumpătat, se îmbrăca simplu, nu prea se dădea în vânt după bani și nu era nici orgolios, nici desfrânat și nici lacom.

Ca orice adevăr, și adevărul acesta era greu de crezut. Iar travnicenii, nerăbdători și malițioși, primind

informațiile, se întrebau cine căsăpise atâția oameni prin Bosnia, dacă la Conac trăia închis un asemenea mieluşel? Şi totuşi, informațiile erau adevărate. Singura patimă a vizirului, dacă putea fi numită patimă, era colecționarea de condeie, de hârtie fină şi de călimări.

Vizirul avea în colecția lui hârtie de pe toate meleagurile lumii – chinezească, venețiană, franțuzească, olandeză, germană. Avea călimări de diferite mărimi, făcute din metal, din jad sau din piele anume lucrată. El însuși nu prea scria şi nici nu era cine ştie ce maestru în arta scrisului, dar strângea cu patimă exemplare de artă caligrafică şi le păstra înfăşurate cu grijă, în cutii rotunde, din lemn subțire, sau în mape de piele.

Nespus de mult ținea vizirul la colecția lui de *calemuri*, un fel de condeie care în Orient țin locul penelor de gâscă. Condeiele acestea sunt făcute din trestie, cel mai adesea din bambus, ascuțite şi despicate la vârf, în formă de peniță.

Ore întregi, visător şi nemişcat, vizirul îşi trecea dintr-o mână în alta calemurile de toate soiurile, culorile şi mărimile. Unele dintre ele erau galbene-deschise, aproape albe, altele roșietice şi trandafirii sau de-un negru compact şi strălucitoare ca oțelul călit; toate în culori naturale; unele subțiri şi netede, ca nişte fâșii de metal, altele de grosimea degetului mare, cu încheieturi noduroase. Unele reflectau jocul bizar al naturii, de aceea fie că se terminau cu o protuberantă în formă de craniu omenesc, fie că nodurile de la încheieturile trestiei semănau a ochi omeneschi. Toate felurile de condeie din Imperiul turcesc, din Persia şi Egipt erau reprezentate cu câte cel puțin un exemplar în colecția aceasta de peste opt sute de calemuri, din care niciunul nu semăna cu celălalt. Şi niciunul nu făcea parte dintre calemurile ieftine şi obișnuite, care se cumpără cu duzina. În colecție existau câteva exemplare

unice ca formă și culoare; pe acestea vizirul le păstra înfășurate în vată, în niște cutii lungulețe, speciale, de lac chinezesc.

În liniștea ca de mormânt care domnea în imensa încăpere, nu se auzea, ore întregi, decât foșnetul hârtiei și clinchetul calemurilor din mâinile vizirului; el le cântărea și le compara unele cu altele; scria cu ele litere stilizate și desena inițiale majuscule, cu cerneală de diferite culori, apoi le ștergea și le curăța cu un burete special și le punea la locurile lor, în colecția cea mare.

Așa își petrecea vizirul timpul care se scurgea atât de încet la Travnik.

Și pe când el stătea ore întregi cu calemurile lui, furat cu totul de plăcerea aceasta nevinovată, de la un capăt la altul al Bosniei oamenii se întrebau cu teamă ascunsă și cu grijă nerostită: ce-o fi făcând și ce-o fi uneltind vizirul? Și fiecare înclina să creadă numai în rău și să vadă în retragerea și în tăcerea vizirului invizibil un pericol care îl pândea și pe el și pe ai lui. Și fiecare și-l închipuia pe vizir într-alt fel, punând la cale vreo faptă importantă și sângeroasă.

Pe lângă distracția cu calemurile, hârtiile și scrisul, vizirul obișnuia să se ducă zilnic la elefant, să-l privească din toate părțile, să-i arunce iarbă sau fructe și să-i vorbească încet, dându-i tot felul de nume glumețe. Dar niciodată nu-l atingea cu mâna.

Atâta izbutiseră să afle travnicenii despre vizirul cel invizibil. Pentru ei, asta însemna prea puțin. Pasiunea pentru calemuri și hârtii nu li se părea nici prea verosimilă, nici prea limpede. Distracția cu elefantul o socoteau mai de înțeles și mai apropiată, cu atât mai mult cu cât filul începuse să se arate ochilor uimiți ai lumii.

Nu trecu mult, și filul începu într-adevăr să fie scos din Conac; altfel nici nu s-ar fi putut, căci pentru animalul

cel tânăr, îndată ce dădu de hrană bună și se mai odihni după drumul lung și anevoios, Conacul devenise prea strâmt. Știa toți că filul nu va putea fi ținut în grajd, ca o vită supusă, dar nu bănuia nimeni că va fi atât de neastâmpărat și de nărvaș.

Altminteri, nu era de loc greu să-l scoți la plimbare; el însuși căuta lărgime și verdeată. Dar era greu să-l înfrânezi și să-l păzești. Chiar de-a doua zi, filul trecu în fugă peste Lasva, căreia îi scăzuseră apele, ridicându-și trompa sus de tot, în semn de bucurie, și împrăștiind apa în jurul lui cu un plescăit vesel. Dând de ulucile grădinilor, tânărul elefant, cu aerele unui ștregar care se joacă, începu imediat să împingă parii ca să vadă dacă sunt bine bătuți, să îndoiaie și să rupă crengile, până unde ajungea cu trompa. Slugile goneau după el, iar el se întorcea în Lasva și le stropea ștengărește cu apă, având grijă să se stropească și pe sine.

După câteva zile, slugilor le dădu în gând să-l scoată la plimbare legat; firește, legat frumos, cu gust. Și-i puseră în jurul gâtului o zgardă rezistentă, făcută din piele îmbrăcată în postav roșu, brodat cu paiete sclipitoare și cu zurgălăi. De fiecare parte a gulerului acestuia de piele era fixat câte un lanț lung, ținut de câte o slugă. În fruntea aftiiului mergea un mulatru înalt și spătos, cu pielea smolită și cu ochii pieziși, un fel de pedagog și de împlânzitor al tânărului elefant, singurul care, cu o mișcare a mâinii, cu un strigăt sau cu o privire, putea să-l influențeze. Pe omul acesta travnicenii îl botezaseră Filfil.

La început plimbară filul așa, pe colinele din preajma Conacului; apoi prelungiră din ce în ce mai mult plimbările, până când, în cele din urmă, începură să-l poarte chiar prin târg. Când tânărul elefant fu plimbat pentru prima dată prin centru, oamenii se purtară ca în ziua când sosise la Travnîk, unii făcându-se că nu-l văd,

alții privindu-l cu spaimă sau cu indiferență prefăcută. Dar plimbările acestea se întetiră din ce în ce, apoi deveniră permanente. Iar filul, obișnuindu-se cu târgul, începu să-și dea arama pe față.

Și atunci începură să aibă loc scene nemaivăzute. De cum apărea filul și alaiul său, sus, la capătul târgului, se pornea freamătul și agitația. Câinii, marea gloată de câini ai târgului, se zăpăceau și începeau să se zbuciume, să adulmece de departe fiara străină, care le depășea toată experiența vieții, și-și părăseau vadurile de pe lângă măcelării. Dulăii îmbătrâniți și îngreunați de grăsime se retrăgeau tăcuți, iar javrele tinere, mai slabe și mai vioaie, lătrau printre uluci sau prin găurile pereților, cu un lătrat rău și tăios, vrând parcă să-și înăbușe propria lor frică. Neliniștea trecea apoi la pisici; ele traversau în fugă strada, se urcau pe garduri, se cățarau pe aracii de viță din curți, goneau pe cerdacurile de lemn sau chiar pe acoperișuri. Găinile, adunate în piață ca să-și ciugulească tainul de boabe de sub traistele cailor țărănești, fugeau cotcodăcind speriate și, fâlfâind din aripi, săreau peste gardurile înalte. Măcăind, rațele alergau stângace și se aruncau de pe zid în pârâu. Dar mai ales caii se speriau de fii. Căluții aceștia bosniaci, piperniciți, dar răbdători și rezistenți, suri și păroși, cu șuvițe dese în coama care le cădea pe frunte și sub care le licăreau ochii catifelati, plini de-o tăcută voioșie, își ieșeau pur și simplu din minți de cum îl zăreau pe fii sau îi auzeau zurgălăii. Își rupeau frâiele, își aruncau poverile și samarele din spinare și fugeau zvârlind furioși cu copitele dinapoi, spre dușmanul invizibil. Țăranii alergau și ei buimaci, strigându-și pe nume caii speriați, doar - doar or putea să-i potolească și să-i oprească. (Exista ceva nespus de dureros pe chipul țăranului care, cu picioarele rășchirate și cu mâinile întinse, fugea să se posteze în fața calului înnebunit și, cu

bruma de minte rămasă, încerca să fie mai înțelept și decât dobitocul lui ieșit din minți, și decât smintiții aceia care, fără niciun rost, plimbau fiara prin oraș.)

Copiii târgului, îndeosebi țiغانوșii, veneau în fugă de pe ulițele lăturalnice și, pitiți pe după colțurile caselor, priveau cu teamă și cu plăcută emoție animalul străin. Și cu cât zilele treceau, cu atât copiii deveneau mai îndrăzneți și mai întreprinzători și începeau să strige, să fluiera, să se îmbrâncească unul pe altul în strada principală, cu țipete și cu hohote de râs, spre elefant.

Și femeile și fetele, ascunse pe după zăbrele, în pridvoare și pe la ferestre, priveau filul în dichisul lui roșu, cu alaiul lui format din flăcăi frumos îmbrăcați și trufași. Se adunau câte trei-patru la un ochi de geam, vorbeau pe șoptite, spuneau glume la adresa animalului neobișnuit, se gâdilau una pe alta și chicoteau înăbușit. Mamele și soacrele le interziceau nurorilor gravide să iasă la ferestre, nu cumva mai apoi copilul pe care-l purtau în pânțe să semene cu monstrul.

Cel mai rău era însă în zilele de târg. Caii, vitele mari și cele mărunte să-și rupă picioarele de spaimă, nu alta! Femeile din satele de prin împrejurimi, îmbrăcate în rochii lungi și legate frumos la cap cu basmale albe, fugeau cât le țineau picioarele spre ulițele mai dosnice, crucindu-se și țipând de spaimă și de tulburare.

Pe lângă toate astea trecea solemn filul, legănându-se și clătinându-se, pe când însoțitorii alergau și topăiau în jurul lui râzând și strigând. Priveliștea era atât de nouă și de stranie, încât uneori părea că totul se mișcă după o muzică nemaiauzită și necunoscută și că plimbarea filului e însoțită nu de zurgălăi și de râsetele și chemările alaiului și ale țiغانوșilor, ci de tobe, de țimbale, de instrumente cu formă și cu origine neștiută.

Filul călca apăsător pe picioarele-i bondoace, dar

puternice, trecându-și într-un ritm ușor și calm greutatea de pe un picior pe altul, așa cum calcă orice ființă vie în care există mult mai multă putere decât are nevoie ca să-și poarte și să-și miște trupul, din care pricină tot ce e în plus se transformă în zbenguială și joacă.

Elefantul cel tânăr se deprinsese repede cu târgul și devenea zi de zi mai perseverent și mai isteț când era vorba să-și satisfacă toanele; iar toanele nu i le putea ghici și nici prevedea nimeni, atâta viclenie drăcească și răutate aproape omenească se ascundea în ele, cel puțin după părerea travnicenilor tulburați și jigniți. Ba răsturna coșul plin cu prune al unui sărac, ba lovea cu trompa și doboră toate furcile și greblele pe care un țăran le scosese la vânzare, rezemate de-un perete, în târg. Oamenii dădeau înapoi ca în fața stihiei, își înghițeau mânia și răbdau paguba. O singură dată, plăcintarul Vejsil a încercat să se apere. Când filul și-a întins trompa spre scândura lui rotundă pe care se aflau plăcinte, Vejsil a fost mai iute decât el și a ridicat capacul de lemn, ca să-l alunge. Elefantul și-a retras, într-adevăr, trompa; dar Filfil, care era puternic și vânjos și avea mâinile lungi, ca de maimuță, s-a apropiat în fugă și i-a ars lui Vejsil o palmă cum nu s-a mai pomenit în Travnîk. Când plăcintarul și-a venit în fire, filul cu alaiul lui se aflau departe, iar prin preajmă nu mai erau decât vreo câțiva oameni care-l stropeau cu apă. Pe obrazul lui Vejsil au rămas patru vânătăi groase și o plagă însângerată, de la inelul pe care Filfil îl purta pe degetul mijlociu. Și toți socoteau că plăcintarul scăpase ieftin și că toate astea nu însemnau nimic pe lângă ce i s-ar fi putut întâmpla.

De fapt, târgul se săturase mai mult de alaiul filului decât de filul însuși, biată vietate fără minte și străină. Căci lângă el se afla totdeauna paznicul principal și îngrijitorul Filfil, căruia nimeni nu-i știa numele adevărat,

cu mâinile lui lungi și cu fața lui neomenească. Se mai aflau apoi doi ostași însoțitori cărora, adeseori, li se mai alătura și câte un *pașaliu* 1 trândav, de la Conac, doritor numai să se bucure de spaima lumii și de învâlmășeala târgului. de neorânduiala generală, de scenele comice și de râsul pe care ele îl stârnesc. Târgul cunoștea bine și de mult violența slugilor în țara bunului plac, căci de multă vreme travnicenii cei bătrâni spuneau: greu e cu stăpân rău, dar mai greu cu linge-blide cei nerușinați și cu slugile crude și fără obraz.

Astfel, nimeni nu înfrâna animalul, ci, dimpotrivă, toți îl întărâtau și-l îndemnau la năzbâti.

Haimanalele și țișănușii se pregăteau încă de cu zori pentru ceasurile de plimbare a filului, cu gând să petreacă de pe urma glumelor și a necazurilor care trebuiau să aibă loc. Și niciodată așteptarea nu le era înșelată. Astăzi filul se oprește locului o clipă, se foiește de parcă ar chibzui, apoi se apropie de prăvălia lui Av-daga Zlătarevic (un negustor mărunț, dar cetățean de frunte, respectat de travniceni și respectându-se el însuși grozav de mult!), se reazemă cu partea dinapoi a trupului de stâlpul de lemn care sprijină fațada prăvăliei și începe să se scarpine, îndelung și vioi. Avdaga se face nevăzut cât ai clipi, pe ușița care dă în magazie, spre zidul de piatră al prăvăliei. Alaiul stă și așteaptă ca filul să-și termine plăcerea, lumea râde, și dugheana de lemn se clatină și pâraie din toate încheieturile.

Mâine, Avdaga nici nu mai așteaptă să ajungă filul până la Avdaga se face nevăzut cât ai clipi, pe ușița care dă în magazie, iar elefantul se duce glonț la dugheană, se apropie iar de stâlpul cu pricina, dar nu se mai scarpină, ci-și desface puțin picioarele dinapoi și urinează zgomotos și din belșug, chiar sub oblonul lui Avdaga. Apoi se scutură, își tremură de câteva ori mușchii spinării, își

ciulește mulțumit urechile și-și continuă drumul, cu pasul lui solemn și domol.

Țigănușii, care se țin la zece pași de fii, hohotesc și-i comentează cu glas tare isprava, iar însoțitorii îl bat ușurel peste crupă.

Erau și zile când filul trecea prin târg fără să se întâmple nimic deosebit; câteodată nici nu-l aduceau prin partea aceea, dar oamenii se obișnuiseră atât de mult cu emoțiile și cu năzdrăvăniile filului, încât începuseră să le scorească atunci când nu existau.

Printre pierde-vară care așteptau zilnic elefantul, puteau fi auzite asemenea discuții:

— Ieri n-a trecut filul.

— N-a trecut pe-aici, dar știți ce-a fost în mahalaua ȝiganilor? răspundea unul Karisik, un bețivan și-un palavragiu vestit.

— Ce-a fost, frate? întrebau doi deodată, uitând în clipa aceea că bețivanul trece drept cel mai mare mincinos din Travnik și din împrejurimi.

— O țigancă a lepădat când a dat cu ochii de fii, asta a fost.

— Nu mai spune!

— Că spun ori nu spun, asta a fost! Ieșise femeia - era în a opta lună - să clătească o tipsie și tocmai dădea să arunce apa când i-au fugit ochii în susul uliței. Iar de-acolo venea filul, drept spre ea. Femeia a scăpat tipsia, a apucat să strige: „A-ah!” și s-a lungit, galbenă ca luminarea. Lângă ea s-a ivit imediat o băltoacă. Și așa, au cărat-o în casă și pe ea și copilul de șapte luni. Acum, femeia nu-și mai vine în fire. Copilul n-are nimic, e voinic și sănătos altminteri, numai că-i mut, nu scoate un sunet. A amuțit de spaimă. D-apoi cum, frate!

Cu aceste cuvinte”, d-apoi cum, frate”, se termina orice minciună a lui Karisik; ele erau un fel de încheiere și

de semnătură pusă pe orice poveste, pe orice scorneală a bețivanului.

Ceilalți pierde-vară se împrăștiu cât ai clipi și povesteau mai departe, iar cei mai mulți dintre ei uitau să spună că povestea vine de la Karisik. Și târgul fierbea și aștepta ziua de mâine, cu vizita filului, sau măcar cu o poveste nouă, adevărată sau născocită, despre fi.

E lesne de închipuit cum se simțeau, după toate astea, negustorii și prăvăliașii din Travnik, cei mai liniștiți și mai respectabili târgoveți din întreaga Bosnie, gravi, țepeni, înfumurați și mândri de datina lor negustorească și de curățenia și liniștea orașului lor de scaun.

Iar necazurile cu filul nu încetau, ci, dimpotrivă, sporeau, și nimeni nu le întrezărea sfârșitul. Cine ar putea să știe ce se petrece într-un dobitoc, chiar într-unul de-al nostru, bosniac? Și cu atât mai mult într-unul străin, adus din lumea largă și necunoscută? Cine putea să știe la ce cazne îl osândise viața și pe fii? Dar Travnikul n-avea obicei să se gândească la viața și la caznele altora, ci la rânduiala și la interesele lui. Pe când împărăția pâraia și trosnea din toate încheieturile, pe când Bosnia își târa zilele de azi pe mâine, în delăsare, în teamă și-n așteptare, pe când beii purtau doliu și-și puneau la cale răzbunarea, Travnikul nu știa decât de fii și vedea în el principalul dușman. Altminteri, travnicenii, după credința și datina lor, ocrotesc toate animalele, chiar și pe cele păgubitoare, hrănesc câinii, pisicile și porumbeii și nu omoară nici măcar insectele. Dar legea aceasta nu-l privea pe elefantul vizirului. Și oamenii unelteau împotriva lui, și-l urau cum se urăște un om care îți e dușman.

Iar filul, cu fiecare zi și cu fiecare săptămână, se făcea tot mai mare și mai puternic, și devenea tot mai vioi și mai năzdrăvan.

Câteodată alerga năvalnic prin târgul Travnikului,

aşa cum alergase odinioară, sugaci fiind, pe cine ştie ce podiş înalt al Africii, prin iarba bogată şi aspră care-l biciuia din toate părţile şi-i înviora sângele tânăr, trezindu-i o nepotolită poftă de mâncare; alerga de parcă ar fi căutat ceva şi, negăsind, răsturna tot ce-i ieşea în cale. Poate că filul tânjea: poate că filul s-ar fi jucat cu semenii lui; poate că filului începuseră să-i iasă măselele; de aceea era neliniştit şi simţea o nevoie irezistibilă să roadă, să muşte tot ce nimerea; şi în isprăvile lui Travnikul vedea spiritul lui Gelalia, bănuia sute de planuri drăceşti.

Uneori, filul trecea în fugă domoală şi veselă, fără să se uite la nimeni şi fără să se atingă de nimic, de parcă ar fi alergat spre un cârd de elefanţi tineri. Şi se lovea ştrengăreşte cu trompa peste cap. Alteori se oprea în mijlocul târgului şi stătea nemişcat şi trist, cu trompa lăsată în jos, cu ochii acoperiţi de pleoapele şi de genele lui rare, albicioase şi ţepoase, de parcă ar fi aşteptat ceva. Şi-atunci părea o fiinţă pierdută şi deznădăjduită. Iar oamenii de prin prăvălii îşi dădeau coate, răutăcioşi

— Ştii cu cine-mi seamănă filul ăsta? îl întreba un giuvaergiu pe vecinul său.

—?!

— Cu vizirul! Bucăţică ruptă! îl încredinţa giuvaergiul, care nu cutezase niciodată să-şi ridice ochii când trecea vizirul călare, pe lângă prăvălia lui. Iar vecinul, fără să se uite la animal, găsea că asta e foarte posibil, şi doar scuipa, mormăind o înjurătură murdară la adresa vizirului şi a mamei filului.

Aşa era ura lor! Iar când ura târgului se leagă de-un obiect, nu-l mai părăseşte, ci se strânge în jurul lui şi-l învăluie tot mai tare, schimbându-i cu timpul şi forma şi semnificaţia, depăşindu-l în întregime şi devenind scop în sine. Atunci obiectul trece pe un plan secundar, rămânând numai cu numele; iar ura se cristalizează, creşte pentru ea

însăși, după legile și necesitățile ei, devine puternică, ingenioasă și ametoare, ca o dragoste denaturată; și-și găsește hrană și stimulent în orice, și-și creează singură pretexte ca să sporească și mai mult.

Cine e prins de ura adâncă și înverșunată a târgului trebuie să cadă, mai devreme sau mai târziu, sub povara invizibilă, dar perfidă a urii acesteia; pentru el nu există scăpare, dacă nu distruge din temelii și târgul și seminția târgoveților.

Ura aceasta, oarbă și surdă, numai mută nu era. Oamenii nu prea discutau când se aflau în centrul orașului, căci Gelalia era Gelalia; dar seara, când se întâlneau prin mahalale, li se dezlegau limbile și li se înfierbântau mințile. E drept că și vremea se potrivea de minune. Toamna era în toi. Cu nopți încă frumoase, cu cerul parcă stins, bogat în stele mărunte, care picurau în fiecare clipă străbătând bolta cu licuricii lor; și fiecare luminiță făcea să tălăzuiască tot cerul, ca o pânză, în ochii celor care-l priveau. Pe costișele povârnite ardeau focuri. Se fierbea ultimul magiun. Pe lângă focuri, se mișcau sau stăteau oamenii, la treabă sau la taifas. Și peste tot se aflau glume și povești, și poame, și nuci, și cafea, și tutun; și aproape peste tot se afla rachiu. Și nu exista nici foc, nici taifas la care să nu vină vorba despre vizir și despre elefantul lui, cu toate că nimeni nu le pomenea numele.

— A întrecut orice măsură!

De obicei, cu aceste cuvinte sfințite începeau cele mai multe discuții. Ele au fost de nenumărate ori rostite în târgul Travnikului de-a lungul anilor și al secolelor. N-a existat generație care să nu simtă că se întrece și că s-a întrecut orice măsură, și încă de câteva ori în decursul unei vieți. Nu s-ar putea stabili cu precizie când într-adevăr întrece răul orice măsură, și când aceste cuvinte sunt rostite pe bună dreptate. Ele vin așa, ca un oftat

adânc sau ca un geamăt înăbușit printre dinți și, de fapt, sunt totdeauna sincere și adevărate pentru cel ce le rostește.

Numai că la focuri diferite se discută și se dezbate în diferite chipuri același necaz. În linii mari, focurile sunt de trei feluri. Unele, la care stau tinerii și vorbesc mai mult despre fete și despre dragoste, despre jocuri și despre isprăvile de prin cafenele. Altele, în jurul cărora se adună târgoveții, dar cei mai subțirei la pungă, negustori mărunți și hrelași. Și, în sfârșit, focurile lângă oare se adună gospodari grei, bogătașii, „oameni de afaceri” și de neam.

Lângă un foc dintre cele pe care le-am așezat în prima categorie stăteau, în seara aceea de toamnă, doi tineri. Gazda, Seceragic, și oaspetele lui, Gluhbegovic. Gazda, un flăcău de vreo douăzeci de ani, ghebos și bolnăvicios, era singurul copil la părinți; oaspetele, de-o vârstă cu el, era un flăcău înalt, voinic și drept ca bradul, cu ochii albaștri și pătrunzători, deasupra cărora sprâncenele i se uneau drepte și subțiri, ca o așchie de metal îndoită și ascuțită la ambele capete. Deși deosebiți în toate, cei doi tineri erau prieteni nedespărțiți și le plăcea să se desprindă din grup și să tănuiască între ei, liberi, despre toate câte îi însuflețesc sau îi chinuie pe cei de vârsta lor.

În ziua aceea era vineri. Ceilalți flăcăi plecaseră prin mahalale, să schimbe o vorbă cu fetele pe la uluci sau lângă porțile întredeschise.

Lângă căldarea în care fierbea magiunul își făceau de lucru niște fetișcane necoapte; flăcăul care mesteca magiunul se afla și el acolo; ceva mai la o parte, cei doi tineri tăifăsuiau liniștiți și fumau.

Cu ochii la foc și cufundat parcă în sine, ghebosul îi spunea prietenului său:

— Toată lumea nu vorbește decât despre vizir și

despre filul său

— Păi, e sătulă până-n gât!

— Mie mi s-a făcut lehamite să aud mereu unul și același lucru: vizir-fil, fil-vizir. Și dacă stau să mă gândesc, mi-e și milă de bietul dobitoc. Ce vină are el? L-au vânat acolo, peste mări, l-au legat și l-au vândut, iar vizirul l-a adus să se chinuie aici, singur cuc în țară străină. Și-apoi, dacă stau să mă gândesc, nici vizirul n-a venit de voia lui; și pe el l-au trimis alții, fără să-l întrebe dacă vrea sau nu. Iar cel care l-a trimis trebuia și el să trimită pe cineva ca să facă ordine și să potolească Bosnia. Și-așa, mi se pare că toate se împing una pe alta, că nimeni nu-i acolo unde ar vrea să fie și că fiecare se află, împins de nevoie și din voința altcuiva, acolo unde lui nu-i place și nu-i nici altora plăcut.

Gluhbegovic îl întrerupse:

— Ai cam luat-o razna, bietul de tine! Gândurile astea nu duc la nimic. Până dibuiești tu cine l-a trimis pe un știu cine, ă! de-aici ți se urcă-n cap. De-aia nu te mai întreba nimic, ci nu te lăsa și lovește în cine ți-e mai aproape și în cine poți.

— De, oftă ghebosul, dacă fiecare ar da în cel care-i stă în cale și care îi e mai la îndemână, apoi nu s-ar mai isprăvi bătaia, ci s-ar întinde până la celălalt capăt al lumii.

— Las să se întindă! Ce-mi pasă mie de celălalt capăt al lumii?

Seceragic nu-i răspunse, ci se retrase și mai mult în sine, și-și aținti și mai mult ochii asupra focului.

Toate câte se discutau aici, lângă foc, nu schimbau nimic, nici pentru oraș, nici pentru fii, și nici nu puteau să schimbe, căci una-i vorba și alta-i fapta.

La un alt foc, pe-aproape, alt soi de oameni și altfel de vorbe. Acolo se petrecea în lege. Vreo zece târgoveți, din cei mai „subțirei la pungă, sorbeau rachiu, unii cu

patimă și liniștit, alții cu băgare de seamă și cu nazuri. Vorba curgea, creștea, se preschimba în glume, în înțepături pline de venin, în monologuri solemne, în lăudăroșenii nesfârșite, în minciuni încâlcite sau în adevăruri scurte, fulgerătoare. Rachiul trezește în oameni simțăminte nebănuite și tot felul de idei, găsește cuvinte noi și duce la hotărâri îndrăznețe care aici, între focul cel vesel și bezna care acoperea lumea adormită și amuțită, păreau firești și ușor de înfăptuit.

— D-apoi, prieteni, ne arde obrazul de rușine din pricina porcului ăluia al vizirului, și mie și întregului târg, cât e el de mare. Ne-am saturat de-o asemenea viață, zău așa! spunea încet și necăjit Avdaga Zlătarevic.

Și începu imediat o discuție, pe șoptite dar plină de însuflețire, la care țineau toți să ia parte, exprimându-și fiecare în felul lui amărăciunea, după fire și avere și după cât îl prinsese rachiul. Cât ai clipi, se formară două grupuri de vorbitori. Unii, viteji și agresivi, curajoși la vorbă și necruțători în propuneri; alții, împăciuitori, prudenți la vorbă, înclinând mai mult către căi și mijloace ocolite, cu care, fără zarvă și fără cuvinte de prisos, pe nevăzute dar sigur, se poate ajunge la țintă.

Un agă, mărunțel, roșcovan, costeliv și iute din fire, cu mustață scurtă și zbârlită, aproba totul, înfiorându-se de rușinea pe care erau nevoiți s-o rabde oamenii pe pământul lor și în casa lor. Și înjura Travnikul și pe cel care i-a pus temelia aici. Ar trebui să i se dea foc, zicea el, să ardă și șoarecii în pereți. Înjura Bosnia cât e ea de lungă și de lată. Că nu e o țară cum sunt altele, zicea el roșu de mânie; nu există ființă pe lume să n-o fi călcat în picioare; mai lipsea doar elefantul, și uite, l-au adus și pe el, ca să se vadă și minunea asta. Că-mi vine să-mi iau pușca și când s-o apropia de prăvălia mea să-i torn douăzeci de plumbi în frunte, și pe urmă las să mă sfârtece

în piață. O singură voce, răgușită, vocea unuia care nici măcar nu venise treaz, mormăi ceva, ca un fel de aprobare. Toți ceilalți tăceau. Știau ei câte parale face și omul, și amenințarea lui. De nenumărate ori mai trăsese el, cu aceiași douăzeci de plumbi; și toți cei în care trăsese își mâncau mai departe pâinea, sănătoși tun, și se încălzeau la soare. Și mai știu că puștile Travnikului nu trag ușor, iar atunci când trag și nimeresc într-adevăr - fac asta cu cât mai puțin zgomot.

Discuția își continua firul. Aga cel mititel amenința mereu. Amenințau și alții, dar mai încet și mai vag, abia șușotind. Începură propunerile. Mulți erau de părere că „ar trebui făcut ceva”, deși nu știau ce anume. Alții se arătau partizanii mijloacelor moderate dar sigure, și-i sfătuiau pe ceilalți să mai aștepte și să mai rabde.

— Până când să tot așteptăm? interveni unul din cei mai porniți. Nu cumva până o crește filul și-o începe să dea buzna peste casele noastre și să se atingă de copiii noștri? Știți voi oare că elefantul trăiește mai mult de-o sută de ani?!

— Elefantul s-ar putea să trăiască, vorbi domol un negustor mai în vârstă, palid la față, dar nu și stăpânul lui - vizirul.

La vorbele acestea, toți împăciuitorii clătinară din cap, semnificativ; cei porniți, amintindu-și brusc cine era stăpânul filului, tăcură o clipă, și discuția deveni iar șoaptă.

Nici lângă focurile la care se auzeau asemenea lăudăroșenii zgomotoase și ocări șoptite nu putea fi vorba de concluzii reale și de soluții folositoare. E drept, încolțeau câteva propuneri curajoase despre felul cum ar putea fi scăpat târgul de nelegiuirile filului; propunerile însă, care îi însuflețeau pe cei ce le făceau și uneori și pe cei ce le ascultau, erau uitate la lumina zilei și nimeni nu

se mai gândea la înfăptuirea lor. În seara următoare, la foc, începea din nou jocul imaginației și al vorbelor. Iar dacă vreodată, în mod cu totul excepțional, se mai întâmpla să fie reluată vreo propunere din ajun și să se discute despre realizarea ei, nu se ajungea niciodată la ceva serios, și totul se sfârșea de obicei cu o poveste nouă. Așa a luat naștere și povestea aceasta despre Aljo și despre fii.

Era o noapte de septembrie, caldă, dar senină. Cei care mestecau magiunul cântau; cei care n-aveau nicio treabă tăifăsuiau pe lângă focuri, la o cafea, la un rachiu, la o țigară. Plăcută i se pare omului orice vorbă pe care o rostește și drag îi e tot ce vede cu ochii și atinge cu degetele! Nu-i liberă viața, și nici ușoară, și nici sigură, dar se poate visa din belșug despre ea și se poate vorbi și glumi cu înțelepciune, cu istețime. Zarvă mare era mai ales lângă un foc. Acolo se adunaseră în jurul lui Aljo Kazaz vreo zece prăvăliași dintre cei mai subțirei la pungă și de aceea dintre cei mai viteji.

Aljo avea în târg prăvălie mică, dar bănoasă și binecunoscută; la el se împleteau găitane și ceaprazuri și se vindeau pungi și brăie de mătase. Kazazii ăștia descindeau dintr-o familie odinioară mare și puternică, dar acum dispărută – familia Sahbegovic. Prin nu știu ce împrejurări, din tot neamul lor rămăsese numai o ramură care, neavând pământ, trecuse la meserie și la câștig și, de peste cincizeci de ani, își păstra locul în breasla kazazilor. Așa căpătaseră și numele de Kazaz, după breaslă.

Toți erau socotiți oameni de omenie și meseriași pricepuți. La fel și Aljo ăsta, doar că el era cam zurliu și cam într-o ureche. Înalt și voinic, rumen la față, cu niște ochi negri, în care licărea veșnic un fel de zâmbet, Aljo avea o barbă neagră, rară și inegală care-i acoperea obrazul. Îl știa toți mare mucalit, dar naiv și curat la suflet, înțelept și descurcăreț; era cunoscut ca unul care se

și pricepe și îndrăznește să spună ceea ce alții tac, și să facă ceea ce alții n-ar face niciodată, și trecea dreptomul despre care nu știi niciodată când își bate joc de toată lumea, și când le îngăduie altora să-și bată joc de el, când spune adevărul glumind, și când glumește cu ceea ce alții iau drept adevăr.

În tinerețe, Aljo luptase sub comanda lui Suleiman-pașa împotriva Muntenegrului și-și făcuse faimă atât prin vitejia, cât și prin vorbele lui de duh. Nici n-apucase Aljo să se așeze bine, că-l și luară ceilalți la întrebări:

— Aljo, uite că ne ciorovăim aici și nu știm ce-i mai cumplit și mai rău, și ce-i mai bun și mai dulce pe lume.

— Cel mai rău e să te afli pe stâncile Muntenegrului, într-o noapte cu vânt, și să ai o ceață de muntenegreni în față și alta în spate.

Toate acestea Aljo le rosti repede, fără să stea pe gânduri, ca pe niște lucruri știute pe de rost; apoi însă, tresări deodată și amuți. Ceilalți îl îmboldiră să răspundă și la a doua întrebare; iar el îi privi îndelung, sfidător și ștângărește, cu ochii lui negri, strălucitori, și abia la urmă le spuse, vorbind agale:

— Ce e mai dulce pe lume?... Ce e mai bun și mai dulce?... Mă întrebați ce e mai dulce pe lume? Păi asta numai un tâmpit poate să întrebe, fiindcă orice om cu un dram de minte știe ce e mai dulce pe lume. Asta se știe, nu se întreabă. Vai de capul vostru!

Note:

1 *Kazaz* - ceaprazar.

Dar după primele glume nevinovate, discuția trecu imediat la fii. Plângerile, amenințările și lăudăroșeniile obișnuite. Unul propuse să se aleagă cinci oameni din târg, care să meargă la vizir și să i se plângă de fii și de alaiul lui.

Tosun-aga, croitorul cel mărunțel și bolnăvicios, dădu

pe gât un filigean de rachiu și suflă aerul cu putere (suflul rachiului cere vorbe tari!):

— Uite, eu merg primul.

Era o umbră de om Tosun-aga, pățimaș și cu faimă nu prea bună, dar tocmai din pricina asta atât de trufaș, încât trufia îi întrecea toate celelalte simțăminte, chiar și teama. Acum, când vorbea, la lumina puternică a focului părea și mai palid, și mai slab, și mai prăpădit, abia dacă mai avea un firicel de viață în el; dacă i s-ar fi luat capul, nu s-ar fi putut spune că pierdea mare lucru.

— Fugi de-aci! Dacă mergi tu primul, merg și eu, măcar al treilea, spuse Aljo, râzând.

Ceilalți dădură și ei rachiul pe gât și începură să se întrecă:

— Merg și eu!

— Și eu!

Se lăudară și se vitejiră așa multă vreme, cu vorbe din cele mai tari. În noaptea aceea se despărțiră târziu, cu planul gata pus la cale; iar cei cinci aleși jurară solemn să se întâlnească a doua zi la prăvălia lui Tosun-aga, să meargă la Conac, să se înfățișeze vizirului, să-i spună adevărul gol-goluț și părerea adevărată a târgului și a norodului despre fii și despre paznicii lui cei samavolnici și fără suflet, și să-l roage să le ia de pe cap năpasta aceasta.

În noaptea aceea mulți se treziră întrebându-se cu spaimă dacă fusese cu putință ca la băutură și la taifas să-și dea cuvântul că se vor înfățișa lui Gelalia, sau totul fusese numai un vis zănatec.

III

A doua zi dimineață, la ceasul hotărât, doar trei din cei cinci sosiră la locul întâlnirii. Ceilalți doi nu erau de găsit nicăieri. Pe drum, unul din cei trei fu apucat de crampe atât de cumplite, încât se abătu într-una din grădinile pline de tufe de lângă drum și pieri fără urmă.

Așa, mai rămase doar Aljo și, cu el, Tosun-aga.

Mergeau amândoi încet, gândindu-se la unul și același lucru: că ar fi bine să se întoarcă din drumul acesta primejdios și absurd. Dar cum niciunul nu ținea să rostească primul ceea ce gândeau amândoi, meraseră mai departe. Și tot sfindu-se unul de celălalt, se pomeniră la podul de peste Lasva, în fața Conacului. Tosun-aga rămăsese cu câțiva pași în urmă, iar Aljo se gândea să poposească lângă pod și de acolo să se întoarcă, după ce s-o înțelege cu Tosun, ca să nu-și piardă capul nebunește. Din gândurile acestea îl treziră niște glasuri aspre. De undeva, din fața gheretei de la celălalt capăt al podului, doi ostași îi strigau ceva, amândoi o dată. În prima clipă, Aljo crezu că vor să-l alunge și, fericit, vru să se întoarcă, dar, dimpotrivă, ei îl chemau, agitându-și mâinile.

— Hei!

— Încoace, încoace!

Paza era întărită, de parcă ar fi așteptat pe cineva. Cei doi ostași, flăcăiandri cu tarba abia răsărită, porniră spre el. Aljo simți că-i îngheață sângele în vine, dar, fiindcă nu mai avea încotro, porni repede și nepăsător în întâmpinarea ostașilor.

Cei doi îl întrebară cu asprime încotro pornise și ce căuta pe-acolo. Cu un glas cât se poate de nevinovat și de firesc, Aljo le răspunse că se ducea până sus, la Halilović, după niște prune, că se luase cu vorba, cu un vecin întâlnit pe drum, și că uite-așa, din vorbă în vorbă, se pomenise, fără să-și dea seama, în fața Conacului. Râdea singur de el și de neatenția asta a lui, cu un râs larg, nevinovat și prostesc de bun. Ostașii îl mai priviră o clipă, bănuitori.

— Hai, cară-te!

Scăpat de prima spaimă și recules complet, Aljo simți o mare ușurare, dar totodată și dorința stranie de-a mai schimba o vorbă cu flăcăii ăștia cumsecade, ca să-și mai

rădă un pic de primejdia care îl ocolise.

— Bine, bine, băieți, păziți, păziți cu grijă! Și fiți disciplinați! Și Dumnezeu să vă țină stăpânul!

Ostașii lui Gelalia, ucigași înrăiți, gata oricând să ia capete, îl priveau cu o lumină de zâmbet pe fețele lor obtuze.

Mergând pe povârnișul de lângă zidul care împrejmuia grădinile vizirului, Aljo se mai întoarse o dată și le zâmbi ostașilor, care nici nu se mai uitau la el. Dar, în aceeași clipă, aruncă o privire furișă pe malul celălalt al Lasvei, unde pierise demult și fără urmă Tosun-aga, părăsindu-și tovarășul și călcându-și toate jurămintele din ajun.

După ce urcă o bucată bună pe drumul desfundat, tot printre uluci, Aljo nimeri pe-un tăpșan neted, sub un păr înalt, cu fructele culese și cu frunzele aproape ofilite. Acolo se așeză el, își scoase tutunul și-și răsuci o țigară.

La picioarele lui, Conacul invizibil zăcea scufundat în adâncuri, cu malul drept al Lasvei cu tot; iar Travnikul părea o biată îngrămadire de acoperișuri negre și sure, deasupra cărora pluteau fumurile albastrii și albe ale vetrelor, împletindu-se câte două-trei laolaltă, lățindu-se, subțindu-se și pierzându-se în văzduh.

Abia acum, după primul fum de țigară, când se mai reculese și se mai liniști, Aljo văzu limpede cât de urât îl înșelaseră ceilalți azi-dimineață, cum îl părăsiseră, și ce-i făcuse târgul împingându-l spre locul acela cumplit, ca să atace singur și nepregătit ceva care, la urma urmelor, pe el nu-l supăra cu nimic, și să apere ceea ce ei înșiși n-aveau curaj să-și apere.

De pe podișul acela privea cu ochi noi, într-o perspectivă stranie, piezișă, orașul natal. De-atâția ani nu-și mai părăsise la ora aceasta prăvălia, nu mai fusese pe aici, nu se mai urcase atât de sus. Ținutul i se părea străin

și necunoscut, iar gândurile i se îmbulzeau neîncetat în cap și erau atât de noi, de neobișnuite și de mari, încât alungau tot restul; timpul se scurgea repede și pe nesimțite. Cu asemenea gânduri își trecu el, acolo, sus, și vremea prânzului și toată după-amiaza. Cine ar putea să spună câte gânduri i-au trecut prin minte în ziua aceea blândă, de septembrie? Căci și așa gluma și seriozitatea se schimbau ca fluxul și refluxul în mintea lui, anulându-se una pe alta, fără să lase urmă. Ca niciodată până atunci, Aljo cugetă îndelung și adânc la câte și mai câte: la cele întâmplare de dimineață, la fii, la târg, la Bosnia și la Imperiu, la autorități, la norod și la viață în genere. Bietul lui cap nu era deprins să gândească atât de profund și de limpede, dar acum, aici, îi pătrunsese și lui în creier o rază, o lumină fugară și plăpândă a conștiinței, despre orașul, țara și imperiul în care trăia el, Aljo, și mii de oameni ca el, unii mai nebuni, alții mai deștepți, câțiva mai bogați și mulți mai săraci; și văzu limpede viața pe care o trăiau, viață de lipsuri, viață nedemnă, iubită cu patimă și plătită scump, dar care, când stai să te gândești, nu-și merită, zău că nu-și merită, prețul. Și toate gândurile astea i se adunau într-unu! singur: n-au oamenii pic de curaj, n-au pic de inimă.

E laș, ticălosul de om, se gândea mereu Aljo, ca o concluzie, e laș și de aceea e slab. Fiecare locuitor al târgului e mai mult sau mai puțin slab, dar există sute de feluri în care oamenii își ascund sau își scuză lașitatea față de ei înșiși sau față de alții. Și n-ar trebui ca omul să fie așa, zău n-ar trebui! S-ar cuveni să fie mândru și inimos, să fie foarte atent și să nu îngăduie nimănui nici măcar să-l privească urât! Căci dacă o singură dată înduri o jignire și nu te aprinzi (iar ei nu se aprind fiindcă n-au pic de foc în vine), gata, o să te calce în picioare oricine, nu numai sultanul și vizirul, ci și slugile vizirului, și elefanții, și toate

lighioanele pământului, până la ultimul păduche! Nimic n-o să iasă din Bosnia asta câtă vreme o domni în ea Gelaludin, azi Gelaludin, mâine cine știe cine, mai rău și mai năprasnic decât el. Cu mișelul trebuie să dai de pământ; trebuie să te ții drept și să nu lași pe nimeni să te calce pe coadă. Pe nimeni! Dar cum? în târgul ăsta, unde nu poți aduna nici măcar cinci oameni care să-i spună vizirului în față un cuvânt drept și adevărat? Nimic, nimic nu se poate! Așa e de multă vreme la noi: cine-i inimos și mândru, își pierde ușor pâinea și libertatea, averea și viața; dar cel care-și pleacă fruntea și se lasă pradă fricii, pierde atâta din propria lui persoană și-l mănâncă în așa hal frica, încât viața nu-i mai face două parale. Iar cine s-a nimerit să trăiască în vremurile astea ale lui Gelalia, n-are încotro, trebuie să aleagă una din două. De fapt, cine poate, n-are decât să aleagă. Dar cine poate? Uite, chiar el care cugetă la toate astea, el însuși, ce-ar putea să spună despre sine? Dădea zor cu vitejia lui și se lăuda că-i inimos cât trei, cât zece, cât jumătate din Travnik, cât jumătatea cea inimoasă. Ba îl mai lăudau și alții. Și? Aseară, la foc, se arătase viteaz; acum, pare la fel de viteaz; dar unde i-a fost vitejia mai adineauri când vorbea cu străjile, când îl părăsise totul, în afară de frică, o frică nebună, iar picioarele de abia au izbutit să-i care fundul până aici, pe deal? Oare fără cei patru tulici-efendi adevărul nu rămâne adevăr și dreptatea - dreptate? Nu, Travnikul și locuitorii lui nu mai au nici sânge, nici vlagă în vine și bruma de viață care le-a mai rămas se pierde în glume, în batjocuri și-n șiretlicuri, fără alt scap decât a-l întrece pe vecin, a-l înșela pe țăran și a face dintr-o para, două. De-asta trăiesc așa (adică își închipuie că trăiesc!), de-asta viața nu le e bună și nu face două parale.

Asemenea gânduri rumegă Aljo multă vreme, și-i mai trecură prin minte și altele, care mai de care mai ciudate;

la urmă, și-l lăsă pe fiecare neisprăvit, acolo unde se poticnise.

Din gândurile acestea îl scoaseră tălăncile vitelor minate la vale, spre târg, de ciobănași. Odată cu amurgul, porni să coboare și el, încet, spre casă. Și pe măsură ce cobora simțea cum i se potolește, treptat, volbura gândurilor noi și încâlcite care îl frământaseră sus, pe tăpșan, și cum redevine Aljo cel vechi, târgovețul căruia îi place gluma și păcăleala; și cu fiecare pas simțea cum crește în el, tot mai puternică și mai clară, dorința de-a le plăti cu vârf și îndesat tuturor târgoveților pentru lăudăroșenia lor îngâmfată și pentru marea lor lașitate, dorința de a-și bate joc de ei, după cum meritau. Și gândul acesta făcea să i se lătească din nou pe față vechiul lui zâmbet ștrengăresc. Astfel, căutând să ajungă acasă cât mai neobservat, ocolind pe ulițe dosnice, Aljo puse la cale păcăleala cu care avea să se răzbune și să-și rădă de toți.

Acasă, îl întâmpinară nevasta și copiii, cu bucuria înlăcrimată care urmează după o mare grijă. Aljo mănca bine, dormi și mai bine, iar a doua zi, când ieși din casă, nu mai păstra în cap nici urmă din gândurile chinuitoare de ieri; avea, în schimb, întreaga poveste, născocită până la cele mai mici amănunte, despre mersul lui la Conac și despre întrevederea cu vizirul.

Cu o zi înainte, când negustorii își deschiseseră prăvăliile, observaseră imediat că dugheaua lui Aljo Kazaz rămăsese închisă. Curând, se află că Tosun-aga venise înapoi, mai mult mort decât viu, și că Aljo dispăruse printre străji, la Conac. Îngrijorați, unii își mutau pe furis privirile de la tejgheaua lor spre prăvălia lui Aljo; alții își trimiteau ucenicii, dar de fiecare dată aceștia se întorceau cu vestea că prăvălia lui Aljo Kazaz e tot închisă.

Seara, negustorii închiseră prăvăliile, copleșiți de grijă. Iar a doua zi dimineață, când Aljo trecu sănătos și

zâmbitor și-și ridică obloanele, începând apoi, ca de obicei, să răsucescă și să întindă liniștit prin fața prăvăliei fuiorul de mătase galbenă, negustorii oftară ușurați. Și pe câtă vreme ieri fuseseră copleșiți de grijă pentru soarta lui Aljo (ceea ce însemna, firește, și pentru soarta lor), acum, rușinați oarecum de frica din ajun, dădeau nepăsători din mâini, ba chiar susțineau cum că ei fuseseră siguri că totul se va termina cu bine, căci capetele smintite se țin trainic pe umeri. Unii, mai curioși și mai puțin ocupați, își făcură drum prin fața prăvăliei lui Aljo. El le dădu vesel bună ziua la toți, dar, în afară de zâmbetul lui plin de nevinovăție vicleană, nimeni nu se alese cu nimic altceva. Și-o ținu așa, toată ziua. Târgul murea de curiozitate, dar Aljo tăcea cu înverșunare. Abia către seară se îndură el să-i povestească, în șoaptă și în mare taină unui negustor vecin, povestea zilei de ieri.

— Ție pot să-ți povestesc tot, îi șopti Aljo, fiindcă știi că n-o să suflă o vorbă, nimănui. Drept să-ți spun, nu mi-a fost de loc ușor când am dat de străjeri și-am văzut cum Tosun-aga o ștergea la cotitură, dar nu mai aveam încotro. Am mințit, deci, că pornisem cu niște treburi la Vilenica, la alde Halilović; dar străjerii, nici să n-audă! Lasă că știm noi totul, ziceau; voi ați pornit la Conac; uite Conacul; te așteaptă cu porțile deschise. Și m-au dus la Conac, în prima curte, apoi în a doua, pe urmă într-o încăpere mare și întunecoasă. Eu mă tot uitam în preajmă și mult aș fi d> să fiu în altă parte. Acolo, m-au lăsat singur. Și-am început să aștept și mă frământau gândurile și eu le răsucesam pe față și pe dos întrebându-mă dacă o să-mi mai văd vreodată casa cu ochii. Încăperea avea vreo două-trei uși, toate închise; la una, pe gaura cheii, strălucea o lumină ca de la soare. M-am apropiat pe vârfurile degetelor și m-am aplecat să arunc o privire; dar nici n-am apucat bine să-mi lipesc ochiul că ușa s-a deschis și m-am

pomenit dând buzna, pe brânci, într-o odaie mare și luminoasă. Iar când am ridicat capul și m-am uitat, am avut ce vedea. Peste tot, numai covoare bogate și fel de fel de minunății. Toată odaia mirosea a ambră. Și se aflau acolo doi ostași în tunici de postav și înarmați până-n dinți, iar între ei, ceva mai încolo, se afla Gelaludin-pașa în persoană. L-am recunoscut imediat. El m-a întrebat ceva, dar, năucit cum eram, l-am ascultat și n-am înțeles nimic. El m-a întrebat încă o dată: cine sunt și ce vreau; și-avea un glas, ca de mătase. Am încercat să bâigui ceva, dar parcă vorbeam cu gura altuia; că, să vedeți, noi pentru fii ne-am înțeles, și-am venit, să vedeți, cu o rugămintă.

„Cine mai e cu tine?” m-a întrebat vizirul cu același glas, ca de mătase; și parcă vorbea de undeva, de departe, și mă privea drept în ochi.

Am încremenit. Îmi înghețase sângele în vine. Și-am întors capul, doar - doar l-ui mai zări măcar pe mortăciunea aia de Tosun; dar știam bine că nu se mai afla nimeni cu mine, că toți mă trădaseră, că mă lăsaseră singur în locul acela cumplit, și că singur trebuie să dau socoteală. Ei, și-atunci am simțit cum se răsucește ceva în mine. Mi-am îndreptat spinarea, m-am întors cu fața drept spre vizir, mi-am plecat puțin capul, mi-am dus o mână la piept (parcă de mult mă pregătisem pentru asta!) și-am început să vorbesc plin de curaj.

— Pe mine, prealuminate pașă, m-a trimis întregul târg, nu să te necăjesc pe măria-ta (cine ar cuteza să gândească măcar una cu asta?), ci să-l rog pe *teftedar* l-efendi să-ți aducă el la cunoștință dorința și rugămintea noastră: filul domniei-tale e mândria și podoaba târgului și oamenii ar fi bucuroși dacă ar mai vedea măcar unul asemănător, ca să ne putem mândri în fața întregii Bosnii, iar bietul fii să nu mai fie nici el așa de singur, fără perechea lui. Căci noi l-am îndrăgit atât de mult! Nici

vitele noastre nu ne sunt atât de dragi pe cât ne este el. Iată, asta m-au trimis oamenii să-ți spun și să te rog din partea întregului târg, iar măria-ta vei fi știind cel mai bine ce să faci și cum să faci. Dacă e, după noi, locuitorii târgului, chiar trei... sau patru de-ăștia să-ți aduci, că n-o să ne fie greu. Măria-ta să nu dea crezare al altfel de vorbe, pe care numai răii și netrebnicii ar putea să le scornească, și cu care noi, cei din târg, n-avem și nu vrem să avem nimic a face. Și să mă ierți, luminate vizir, că ți-am ieșit în față, fără voia mea!

Așa am vorbit, și nu știam eu singur de unde-mi veneau toate vorbele astea. Iar când am isprăvit, am căzut la podea și i-am sărutat vizirului poala și mâna. El spuse ceva unuia din curteni, n-am auzit ce, și pieri, nu știu unde. Dar pesemne că spusese o vorbă de omenie, căci cei doi străjeri care mă aduseseră m-au scos, cât se poate mai frumos, întâi în odaia întunecată, apoi în curte. Acolo, am văzut strânsă toate curtea vizirului, vreo zece - douăzeci inși; și toți îmi zâmbeau și-mi făceau temenele, de parcă aș fi fost cel puțin cadiu. Doi dintre ei s-au apropiat de mine și mi-au pus într-o mână o oca de tutun, din cel bun, iar în cealaltă mână o pungă plină cu turtă dulce și cu acadele. Și m-au dus cu alai până la poartă, ca pe-o mireasă.

Ei, frate, când am văzut cu ochii podul și Lasva, parcă m-am născut a doua oară.

Așa am scăpat teafăr de-acolo. Căci dacă ar fi fost după târg și după cei aleși să meargă cu mine, azi-dimineață n-aș mai fi tras obloanele și nici n-aș mai fi văzut soarele. Te rog, însă, nu cumva să povestești altuia ce ți-am spus, nici în ruptul capului... Doar știi...

— D-apoi cum să nu știu! N-avea nicio grijă. Dar ce crezi, o să-și mai facă oare vizirul rost de încă un elefant?

Aljo dădu din umeri și-și întinse brațele a neputință.

— De!... Singur Dumnezeu știe. Treaba târgului. Eu,

unu, după câte am pătit, nu mai vreau să aud, cât oi trăi, nici de viziri, nici de elefanți.

Vecinul oftă, vrând cu orice chip să mai scoată un cuvîntel, două de la Aljo, dar acesta zâmbi și se adânci într-o tăcere de neclintit.

În clipa când își încheie povestea și-și luă rămas bun de la vecin, Aljo știa că er Jf ca și cum ar fi trimis o ștafetă în oraș. Și, într-adevăr, nici nu se întunecase bine, și nu mai exista dugheană în care să nu se știe povestea vizitei lui Aljo la Conac, până în cele mai mici amănunte.

În zilele acelea de toamnă, povestea fu repetată de nenumărate ori prin prăvălii și pe la focuri. Unii îl ocărau pe Aljo, făcându-l smijntit și perfid și spunând că-și bătuse joc de tot târgul; alții îi dădeau dreptate, condamnându-i pe cei ce puseseră lucrurile la cale și-apoi îl părăsiseră pe bietul om, în ultima clipă; alții tăceau, jigniți, sau susțineau că nici nu se putea altfel, dacă treburile obștești au încăput pe mâinile croitorilor și ale kazazilor și dacă aceștia întocmeau jalbe către viziri; alții, în sfârșit, clătinau din cap amărâți, neștiind ce să mai creadă despre asemenea oameni și despre asemenea vremuri. Dar povestea lui Aljo se răspândea repede, trecând din gură în gură, și începuse, cu încetul, să-și schimbe și forma și conținutul. Aljo însuși nu mai voia să spună nimic, nici că-i albă, nici că-i neagră, nici *da*, nici *ba*; iar seara, când se abătea pe la focuri, la toate întrebările zâmbea doar, și-și mângâia barba, zicând:

— Mie, târgul mi-a dat învățătură bună, pentru care îi mulțumesc, uite-așa!

Și se ploconează adânc, cu mâna la piept.

Oamenii se supărau, îl socoteau măscărici și om cu care nu se poate sta de vorbă serios, și spuneau asta cu glas tare, când nu era el de față.

Mai exista și un al treilea fel de focuri, mai puțin

numeroase, lângă care, deși se puteau vedea chipuri asemănătoare cu ale celorlalți, atmosfera era cu totul alta. Aici se adunau „frunțașii” târgului, oameni în majoritate vârstnici, cărunți și potoliți, dar toți, fără excepție, bogați. Lângă focurile lor nu se bea rachiu, nu se auzeau râsete și nici zarvă veselă, ci vorbă măsurată, cu pauze lungi, cu priviri grăitoare și cu strângerea mută a buzelor, care spune mult, mult mai mult decât toate cuvintele.

Și aici venea vorba, regulat, despre fii, dar numai așa, în fraze generale și-n cuvinte blânde, fără niciun înțeles și căroră numai privirile și mimica feței le dădeau sens real, căci ele constituiau cea de-a doua și adevărata limbă a frunțașilor târgului. Și totuși, tocmai la focurile acestea se pune la cale, fără văicăreli și fără vorbe mari, fără amenințări și fără jurăminte, cum să se apere târgul de fii sau cum să scape definitiv de el. Numai și numai aici, printre târgoveții bătrâni și bogați, putea fi găsită rezolvarea problemei, dacă mai exista vreo rezolvare. Căci problema putea fi rezolvată numai prin viclenie, iar viclenia merge totdeauna alături de bogăție, i-o ia înainte și o urmează în vecii vecilor.

Astfel, lumea târgului o ținea cu gluma și scornea la povești prin mahalale, prin grădini, în jurul focurilor, blestemându-i în șoaptă sau cu glas tare pe fii și pe cel care îl adusese; oamenii visau, se amarau și plângeau, dar și urzeau în tăcere planuri viclene.

Blestemele, văicărelile, șușotelile și planurile nu rămân multă vreme vorbe goale nicăieri pe lume, și cu atât mai puțin în Bosnia. Mult timp, firește, par goale și zadarnice și vorbele, și gesturile neputincioase ale mâinii, și tresărirea mușchilor pe fălci pricinuită de strângerea dinților nevăzuți. Și totuși, într-o bună zi, nu se știe când, nici unde, și nici cum, toate acestea se adună, iau formă și devin faptă. De obicei, copilândric și tinerii necopti la

minte sunt primii care găsesc forță și dibăcie și încep să realizeze plângerile și amenințările neputincioase ale celor vârstnici.

Când începură să se coacă nucile, tânărul elefant se dovedi mare amator de nuci noi, care se dezghioacă, din renumitul soi de Travnik. Filul le scutura de pe cregi, iar nucile, căzând la pământ, se eliberau de coaja de-un verde închis, ofilită și crăpată; atunci filul le apuca cu trompa, le spărgea în gura lui mare și invizibilă, scuipa cu dibăcie coaja cea tare, împreună cu saliva, apoi mesteca și înghițea cu plăcere miezul lăptos.

Băieții aruncau nuci pe stradă, în fața filului, și el le aduna cu băgare de seamă, plecându-și capul caraghios de mare pe-un gât atât de scurt. Și atunci, unuia dintre copii îi veni o idee neobișnuită: desfăcând în două o nucă, scoase miezul dintr-o jumătate și vârî în locul lui o albină vie. Apoi lipi jumătățile cum fuseseră la început și aruncă nuca în fața filului. Elefantul o apucă cu trompa, o vârî în gură și o zdrobi; dar, în aceeași clipă, începu să scuture din cap, să scoată niște sunete ciudate și să se smulgă din mnile însoțitorilor. Abia după ce ajunse la Lasva și sorbi cu nemiluita apă rece din râu, filul se mai potoli un pic. Însoțitorii credeau că-l ciupise vreun tăun.

Metoda copilului, ingenioasă și crudă, dar naivă, se dovedi prea slabă și nesigură pentru o gură de elefant. De cele mai multe ori, filul strivea și nuca, și albina, înghițindu-le laolaltă, fără să clipească. Dar joaca aceasta nu era decât începutul. În ura lor comună, oamenii devin perseverenți, răutăcioși, iscușiți.

În glumele copiilor se amestecară cei mari, cu prudență și pe neobservate. Ei începură să arunce mere pe străzi, în fața filului, și nu de orice fel, ci numai mere frumoase, mari, ionatane și domnești, ca nu cumva alaiul să poată intra la bănuială. În unele din merele acestea,

travnicenii scobeau însă un dop, scoteau miezul, turnau înăuntru nițică sticlă pisată și șoricioaică praf, apoi înfingeau dopul de unde fusese scos, în așa fel ca mărul să pară întreg. Sticla era pisată fin, iar șoricioaică pusă în cantități mici. Din dosul tejghelelor sau de după ferestrele închise, târgoveții îl observau pe fii, așteptând acțiunea otrăvii despre care li se spusese că lucrează încet, dar atât de sigur, încât îi poate veni de hac și unui elefant. Cu prilejul acesta travnicenii putură să-și dea seama cât e de greu să otrăvești un elefant, care e în stare să suporte orice otrăvă. Și continuară cu stăruință, dar zadarnic, să-l otrăvească pe fii, pe când filul continua să-și poarte pașii prin târgul Travnikului. Și totuși, odată cu venirea iernii, filul începu să slăbească și să dea semne de îmbolnăvire la stomac și la intestine. Întâi, li se interzise oamenilor să-i mai dea ceva de mâncare; apoi încetară cu totul plimbările filului prin târg; paznicii îl mai scoteau doar când și când pe colina Conacului, unde filul se mai înviora un pic. În scurtele lui plimbări pe colină, bietul elefant călca atent și solemn pe zăpada subțire, o pipăia cu trompa, o ducea la gură, apoi o împroșca furios în sus.

Dar și plimbările acestea deveniră din ce în ce mai scurte, căci filul se întorcea singur în grajd și zăcea acolo pe paie, gemând încet și bând cantități tot mai mari de apă.

Iar pe când filul boala așa, travnicenii se străduiau în fel și chip să afle ce i se întâmplă și cum o mai duce. Multe nu se puteau afla de la Conac, dar cu bani grei izbutiră să cumpere un singur om și să afle mai întâi că „filul zace și curge din el, și prin față și prin spate!”; al doilea, că slugile de la Conac au și început să discute „cam cât face o piele de elefant”, unii susțineau că o mie de groși, alții îi combăteau, iar alții admiteau prețuirea aceasta, dar adăugau că tăbăcirea pielii durează un an. Târgul, care are

un simț înnăscut și fără greș al lucrurilor importante, se mulțumi cu atât. Travnicenii plătiră deci noutatea aceasta cât valora și continuară să aștepte fără un cuvânt, schimbând doar între ei priviri scurte, tăcute, dar extrem de grăitoare. Și nu trebuiră să aștepte mult, căci, într-o bună zi, în târg se răspândi pe șoptite zvonul despre moartea elefantului.

— A crăpat filul.

Oricât s-o cerceta n-o să se poată afla niciodată cine fusese primul care rostise cuvintele acestea. Când zic „rostise”, mă tem că o să vă închipuiți imediat niște discuții limpezi și însuflețite, ca un fel de strigăte victorioase. A gândi așa înseamnă a nu cunoaște de loc Travnikul. Niciodată nu s-a vorbit acolo în felul acesta, și cu atât mai puțin pe vremea filului și a lui Gelalia. Travnicenii nici nu pot să vorbească așa. Ei nici n-ar ști, pur și simplu, s-o facă. Născuți și crescuți în umezeala și curenții târgului acestuia de munte, unde sălășluia, de când lumea, vizirul cu puterea și cu alaiul său, constrânși să trăiască într-o permanentă spaimă, care își schimba doar obiectul și numele, dar rămânea veșnic aceeași, localnicii erau ereditar copleșiți de sute de argumente, veșnic vii și în stare să dea mereu naștere altora, noi. Iar când se întâmplă să li se nască în piepturi un simțământ de extaz triumfal, simțământul acesta urca până la o anumită înălțime, la unii până în gât, ca să se întoarcă apoi din nou acolo de unde pornise, să se aștearnă pentru totdeauna alături de atâtea alte extazuri, amărăciuni și proteste care se ridicaseră și ele cândva, la fel de negrăite și de neauzite, și să se culce înti: – un același cimitir.

La fel se întâmplă deci și de data aceasta; cineva șopti undeva cuvintele cu pricina, și ele, ca o apă invizibilă pornită dintr-un izvor necunoscut și intuită doar după murmur, porniră să curgă prin târg, din gât în gât, din

gură în gură; așa „s-a dus vestea” și așa „au purtat-o prin tot târgul gâtlejurile astea bos-niece, care tușesc de când lumea, și gurile astea care niciodată nu se deschid cum trebuie”.

— A crăpat filu!

— A crăpat?

Doar atât. Cuvintele sfârâiau ca picătura de apă pusă pe-o plită încinsă și fiecare știa totul și nu mai întreba și nu mai adăuga nimic. A pierit o pacoste.

Dar pe când travnicenii se străduiau să ghicească unde ar putea fi îngropat filul și, în același timp, așteptau cu frică să vadă ce-ar mai putea să facă vizirul acum, se găsi un alt om invizibil, mai sigur decât primul, și, pentru o sumă mult mai mică, le vându altă veste, de data aceasta adevărată: filul trăia. Cu câteva zile în urmă, filul fusese într-adevăr „gata să crape”, dar unul din pașalii se apucase să-l doftoricească cu un amestec de mentă, tărâțe și untdelemn. Și acum, dobitocul se simțea mai bine. Se ridicase chiar în picioare. La Conac, mare bucurie printre slugile și slujbașii care, odată cu filul, mureau de frică în fața vizirului. Iată ce veste aduse omul invizibil, al cărui adevăr costase mai puțin decât o minciună.

Și târgului i se poate întâmpla să se înșele!

Vestea cea neplăcută străbătu Travnikul aproape la fel de repede ca și prima, dar fără vorbe și șoapte. Oamenii se uitau doar unul la altul, lăsau ochii în jos și-și țuguiau un pic buzele.

— Viu? întreba cu amărâtă mirare vreun târgoveț dintre cei mai tineri și mai necăjiți; iar ceilalți, necatadicsind să-i răspundă, dădeau doar din mâini cu ciudă și reproș și-și întorceau capul.

Și, într-adevăr, era viu. Pe la începutul lui martie, filul fu scos pentru prima dată din grajdul său spațios. Târgul trimise anume un om de loc arătos și care părea cam

nătăng, deși în realitate era ager și sigur, să vadă și să judece situația. Și omul văzu, într-adevăr. Filul slăbise, ajunsese la jumătate din greutatea lui normală; capul, micșorat parcă, i se făcuse atât de col-țuros, încât i se ghicea țeasta pe sub piele; ochii, înfundați acum în orbitele enorme, păreau mult mai mari. Și, în genere, toată pielea de pe trupul filului părea o haină de căpătat, prea largă, iar părul rar i se făcuse și mai rar, devenind pe-alocuri surgălbui. Slugile se învârteau cu emoție și grijă în jurul lui, iar el, fără să le ia în seamă, se întorcea doar cu spatele spre soarele care începuse să prindă puteri, și-și legăna încetișor și neconținut capul, când la stânga, când la dreapta, adulmecând iarba gălbuie, printre rarele petice de zăpadă ce se topeau cu repeziciune.

Cu fiecă zi care apropia Travnikul de primăvară și primăvara de Travnik, plimbările deveneau tot mai lungi. Filul se refăcea încet, dar vizibil. Târgul, dezamăgit, aștepta cu teamă și cu ură sporită ziua când, însănătoșindu-se pe deplin, tânărul animal va începe din nou să fie scos la plimbare prin târg, cu cine știe ce toane și răutăți noi.

Oamenii vizirului, și mai ales mulatrul căruia îi fusese dat filul în grijă, erau convinși că târgoveții îl otrăviseră dinadins și cu viclenie; de aceea îl plimbau acum triumfători și se uitau crunți în jurul lor, punând la cale răzbunarea. Încă de astă-iarnă, când filul fusese bolnav, ei îl îndemnaseră pe vizir să pedepsească târgul, măcar ca să nu fie ei înșiși pedepsiți. Dar vizirului nu-i ardea de asemenea lucruri. De la o vreme, gândurile lui se porniseră într-o cu totul altă direcție, căci nu mai era vorba de capul filului, ci de propriul său cap. Gelalia își satisfăcuse dorința irezistibilă de-a stăpâni, de-a osândi, de-a pedepsi și de-a ucide, și dacă lucrurile încurcate din Bosnia și din Imperiul Turcesc de pe atunci s-ar fi putut rezolva numai prin

silnicie, sânge și teroare, ar fi avut puțința să se laude cu izbânda; pentru rezolvarea lor era însă nevoie de ceva mai mult, de ceva care nu exista în Imperiu și cu atât mai puțin la oamenii de felul lui Gelaludin. Iar când silnicia se dovedește neputincioasă și incapabilă să-și rezolve sarcinile, se întoarce împotriva asupritorului însuși. Așa a fost dintotdeauna în Turcia, și mai ales pe la anul 1820, când Imperiul mai respira doar cu o treime din plămâni și era atacat dintr-o sută de părți, dinafară și dinăuntru. Așa a fost și cu Gelalia. El făcea parte din soiul acela de împilători care sunt numai călăi și nimic altceva și care deci pot fi folosiți o singură dată, iar dacă lovitura dă greș, își pierde ei înșiși capul.

Toate acestea Gelalia nu le știuse dinainte și nici acum nu-i erau prea clare, dar, vădit lucru, lovitura lui nu nimicise puterea beilor și nu potolise Bosnia, iar el însuși, după prima lovitură, nu mai știa ce să facă și cum să-și continue cârmuirea pentru care tirania singură nu era suficientă. Trebuia găsit deci un procedeu nou și un vizir nou pentru Bosnia, ceea ce însemna, după obiceiul vremii, că pentru vechiul vizir nu prea mai era loc pe pământ și că-l aștepta fie mormântul, fie un surghiun asemănător mormântului.

Atâta putuse să înțeleagă și Gelalia, iar informațiile pe care le deținea arătau același lucru.

Om egoist și ciudat fără cine știe ce rădăcini și legături la Țarigrad, Gelalia n-avea nicio speranță că ar putea, cu timpul, să scape de surghiun recăpătându-și libertatea și situația, așa cum se mai întâmplase cu alți viziri. În cazul lui, surghiunul însemna sfârșitul printr-o moarte urâtă și nedemnă. În fața unei asemenea perspective, nici vorbă că părea mai bună o moarte năprasnică, prin care să-și ia singur zilele. Tiran și schingiuitor de oameni în esența ființei lui, Gelaludin nu

putea trăi fără să-i tiranizeze pe alții și n-avea tărie să rabde tirania îndreptată împotriva lui.

În martie, sosi un trimis special de la Poartă, cu firmanul: el făcea cunoscut că fusese numit un nou vizir în Bosnia, că Gelaludin-pașa trebuie să-i predea puterea lui Chehaia-pașa, să plece la Adrianopol și să aștepte acolo porunci noi.

Trimisul îl vesti prin viu grai pe Gelaludin, ca fapt sigur, că va fi numit valiu de Rumelia și trimis să înăbușe o răscoală pe insula Mareea; ba îl și felicită pentru funcțiile care îl așteptau. Toate acestea le spuse repede și mecanic, ca pe-o lecție învățată pe de rost. Lui Gelaludin nu-i fu greu însă, folosind băutura și mita, să scoată de la trimisul Porții mărturisirea că i se poruncise dinadins să-i spună așa, dar că, de fapt, în Rumelia și fusese numit vizir un alt om „cu mâna tare”. Așadar, o cursă! Atunci înțelese Gelalia că-i sosise ceasul de pe urmă și că Travnikul fusese ultimul punct de pe lume până la care îl mânaseră niște instincte proprii, dar necunoscute chiar de el însuși.

Atunci se văzu limpede cât de apropiat îi fusese lui Gelaludin gândul morții în genere, și chiar al morții lui, cât de mult se înrudise cu gândul acesta.

Vizirul își scrisese atent și conștiincios testamentul, lăsându-și toată averea colaboratorilor și ajutoarelor sale, călăi ca și el. Puse deoparte o sumă frumușică pentru bașlik, piatra funerară care dorea să i se ridice pe mormânt, prevăzu până și cele mai mici cheltuieli legate de înmormântarea lui. Avu grijă să lase și inscripția care urma să-i fie săpată pe bașlik și care începea prin cuvintele Coranului: „El este viu și veșnic”. Bogata colecție de calemuri o distruse cu mâna lui, punând condeiele de trestie, unu câte unu, pe focul care, în zilele acelea de sfârșit de martie, ardea în odăile Conacului ca în mijlocul iernii. Și nimeni din târg nu află toate acestea, așa cum nu

află și nu putu să-și închipuie nimeni că Gelaludin îi dăruia lui Omer-efendi, grămaticul său, Divanul de stihuri, o prețioasă operă caligrafică. Culegerea avea copiate în ea treizeci și două din cele mai frumoase poezii ale poetilor persani și arabi, în ale căror stihuri totul strălucea și era plin de trandafiri, zambile, vin, fete, havuzuri, flaute și privighetori, întru slava pământului celui negru și a soarelui strălucitor „carele toate acestea le dăruia cu dărnicie omului, și iar i le ia, ca să fie dăruite altuia”.

Când termină, vizirul se retrase în dormitorul său, poruncind să fie trezit peste un ceas, când o fi vremea prânzului. Acolo, puse o linguriță dintr-un anumit praf alb într-un pahar cu apă rece, bău amestecul așa cum se bea o doctorie amară și pieri din lumea aceasta, la fel de fără zgomot și de neobservat pe cât fusese odinioară, când intrase în Travnik.

Pe la amiază, de sus, de pe minaretele geamiilor din Travnik, muezinii se făcură auziți și lumea își dădu curând seama că nu rosteau o rugăciune obișnuită, de prânz, ci genaza, rugăciunea pentru mort. Iar după lungimea rugăciunii și după râvna muezinilor se putea ghici că era vorba de-un mort care avusese putere și bogăție.

Vestea despre moartea vizirului se răspândi ca fulgerul și, pentru prima dată față de-un lucru venit de la Gelalia, târgul n-avu de făcut nicio observație. În tăcerea generală a mulțimii, vizirul fu înmormântat, în aceeași zi. La înmormântare veniră, tăcuți și pioși, toți locuitorii târgului. Și nimeni nu rosti, nici atunci, nici după aceea, niciun cuvânt de bine sau de rău despre vizir. (Era o victorie care n-avea nevoie de triumf.) Și nimeni n-avu nimic împotrivă ca Gelalia să se odihnească acolo, în târgul lor, la doi arșini sub pământ, nemișcat și neputincios, făcându-se din ce în ce mai mic și semănând din ce în ce mai puțin a om viu.

Chehaia intră la Conac încă înainte de înmormântare, iar oamenii lui Gelalia se împrăștiară care încotro, încercând să-și piardă urma și să scape de răzbunare.

Pe fii, vizirul îl dăruise mulatrului aceuia botezat de oameni Filfil, care-l adusese la Travnik și-l îngrijise tot timpul, și împotriva căruia travnicenii erau mai porniți decât împotriva elefantului. Pașa îl sfătuisă să ia filul cu el, la Țarigrad, și-i dăruise și bani pentru asta. Dar cum să poată asculta și îndeplini asemenea sfaturi un om care nu mai știe singur cum să-și apere capul? În situația lui, n-ar fi fost ușor să scoată din Bosnia nici măcar un ac, darămite un elefant, care nu mai era al vizirului! Iată de ce, chiar în noaptea aceea, Filfil fugi, nu se știe încotro, iar travnicenii găsiră imediat posibilitatea să aducă la Conac și să-i dea filului o otravă mult mai puternică și mai sigură decât sticla pisată pusă într-un măr.

A patra zi după moartea lui Gelalia, muri și filul. Își părăsise culcușul de paie, de lângă ușă, și se retrăsese în colțul cel mai depărtat. Acolo îl găsiră în dimineața următoare, chircit și mort, și-l îngropară imediat; cum și unde, n-a mai cercetat nimeni, căci târgul, când scapă de-o pacoste, n-o mai pomeneste câtăva vreme, și-abia mai târziu, când totul devine poveste, începe iar să vorbească despre ea, dar ca despre ceva care s-a petrecut demult, undeva departe, și despre care se poate povesti în glumă și cu plăcere, printre necazurile noi.

Așa se culcară în pământ și filul, și vizirul. Căci în pământ e loc pentru oricine.

Și iată întâia primăvară fără Gelalia. Teama își schimbă forma, grija își schimbă numele. Se schimbă vizirii. Viața curge. Se sfârșește Imperiul. Se ofilește Travnikul, și-n el mai trăiește târgul, ca un vierme într-un măr căzut. S-a și aflat că vizir în Bosnia va veni Ornosbeg Zade Șerif Siri Selim-pașa. Primele știri despre el spun că

ar fi om bun și învățat, bosniac de origine. Dar câțiva târgoveți au și început să clatine cu grijă din cap:

— Dacă e atât de bun, ce-i trebuie un nume așa de lung?

— Cine știe, frate-miu, ce-o mai fi purtând și ăsta în el și ce-o mai fi aducând peste noi.

Așa trăiește târgul, așteptând vești noi și date mai sigure. Norodul suferă, șușotește și se apară, dacă nu poate altfel, măcar cu povești în care trăiesc, nedeslușite, dar indestructibile, dorința lui de dreptate și speranța într-o altfel de viață și în vremuri mai bune. Pe mormântul lui Gelalia meșterii înalță piatra funerară. Pietrarul care sapă inscripția pe bașlikul vizirului, făcut dintr-o piatră moale, a și scris primele cuvinte. Iar prin Bosnia circulă tot mai mult și crește din ce în ce povestea despre Aljo și despre fii.

V

ELETOVENII

Întâmplarea aceasta s-a petrecut către sfârșitul zaverei lui Karagheorghe, când turcii din Uzice se hotărâseră să curețe munții și să elibereze drumurile. Vestea că Serbia fusese înfrântă îi făcea pe haiduci să se retragă de la sine și să nu taie, dacă nu-i împingea nevoia, nici măcar calea ciobanilor, darămite pe-a turcilor. Acuma însă, turcii, hotărâți să înăbușe pentru totdeauna germenii zaverei, îi căutau ei și-i goneau până în munții cei mai înalți. Asemenea năpastă îl adusese și pe Stojan veletoveanul în Bosnia, în preajma» satului Veletovo, lângă graniță. Stojan, care luptase vreo cinci ani prin Serbia, își trecuse pe-acolo și nevasta și copiii. Acum, ai lui rămăseseră undeva, în bejenie, iar el, cu încă un tovarăș, se afla încercuit, rupt de restul lumii, în turnul cel năruit al beilor Cincic, la locul numit Obarak, chiar sub Veletovo. Tovarășul lui era un flăcău din Arilje. Cei doi mai aveau

ceva pulbere și plumbi, și hrană pentru vreo zece zile; iar în pivniță se găsea apă până la genunchi.

Turnul beilor Cinbic fusese vestit pe vremuri. Clădirea îngustă și înaltă, toată din piatră, cu două caturi, stătea pe-un povârniș deschis, împrejmuită pe părți cu pruni, și având în spate o ogradă. Fața turnului era deschisă și avea priveliște peste pășunile abrupte dinspre valea Visegrádului. Cu câțiva ani în urmă, răsculații de sub Tetrebica bombardaseră turnul și-i aprinseseră acoperișul. Cincicii îl părăsiseră atunci, fără întoarcere. Iar ploile, vânturile și zăpezile îl surpau și-l năruiau cu încetul, piatră cu piatră. Pe zidurile înnegrite încolțea iarba, din crăpături creșteau copăcei mărunți.

În turnul acesta se închisese acum Stojan, împreună cu flăcăiandrul din Arilje. Și astupaseră amândoi toate ușile, cu grinzi și pietre. Turnul avea ferestre numai pe două laturi, și la mare înălțime. Prin ferestrele acestea trăgeau ei în oricine se iveau

Note:

1 *George Petrovii* (1752 - 1817), poreclit *Karagheorghe* (adică Gheorghe cel Negru - *turc*), conducătorul sârbilor împotriva jugului turcesc în insurecția din 1804 - 1813, întemeietorul dinastiei Karagheorghievici.

prin luminișul din preajmă. Turcii din Uzice, care-i încercuiseră, erau vreo zece la număr și, la început, luaseră lucrurile ușor. Dar trecuse o zi și o noapte fără ca haiducii să se predea. Nu izbuteau să fugă, dar nici turcii n-aveau cum să năvălească în turn. Haiducii se mișcau cu atâta îndemânare și ținteau cu atâta iscusință, încât turcilor li se părea uneori că nu se poate să fie numai doi. Până acum, haiducii răniseră patru dintre ei. Ferindu-se pe după pruni, pe după bolovani și pe după lesele împletite anume, turcii ajunseseră lângă turn și-l somau pe Stojan să

se predea. Când îi făgăduiau că au să-l lase cu viață și sănătos în Veletovo, dar fără arme, când îi strigau că i-au prins nevasta și copiii și că au să-i înjunghie pe toți, dacă nu se predă. Stojan tăcea sau le răspundea cu înjurături. Tânărul din Arilje ori cânta cât e ziua de lungă, ori fluiera din degete, ori îi ocăra pe turci. Numai el singur se auzea cât trei.

Se întâmpla ca vreunul din turcii uziceni să se apropie mai mult de turn, doar ca să-i înjure. Și-atunci haiducii îi răspundeau cu ocări și mai grele. Pe unii dintre ei, Stojan îi cunoștea după glas.

— Nu cumva oi fi tu, Ustamujic, câine flămând? Iar Ustamujic nu se lăsa nici el mai prejos:

— Ai intrat la post lung, Stojane. O să ți se urască!

— Vezi-ți de burtoiul tău, nu ne purta nouă de grijă; avem noi hrană și muniție, să ne războim și cu țarul.

— Știu, știu. Numai că ți-au amortit fălcile mestecând de trei zile îmbucătura aia de ceară.

Și, parcă pentru a-i întări vorbele, pușca lui Stojan bubuia din turn; plumbul lovea cu zgomot sec locul unde stătea ascuns Ustamujic; iar turcul îi răspundea cu hohote de râs.

— Halal pușcă, Stojane! auzisem eu că ești țințaș bun, dar chiar așa, nu mi-am închipuit. Păcat că nu mai trăiește Gheorghe cel Negru, că te făcea voievod; dar a crăpat în cârlige, la Belgrad.

— Nu-i duce tu de grijă lui Gheorghe, ci, dacă ai curaj, scoate numai nasul de după leasă, că te trimit fără nas la hanu-mă, în Uzice.

Așa-și strigau și se ocărau ceasuri întregi. Mai ales flăcăul din Arilje nu rămânea dator nimănui. Iar patima asta a lui, de-a se certa cu turcii, i-a și venit de hac.

A treia zi după încercuire, sosi *mulazimull* din Uzice, cu doi zapcii. Și aduseră cu ei un țințaș special, unul

Dațidzic, din Rogatice, un turc tânăr, înalt și încruntat. Țintașul s-a ascuns pe după o leasă, iar ceva mai încolo au ieșit doi uziceni să-l provoace pe flăcăul din Arilje, înjurându-i tot neamul, pe nume. De la o fereștrică acoperită cu zăbrele dese de metal, flăcăul le răspundea înjurându-i furios. De după leasă, Dațidzic acela îl pândi îndelung, până ce-l luă la ochi. Printre gratii, pe unde niciun ou n-ar fi putut să treacă, țintașul îl nimeri pe flăcău în obrazul drept și-i scoase creierii prin ceafă. Stojan, care păzea cealaltă parte a turnului, se apropie în fugă. Dar nu făcu decât o cruce deasupra tânărului care își dădea sufletul, și începu imediat să fluiera din degete și să-i înjure pe turci, ca nu cumva să bănuiască moartea flăcăului. Turcii însă observaseră lovitura și se bucurau din plin.

— Predă-te, Stojarye, nu-ți pierde și tu capul nebunește!

— Predă-te, că ți-a murit seizul.

— Unde e, de ce nu mai gângurește?

În livadă, toți îl pupau pe Dațidzic și-l băteau pe umeri. Iar el călca printre ei, drept și serios, mândru de parcă ar fi clădit o mănăstire. În aceeași dimineață, trecu pe-acolo Zulfo, un turc de vază, din Donje Veletovo. El îl sfătui pe mulazim să nu-și mai piardă niciun om, și să nu ia turnul cu asalt, căci Stojan e Stojan și n-o să-și dea capul decât pentru alt cap. În Veletovo, spunea Zulfo, mai trăiește un unchi de-al lui Stojan, moș Miloje, un bătrân fără familie, cunoscut ca unul din țăranii cei mai liniștiți și mai înțelepți, și pe care Stojan o să-l recunoască și-o să-l asculte mai mult decât pe propriul său tată. Trebuia adus moș Miloje acela și silit să-i strige lui Stojan să se predea. I se putea făgădui că Stojan n-o să pățească nimic și ținută făgăduiala exact cum își ținuse Stojan cuvântul dat turcilor din Uzice în anii trecuți.

— Vă spun eu: cum o să-i spună moș Miloje, așa o să facă. Mulazimul, pe care-l necăjea războiul mărunț împotriva unui singur haiduc, și care avea și motive personale să nu lungească prea mult buclucul acesta de la graniță și să se întoarcă de grabă la Uzice, acceptă propunerea lui Zulfo. Iar ca să mai ascundă oarecum faptul că are de gând să ducă tratative cu un

Note:

1 *Mulazim* – șeful poliției.

singur răzvrătit, le strigă ceva cam prea tare celor care porneau după moș Miloje.

— Să fie adus numaidecât stârvul ăla!

Cum Veletovo e aproape, zapcii se pomeniră repede la casa lui moș Miloje. La început, moșul se văietă și se apără în fel și chip. Zicea că el abia-și mai duce sufletul și că totul era zadarnic, căci Stojan nu asculta de sfaturi nici când era raia împărătească, darămite acuma, când s-a răzvrătit și-a luat drumul codrului.

— Eu nu mă pricep la treburi de-astea, spunea bătrânul, prefăcându-se și mai bătrân și mai neputincios decât era; eu sunt bun de groapă, nu de treburi haiducești. Vă rog, nu mă vârați unde n-am ce căuta, ci lăsați-mă să mor liniștit, aici, unde mă aflu.

Dar vorbele nu-l ajutară la nimic. Gemând ca un bolnav, bătrânul se găti de drum și porni cu zapcii. Abia se târa și nu era chip să țină pasul cu cei ce-l însoțeau. Pe drum, se opri de câteva ori și-i rugă să nu-l ducă mai departe. Dar când începură să-l bată, bătrânul își trase capul între umeri și încetă cu văietatul și cu împotrivirea. Gâfâia doar, scurt și întrerupt, de parcă fluiera, și sălta jalnic, cu pași aproape copilărești.

În mai puțin de-o jumătate de ceas, ajunseră la Obarak. În jurul turnului era liniște. Ascunși prin livada de pruni, turcii dormeau sau stăteau lungiți. Unii mâncau,

alții fumau. Pe moș Miloje îl închiseră într-un soi de coșar. Acolo, așteptându-l pe mulazim și prefăcându-se că doarme, bătrânul auzea cele mai mici zgomote de afară. Într-un târziu, veniră doi uziceni și se așezară pe iarbă, chiar lângă peretele dărăpănat al coșarului. Neștiind că moș Miloje se află înăuntru, turcii povesteau cu glas tare ce-o să se întâmple cu Stojan dacă le izbuteste șiretlicul și dacă-l ademenesc să se predea. Vorbeau turcii despre zulumurile făcute de Stojan asupra bieteii populații musulmane din Uzice și se desfătau de pe acum înșirând caznele la care aveau să-l supună ca să se răzbune.

Iar moș Miloje zăcea nemișcat, cu pleoapele strâns lipite, îndoit din șale și din genunchi, ca orice țăran bătrân care doarme adânc și se odihnește. Acuma înțelegea limpede de ce-l aduseseră și ce i se cerea. Se străduia să nu scape niciun cuvânt, și tot ce auzea se preschimba imediat în imagini vii, clare, cuprinzând toate umilințele și toate chinurile la care turcii aveau să-l supună pe Stojan, dacă-l prindeau viu. Când și când, i se părea și lui că doarme cu adevărat și că visează un vis groaznic și plin de semne care au să se împlinească de îndată. Așa stătea el și asculta, în chinuri grele, în nemișcare deplină și-ntr-o cumplită tulburare lăuntrică.

Gândurile i se încrucișau năvalnic în minte. Își întocmea planuri și le schimba cât ai clipi. Totul se prăpădise, pierise și fusese pârjolit în acești ultimi ani. De fapt și pe Stojan ăsta, la care ținea mai mult decât la toți copiii fratelui său, îl îngropase și-l jelise demult. Iar să-l înșele acum chiar el și să-l ademenească, prin făgăduieli mincinoase, să se predea turcilor, care de bună seamă că au să-l supună la toate caznele și-au să-l ucidă apoi, ar fi fost cu adevărat un plan prea drăcesc și-un chin prea greu pentru mintea lui bătrână și slabă. La o asemenea năpastă nu se așteptase și n-ar fi avut suflet să facă una ca asta. Și

iată că turcii îl sileau. De gânckiri grele și de nemișcare dureroasă îl treceau nădușelile și picăturile de sudoare îi sclipeau pe părul cărunț care-i ieșea de sub căciulă. Atunci intrară în coșar mula-zimul, cu Zulfo și cu un zapciu.

Moș Miloje îi lăsă să zbiere deasupra lui și să-l scuture, apoi sări brusc în picioare, încurcat și speriat, de parcă s-ar fi trezit dintr-un somn adânc. Și stătu așa în fața mulazimului, cu capul plecat, ascultând cum Zulfo îi explica amănunțit ce avea de făcut. Trebuia să iasă pe răzor, să se urce pe bolovanul cel mai înalt, ca să-l vadă Stojan din turn, și de-acolo să-și strige nepotul și să-l sfătuiască să se predea imediat, căci altfel turcii au să-l ucidă nu numai pe el, moș Miloje, ci și pe nevasta și copiii lui Stojan, și-au să pârjolească tot satul Veletovo. Să-l roage, pomenindu-i de tot ce știe el că-i e mai scump, să se predea fără grijă turcilor, pe cuvânt... Așa trebuia să-i strige, până când Stojan o să-i răspundă că primește.

— Așa, Miloje, ca să se isprăvească odată cu zavera și să nu se mai prăpădească bruma de sărăcie și de calicime care a mai rămas în Veletovo, iar Stojan al tău să rămână viii și să se întoarcă la casa lui și la treburile lui.

Ultimele cuvinte, Zulfo le rosti cu o voce mai înceată și mai șovăitoare. Bătrânul îl asculta nemișcat, pierdut în cine știe ce gânduri. Iar când Zulfo termină, el începu din nou să se roage, cu glas stins și deznădăjduit:

— Zău că nu sunt bun pentru asemenea treburi. Nici n-o să mă pricep să le fac și nici Stojan n-o să mă asculte. Uitați-vă la mine!

Într-adevăr, bătrânul se ghemuise tot, își îndoise picioarele din genunchi, mâinile îi tremurau, iar peste fața acoperită de mustața și barba cărunță, scurtă, și de sprâncenele la fel de cărunte și grele de nu i se mai vedeau buzele, iar ochii abia dacă i se mai ghiceau, îi flutura un fel de zâmbet, jalnic și rugător.

Cu un gest de nerăbdare, mulazimul îi întrerupse jeluirea și porunci să fie dus afară.

— Vai, vai! ofta bătrânul de zor.

Zapcii îl duseră prin livadă, până la ultima îngrăditură. Acolo, îl îmbrânciră și-i dădură poruncă să meargă drept spre uluca de sub turn, să se urce pe bolovan și să strige ce i s-a spus. Bătrânul străbătea acum locul deschis care închipuia câmpul de luptă între turci și haiducul asediat în turn. În iarbă, zăceau scările părăsite, cu care turcii încercaseră în zadar noaptea trecută să ajungă la ferestrele turnului. Bătrânul le ocoli și merse liniștit mai departe, cu pași mărunți și atenți. Din turn, niciun semn. Când ajunse la bolovanul cel mare din mijlocul ogrăzii, la vreo treizeci de pași de turn, se întoarse cu băgare de seamă și privi iepurește, iute și cu teamă, spațiul care-l despărțea de turci; apoi se întoarse spre turn și-și pironi privirea în ferestrele înalte. Aplecându-se tot mai mult din șale și proptindu-și palmele de genunchi, moș Miloje stătea acum aproape pe vine. În fața și în urma lui, liniște și zăduf. Și, deodată, bătrânul începu să strige, cu glas tremurat și slab:

— Stojane!

Tuși puțin, și strigă mai tare.

— Măăăi, Stojane!

Așa strigă, de trei ori, cu voce jalnică și bătrânească. Apoi tăcu un timp, de parcă ar fi vrut să se convingă că cel din turn îi recunoscuse glasul și că-l asculta și-l privea de undeva, din ascunzătoarea lui. Iar după o clipă, își dezlipi brusc palmele de genunchi, se îndreptă din șale și-și lungi gâtul. Părul i se zburlise, iar hainele parcă-i prinseseră viață. Bătrânul își ridică mâinile, își rotunji palmele în jurul gurii și strigă cu alt glas:

— Nu te da viu, Stojane, nu te da, pentru nimic în lume!

Turcii care pândeau prin livadă și pe după lese ce-o să spună bătrânul și ce-o să-i răspundă haiducul din turn, rămaseră năuciți o clipă. Fiecare dintre ei se întreba dacă aude bine și, necrezându-și urechilor, cerceta cu privirea fața vecinului; dar acolo, dădea peste aceeași nedumerire. Iar bătrânul își repetă sfatul:

— Ascultă-mă, Stojane, și nu te da viu pe mâna turcilor. Asta te sfătuiesc eu, că știu ce-au pus la cale.

De partea turcilor, aceeași tăcere uimită. Apoi, glasul mulazimului, răgușit de furie:

— Trageți în el! Trageți!

Și, deodată, toți, unul după altul, reluară porunca răsunătoare și mânioasă:

— Trage! Trage!

Strigau toți, dar nu trăgeau niciunul, căci nimeni nu se așteptase la una ca asta. Iar jos, în poiană, bătrânul își repeta într-una strigătele către nepotul din turn, sfătuindu-l să se apere cât poate și să nu se predea viu. Doar că acum, în larma glasurilor turcești, vocea lui abia se mai auzea.

— Nu te...

Prima pușcă pocni și-i tăie cuvântul, dar nu-l nimeri. A doua însă îl doborî la pământ. Bătrânul se îndoi într-un fel ciudat, căzu ușor ca o frunză și se pierdu în iarbă, sub bolovanul cenușiu.

Turcii mai traseră câteva focuri spre el, Stojan le răspunse din turn, de două ori la rând. (Firește, odată cu arma lui, odată cu a flăcăului din Arilje.) Trăsese pentru sufletul lui moș Miloje. Apoi se făcu liniște.

În colibă, mulazimul nu mai putea de furie. Tăcea, cu dinții strânși, și nu se uita la nimeni; dar se vedea cât de colo că-i tremură sufletul de mânie. Zulfo, surprins și rușinat, ar fi vrut să intre în pământ, dar fiindcă nu se putea, se tot întorcea la stânga și la dreapta ca să le

explice tuturor că planul lui fusese bun și chibzuit. Dar nimeni nu-l asculta, căci fiecare voia săpară mai deștept și să-i facă pe plac mulazimului. Iar Zulfo, de-atâta năduf, vorbea singur și nu-și mai revenea din uimire, gândindu-se la ce-i făcuse moș Miloje.

— Ei, ei, oameni buni! Eu ziceam să n-o mai lungim... mă gândeam că așa o să fie mai bine. Dar ce să faci cu neamul ăsta de câini! E-e!

— Acurați ce-a fost, a fost! M-am luat după altul, și-am mâncat ce nu se mări încă, îi întrerupse jeluirea mulazimul, ridicându-se hotărât, ca omul care și-a înfrânt mânia; și porunci să se pregătească iar câteva scări și două care cu fân, ca, de îndată ce s-o lăsa noaptea, să atace turnul și să isprăvească odată cu haiducul.

În răstimp, zăduful se întetise; undeva, departe, tunetele bubuiau surd. Norii negri și subțiri, veniți dinspre Gostilje, se întinseseră pe deasupra dealurilor și deveneau tot mai negri și mai groși. Soarele dispăruse înainte de vreme, pierzându-se fără amurg adevărat. Apoi, toată partea dinspre apus a cerului se înnegura și se întunecă brusc; prin fierbințeala zilei trecu un vânt rece, venit parcă din altă lume. Și, așa cum se întâmplă prin partea locului, se porni deodată o ploaie grea, însoțită de tunete și de fulgere. Iar când vântul se domoli și fulgerele încetară, ploaia continuă să cadă, îndesită și egală, învăluind ținutul în beznă și în aburi. Potopul de apă stinse focurile, iar suvoaiele luară scările.

Turcii se înghesuiră toți într-o târlă. Nu se mai gândi nimeni să schimbe străjile de la ușa turnului. Și nici nu se întrebă nimeni ce se întâmplă cu ele. Părea că atâta prăpăd de apă, vânt și tunete o să nimicească tot locul acesta mlăștinos, din munți. Mulazimul zăcea neputincios în cocioaba care se clătina și scârțâia. Prin acoperiș pătrundea ploaia și surpa tavanul. În jurul mulazimului,

zapciiii făcuseră un șanț, iar deasupra lui întinseseră o pătură.

Tăcuți, se ascunseseră toți, de parcă ar fi uitat ce-i adusesese acolo, la Obarak. Și statură așa până noaptea târziu. Iar când se termină ploaia și se potoli furtuna, rămase doar bezna, grea de umezeală, fără stele și fără lună, plină de murmurul șuvoaielor nevăzute. Nici vorbă să mai fie atacat turnul. Mulazimul era sigur că haiducul fugise.

Zorile se iviră ude și cu cerul senin, spălat parcă. Din luminiș, o ceață albă și deasă se înălța în fuioare mari, ca de fum. Străjerii de la amândouă ușile turnului intraseră de cu noapte în colibă și-acum dormeau ca dușii de pe lume. Mulazimul nu încercă să-i trezească. Era convins că haiducul folosisese clipa când furtuna era în toiul ei, și fugise neobservat. Ca să se încredințeze, porunci oamenilor să pornească din cele patru părți ale turnului și să-l provoace pe haiduc, dacă mai era acolo. Ascunși pe după lesele ude (furtuna împrăștiase de tot cele două care cu fân), zapciiii începură să se apropie de turnul din care nu le mai răspundea nimeni; când pătrunseseră înăuntru, găsiră numai leșul flăcăului din Arilje. De Stojan, nici urmă.

Trupul lui moș Miloje îl aflară în iarbă și-n mâl, cărat de ape chiar sub turn. Turcii le tăiară capetele la amândoi morții. Iar după cercetarea întregului turn, din pod până în temelii, mulazimul dădu ordin de întoarcere.

Când sosi în Uzice, mulazimul îi povesti muteselimului de-a fir-a-păr, tot necazul lui și se sfătuiră amândoi multă vreme. Muteselimul porunci ca cele două capete să fie puse la sare și învelite în ferigă, apoi le trimise într-o desagă la Belgrad. În raportul care însoțea capetele, muteselimul îi aducea la cunoștință vizirului că făcuse ordine deplină pe graniță și că trimite, ca dovadă, „capul bătrânului haiduc Stojan, din Veletovo, un tâlhar

mare și înrăit, împreună cu capul tovarășului și ajutorului său întru fapte rele și periculoase”.

Așa i-a luat moș Miloje locul lui Stojan. Așa i-a păcălit muteselimul pe mai-marii săi, și așa s-a petrecut faptul neașteptat ca moș Miloje cel blajin, după ce trăise șaptezeci și doi de ani viață de țăran liniștit, să moară ca haiduc, iar pe cetatea Belgradului, alături de capul flăcăului aceleuia din Arilje, înnegrit și învinețit, să stea capul bătrânului, acoperit de păr, cu barba și mustățile cărunte, curat și alb, ca de argint.

Povestea clăcașului siman

Cu împușcături cum nu mai auzise până atunci nicio ureche de bosniac, trupele austriece intrară, la 19 august 1878, în să-rajevo. Și odată cu împușcăturile venură și celelalte: sânge, cadavre, curtea marțială, spânzurători, oameni împușcați, chipuri nemaivăzute, obiceiuri și rânduiri noi.

Din pricina aceasta, în sufletele unora se zguduiră și se răsturnară multe, și multe începură să se schimbe între oameni. Așa s-a întâmplat și cu țăranul clăcaș Simo Vaskovic, zis Siman.

Bucata de pământ, nu prea mare dar frumoasă, pe care își ducea zilele Siman cu nevasta și cu cei doi băiețași ai lui, se afla aproape de Sarajevo, chiar deasupra locului numit Svra-kino Selo. Ca agă, îl avea pe Ibraga Koloș, șelar cu prăvălie pe Bascarsija, meseriaș modest și unul din agii cei mici. Fie că era blajin și pașnic din fire, fie că n-ar fi fost chip să se poarte altfel cu clăcașul său, chiar de-ar fi vrut, fapt e că Ibraga era mai potolit și mai înțeleghător decât alții.

Exista, deci, și tipul de proprietar căruia poporul îi zicea „*agă omenos*”. În esență, un asemenea agă nu era nici mai bun, nici mai omenos, ci doar mai slab, mai puțin agresiv și mai puțin tiran din fire decât agii cei mari,

despre care se spunea că „îi stau pe cap clăcașului” și ai căror lefegii nemiloși scoteau din ograda clăcașului până și ultimul bob pentru hacul stabilit cu samavolnicie. Deosebirea consta numai în faptul că la câte un „agă omenos” predomina înțelepciunea oamenilor mărunți și slabi. Așa era și cu Ibraga. Dar în socotelile veșnice și cu neputință de descurcat dintre el și clăcașul său, domnea, în fond, același principiu cumplit al relațiilor dintre clăcaș și agă, potrivit căruia un om îl mănâncă pe altul care muncește pentru el, cheltuindu-și și îngropându-și cu fiecare nouă recoltă o parte din ființa lui, fără nădejde că aceste relații, care se înrăutățesc pe zi ce trece în dauna clăcașului, s-ar putea schimba vreodată. Așa era aga lui Siman și așa arăta bunătatea lui. Iar despre Siman, cu greu s-ar fi putut spune că-i un clăcaș rău, dar cu și mai mare greu s-ar fi putut spune că e unul bun.

Cel mai potrivit ar fi fost să se spună că, în felul lui, era și bun și rău.

Alți clăcași au grijă să-i amărască viața și stăpânirea proprietarului de pământ scoțând recoltă cât mai mică, trăgănând, sustrăgând sau găsind alte tertipuri la predarea *hacului*, adică a unei treimi din toată recolta de grâne și a unei jumătăți din recolta de fructe și fân. Siman nu era în stare de asemenea lucruri, care cer viclenie, stăruință și îndărătnicie. El îi dădea agăi cam cât i se cuvenea, dar nu voia nici în ruptul capului să-i ducă hacul acasă, în târg; de asemenea, nu voia pentru nimic în lume să-i facă agăi „hizmet”, adică să facă, așa cum făceau alți clăcași, cinci sau șase zile pe an muncă gratuită pentru agă. Și, în genere, Siman se ținea mândru și trufaș față de agă și „nu se lăsa călcat pe coadă”.

Ibraga ar fi putut găsi o cale ca să-i mai dea peste bot clăcașului, dar știa că e mai bine să nu-l ia în seamă și să-și încaseze treimea cuvenită, îndurând cu răbdare

toanele mărunte ale lui Siman și socotindu-le drept necazul neînsemnat și răul inevitabil care însoțesc ca o umbră orice lucru bun și folositor, deci și hacul. Și se ducea în fiecare an, singur, să-și ia partea de grâu și de fructe, prefăcându-se că lucrul acesta îi face plăcere și că-l amuză; iar de chemat nu-l chema niciodată pe Siman acasă la el să-i muncească, susținând că n-are nevoie.

Așa trăiau clăcașul și aga, fără neînțelegeri prea mari, tăcuți, dar dușmani neîmpăcați, legați de pământ ca de-un lanț care îi hrănea și-i ținutua pe fiecare în felul său.

În toamna aceea, când trupele austriece intrară în Bosnia, agii au rămas fără hac, căci n-au îndrăznit să se ducă la sate ca să-și ceară partea; clăcașii n-au dat nici ei semne de viață, ci s-au folosit de vremurile tulburi așteptând să vadă ce lege o să iasă „sub țarul cel nou” și oprind atât partea lor cât și pe cea convenită proprietarilor.

Cu Ibraga, era altfel. Clăcașul se afla acolo, la o oră de prăvălia lui, și el se dusesese totdeauna să-și ia singur partea. De aceea, cum se mai potoliră și se mai rânduiră nițeluș lucrurile în Sarajevo, el întrebă câțiva oameni serioși și se interesă la noua stăpânire; și toți îi spuseră că raporturile dintre clăcaș și aga rămân neschimbate „până la noi dispoziții”, că fiecare e stăpân pe ce-i al lui și că aga are dreptul să ia mai departe hacul, ca și până acum.

Astfel se hotărî Ibraga, într-o bună zi, să treacă pe la cificui său ca să-și ia partea de prune: în anul acela prunii rodiseră cum nu s-a mai pomenit, dar din cauza războiului și a schimbărilor ivite, nu fuseseră culese încă.

Început de septembrie. O dimineată însorită. În livada de pruni, stătea Siman tolănit în iarbă, cu mâinile sub ceafă. Deasupra lui, crengile se îndoiu de povara roadelor vineții. Siman nu se gândea la nimic, ci doar zâmbea, plin din creștet până-n tălpi de simțământul unic că toate roadele erau ale lui. Și, ca prin vis, auzi mai

devale srârțâitul porțiței urmat de sunetul unor voci. Siman se uită cu un singur ochi într-acolo și văzu imediat despre ce era vorba. Aga al lui, Ibraga șelarul, venise cu patru cai și cu un flăcău să-și ia partea de prune. Siman se prefăcu că nu-l vede și nu-l aude. Ibraga se apropie până la un pas de el.

— Bună dimineața, Siman.

— Chiar că-i bună, răspunse Siman, dar nu se ridică în fața agăi.

Ibraga își trecu mâna peste ochi. I se părea că se cutremură lumea din temelii. Se rezemă de-un prun.

Și se uită Ibraga la neobrazatul ăsta care, împotriva tuturor legilor și datinilor, ședea tolănit și nu se ridica în fața lui. Aga nu-și mai venea în fire și nu putea să-și creadă ochilor ce dihanie mare e clăcașul când nu-i încovoiat și supus și când se întinde și se umflă în toată vlaga și lungimea lui.

Mult timp privi Ibraga minunăția asta nemaivăzută de când sunt agii agi și clăcașii clăcași. Sub masca blajină de „agă omenos clocoteau în el furia proprietarului și trufia de agă, jignită; dar teama și prudența îl îndemneau să se înfrâneze. căci, vădit lucru, clăcașul părea pornit pe rele, iar vremurile erau grele și nesigure. Deci Ibraga se reculese și se așeză jos, în iarbă.

— Am venit și eu să-mi rânduiesc partea mea de prune, spuse el cu glas înăbușit.

— Nu era nevoie. Prunele sunt cum trebuie, iar dacă ar avea nevoie să fie rânduite, mă pricep eu și singur. Și se încinse o ciorovăială cu totul neobișnuită. Siman se ridică într-un cot, dar numai ca să-i poată arunca agăi în față ceea ce niciodată nu i-ar fi trecut prin minte că i-ar putea arunca. Avusese el și mai înainte, de multe ori, clipe de visări amărâte și de discuții cu sine, undeva, pe drum sau pe ogor, când dădea abia vizibil din cap sau din mâini și

spunea în șoaptă ce i-ar fi spus orice clăcaș unui agă dacă, printr-o minune, agii ar fi încetat să mai fie agi, iar clăcașii ar deveni stăpâni pe pământul lor. (Există clipe de bombăneală îndrăzneță, dar surdă și neprimejdioasă, când orice asuprit își ușurează inima și-și cumpănește, prin visări, chinul zilnic al vieții lui monotone.) Da, avusese și Siman asemenea clipe, dar nici atunci nu izbutise să găsească cuvinte atât de mari, atât de îndrăznețe. Mii și mii de cuvântări răzlețe, de protest, neauzite de mult, se uniră acum într-un șuvoi de cuvinte unic și răsunător. Și Siman începu să vorbească. Sub el, pământul cald, de septembrie; deasupra lui, crengile îndoite de belșugul prunelor vineții; iar printre crengi se întrezărea cerul, de-un albastru adânc și pal, pătat de albeața subțire a norilor care păru de bumbac. Gura îi era plină de cuvinte, ca de-o băutură dulce și arzătoare. Se minuna el însuși de unde îi veneau cuvintele acestea îndrăznețe din care ultimul era totdeauna mai dulce decât cel dinaintea lui. Și se bucura de ceea ce putea să spună mai mult decât de roadele pe care, acum, le socotea ale lui, împreună cu toată livada și cu toți pomii, din rădăcini. Gesticula Siman, întinzând larg mâna peste peisajul de toamnă; deasupra lui, cerul se clătina de-atâtea cuvinte tari; și la toate observațiile agăi, voit blânde și aparent chibzuite, Siman răspundea cu un: *nu!* scurt și aspru, în care *u*-ul pocnea și ardea ca un bici de flăcări. (Când oamenii muncesc pentru alții, din tată în fiu, zi de zi, an de an, și văd și simt asta, dar n-au putere să schimbe nimic și nici să-și arate adevăratele simțăminte, în câte unul din ei se adună amarul a sute de mii de oameni și-a câtorva zeci de generații.) E greu de crezut că atâta înverșunare și-un asemenea strigăt de triumf ar putea să încapă într-o singură silabă. Dar Siman izbuti de câteva ori să le cuprindă în *nu-ul* lui, întorcându-și fața către cele patru zări și apoi către cer, ca și cum ar fi tras cu pistolul

la un chef, ca să-i audă toată lumea bucuria. Apoi se întoarse spre agă și-și rosti mai încet și mai potolit *nu-ul*; iar în schimbarea bruscă a tonului se simți ceva deosebit de semnificativ și de solemn:

— Nu, nu-i așa, Ibraga.

— Atunci cum e, dacă nu-i așa? îl întrebă aga, moale.

— Păi, vezi și singur cum e: au venit alte vremuri, altă dreptate și altă judecată.

— Apoi da, vremurile sunt altele – așa a vrut Domnul! – dar tu ești un om cu mintea întreagă, Simane, și știi bine că nu poate exista o dreptate după care ce-i al meu să fie dintr-odată al tău.

Aici, Siman izbucni:

— Păi, vezi că există, Ibraga! Există și poate să existe. Ce-i acum al tău, a fost o dată al nostru; iar într-o anume vreme și după o anumită dreptate, a devenit al vostru. Păi dacă ce-a fost demult al meu s-a făcut al tău, atunci poate și ce se cheamă al tău să se facă al meu, cum a fost la început.

— Mergi cam departe, Simane.

— Astăzi pot să merg unde vreau.

— Poooți...

— Pot, și încă cum!

Tăcere. Fiecare se gândea la ale lui. Siman la ce i-ar mai putea spune, cumplit de jignitor, nu atât lui Ibraga asta, pe care el nici nu-l mai lua în seamă și care, la drept vorbind, nici nu fusese vreodată un om prea rău sau un agă prea hain, ci tuturor agilor de pe pământ și, îndeobște lumii întregi, acum martoră, pe cât i se părea, la bălălia aceasta de veacuri. Iar aga se gândea cum să-l înduplece pe iobagul cel turbat să-i dea voie să culeagă măcar două coșuri de prune, ca să nu se facă de ocară întorcându-se acasă cu mâinile goale. Și-și spuse dorința printre dinți, blând și prevăzător.

— Nu! îi răspunse Siman. Iată prunii; urcă-te în ei și mă-nâncă până nu mai poți. Halal să-ți fie! Dar n-o să iei de-aici nici măcar o prună viermănoasă. Nu dau; vreau să te văd plecând cu coșurile goale de-acolo de unde ai plecat totdeauna cu ele pline. Țsta îmi este *mehramul* și așa vreau să fie, întru pomenirea sufletului tuturor morților mei, de patru sute de ani încoace. Așa să știi. Aici Siman se poticni de prea multă exaltare și tăcu. Ibraga strânse doar ceva mai tare din fălci și dădu din mâini, cu mișcările acelea scurte, abia vizibile, care-i însoțeau dialogul lăuntric. Se lăsă iar tăcerea, Ibraga privea țintă, în gol. Siman tremura tot și gâfâia uitându-se neliniștit în preajmă.

Note:

1 *Mehram* - voință.

— Atunci cum stăm, Simane? Întrerupse Ibraga tăcerea.

— Eu stau bine, Ibraga; tu nu știi cum oi sta.

— D-apoi știi că stai bine; să fii sănătos! Dar cum stăm cu prunele?

— A, cu prunele? Păi se știe. După cum ți-am spus: ce-a fost, s-a dus.

— Nu se poate așa, Simane. Ești om cu mintea întreagă. Nici n-ar mai trebui să-ți vorbesc.

— Chiar că n-ar mai trebui. Uite, o să-ți spun eu ceva casă nu mai întindem comedia: patru sute de ani ne-ați călărit voi pe noi; acum o să vă călărim noi pe voi, patru sute de ani; și pe urmă, mai vorbim care pe care să-l călărească, alți patra sute de ani.

Ibraga nu așteptă sfârșitul. Se ridică și, fără să-și mai ia rămas bun, se îndreptă spre flăcăul care-l aștepta ceva mai la o parte, lângă cai și, împreună cu acesta, porni de unde venise.

Porțiunea pe care o avea de străbătut până să

dispară din ochii clăcașului i se părea lui Ibraga nesfârșită; deși acum mergea la vale, drumul îl obosea mult mai mult. Iar Siman se uita în urma lui, regretând că se încheiase atât de repede discuția care-l umpluse de-o mulțumire atât de mare. I se părea că nu spusese nici pe departe totul și că era încă plin de cuvintele nerostite, care se îmbulzeau în roiuri. Își întindea brațele și degetele, își umfla pieptul oprind în el aerul plăcut și expirându-l apoi zgomotos și pe îndelete, printre dinții strânși. Îi era necaz că aga dispăruse din fața lui, căci la ce bun averea și puterea, dacă n-ai cui să le arăți?

În toamna aceea, într-adevăr, Siman nu-i dădu agăi nici treimea de grâne, nici jumătatea de fructe și fân, după cum cereau legea și rânduiala și după cum dăduse totdeauna.

Ibraga se simți nu numai păgubit, ci și adânc jignit de fapta lui Siman; jignit și speriat, căci Siman nu se mulțumi numai cu batjocura din livada de pruni.

Anul fusese roditor, agăi nu-i dăduse partea și totul se vindea bine, căci armata cumpăra și plătea orice. În exaltarea lui, Siman își cumpără un cal de călărie, un murg nu prea înalt, dar bun. Îl găsi lesne, căci după atâtea tulburări se găseau cai fugiți și cai părăsiți, pe care geambașii îi vindeau la preț de nimic. Doar harnașamentul îl avea țărănesc, mai mult de cânepă decât de piele.

Într-o dimineață. Siman își țesălă bine calul și așa, înalt și cu picioarele lungi cum era, încalecă, își puse căciula pe-o ureche și-și trecu peste umăr plosca cu rachiu. Apoi străbătu călare tot târgul Sarajevului și-și mână murgul spre prăvălia deschisă a lui Ibraga. Aga, chircit pe vine, tocmai dădea găuri la niște hățuri noi, de culoare deschisă.

Siman își juca murgul, de mai-mai să calce pe tejgheaua de-afară a prăvăliei. Ibraga se încruntă, dar nu-

și ridică capul de la treburile lui. Siman ceru atunci în gura mare un frâu nou, cu ținte și cu ciucuri roșii.

Ibraga îi răspunse încet că n-are un asemenea frâu și că nici n-ar putea să facă, fiindcă îi lipsește materialul.

— Da' ce, nu cumva banii mei sunt găunoși? se răsti Siman.

— Nu, ferească sfântul, dar n-am material, omule. Astfel, abia scăpă Ibraga de năpasta clăcașului și-l trimise, cam cu chef cum era, să-și caute în altă parte frâul de care avea nevoie.

Siman mai trecu de câteva ori călare pe lângă prăvălia lui Ibraga, zâmbind fericit și jucându-și murgul sprinten.

Toate acestea îl jigneau și-l supărau, firește, pe Ibraga care, speriat la început, se plângea vecinilor și se frământa amarnic în sinea lui. Dar lucrurile se potoleau din ce în ce în târg și clăcașul cel turbat părea că se plictisise să-i tot umble călare pe dinaintea prăvăliei. Așa începu Ibraga să se mai liniștească. Îl ustura jignirea și-l îngrijora paguba, dar când se uita în jurul său și vedea câți o pățiseră și mai rău, era fericit că el și întreaga familie scăpaseră cu viață din zaveră și că putea să muncească iar în prăvălia sa. Convins de dreptatea lui, se hotărî să aștepte vremuri mai bune; și nu-i fu greu, căci avea casa îndestulată; și-apoi nici nu trebui să aștepte prea mult.

Siman își petrecu iarna, pierdut parcă într-un fel de extaz. Făcuse rachiu, ca niciodată până atunci, și-l băuse cu prietenii, mâncând pâine de grâu despre care toți ziceau că-i bună „de parcă ar fi de-a agăi”. În iarna aceea, toți ai casei se îngrășară, iar Siman se cam buhai de băutură. Până la urmă, mâncară și partea agăi. Siman semăna cu sămânța lui, dar de pe la Sfântul Gheorghe începu să cumpere grâu. Și tot cam pe atunci îi veni prima citație din partea autorităților politice din Kotar „în

chestiunea reclamației lui Ibraga Koloș”.

Siman nu se miră prea mult, căci mai auzise despre chemarea în judecată a unor țărani care își opriseră treimea. Și nu se sperie nici la gândul că mâncase și băuse toată iarna bunurile agăi, care clocoteau în vinele sale ca o forță fierbinte. Ba chiar se bucură că va da ochi cu Ibraga în fața unui tribunal creștinesc și porni la judecată ca la un mic Kosovo 1.

Judecata se sfârși rău. De fapt, nici nu se sfârși, ci fu întreruptă. Siman rămase năucit și amărât când văzu că lângă slujbașul care trebuia să judece se aflau și doi jurați localnici, un musulman, delegat al agilor, și-un creștin, delegat al clăcașilor. Asta o și spuse chiar. Dar slujbașul judecătoresc îl chemă la ordine. Apoi Siman povesti, în felul său, cum dobândise Salih Koloș, părintele lui Ibraga, dreptul la dijmă; și mai adăugă că, după părerea lui „dreptatea” nu putea să fie de două ori a agilor. și sub stăpânire turcească, și sub stăpânire creștinească. Păi când ar mai fi atunci dreptatea noastră?

Slujbașul judecătoresc pomeni, de „scrisoarea împărătească” din 28 iulie 1878, de „ordinul seferit din 1859”, și de „legea Ramazanului, din ziua a șaptea a lunii Ramazanului, anul 1858”. Aici, Siman râse în gura mare și pe îndelete de legile turcești, și spuse despre ele câteva cuvinte care nu se prea rostesc prin tribunale, cuvinte atât de urâte și de grele, încât slujbașul judecătoresc îl dădu imediat afară și-l trase la răspundere pentru insultă adusă autorităților. Din pricina asta Siman stătu opt zile la închisoare. În același timp fu pronunțată sentința potrivit căreia trebuia să-l despăgubească pe agă pentru treimea de anul trecut, iar pe viitor să-și plătească regulat hacul, căci toate legile vechi rămân în vigoare până la noi dispozitium.

După întâmplarea aceasta, Siman nu-și mai venea în

fire. Îi era urâtă casă, iar semănăturile și prunii îi privea de parcă ar fi fost ai altora. Făcu și contestație. Și i se adresă „învățătorului” Alexa, un soi de pisar public și de avocat clandestin.

Alexa fusese învățător la școala sârbească. Cu opt ani în urmă, când școala sârbească din Sarajevo ceruse un suplinitor, Alexa venise la Sarajevo de la Zemun. Noul învățător nu era nici mărginit la minte și nici nesociabil; dimpotrivă, era și deștept și sociabil, ba chiar prea sociabil. Pe de-o parte îl... copleșea

1 Bătălia de la Kosovo, sau Câmpia Mierlei (1389), încheiată cu victoria turcilor, a înscris una dintre cele mai eroice pagini din istoria sârbl - or, fiind cântată secole de-a rândul în eposul popular și devenind simbolul bravurii ostășești. mintea”, cum spuneau gospodarii din comitetul bisericesc-școlar, iar pe de altă parte sociabilitatea îl mâna prin cârciumi și-l însoțea cu cei ce beau și se veselesc.

Blond, mărunțel, rumen și zâmbitor, cu ochii albaștri scăldați veșnic în lacrimi de bucurie, învățătorul cel nou era personajul central al tuturor isprăvilor de cafea, al chefurilor și al întâlnirilor vesele.

Municipalitatea din Sarajevo știa dinainte că orice învățător venit din Austria nu se putea să nu aibă vreun cusur, căci altfel nu și-ar fi lăsat locul cel bun ca să vină aici, în orașul turcesc, unde viața e grea și frământată. Și era gata să-i treacă cu vederea unele cusururi, dar domnul Alexa se preschimbă repede și fără piedici într-un bețiv temeinic. „Trist loc, frate...” spunea învățătorul la fiecare pahar de rachiu, plângându-se de mediul în care trăia. Iar cine încearcă să-și vindece tristețea cu rachiu, acela nu se lecuiește de tristețe, ci moare de rachiu. Și mai rău încă era faptul că rachiul avea o influență nefastă asupra temperamentului și caracterului noului învățător: Alexa decădea brusc, în toate privințele, întârzia regulat la

școală, zbiera când le făcea observații copiilor și era tot mai nervos în discuțiile cu gospodarii și cu fruntașii municipiului. După doi ani, municipiul îl concedie. Atunci, fostul suplinitor declară că nu acceptă concedierea, că o să dea în judecată municipiul pentru încălcarea contractului și că o să treacă la mahomedanism. Hotărârea învățătorului pricinui mare uimire. Autoritățile făcură totul ca să-l abată de la pasul acesta neobișnuit. Alexa însă rămase la ale lui. Cei mai cu cap dintre musulmanii târgului nu erau de loc încântați de noul lor coreligionar; dar se găsiră câțiva tovarăși de beție ai învățătorului și câțiva hogi fanatici care vedeau în Arif-efendi, cum se numea acum învățătorul, un câștig pentru comunitatea musulmană și-o pierdere pentru creștinism. Ei îi făcură proaspătului convertit un rând de haine musulmane, într-un tot după regulă, și-l însurară imediat cu o văduvă înstărită, în a cărei casă fostul învățător se și mută. Numai că proaspătul convertit cheltuia mai mult decât îi dădea nevasta; de aceea începu să facă și treburi de pisar. Așa îl găsi ocupația.

Odată cu venirea trupelor austriece în Bosnia, dispăru și Arif-efendi. E drept că reapăru iar, după vreo două luni, când totul se liniștise, dar acum se îmbrăcase din nou „ca un franțuz

și purta pe cap un joben ciudat și demodat. În plus, omul își reluă numele creștinesc, pe care îl purtase la început, și se apucă iar de meseria de pisar. Pe lângă asta mai făcea o treabă, pentru care exista acum un nume nou: fostul învățător devenise *Spitzi*, adică denunțator al poliției. Poporul îi spunea „copoi”, și-l disprețuiau și musulmanii, și creștinii; dar el, bând din ce în ce mai mult, ajunsese în faza aceea a alcoolismului în care conștiința socială și demnitatea personală a omului se întunecă de tot și dispar. De obicei, Alexa își avea vadul la hanul lui

Besara. Acolo, şedea ceva mai la o parte de ceilalţi muşterii (adică ei şedeau ceva mai departe de el) şi scria cereri şi scrisori sau traducea din germană şi din maghiară. În faţa lui se afla o călimară de metal, o nisiparniţă, câteva pene şi-un ţoi de rachiu, totdeauna băut cam până la jumătate.

Tocmeala cu Siman se desfăşură aidoma tocmelii obişnuite cu toţi ceilalţi muşterii ai pisarului. Mai întâi se întrebaseră amândoi de sănătate, posomorâţi, fără prea multe vorbe, şi fără ca vreunul dintre ei să aştepte răspuns. Apoi Siman întrebese cât i-ar lua să-i scrie „recursul”.

Un pitac, dacă vrea în sârbeşte, doi dacă vrea în nemţeşte. Care e mai „tare” şi mai sigur, întrebă apoi Siman. Fireşte, şi unul şi altul e sigur, dar mai sigur e cel nemţesc:

Siman n-avea mai mult de trei pitaci în buzunar, dar îl cam pusese pe gânduri „succesul” lui de până acum. Parcă poţi să ştii ce limbă o fi înţelegând mai bine dreptatea?

— Scrie nemţeşte! spuse el hotărât.

Învăţătorul îşi aşternu hârtiile şi deschise călimara, cu solemna şi nefireasca demnitate a beţivului. Scria repede şi sigur de sine; făcea litere egale, înşiruite în rânduri drepte şi meşterea cu pricepere majuscule răsucite şi împletite. Când termină, presără peste rândurile încă umede nisip auriu şi mărunţ, din nisiparniţă de metal, aşa că liniile mai groase căpătară reflexe strălucitoare, aurii şi albăstrii; apoi citi solemn şi aproape în şoaptă recursul, subliniind unele cuvinte şi expresii neobişnuite care, după cum îl asigura pe ţăranul holbat de uimire, aveau să izbească mai tare decât un mai.

Niciodată câştigarea procesului nu i se păruse lui Siman atât de sigură. Băură amândoi câte o sută de rachiu,

după ce Siman râse în hohote de prima sentință.

Iar când autoritățile politice superioare îi respinseră recursul ca neavenit, Siman se îmbată la hanul lui Krestalica, își suflecă mâneca până la umăr, izbi cu pumnul în masă și cântă cât îl ținea gura:

Trage pușca și pocnește, Aga bir nu mai primește.

Pentru fapta aceasta fu condamnat la trei zile închisoare, iar pentru cele spuse cu acest prilej despre puterea împărătească, mai primi încă șapte zile.

De atunci, Siman Vaskovic alunecă pe-o pantă care părea din ce în ce mai abruptă, până când deveni bețiv și vagabond și-și neglija tot mai mult pământul și familia.

Dintotdeauna trecuse Siman drept un om iute la mânie și necumpănit; sfidarea din el îi întrecea puterea, care și ea era mare, iar imaginația îi mergea mai repede decât mintea care nici ea nu era mică. Încă de pe când era flăcău, taică-său obișnuia să zică:

— Siman ăsta al meu nu seamănă nici cu mine, nici cu răposata maică-sa; ea era bună și blândă, fie-i țărâna ușoară. Era una din femeile despre care se zice: are gură, dar n-are limbă; Domnul a dat, Domnul a luat. Iar Siman seamănă cu unchiul său. Așa îmi sunt cumnații: ușuratici și nestatornici, neliniștiți și răzvrățiți. Și așa e și el. de când a făcut ochi: razna! Are inimă bună, poate să fie și ascultător și harnic, dar nu șade cu picioarele pe pământ. Nu se uită la ce-i e la îndemână, ci vrea numai lucruri nemaipomenite.

Acum, Siman pornise pe drumul acesta. Degeaba veneau pe la el vecinii și nașii, oameni prevăzători și cu experiență, și-l sfătuiau spunându-i că nu-i cuminte ce face, că oamenii înțelepți și-au dat mai demult seama (iar acum văd și cei proști) că lucrurile stau altfel, că pușca austriacă nu e cea pe care au așteptat-o ei să duduie din munți, că sub noua și creștinească stăpânire clăcașul

rămâne tot clăcaș, iar aga tot agă și că de-asta n-are niciun rost goana lui după dreptate. Iar încăpățânarea lui e numai spre bucuria dușmanilor. Siman nu putea să-și dea seama că se înșela și chiar când își dădea, uneori, nu voia să recunoască și nu putea să se oprească, ci își urma patima până la capăt, gata să-și distrugă casa. Și nimeni nu-l putea opri. (Așa se întâmplă câteodată. când dorința generală de-a uita de-un rău social, dorință care se coace în rândul mulțimii, izbucnește la un singur individ, ca o explozie timpurie și izolată, și-l distruge.) Siman își făcuse obiceiul ca", în căutarea dreptății", să tocească fără rost pragurile diverselor cancelarii, să frece băncile cafenelelor din Sarajevo și să lânzezească pe la tejghele. Procesul nu era decât un pretext pentru toate astea. Iar când țăranul nostru începe să-și lase munca fără nevoie și fără motiv și să se amestece cu târgoveții, e semn sigur că se duce de răpă.

În iarna următoare, lui Siman îi muriră într-o săptămână amândoi copiii, de difterie. Nevastă-sa, și așa slabă și bolnăvicioasă, se usca de tristețe. Siman pleca de acasă de câte ori putea, găsind pentru asta sute de motive și de pretexte.

În al treilea an, Siman trebui să răspundă în fața aceleiași autorități agrare; îl pârâse aga, conform paragrafului opt al aceluiași „ordin seferit din anul 1859", de care el râsese cu hohote acum trei ani. Slujbașul judecătoresc nu mai era același și jurații erau alții, dar legea era neschimbată și lângă ea stătea aga, calm, potolit, sigur de dreptatea sa. Slujbașul citi paragraful opt:

„Dacă clăcașul neglijează cultivarea pământului și, fără motiv legal, încetează să-l lucreze, păgubindu-și astfel proprietarul în venitul lui de proprietar, sau dacă în vreun alt fel îi pricinuiește vreo pagubă proprietarului legal, sau dacă fără motiv serios refuză să-i predea proprietarului

partea care i se cuvine, sau, pe scurt, dacă procedează contrar prevederilor contractuale, iar proprietarul înaintea autorităților o plângere, atunci autoritățile fac cercetarea și, dacă pe baza unor dovezi reale se conving de temeinicia plângerii primite și de faptul că nu există perspective ca clăcașul să se îndrepte, îl evacuează pe clăcaș de pe parcela respectivă”. Iată legile și ordinele! Râzi tu, dar ele te vor lovi, mai devreme sau mai târziu, sigur și fără milă.

Toți erau de acord că așa stau lucrurile cu Siman Vaskovic. Iar clăcașul se văieta în gura mare și susținea că nu există lege care să-l oblige pe el, Siman, să se dezrădăcineze și să ajungă cerșetor, pe când aga să-și primească treimea de la orice clăcaș și sub orice țar. În sinea lui însă, simțea și el că, uite, există o ase-ftienă lege, și că ceea ce îi citise slujbașul judecătoresc se potrivea cu situația lui ca o mânășă pe-o mână. Iar mai apoi, beat fiind, își spunea mereu în gând: „O lege turcească, de-atâția ani – pastele ei de lege! – și parcă ar fi fost făcută azi-dimineață, pentru mine”.

Și se gândea cu spaimă la plasa legilor cumplite și atotputernice, care era întinsă peste tot și care-i împiedica pe toți și toate; din ea nu poți să scapi, fiindcă nu știi s-o descurci; singurul lucru care-ți stă la îndemână e s-o uiți o clipă, cu ajutorul rachiului. Dar nici rachiul n-ai totdeauna.

Sentința deveni executabilă și Siman fii evacuat de pe pământul agăi. Atunci, nevastă-sa plecă la rude, iar el se dădu cu totul vieții de vagabond.

Nici țaran; nici târgoveț, nici plugar, nici muncitor, Siman bătea ulițele târgului, dormea pe unde apuca, mânca numai când avea și muncea când n-avea încotro, ajutând precupeților de legume și lapte. Se mai găsea câte unul care să-i lase vreun coș de cartofi sau vreo căldare de lapte ca să le vândă, și-i plătea un creițar-doi, pentru toată

truda. Dar se mai întâmpla ca Siman să se îmbete și să uite pur și simplu, sau să-prăpădească marfa încredințată; ba uneori se mai întâmpla chiar să bea banii, până să vină grădinarul după ei. După aceea, îi crăpa obrazul de rușine, dar prea târziu, și-și oferea sângele ca să plătească paguba, dar grădinarul nu voia sânge, ci bani. Așa că și câștigul acesta devenea din ce în ce mai rar.

De mic copil se pricepuse Siman să cânte din gură și din guzlă; acum începu să facă asta prin hanuri, pentru o para-două, sau pentru o cinzeacă de rachiu.

Stătea prin cârciumi și aștepta să găsească vreun om care, apucat de mărînimia bețivilor, să-i dea și lui ceva de băut și să împartă cu el o ciozvârtă de friptură sau o bucată de plăcintă. Siman se înnegrise și se buhăise la față, slăbise la trup, tușea și scuipa ca un bolnav, dar de cum trăgea o dușcă, vorbea despre pământul și despre dreptul său, vioi și înfocat, așa cum vorbise în ziua aceea de toamnă, cu Ibraga, în livadă.

De multă vreme ceea ce voia să apere nu mai era nicio bucată de pământ reală și niciun drept anumit, ci un lucru mult mai adânc și mai grav, deși nu știa nici el care. anume și de ce fel. În schimb, erau reale „autoritățile din Kotar”, era reală pușcăria în care stătea adesea, uneori trei zile, alteori șase, pentru vreun cuvânt îndrăzneț sau pentru vreun cântec interzis; și mai era reală oftica aceea care îl măcina încetul cu încetul. Astfel își mai târî zilele Simo Vaskovic încă vreo câțiva ani, apărându-și pământul pe care nu-l mai avea și „dreptul” pe care nimeni nu voia să i-l recunoască. Mereu prin cârciumi, rareori treaz, adesea la închisoare, bolnav și ramolit, vagabond și guzlar.

Și într-o bună zi, pe când era cu totul abătut și doborât – căci asemenea zile existau din ce în ce mai des – se ivi în el o nouă speranță. La drept vorbind, speranța nu era nici reală, nici prea limpede, dar pentru oamenii care

se otrăvesc cu rachiu și se amăgesc cu speranțe, orice pretext de speranță e binevenit.

În ziua aceea, vătășelul aduse la cunoștință „lumii și norodului” că va sosi în Sarajevo un *Erzherzog* bătrân, „membru al prealuminatei case domnitoare” și „unchiul țarului”. În oraș începură pregătirile pentru primirea acestei înalte personalități. Iar mintea lui Siman văzu imediat, datorită rachiului, „mâna lui Dumnezeu în sosirea *Erzherzog-ului*. Gândul la rudele împărătești îl amețea mai tare ca rachiul și-ți umplea de speranțe: nimic mai simplu decât să-i înfățișezi omului – care stă lângă țar și poate orice – cauza ta dreaptă, și să-ți dobândești „dreptul” tău; și ce putea să pară mai firesc decât ca unchiul țarului să se ocupe imediat de cazul lui Siman și să poruncească să i se facă dreptate? Doar pentru asta și umblă pe pământ oamenii împărătești. De la paracliserul bisericii vechi din Varos 1, Siman află că „arhiducele” o să viziteze și biserica aceasta, ca și toate casele de rugăciune ale celorlalte religii din Sarajevo. Și Siman se gândi imediat să se ascundă undeva, în biserica scundă și întunecoasă, chiar sub masa vlădicăi, dacă va fi nevoie, și-n clipa potrivită să i se înfățișeze „omului împărătesc” și să-i întindă jalba, ba poate chiar să-i lămurească și prin viu grai despre ce era vorba. Totul i se părea cu putință; și-l și închipuia pe „arhiduce” întorcându-se spre suită și poruncind ca nedreptatea aceasta neîndoielnică să fie imediat îndreptată. Se și vedea ducându-se apoi la Ibraga. Sau, nu! De ce să se ducă la prăvălie? O să vină aga la el, la căsuța lui de odinioară, iar el o să poruncească să nu i se dea voie să treacă de poarta cea mare.

Pierzându-se în visuri, Siman era cât pe-acți să uite că trebuia să găsească omul care să-i scrie jalba. Își aminti, totuși, la timp, și se duse la hanul lui Besara. Acolo îl găsi pe fostul învățător. Ia locul lui obișnuit.

De data aceasta nu se mai întrebară de sănătate și nu mai statură mult la tocmeală. Siman spuse ce fel de jalbă îi trebuia, învățătorul îi răspunse că poate s-o facă. Un pitac în limba sârbă, doi în limba germană. Sim an hotărî s-o scrie în sârbă.

Pentru hotărârea lui, Siman avea mai multe motive. (Totdeauna când lua o hotărâre avea mai multe motive adesea chiar contradictorii.) în primul rând, n-avea în buzunar doi pitaci întregi; în al doilea rând, de când aflate de venirea „unchiului împărătesc” și de când, cu ajutorul rachiului, era luminat de speranță, îl năpădisese un asemenea optimism, încât nici nu se mai întreba ce limbă o fi pricepând mai bine dreptatea și nici prin gândnu-i trecea că s-ar putea să nu iasă pe-a lui; în al treilea rând, de ce să-i dea ticălosului și turcitului ăstuia un pitac mai mult decât era nevoie.

— De-un pitac și pe sârbește, spuse Siman hotărât.

Cu ceremonialul obișnuit, cu importanță și demnitate, cu pulberea aurie presărată pe cuvintele mari, care „izbeau ca un mai”, învățătorul scrisese jalba, începută cu: „Înălțimea-voastră împărătească! în adâncă mea supunere de cetățean, mă adresez...” Și, după ce o citi pe șoptite țăranului uluit, scutură pulberea, îndoi hârtia, primi pitacul și întrebă:

— Bem și noi câte-un rând?

Știind că învățătorul bea de cele mai multe ori rachiu „de căpătat” și că nu plătește mai niciodată, Siman spuse că n-are timp și nici chef de băut.

Atunci învățătorul, mijindu-și un ochi, îl întrebă cum se gândește să predea jalba. Siman nu era dispus să mai lungească vorba cu omul care-i umflase un pitac și-i răspunse că asta-i treaba lui. Învățătorul îl încredința că lucrul nu era de loc simplu și nici ușor, dar Siman refuză orice fel de discuție. O s-o predea el. chiar de-ar fi nevoie

să se prefacă în pasăre.

Și plecă, străbătând curtea povârnită și lungă. Iar învățătorul se duse la poliție ca să-l denunțe ce avea de gând să facă, așa cum denunța tot ce vedea și auzea.

Poarta bisericii era încuiată, dar se auzea cum se lucra ceva în curte, precum și strigătele femeilor care măturau și spălau. Ca să nu atragă atenția, Siman nu bătu, ci se duse până la hanul lui Djulaga să bea o cafea și să aștepte vremea când s-ar fi putut strecura neobservat în biserică. În drum spre han, vedea parcă aievea cum o să pândească momentul potrivit, cum o să înșele atenția paracliserului și cum o să se ascundă undeva, fie și sub masa vlădicăi; îl vedea apoi pe unchiul țarului venind în fașă iconostasului și făcându-și cruce („că și ei își fac cruce!"); vedea apoi cum el, Siman, ieșea deodată din ascunzătoare, închinându-i-se și jeluindu-i-se precum sferia în jalbă: „Înălțimea-voastră împărătească... în adâncă mea supunere”... Și-atunci o să-i întindă jalba. Și pe urmă fie ce-o fi; să-i aresteze și să-l alunge unde or vrea. Principalul era ca unchiul țarului să afle tot ce ăștia știu precis și-i tănuiesc; iar ceea ce știa el – nu se putea să nu știe și țarul. Să afle împărații despre Siman și despre dreptatea lui.

Tot gândind așa, Siman ajunse în fața hanului lui Djulaga; dar n-apucă să se așeze pe vreuna din băncile acelea slinoase și lustruite de nu se mai vedea lemnul din care erau făcute, când îi ieși înainte Vaso Gengo, poreclit Vaso Polițaiul.

Vaso era un bărbat înalt și deșelat; avea capul mic, mustățile pleoștite, mâinile și picioarele neobișnuit de lungi. Aflat de multă vreme în slujbă ca „om împărătesc”, fusese mai întâi băiat de serviciu la consulatul prusac, apoi lefegiu la *ucumatul* *t* turcesc, ca purtător de citații și zapciu civil. Noua stăpânire austriacă îi oprise în slujbă;

câțiva ani, Vaso dusesese citațiile, ca și mai înainte, dar de câteva zile devenise polițai adevărat: purta uniformă și-avea sabie în teacă de piele neagră, cu mâner de alamă.

De când se știa pe lume, Siman îl știa și pe Vaso Gengo. În ultimii ani, de când se ținea de procesul lui nenorocit, îl întâlnea adeseori, îl saluta și-și vedea de drum. Dar niciodată nu văzuse în el un adevărat om al autorității și-un adevărat slujbaș împărătesc.

Acum, Vaso se apropie mai altfel decât de obicei.

— Ce învârtești pe-aici, Simane?

— Iaca, nimic.

— Cum adică, nimic?

Siman dădu să-i explice că „nimicul” acesta nu însemna chiar nimic și că-și lăsase pe-acolo donița cu lapte și niște coșuri, dar Vaso i-o reteză tăios:

— Hai cu mine!

În cuvintele lui răsunau disprețul și obrăznicia aceea cu care polițiștii zăpăcesc oamenii și-i dezarmează pe cei arestați, de parcă le-ar trage o lovitură invizibilă.

Siman nu era nici el omul care să nu știe să se apere și să se certe; dar, pe când încerca să se explice și să capete o explicație, își dădu seama cu mirare că mergea la pas cu polițaiul și înțelese că în asemenea situații cuvintele nu ajută la nimic. Și tot mergând așa, relațiile dintre ei se schimbau repede, devenind tot mai clare. Între ei se ivi ceva nou, ceva care nu mai ținea nici de Siman, nici de Vaso Gengo, ci de regulament și de lege, ceva ca un fel de crimă și pedeapsă, într-o formă cum nu existase pe vremea turcilor.

Mergeau alături și fiecare se gândea la ale lui. Temându-se că s-ar putea să nu pară destul de impozant și de sever, Vaso se foia într-una și se încrunta; Siman își scurta pasul, căuta să prindă privirea polițaiului și încerca mereu să întoarcă lucrurile pe latura lor nevinovată.

— Ia, ce-ar fi să-mi văd eu de treburile mele...

— Nu se poate, spuse cu un ton nou și ciudat Vaso, hai la domnul comisar.

Siman, care avea impresia că-și regăsisese curajul și elocvența, se opri și spuse pe-un ton jignit și familiar:

— Du-te tu, rogu-te; eu știu unde e domnul comisar. Vin și eu mai pe urmă, dacă-ți spun...

Vaso Gengo simți cum clocotea în el furia demnității jignite și cum i se urca la cap. Fața i se făcu și mai palidă. Mânios și răgușit, îi strigă lui Siman:

— N-o mai întoarce! Hai dacă-ți spun... Ai uitat că aici nu mai e Turcia și că de patru ani e Austria? Austria, măi!

— Lasă că știu eu, de! Ce tot mă înveți, de parcă n-aș ști. Austria! Austria! Parcă ai fi tu Austria!

Aici, Vaso își uită stilul oficial, proaspăt dobândit, și se holbă la Siman într-un mod cu totul nereglementar și „neaustriac”, apropiindu-și fața de el:

— Ai să vezi tu că chiar sunt! Pentru tine, eu sunt Austria. Ei. ce zici?

— Tu?

— Eu! Și să nu mai scoți o vorbă, că te plimb legat prin tot târgul! Destul ți-ai făcut de cap!

Apoi, amintindu-și parcă de ceva, Vaso își lăsă repede tonul de ceartă bosniacă și luă o atitudine nouă și străină, cu adevărat... austriacă”, așa cum nu mai văzuse niciodată Siman la vreunul de-ai noștri: își umflă pieptul, își îndreptă spinarea, uniformai se întinse și i se umplu, mustața de pe gura-i știrbă se zbârli, ochii i se deschiseră larg și i se holbară, zbârciturile de pe fața-i umflată i se neteziră. Omul se transformă, așadar, pe loc, și, cu înfățișarea aceasta nouă, rosti tare și tăios patru cuvinte, ca o formulă magică, într-o limbă străină:

— În numele legii, hai!

Iar Siman porni fără să cârtească.

Între ei se crea o dependență nebănuită până atunci. Părea că fiecare își aruncase masca obișnuită, nevinovată și nepăsătoare și arăta o față nouă, atât de nouă, încât în primele clipe niciunul, nici celălalt nu reuși să-și vină în fire și nici să se descurce în noul său rol. Vaso nu mai era Vaso Polițaiul care trecea pe străzi ca o parte a inventarului orășenesc, ci un alt om, necunoscut: devenise un mecanism sever și periculos, dur și nemilos, ale cărui gesturi aveau forța unor calamități necruțătoare, în fața cărora omul încearcă instinctiv și zadarnic să se dea la o parte. Iar Siman nu mai era țăranul binecunoscut de toți, limbut și neastâmpărat, nu mai era plugarul de la marginea târgului, căruia îi place mai mult să-și „arate înțelepciunea” prin cârciumile din Sarajevo decât să se chinuie cu pământul și casa. Nu! Devenise deodată „numitul Simo Vaskovic”, care, în cel mai scurt timp și pe cel mai scurt drum, trebuia să fie „adus” la șeful „comisariatului de poliție” din Sarajevo.

Mergeau amândoi unul lângă altul, legați de lanțul legii, fiecare cu gândurile și cu sentimentele lui cele noi, și se urmăreau unul pe altul cu coada ochiului, cu o privire nouă.

Pe Vaso îl preocupa îndeosebi un lucru: arată oare atât de demn și de sever pe cât trebuie să arate un polițai împărătesc? Făcea tot ce putea pentru asta, se umfla, se încrunta, își arunca picioarele și-și zdrăngănea sabia, dar i se părea mereu că tot nu-i de-ajuns și se temea că de sub purtarea lui austriacă răzbate Vaso Gengo, cu necazurile lui bosniece și cu sărăcia lui din naștere. Iar în capul lui Siman se zbătea un singur gând: era furios pe autorități, pe lege și pe toată lumea, dar și oarecum mulțumit că se făcea iar vâlvă în jurul lui și că o să aibă iar prilejul să vorbească despre cearta cu aga și despre „dreptul” lui.

Dar, mai ales, era uluit de schimbarea neașteptată a lui Vaso. Dacă Vaso Gengo se făcuse într-o clipă *ăsta*, atunci ce-o mai fi cu alții? Vaso Gengo – împărăție! Să crăpi de scârbă și să scuipi pe toate! Cum să se apere omul, încotro să fugă și unde să se ascundă, dacă toate lepădăturile pot să devină Austria?

Dar toate gândurile acestea pieriră brusc! Siman își aminti că avea la brâu jalba împăturită și îngheță de spaimă. Au să-l percheziționeze, au să-i găsească nenorocita de hârtie, și-atunci el n-o să-și mai poată nega intenția de-a ieși înaintea arhiducei și de a-i preda jalba. În clipa aceea tocmai treceau peste Podul Latin. Siman începu să-și potrivească, chipurile, brâul. Când ajunse la capătul podului, se rezemă de parapet ca pentru a-și strânge mai bine mijlocul și aruncă jalba, repede, dar cu stângăcie, peste parapet, în apă. (Stângăcia aceasta a țaranilor constituie marea lor slăbiciune în lupta continuă, când fâțișă, când ascunsă, cu orașul și cu orașenii.)

În cădere, hârtia se desfăcu și începu să plutească deasupra apei nemișcate. Vaso ocoli în goană parapetul și, de pe zidul cel mic, sări în apa care nu-i venea nici până la glezne. Dar Siman alergă după el și-l ajunse din urmă. Mâinile li se întâlniră deasupra hârtiei, care, umezită, se rupse în două.

Când ieși la mal, scuturându-se de apă și bombănind, Siman aruncă amărât partea lui de jalbă, iar Vaso o culese de pe jos. Și porniră din nou pe Bistrik.

Vaso nu-și mai lua ochii de la țaran. Iar Siman tremura. Picătura de rațiune pe care o mai avea și forța oarbă din el se preschimbau într-o sfidare turbată și-n hotărârea de-a lupta și de-a se întrece cu oricine i-ar sta împotrivă. Sfidarea aceasta îl făcea orb și surd la toate, și atât de nepăsător, încât, dacă i-ar fi smuls cineva o bucată din trup, n-ar fi simțit nicio durere. Acum, călca cu pași

mari, de parcă el l-ar fi condus pe Vaso. Bistrikul îi juca în fața ochilor; mulțimea ferestrelor de la casa lui Hendo, unde se afla comisariatul, sclipeau ca o apă în care trebuie să te arunci, fie că ieși la liman, fie că te îneci.

Siman și Vaso trebuiră să aștepte mai bine de-o oră într-un coridor lung. Pe lângă ei treceau în fugă funcționari civili sau în uniformă, cu acte la subsuoară. Trecu de nenumărate ori și Peso, servitorul cel gras. Dar nimeni nu-i aruncă măcar o privire lui Siman și nu-i adresă măcar un cuvânt!

Așteptările acestea pe coridoarele poliției obosesc și scot din sărite oameni mai potoliți și mai răbdători din fire decât Siman. Așteptarea cea lungă îl făcu pe Siman să-și dea seama că va fi dus chiar la comisar. Pe comisarul acesta, domnul Kosta Herman, cunoscut de toată lumea, îl cunoștea și el, căci mai fusese adus o dată în fața lui, după prima sentință a tribunalului din Kotar, pe vremea când Siman nu-și mai încăpea în piele. Atunci comisarul îl chemase și-l muștrase cu destulă asprime, sfătuindu-l să nu-l mai năpăstuiască pe Ibrega, căci legea nu îngăduie – asemenea lucruri, iar instanțele superioare au să-și spună cuvântul în privința procesului. Organele superioare își spusese cuvântul, iar Siman știa de-atunci că domnul Kosta era prietenul agilor.

În sfârșit, Vaso îl duse înfața comisarului.

Prima oară când Siman „își mâncase papara” de la domnul Kosta, totul se petrecuse așa, în treacăt, într-un antreu gol din clădirea aceasta cât toate zilele; iar acum se afla în... biroul comisarului. O cameră spațioasă, luminoasă, cu covoare pe jos și cu mobile cum nu mai văzuse Siman în viața lui. Pe masă și pe pereți, niște mașinării cărora el nu le putea ghici nici rostul, nici proveniența. Totul era atât de curat și de ordonat, încât îl speria și-l zăpăcea. Siman nu mai știa ce să facă cu mâinile

și cu picioarele, își privea uimit opincile uriașe și scorțoase. Obrajii îi ardeau. I-ar fi plăcut grozav să-l dea cineva afară, să strige că fusese adus din greșeală acolo și să-l trimită în vreo cancelarie mai simplă.

Potrivit nefericitei lui deprinderi de-a amesteca ce-i important cu ce e neimportant, de-a nu deosebi ce-i principal de ce e secundar, Siman se gândea numai la curățenia care i se părea de necrezut și nepământească și la rânduiala aceea minunată... „Raiul pe pământ, viață de domni, își spunea el. Asta e Austria”. Și-l privi scurt și disprețuitor pe Vaso Gengo, care, stângaci și țeapăn, aștepta în poziție de „drepti”.

La masă se afla Kosta Herman, îmbrăcat în uniformă cafenie. Și nu striga, nu-și mișca nici degetul mic măcar. Fața îi era liniștită, albă, ușor trandafirie, părul negru, des, la fel cu mustața tăiată scurt. Pe după ochelarii fără ramă i se vedeau ochii luminoși, de-un albastru întunecat, dar care își schimbau culoarea, căci de câte ori comisarul puneă întrebări, ochii i se confundau cu marginea de sus a ochelarilor, iar privirea lui căpăta o asprime, un calm și o agerime neomenească.

— N-ai de gând să te astâmperi odată, Simane? spuse comisarul sever și-l privi cu privirea aceea ieșită din sticla înviată și din ochii lui sticloși.

Se vede că știa totul, căci îi înșiră lui Siman cum își pierduse pământul și casă, cum căzuse la darul beției și al vagabondajului urmărindu-și, chipurile, procesul cu aga, deși pricina fusese judecată și rezolvată; și cum are de gând acum să supere înaltele personalități cu jalbele lui nepotrivite și nemotivate. Pe scurt: ai pornit-o pe-un drum rău și dacă nu-ți bagi mințile în cap și nu-ți vezi de treburile tale, n-os-o sfârșești bine.

Cum auzi pomenindu-se despre „dreptul” lui, Siman își uită umilința și începu să se ciorovăiască cu patimă și

fără pic de sfială.

— N-ai de gând să te potolești, cu toate că s-a dat hotărâre, după lege, îl mustră comisarul.

— Cât trăiește omul, nimic nu-i hotărât.

Comisarul își puse o mână peste cealaltă, și privi cu și mai mult interes pe țăranul cel voinic și tulburat, care nici nu-și dădea măcar seama că e întărâtat și înțepat ca un animal pe care se face o experiență.

— Știi că există o poruncă împărătească...

— Toată cinstea țărilor și poruncii lui, îl întrerupse Siman solemn și nesincer, săltându-și un pic căciula pe care o ținea în mâini.

— Și-ai fost judecat...

— Cum am fost judecat? După legile turcești, domnule. Și cine m-a judecat? Djulaga Maglajlic, care e turc, ca și aga al meu...

— Păi au fost trei jurați. Al doilea era Ante Periste...

— O fi fost al doilea, dar nu e om, și nici n-a fost vreodată.

— Ei, bine: al treilea era sârb, Kosta Cuk.

— Sârb era și Vuk Brankovic, domnule, **ă**l de și-a trădat țarul la Kosovo.

Comisarul nu-și putu stăpâni zâmbetul care-i sclipi mai mult în sticlele ochelarilor decât pe buze.

— Chiar așa, Simane?

— Bine ar fi fost să nu fie așa, dar așa e.

Cu cât se înflăcăra mai tare Siman, cu atât comisarul îl iscodea mai calm și mai vesel, provocându-l la vorbă.

După ce-l cercetă bine, pe ocolite, firește, Herman se convinsese că avea de-a face cu „una din fantasmagoriile și eroisme de alcoolice ale lui Siman”; dar hotărât, totuși, să-l țină la arest până când se vor termina solemnitățile și vor pleca înalții oaspeți, căci bănuiala intră ușor în capul unui polițai împărătesc austriac. De fapt, nici nu intră, fiindcă e

totdeauna acolo și stă mereu la pândă; chiar și când adoarme, ea închide numai un ochi și ascultă cu o ureche, în așa fel, încât foșnetele cele mai slabe, până și fâșâitul aripilor de fluture, pot s-o trezească; iar dacă n-o trezește nimeni, niciodată, atunci se trezește singură din când în când, căci liniștea i se pare suspectă. Și când li se trezește bănuiala, slujbașii împărătești austrieci aleg totdeauna ce le convine și ce e mai sigur

Note:

După legendă, bătălia de la Kosovo a fost pierdută prin trădarea lui Vuk Brankovic\ ginerele cneazului Lazar, care în momentul hotărâtor și-a retras armatele din luptă.

pentru ei și pentru slujba lor, dar mai greu și mai păgubitor pentru omul bănuț.

Comisarul se ridică de pe scaun și-l anunță pe Siman, cu bunăvoință în glas, că va trebui să rămână două-trei zile la arest.

Siman protestă mai întâi, apoi începu să-l roage să-i dea drumul.

— Nu se poate, Simane. Uite, acum ai obiceiul să te repezi la persoanele cele mai de seamă, și s-ar putea, Doamne ferește, să se sperie cail împărătești văzând o matahală ca tine. Și abia atunci ai da de bucluc. Așa e mai bine și pentru tine.

Vorbise parcă jumătate în glumă, jumătate în serios; totuși, Siman stătu trei zile la arest și-abia după plecarea arhiducelui i se dădu drumul.

Așa luă sfârșit și ultima dintre amăgirile lui Siman; iar el continuă să-și ducă zilele, mai negru, mai amărât, mai decăzut. Cu timpul, se plictisiră toți să-i asculte veșnica poveste despre pământ și despre hac, despre legile agrare turcești și despre rânduiala austriacă, pe care le știa pe de rost și le cita după nume, dată și număr. Oamenii îl priveau ca pe-un nenorocit care își pierduse mințile din

pricina pământului și-acum numai despre asta mai poate să vorbească; și fugeau toți de cum începea să povestească și să arate sentințele, deciziile, petițiile și recursurile, înnegrite și împăturite.

Dar viața trebuie trăită, chiar dacă ajungi cerșetor. De aceea, cu timpul și de nevoie, Siman se obișnuie să nu mai vorbească despre gândul lui cel mai de seamă și mai scump, ci să cânte din guzlă ce le plăcea oamenilor, ce căutau și plăteau ei. În meseria aceasta de cântăreț, ocolea cât putea ulițele și cafenelele din centrul orașului, unde venea acum o lume nouă. Și umbla mai tot timpul prin mahalalele pierdute, de la marginea orașului.

Nu departe de Sarajevo, în cheile strânse și serpuitoare ale Miljackăi, pe drumul cel mare care duce de la Sarajevo spre răsărit, se află Podul Caprelor, un pod frumos, de piatră, adus dintr-o arcadă.

Pe malul drept al râului, lângă pod, există un han vestit, cu terasă deasupra râului, cu grajduri și cu fierărie, în fața căreia stau veșnic căruțe și cai; iar pe celălalt mal, în pantă, se află o cafenea mică și albă, care coboară până la râu.

Aici. insafii din Sarajevo își țin adesea petrecerile; aici, se adună spre seară, din aprilie până în octombrie, mulți dintre cheflirii orașului, să mai stea la loc verde și umbros, lângă râu, la un rachiou și-un cântec; și vin cheflirii cei mai înverșunați, cei pe care, cine știe de ce, îi atrag tocmai asemenea locuri înghesuite în strâmtoarea dealurilor povârnite, unde soarele apune devreme și răsare târziu.

În zilele de vară, pe înserat, putea fi văzut acolo, pe terasă, aproape întotdeauna în același loc, un om înalt și gârbovit, cu fața suptă și întunecată Simo Vaskovic, fost clăcaș al lui Ibraga și fost plugar. Stătea de obicei chiar lângă parapet, tușea din greu și scuipa jos, în râu. „Asta n-

o mai duce până la toamnă”, spunea hangiuul către un argat, apărându-se de fumul vetrei și ară -tând spre Siman, ofticosul de pe terasă. Iar Simari, fără să se uite la nimeni, aștepta să-i comande cineva un cântec. Din traista de lângă el ieșea capătul guzlei. De obicei, cântecul i-l comanda primul mușteriu cherchelit; și, odată cu cântecul, mai comanda rachiu și-o gustare pentru guzlar.

Lângă Siman stătea mai totdeauna unul din mușteriii permanenți ai hanului, Salihbeg Hasimbegovic. Salihbeg era din Mă-glaj, dar stătea de-un ari de zile în Sarajevo, la o soră măritată cu unul din beii Babic, și-și bea, din mila ei, ultimele țoiuri. Era un om sfârșit, fără casă, fără nimic, un bețiv înrăit și incorigibil, fost pe vremuri cartofor faimos și alungat demult din lumea înstărită a beilor. Jumătate din avere Salihbeg și-o risipise în douăzeci și cinci de ani, până la venirea austriecilor; cealaltă jumătate, ceva mai mărișoară chiar, o prăpădise în ultimii cinci-șase ani, de când, odată cu ocupația, se înmulțiseră hotelurile, cântărețele și alte felurite distracții bune de stors bani. Obez, cu gâtul foarte scurt, roșu-vânăt la față, știrb, cu ochii mereu umezi și congestionați, Salihbeg își trăia sfârșitul acolo, la Podul Caprelor, unde rămânea adeseori două-trei zile în șir. „Mă uit la ei și mă întreb când o să-l lovească damblaua și o să-și dea duhul”, spunea către argat hangiuul, căruia îi plăceau profețiile negre și sinistre.

De multe ori se întâmpla ca la hanul de lângă pod să rămână numai Salihbeg și Siman, căci unii mușterii veneau doar în zilele de sărbătoare, alții doar pe înserat și pe timp frumos, pe când cei doi se aflau aproape totdeauna acolo. Când erau treji, se fereau unul de altul și stăteau la distanță. Siman se fora întruna, se tot uita prin niște hârtii scoase din traistă sau tușea zgomotos; beiul stătea liniștit: nu vedea, nu auzea și n-avea nevoie de nimeni.

Rareori mai intra câte un călător care bea ceva și

plecă.

Ar fi greu de spus care din doi deschidea primul gura, cum începea discuția și cum se apropia Siman de bei. Toate acestea le săvârșea rachiul.

Ceva mai Vesel parcă, dar mereu retras, Salihbeg zicea liniștit:

— Ia zi-i una din Krajina!

Siman se ridică și-și aducea guzla cu traistă cu tot, dar așa fel, încât ai fi zis că și el vrea și are nevoie să cânte. Apoi trăgea pe strună și cânta încetișor; după ce termina, nu se uita la bei, ci la guzlă și nu întrebă nimic

Iar beiul făcea comanda:

— Dă-mi un rachiul!... Dă-i și lui unu!

După ce-și bea rachiul, beiul comanda din nou, nemaidespărțindu-l pe Siman de sine.

— Mai dă-ne două!

Beiul poruncea încă un cântec. Siman cânta. Țoiurile se goleau. Trebuiau umplute. La al treilea rând, Siman începea singur cântecul despre Smail-aga Cengic - Beiul se înviora:

— Așa, așa! Dar dacă pățește ceva Smail-aga, să știi că-ți pierzi capul.

Ca la toți cei înecați în băutură, beiului îi plăceau amenințările, jurămintele și făgăduielile de alcoolic înrăit.

Așa beau ei și cântau până târziu noaptea. Între două cântece. Începeau niște discuții încâlcite, când în gura mare, când în șoapte înăbușite. Și în toiul discuțiilor se întâmpla ca beiul să-și aducă aminte, să se simtă deodată bei, să-l repeadă cu asprime pe țăran și să schimbe vorba. Dar se întâmpla și mai des să se îmbete în așa hal, încât să nu-și mai poată ridica pleoapele și nici să-și miște limba înțepenită, căci era mai slab la băutură, iar Siman îl biruia ușor. Fericit că-și găsisese, în sfârșit, omul care, așa, beat mort, nu putea să fugă și trebuia să-l asculte, Siman îi

vorbea încetișor beiului orbit, amuțit și înțepenit de băutură.

— Toți zic despre mine că sunt neghiob și pierdut. Asta o știu și eu. Dar mai știu și că nu-i tocmai așa. Vezi, răposatul tata avea, pe când eram copil, un cocoș, unu voinic, cu un glas fără pereche. Dar cocoșul avea un cusur care l-a și dus la pierzanie înainte de vreme: cânta cu un ceas înaintea altor cocoși, și-i tre' Note:

Cengli Smail-aga (1778 - 1840), musulman în Muntenegru, cântat în eposul popular și în poemul lui Ivan Majuranic, *Moartea lui Smail-aga C engia*.

zea pe-ai casei. Într-o bună zi, tata s-a săturat. Nu-l mai rabd, zicea el, chiar dacă m-aș topi de dragul lui. Și-a poruncit să-l taie. Ei, vezi, și eu sunt un cocoș de-asta...

Cu ochii închiși, beiul molfăia doar din gura-i știrbă și scotea un sunet care putea fi și mârâit furios, și sforăit de om pornit în lumea viselor. Iar Siman, în dorința neînfrântă de a-și descărca tot ce avea pe inimă, continua să-i vorbească, măcar că beiul părea un stârv nemișcat.

— Lumea zice că n-ar fi trebuit să fac și să vorbesc tot ce-am făcut și am vorbit, că nu sunt vremuri potrivite și că e mai bine să-ți pui lacăt la gură, cum s-ar zice, și să-ți vezi de treabă. Se prea poate să fie și așa. Dar când le-adun pe toate la un loc, văd că e după cum zic eu, că dreptul agilor a murit, iar al clăcașilor s-a născut. Numai că ei nu văd asta, nu văd încă, iar eu văd!

Și țăranul se apropia cât putea mai mult de bei și-i vorbea blând și de sus, de parcă i-ar fi încredințat o mare taină și i-ar fi făcut un mare serviciu.

— Știi, Salihbeg, cinste ție, ca unui amic și prieten ce-mi ești. Cinste ție! Căci n-aș mai fi om dacă te-aș jigni pe tine și-aș călca în picioare ce-am mâncat și-am băut de la tine. Doamne ferește! Cinste ție, dar treaba cu pământul clăcașilor și cu hacul nu e sănătoasă, nu e dreaptă și n-o să

mai țină mult. Azi, Siman e un neghiob și-un vagabond, alungat de pe pământul lui; oamenii întorc capul când îl văd și orice netrebnic râde de el. Vaso Gengo îl muștraluiește; până și chelbosul de Huso, slugoiul, nu numai că-l alungă din cancelarie, dar nu-l lasă nici în fața tribunalului din Kotar. Nici acolo nu mă lasă să stau. „Nu-i voie”, zice. De, n-o fi voie, dar ți-o spun eu, Salihbeg – și să n-o iei în nume de rău și nici ca pe-o jignire – tot Siman are dreptate, și încă cum! Numai că s-a înșelat și a cântat cucurigu înainte de vreme (m-a păcălit neamțul, câinele scârbos!). Dar Siman are dreptate! Are!

Siman se depărta un pic, scrâșnea din dinți, trântea cu pumnul în masă și vorbea gâfâind, vorbea răgușit de tulburare, vorbea de parcă ar fi cântat la guzlă. Și numai tușea de bolnav îi întrerupea vorba.

— Am dreptate, crede-mă, Salihbeg! Las să fiu și neghiob și pierdut. Fie și așa! Dar după mine au să vină alții, mai buni decât am fost eu, și-or să-și facă mai cu judecată socotelile, cum n-o să le placă nici agilor, nici celor din Kotar, pe care nimic n-o să-i mai poată ajuta. Eu n-o să apuc vremurile alea, dar văd, așa cum văd rachiul ăsta, otrava asta, aici, în fața mea, că o să vină ziua când agii și beii au să tocească pragurile tribunalelor și cancelariilor purtând, așa ca mine, jalbele și legile în traistă. Și nimeni n-o să vrea să le citească jalbele, nici să stea de vorbă cu ei. Au să-și râdă oamenii de drepturile agilor, așa cum își râd astăzi de pâine. Doar că o să fie un râs mai mare și mai greu, care o să zguduie Bosnia. Eu n-o să mai fiu atunci decât oale și ulcele, că asta-i viața, dar o pomană mai bună nici că-mi trebuie! Abia atunci o să mă nasc. Iar acuma, sunt mort.

Multe mai spunea Siman din cele ce n-au fost niciodată și, după cum zic oamenii, nici nu se poate să fie, dar care, totuși, trebuie neapărat să fie. Vorbea mult și

răzvrătit, spunea ce nu se spune, ce nu îndrăznește omul nici să gândească ziua, pe lumină, de parcă n-ar fi vorbit rachiul din el, ci adevărul însuși, grăitorul, atotvăzătorul și neînfricatul adevăr al orelor de noapte, într-un loc pustiu, deasupra râultii scăzut, care abia mai murmură.

Și-i părea bine că poate și că îndrăznește să-i spună în față toate astea beiului, unui bei adevărat, chiar dacă era pe jumătate mort de băutură. Iar beiul adeseori nici nu era măcar atât de amortit pe cât părea, ci-l auzea prin aburul beției, prin vâjâitul sângelui otrăvit; și chiar dacă nu auzea tot, deslușea măcar ce era mai important. Și se trezea în el o împotrivire înceată, dar puternică, iar fiindcă limba i se înțepenise și picioarele i se tăiaseră, își clătina doar degetul arătător al mâinii drepte, încoace și încolo; și, cu gestul acesta abia vizibil, combătea cele auzite. Atâta putea, atâta făcea. Ca să nu rămână cum le înfățișa iobagul.

Așa trecea noaptea. Totul amuțea, luminile se stingeau și numai ciobul lunii sticloase, umed parcă, mai lumina un timp valea întunecată.

Hangiul lăsa obloanele la ferestre, trăgea zăvorul la ușă și se culca; iar pe bei și pe Siman, după ce-i plăteau băutura, îi lăsa așa, pe terasă, lângă râu, ca pe niște oameni fără căpătâi și fără cinste, de care nu trebuie să te îngrijești în mod deosebit, căci nu le cunoști nici locul, nici timpul. Și-apoi, într-o bună zi, oamenii aceștia au să se prăpădească, unul mai devreme, altul mai târziu, undeva, pe-o bancă, lângă peretele vreunui han.

Grevă la Țesătoria de covoare

Greva de la Țesătoria de covoare a statului a fost mai mult o încercare; începută fără plan adevărat și fără pregătirile necesare, ea nu putea să reușească. Dar până și greșelile ei au servit grevei de mai târziu, pregătită cum trebuie la Fabrica de tutun.

La țesătorie, greva a început așa.

Cele vreo optzeci de lucrătoare de pe malul stâng al Miljackăi, unde se afla și țesătoria, erau atât de prost plătite, încât gândul la mărirea salariului constituia pentru ele un fel de vis, multă vreme visat. Dar visul acesta era atât de atrăgător, încât lucrătoarele numai aveau nevoie să fie îndemnate ca să ceară salariu mai mare.

Voioase și neprevăzătoare, ele și-au expus revendicările, iar când revendicările le-au fost respinse, conducerea lor, entuziastă și combativă, dar nepricepută, le-a vârat imediat în greva pe care mizeria și lipsa de experiență n-o puteau duce la victorie. Majoritatea au intrat deci în grevă fără să știe nimic despre sensul și metodele acestui fel de luptă. Și chiar din prima zi, vreo cincisprezece dintre ele au venit la lucru.

A doua zi, guvernul a ordonat directorului țesătoriei să cheme lucrătoarele la tratative. Ele au venit toate. Și atunci, în loc de tratative, a apărut în fața fabricii un grup de polițiști. Unul dintre ei a intrat în țesătorie și a citit de pe o listă dinainte pregătită cincisprezece nume, cerându-le femeilor care au răspuns la apel să-l urmeze la poliție. Celorlalte le-a spus că o să le vină și lor rândul, dacă nu se reîntorc la lucru. S-a așternut o tăcere plină de spaime. Până și directorul a rămas surprins. Lucrătoarele se uitau una la alta, mirate și neputincioase. Se părea că totul o să ia sfârșit pe tăcute, fără un cuvânt de împotrivire; tocmai atunci însă o muncitoare mai în vârstă, dintre cele nearestate, strigă:

— Ne chemați la discuție și pe urmă ne arestați prin înșelătorie. Să vă fie rușine!

Și, deodată, centrul de greutate se deplasă în partea aceasta; toate lucrătoarele, și cele arestate și cele nearestate, până și unele dintre cele care cu o zi înainte rehiaseră lucrul, începură să strige, agitând mâinile:

— Rușine!

— Ne-ați înșelat!

— Dați-le drumul tovarășelor noastre!

O femeie mărunțică, cu nasul cârn și cu ochii mari, plini de lacrimi, dar și cu un zâmbet clar lângă lacrimile acestea, se desprinsese din grup, se urcă pe-o treaptă și, dând din mâini ca undirijor, strigă, îndemnându-le și pe celelalte:

— Jos poliția!: „} De când fusese clădită țesătoria nu răsunase acolo zarvă ma asurzitoare decât aceea care urmă îndată.

Slăbite de nemâncare, palide de emoție, lucrătoarele nu se mai saturau strigând cuvântul acesta straniu, nou, pe care îl rosteau pentru prima oară:

— Jos! Jos! Jos!

Și, pe când îl strigau, părea că tuturor li se deschide o poartă în dosul căreia se afla tocmai ce-și doriseră din toată inima, de totdeauna; și fiecare se străduia să repete cuvântul, pentru ca poarta să le rămână cât mai mult deschisă, iar ele să poată privi astfel cât mai îndelung ținutul visurilor mult dorite.

În fața curajului neașteptat al femeilor și-a înverșunatei lor dârzenii, polițiștii se zăpăciră. Dar izbutiră totuși să le scoată pe cele cincisprezece arestate și să le ducă la poliție, în timp ce în urma lor răsunau strigătele celorlalte.

— Jos, jos, jos poliția!

A doua zi veniră la lucru numai patru muncitoare. Directorul se văzu nevoit să le trimită și pe ele acasă.

După două zile, muncitoarelor arestate li s-a dat drumul de la închisoare; dar imediat după liberarea lor au fost arestate alte cincisprezece. Celorlalte li s-a spus că vor fi arestate așa, cu, schimbul, până când se vor reîntoarce la lucru.

La închisoare, femeile se țineau tari. Cântau de dimineață până seara. Toate ulițele din preajmă răsunau de cântecele lor. Gardienii le înjurau, unele au fost și pălmuite. Câteva dintre ele au fost duse în celula întunecată, fără pat, numită „dunei”. Dar nici măsura aceasta n-a ajutat la nimic, căci celelalte cântau și mai tare, căutând să le îmbărbăteze pe cele de la „dunei”.

Oamenii se adunau în stradă ca să asculte cântecele „chilimă-reselor” arestate. Poliția îi împrăștia și, cu prilejul acesta, făcea.

noi arestări; oamenii nu se lăsau intimidați, ci se adunau în alte locuri, ceva mai departe.

În birourile direcției poliției se lucra din greu. Directorul Kotas, un uriaș cu o barbă neagră despicată la mijloc, *à la* împăratul Franz Joseph, fierbea de furie. Și ordona într-una să fie oprit cântecul care răzbătea până la el ca un bocet de nesuportat, deranjându-l de la lucru și făcându-l de râs în fața celor veniți cu diverse treburi.

Iar lucrătoarele cântau. Pentru director, scurtele pauze nu însemnau odihnă, căci se scurgeau în așteptarea plină de enervare a unui nou cântec.

Neștiind încă niciun cântec de luptă, lucrătoarele își cântau cântecele lor obișnuite, femeiești, de dragoste, care se aud la nesfârșit prin toate casele săracilor din Bosnia. Dar important era să nu tacă, să nu închidă gura.

Scos din fire, directorul Kotas îl chemă pe Baranjski, adjunctul său, și-i ceru să-i traducă unul din cântece, ca să știe măcar ce cântau, dacă nu le putea face să tacă.

Imediat începură prin birouri alergătura, șuşotirile, consultările. „Băştinașii” fură consultați fără excepție, până la ultimul om de serviciu. În sfârșit, se ajunsese la tălmăcirea a doua *sevdalinci* i, în germana aproximativă care se vorbea și se scria prin cancelariile bosniece.

Vladimir von Baranjski era nenorocit că tocmai pe el

căzuse pacostea de a-i traduce directorului cântecul. El era un *dandy* al înaltelor cercuri funcționărești din Sarajevo, un arbitru al modei masculine și al manierelor elegante. Taică-său, un maghiarofil cunoscut, fusese înalt slujbaş la Zagreb, pe vremea banului Khuen Hedervâry 2.

Înalt, uscățiv, cu monoclu în ochiul stâng, care în clipa aceea ou-și mai găsea astâmpăr, Baranjski își mai potrivi o dată cravata, își scoase nervos monoclul, tuși și ciocăni de două ori în ușa, cu nespusă atenție și într-un mod deosebit de slugarnic. Apoi intră în biroul directorului, ținând în mână o coală dublă de hârtie ministerială.

Note:

1 *Sevdalincă* - cântec de dragoste cu un puternic colorit oriental.

2 *Khuen Hedervâry* (1849 - 1918) - om politic maghiar, comisar guvernamental în Croația, numit după răscoala antimaghiară de la Zagreb

(1883); a guvernat Croația timp de douăzeci de ani, nesocotind garanțiile constituționale și oprimându-i pe croați. Între 1903 și 1910, prim-ministru al Ungariei.

— Ei, mi-ați tradus deșteptăciunea aia? îl întrebă directorul, morocănos.

— Să trăiți, domnule director, a fost tradusă, adică atâta cât pot fi traduse asemenea... lucruri, a fost tradusă...

— Ia dă-o încoace.

Atunci Baranjski, încovoiat și aplecat spre directorul, care stătea cufundat într-un fotoliu larg, începu, cu o stânjeneală care se transforma treptat în rușine, să citească tălmăcirea *sevdalincii* bosniece:

Ciocârlia ciripește ca în zori de zi, Scoală-te, fetițo dragă, și te pregătește! Eu sunt mică, nebunică, și cred că n-oi ști... De ești mică, nebunică, la ce te măriți?

În tălmăcirea pe care o citea Baranjski, cele patru versuri fuseseră mutilate și sunau i>jalnic și ridicol. Toate erau spuse într-o proză uscată și oficială; eforturile reunite ale funcționarilor poliției dăduseră o tălmăcire stângace și încâlcită în limba germană, sau mai bine zis în limba vorbită prin birourile autorităților austriece; textul semăna a orice, numai a cântec nu.

La al patrulea vers, directorul își ieși din fire, făcu un gest dur și, cu un strigăt aspru, îl întrerupse pe Baranjski.

— Mare tâmpenie!

Apoi se ridică furios din fotoliu și începu să zbiere ca un ofițer în fața trupei. Umbra prin cameră și scanda cu glas tare, rostind câte un cuvânt la fiecare pas:

— E o tâmpenie prea mare! Sau nu ești dumneata în stare să traduci cântecul ăsta tâmpit, și-atunci nu știi de ce te mai afli aici, sau femeile cântă într-adevăr ce scrie aici și atunci... atunci... atunci zău că nu mai știi ce să cred.

Baranjski stătea ca un osândit; pe fața lui slabă și palidă se iviseră pete roșii; își lăsase ochii în pământ, de parcă el ar fi fost responsabil de toate și vinovat că, iată, concetățenii lui născocesc și cântă asemenea lucruri. În adâncul sufletului se simțea într-adevăr rușinat și îngrozitor de mărunț în fața omului acestuia voinic, cu voce groasă, cu privire arogantă, cu gesturi poruncitoare, și a cărui trufie i se părea atât de firească și de inegalabilă.

Baranjski ieși din biroul directorului, fără să știe nici el cum, și dispăru împreună cu hârtia ministerială și sevdalincă lui nenorocită. Se evaporă, ca apa la soare. Îi trebuia timp ca să-și vină în fire, într-atât se simțea de mic, de strivit și de nefericit. De cum intră în biroul lui, își șterse mâinile și fața cu apă de colonie, își trecu peria peste freza linsă și lucioasă, își propti monoculul în ochi, își alese o țigară și o aprinse. Cu un gest larg, îndrăzneț,

aruncă pe jos chibritul stins; apoi când dădu drumul primelor rotocoale de fum, trimițându-le cât mai departe, își regăsi, în sfârșit, gesturile lui de om de lume, pe care concetățenii cei bogați din Sarajevo, numeroși funcționari și chiar câțiva ofițeri i le admirau.

Iar când unul dintre funcționarii mai tineri intră în birou, atent și grijuliu, cum intra și el la Kotas, Baranjski, făcând unul din gesturile lui largi și cutezătoare, îi întinse fără niciun cuvânt coala ministerială. Funcționarul îndrăzni să-l întrebe, cu un zâmbet politicos, ce spusese directorul; iar Baranjski, cu țigara în gură, îi răspunse cu glas sâsâit și leneș:

— Ce putea să spună? Mare tâmpenie! Prea mare! Funcționarul ieși, plin de admirație pentru siguranța, ușurința și eleganța manifestate de adjunctul Baranjski în fiecare gest, și invidiindu-i trufia care părea firească și inegalabilă.

Între timp, directorul Kotas continua să umble de colo-colo, prin birou. Ajunsese în starea aceea de enervare deosebită la care îl aducea din când în când țara asta și contactul cu oamenii ei. Firește, nu era vorba de lucruri importante, care să-l zăpăcească și să-i tulbure calmul aristocratic, ci de necumințenia oamenilor acestora, de copilăriile lor ca, de pildă, cântecul lucrătoarelor pe care cineva le îndemnase „la tâmpenia fără sens, numită grevă”. Asta îl irita și-l supăra ca o jignire personală. Voinic, mândru și mărginit ca un taur, sprijinindu-se în mod mecanic pe legea și pe forța unui stat puternic, cu ordine stabilă, el izbutea oarecum s-o scoată la capăt, cu toate greutățile pe care viața de director al poliției din Sarajevo i le pune în față, cu toate încăierările, înșelătoriile, furturile și crimele cele mai grozave; dar ușurința cu care bosniacii trec uneori peste orice lege, peste orice prudență și peste principiile de bază ale oricărei rânduiei omenești,

de parcă i-ar trage cineva și nu-și mai dau seama de ce fac, uitarea aceasta de-o clipă a oricărui respect și absența oricărei temeri îi provoca o furie neputincioasă. Căci, ce poți face împotriva unor oameni pe care nu-i oprește nimic, a unor oameni care nu se menajează și nu se așteaptă nici de la alții să-i menajeze sau să le poarte de grijă? Purtarea lor, directorul poliției o numea anarhism bosniac. Și în adâncul conștiinței lui scrobite, de funcționar al imperiului, ea îi provoca un sentiment deosebit, un sentiment care semăna ciudat a spaimă, un sentiment care, de fapt, chiar era spaimă, dar căruia el, convins că nu se teme de nimic, nu îndrăznea să-i spună pe nume, căci, după codul castei din care făcea parte, nu trebuia să știe ce-i spaima. De aceea explozia cuvintelor mânioase și a furiei distinse, cu care încerca să-și cocoloșească și să-și ascundă fața de sine acest nou sentiment, era cu atât mai puternică.

Directorul Kotas pășea ferm și supărat prin birou; cizmele îi scârțâiau, pielea pantalonilor de călărie îi trosnea, iar decorația de pe pieptul lui bombat se bălăbănea când pe-o parte, când pe alta. Și-n acest timp, după o scurtă pauză, lucrătoarele arestate își reîncepeau, cu voci joase și triste, cântecele lor neînțelese și tânguitoare, și le repetau pe rând, unul după altul, unul după altul. Directorul simțea că-i plesnesc creierii în cap ascultându-le refrenul dublu» profund, tânguitor și solemn, reluat în cor.

...ca în zooori de zi!... și creeed că no-o-i ști!

Pășea prin birou ca un taur lovit de streche, în timp ce de-acolo, din arest, răzbătea neîncetat cântecul și, odată cu el, răzbătea acel ceva distrugător, nebunesc și josnic, dar periculos și neînțeles, pe care-l vedea la oamenii aceștia și care-i provoca o furie neputincioasă și un dispreț nesfârșit. Directorul se plimba mânios și simțea cum fierbe furia în el și cum gâlgâie ca apa într-un ulcior

prea plin, gata-gata să se reverse.

Iar prin Sarajevo, trecătorii își strigau unul altuia:

— Hai la poliție să auzim cum cântă chilimăresele.

Așa îi înfruntau pe atotputernicii lor dușmani chilimăresele cele fără carte, din mahalalele Bistrik și Babica Basta; îmbrăcate sărăcăcios, slăbite de nemâncare, ele îi loveau cu ce puteau și cum se pricepeau mai bine, luptând să-și îmbunătățească traiul. Și pe asemenea căi ciudate se desfășura prima grevă din Sarajevo.

Surcele

Gârbovit și încruntat, Ibro Solak împinge căruciorul și strigă pe tonuri diferite ca înălțime și modulații:

— Surcele, surcele!

Căruciorul lui e dintre cele care se mai văd doar la hamalii din Sarajevo, lung, îngust, fără oiște și cu două roți la mijloc. Asemenea cărucioare nu sunt trase, ci împinse; hamalul se proptește cu mijlocul de partea dinapoi a vehiculului, se apleacă mai mult sau mai puțin – după greutatea poverii – și, când știe să-și folosească așa cum trebuie unealta, poate să transporte încărcături mari, cu mult peste puterea unui om.

Ibro a închiriat de la văduva unui hamal acest cărucior și în fiecare dimineață se duce cu el la prăvălia lui Pasaga Zildzic. Acolo primește cam douăzeci de legături de surcele, le încarcă pe căruciorul său și începe să le care pe ulițele povârnite și strâmbe ale mahalalei din nord-vestul orașului, strigând din când în când singurul cuvânt („Surcele!”) după care-l cunosc toți locuitorii și trecătorii de pe ulițele acelea.

Zdrențaros, nebărbierit, neglijent, cu trupul uscat, cu fața roșie, nesănătoasă, și cu ochii tulburi, el întinde cumpărătorilor surcelele, fără să se uite la vreunul și fără să le spună ceva. Uneori cară chiar el legătura în casa vreunui mușteriu; alteori stă mut și nemișcat, cu buza de

jos atârându-i vânăță și cu mukul de țigară veșnic lipit de ea; atunci se uită la mușterii de parcă i-ar vedea pentru prima dată în viață și-și vâra nepăsător în buzunar dinarii de metal și de hârtie. Cu cât buzunarul se umple cu hârtii, cu atât căruciorul devine mai ușor.

Spre seară, Ibro se întoarce la stăpân și face socoteala. Câștigul lui constă dintr-un dinar de la Pasaga și-un dinar de la mușteriu, pentru fiecare legătură. Asta face cam treizeci-patruzeci de dinari pe zi, după cum e timpul, după întâmplare, după „norocul negustoresc cel nestatornic” și, cel mai mult, după dispoziția vânzătorului. Iar dispoziția lui Ibro nu poate s-o prevadă nimeni și cu atât mai puțin el însuși. Ea își găsește expresia, de obicei, în glasul cu care repetă mereu același strigăt. Și poate că nu există pe lume ureche atât de fină și aparat atât de complex ca să poată înregistra nuanțele de tonuri și de sentimente puse de Ibro în cuvântul acesta simplu și prozaic:

— Surcele!

Strigă Ibro, voios și scurt, când pornește cu căruciorul, căci înainte de-a-și începe munca el golește la cârciumă două țoiuri de rachiu pe care urmează să le plătească din câștigul zilei. Strigă Ibro, și se gândește la altceva. De fapt, gândurile lui sunt niște simțăminte tulburi și dezlânate, un soi de socoteli lăuntrice, neștirbite, pe care le face cu trecutul, cu sine și cu lumea din preajmă, așa cum o vede el.

Când s-a născut Ibro, acum vreo cincizeci și doi de ani, în casa mare și bogată a bătrânului Solak, pe Bjelava, nu i-ar fi trecut nimănui prin gând că pruncul de-atunci va căra într-o bună zi lemnele altcă, cu căruciorul altuia, prin Sarajevo.

Taică-său avea aproape șaiszeci de ani. Casă, plină numai de fete. Două de la prima și patru de la a doua

nevastă. Și iată că s-a născut Ibro, băiat și moștenitor.

Venirea lui pe lume a fost sărbătorită cu mare bucurie; mahalaua a ținut minte multă vreme petrecerea de-atunci, când puțin a lipsit să nu se tragă până și cu tunul de pe Tabia. Și se poate spune pe drept cuvânt că atât copilăria, cât și adolescența lui Ibro au fost niște sărbători neîntrerupte. Taică-său l-a înscris și la liceu, dar trebuie recunoscut cinstit – pe Ibro nu l-a ajutat capul pentru asta. Nu că ar fi fost el mai rău și mai neascultător decât alții, dar nu izbutea cu niciun chip să se gândească la ce trebuia învățat din cărți. Îl trăgea gândul tot mai departe și mai sus. De aceea Ibro a părăsit școala. Și-a crescut de timpuriu flăcău voinic și frumos, iar viața a cunoscut-o pe latura ei ușoară, dulce, superficială. Băiatul și-a petrecut zilele între moșia de la Sarajevsko Polje și distracțiile sau petrecerile pe care Sarajevo le oferea tinerilor prin anul 1910, când, după concepțiile de pe atunci, n-aveai nevoie nici să înveți carte, nici să faci vreo treabă precisă. Taică-său era un om moale, ca de ceară. Și nu exista nimeni în stare să-l oprească pe Ibro de pe calea pe care apucase și să-l abată pe alta. Iar viața, oarecum nouă și neobișnuită, făcută parcă anume pentru el și pentru tovarășii lui, oferea totul, doar să întinzi mâna și să iei.

— Surcele! Surcele!

Da, vremea aceea se pare că a rămas în amintirea lui Ibro ca o sărbătoare nesfârșită. Și a trecut nespus de repede. În primăvara lui 1914, Ibro a fost luat la armată; în vara aceluiași an a izbucnit primul război mondial. Ibro s-a pomenit pe frontul rusesc, apoi pe cel italian, unde a și fost grav rănit. Apoi a fost multă vreme caporal, pe urmă plutonier, „activ”, la Pilis-vorosvâr, în Ungaria. Viața era grea și neobișnuită, dar își avea frumusețile ei. Și așa, au trecut toate, ca un bubuit de tunet, în băutură, în jocuri de

noroc, în veselia și în excesele vieții de ostaș, ca printr-o ceață. Au venit, s-au dus, iar el, la drept vorbind, nici nu prea știa exact cu cine se bătea, de ce mășăluia, de ce bea, de ce cânta, de ce-și vărsa sângele și de ce îi împingea și pe alții să facă la fel. Iar în 1918 s-a întors acasă, gol pușcă, palid și istovit de rană (lăsase mult sânge în șanțul acela, lângă Tolmin), dar mai ales stors de viața dezordonată de la regiment. Taică-său, la optzeci de ani, era complet neputincios. Maică-sa murise. Surorile se măritaseră. Și averea s-a irosit cât ai bate din palme. Bani i se topeau în mână; moșia, sigură și trainică, se prăpădea văzând cu ochii și se destrăma ca fumul. Doar când bea ceva mai mult cu prietenii, i se părea lui Ibro că lucrurile erau neschimbate; dar imediat ce se trezea vedea din nou că totul se clatină, se topește și dispare. Casa din Sagrdzija fusese vândută încă din timpul războiului. Acum o vându și pe cealaltă, casa mare, din Bjelava, și se mută în alta, mult mai mică, luată cu chirie. Reforma agrară îi înghiți pământul din Sarajevsko Polje. Așa își făcu Ibro intrarea în lumea cea nouă, făcută numai din necazuri și surprize de neînțeles.

— Surcele! Surcele!

Taică-său muri. Ibro începu să „facă afaceri”, cum se spunea pe atunci, adică să se ocupe de negoț. Făcu tovărășie cu un grădinar, ca să vândă flori. Atunci își dădu seama că și florile pot să miroasă urât, când lucrezi cu ele. Zadarnic se apăra cu rachiu și cu tutun de duhoarea lor. Marfă delicată, mușterii plini de toane și nestatornici. Grea e orice muncă, până și munca de florar. Și, pe deasupra, nimic n-are spor. Habar n-ai cine-ți pune piedici, dar vezi cum te poticnești la fiecare pas și cum cazi la fiecare al treilea pas. Pe zi ce trece viața își pierde strălucirea și frumusețea de odinioară. Iar Ibro tocmai asta caută, instine-Note:

1 Oraș în Slovenia.

tiv, cu disperare, așa cum caută un pic de aer omul care se îneacă. În căutarea aceasta s-a și însurat. Fată de familie bună, cuminte și drăgălașă, dar cu zestre puțină. Și copii mulți, care se nasc și mor. Iar negoțul nu merge. Comerțul cu flori a dat faliment. Grădinarul s-a ales cu grădina, Ibro Solak cu datoriile. Și și-a luat slujbă la Primăria municipală.

— Surcele!

Cinstit vorbind, habar n-a avut, niciodată, ce înseamnă de fapt „Primărie municipală” și nici nu și-a bătut capul să afle, dar acum, când trăiește de pe urma ei, vede câte suferințe și eforturi omenești se ascund după fiecare din cuvintele acestea.

Ah, nu că munca ar fi prea multă și prea grea, dar e nu știu cum, nedemnă și umilitoare. Din fiecare cuvânt și din fiecare gest respiră un fel de obidă inexplicabilă, ceva nespus de rușinos pe care-l simți numai dacă ești un Solak. Și chinul acesta numai rachiul poate să-l șteargă, dar și asta... pentru puțină vreme.

Iar anii trec, și de nicăieri niciun fel de bine. Nicăieri, nimic bun; nici în vis măcar. Ibro a început să-și vândă lucrurile din casă; ai lui abia dacă mănâncă și se îmbracă, subțirel de tot. Dar sărăcia n-o poate ascunde. Din patru copii, câți i-au venit pe lume în anii aceștia, doar unul singur îi mai trăiește, o fetiță. S-a făcut mare, e o frumusețe de fată, modestă și cuminte. Învăță bine și, când o cauți, citește. La optsprezece ani, s-a măritat, a luat-o un băiat bun și cu carte, care lucrează la fabrica de tutun. Sunt amândoi de-o vârstă, dar băiatul e mai înstărit decât tatăl ei.

Atunci i-a murit lui Ibro soția. Și a rămas singur. Din cauza asta a decăzut și-a început să bea. Da, toți văd că bea, dar nu se gândesc cum și de ce. Ușor de spus! A fost

dat afară de la Primărie! De rușine, nu mai putea trăi. Nu mai avea nici măcar cu ce să-și plătească un rachiu. La drept vorbind, abia atunci a început să bea. Și tot atunci a început să împingă la cărucior și să vândă lemnele lui Pasaga.

— Suuur-ce-leee!

Abia atunci a început adevărata lui fugă de oameni. Da, așa spun alții. Dar el simte și vede clar că nu-i așa. Nu și nu! El nu fuge de oameni și de muncă – doamne ferește! – ei. dimpotrivă, toate câte sunt pe lume, și lucrurile moarte și oamenii vii, cu tot ce gândesc, fac sau spun ei, fug undeva, din zi în zi mai departe, lăsându-l pe el să lăncezească în întuneric, unde numai șuvoiul de rachiu mai poate să licărească, să cânte. să mângâie ca o mână și să miroasă ca o floare. Toate celelalte fug de el, treptat, repede și fără cruțare; și nu-i mai rămâne decât rachiul.

De-atunci, Ibro se simte ca un lucru pierdut. În afara lumii. Și s-a pierdut tot mai mult. Doar fata lui, Semsă, îl vizita regulat și-l ajuta cât putea, deși locuia tocmai la celălalt capăt al orașului și n-o ducea nici ea prea ușor. Frumoasă, calmă și zâmbitoare, Semsă venea ca o ființă de pe altă lume. Un timp, l-a muștrat și l-a rugat să se lase de băutură, să-și vină în fire. Curând și-a dat seama însă că totul era zadarnic; și totuși, îl vizita mai departe și-l ajuta, fără un cuvânt, fără un reproș. Soțul Semsei era la fel cu ea. De-aceea, în amurg, la cârciumă, când fiecare bețiv se lăuda cu câte ceva, Ibro. care nu mai avea nimic luminos sau frumos în viață, se lăuda cu fiica și cu ginerele său.

— Ce fată și ce ginere am! Oameni, nu glumă! Asta e... Și nici nu se poate spune! se îneca el, printre tovarășii de rachiu.

Apoi, udându-și laudele cu și mai mult rachiu, uita și de fată, și de ginere, și de el. În negurile rachiului nu mai vedea ce fac cei care nu beau și nici încotro se îndreaptă

lumea trează. De aceea află cu destulă uimire, într-o bună zi, că izbucnise un nou război mondial.

— Surcele! Surcele!

Iar o să fie cum a fost în Galiția, la Piave și la Pilisvorosvâr? se gândea Ibro, firește, pentru alții, mai tineri decât el. De data aceasta însă era altfel, cu totul altfel. Lucrul acesta îl simțea și el.

Ibro își împingea căruciorul și-și striga cuvântul de totdeauna, mecanic, așa cum bea și respira. Pierdut și depărtat de restul lumii, ar fi ieșit poate basma curată din război, fără să sufere schimbări sau zguduirii mai mari. Dar se întâmplă atunci ceva neașteptat și grav, un lucru pe care nu izbuti cu niciun chip să-l asocieze cu războiul așa cum îl știa și și-l închipuia el judecând după cel de altă dată. Ginerile lui fu arestat. Când vru să afle de ce naiba o fi arestat un tânăr atât de cuminte și de cinstit, i se spuse: politică! Atâta doar.

Iar cel care îi spuse asta dădu din umeri, închise ochii și-și puse degetul pe buze. Același lucru îl făcu și Solak, deși nu pricepuse nimic. Tânărul fu ținut la închisoare trei săptămâni, după care i se dădu drumul. Două zile mai târziu, fugi în pădure. Atunci o arestară pe Semsă. Când află asta, Ibro își lăsă căruciorul și se duse să vadă ce-i cu ea. Un paznic musulman îi spuse, sub jurământ de taină, că Semsă fusese ucisă a doua zi după interogatoriu. Se pare că neintenționat și din întâmplare. O doborâse pumnul unui ustaș *i*, și ea nu se mai ridicase.

Fusese oare lovitura prea amarnică, sau Semsă prea gingașă, prea plăpândă și slabă din fire? (Da, da, așa fusese, știa el bine: plăpândă, slabă, gingașă, leită maicăsa, nu ca Solakii, puternici din fire și cu sânge clocotitor. Da, fusese ca o floare.)

— Suu-ur-cele! Surce-le!

Lui Ibro i-a trebuit mult rachiou ca să tacă și să uite,

cât de cât. Dar și-a ținut jurământul. Nu s-a trădat nici la beție. Și-a început să bea tot mai jriult și să mănânce tot mai puțin. Rareori își mai făcea loc în el durerea părintească, mândria uitată și dorința de răzbunare; dar toate acestea se pierdeau ca un geamăt în strigătul repetat pe ulițele pustii; până la urmă, totul se scufundă, împreună cu grozăviile războiului, în rachiul și într-o uitare tulbură.

Acum nu mai avea niciun suflet apropiat, nu mai avea pe nimeni să-i poarte de grijă. Se ramolise de tot, rămăsese gol și desculț. Totul se ducea pe rachiul.

Până la urmă, războiul se termină, ca prin ceață. Veni o nouă armată, partizanii, „o armată bună”, cum ziceau femeile din cartier. Unui vecin i se întoarse băiatul, partizan. De la el, Ibro află că ginere-său căzuse în luptă, că fusese viteaz de-i mersese vestea și că fotografia lui apăruse la ziar. A doua zi, tânărul îi arată fotografia. Lui Ibro îi tremurau pleoapele și-i lăcrămau ochii, dar își recunoscuseră ginerele în fotografie. Da, el era, deși părea mai voinic, mai înalt, mai frumos – un adevărat ofițer. Avea și o decorație. Ibro simțea cum i se zbate ceva la furca pieptului. Iar tânărul partizan, băiatul vecinului, stătea în fața lui, zâmbitor și prietenos, deși parcă oarecum distant, și-i povestea într-una despre ginerele-erou, despre viață, despre muncă, și-i spunea că băutura e vătămătoare. De ce îi spunea lui toate astea? Care băătură?

Note:

I *ustaș* – aici, membru al organizației fasciștilor croați.

În cârciumă, află de la oameni că scria la ziar și despre Semsă lui. Nici asta n-o prea înțelegea Ibro, dar plângea pe furiș, cu buzele strânse, și-și înghițea lacrimile odată cu rachiul. Și iar uită totul și începu să-și împingă căruciorul. Trebuie să câștige bani pentru rachiul, pentru tutun... Da, și pentru pâine.

Cu gândurile acestea ajunge Ibro Solak la Marijin dvor. Acolo traversează de obicei strada principală, ca să intre în ulicioarele înguste și povârnite care mai poartă denumiri străvechi: Magribija, Odobasina și altele asemenea lor. Pe ulița mare trece cântând o companie de soldați. Ibro s-a oprit să-i asculte. Și ginere-său a fost militar, și ofițer. A fost decorat și i-a apărut poza la ziar. Din partea cealaltă se apropie o ceată de tineri, încolonați militărește. Și ei cântă. Ibro nu le cunoaște «-întecul, nu știe nici încotro merg, și nici pentru ce, dar, și Semsă lui a mers cu tineretul acesta. Așa scrie la ziar. Au citit oamenii. Și mai scrie că a murit schingiuită, că a fost soția unui erou, că a avut o inimă de aur și că s-a trudit pentru o cauză măreață, în privința inimii, așa e: Ba chiar poate că ziarul nici n-a scris tot, cum ar fi trebuit și cât ar fi trebuit. Semsă a fost frumoasă. Asta nu s-a scris la ziar. Frumoasă ca o zână, ce mai! Ce inimă avea, știe el, cel mai bine. Semsă îl mângâia cu privirea nu numai pe nefericitul de taică-său, ci și orice ființă vie. Așa era ea!

— Surceleee!

Coloana tinerilor a trecut. Dar cântecul tot se mai aude. După ei, vine o nouă companie de soldați. Cântecul se ajung din urmă. cuvintele se amestecă, melodiile trec una în alta. Totul cântă în preajma lui Ibro și se îndreaptă cu voioșie spre o țintă munită. Și toate acestea le conduce și le îndrumă cineva. Poți să știi încotro și pentru ce? Ibro nu înțelege și nu simte nimic, în afara durerii din coaste. De câte ori e moină, ca acum, îl înjunghie rana de la Tolmin. Durerea asta nu-i amintește de nimic, ci numai îl doare. Și totuși, Ibro știe ceva: printre tinerii care trec, a avut și el o fiică și-un ginere. Și când cotește căruciorul spre prima ulicioară, îi vine să strige în gura mare: „Ce fată și ce ginere am avut! Oameni, nu glumă! Asta e... Și nici nu se poate spune”.

Și-și împinge dârz căruciorul, își ridică fruntea și strigă răgușit:

— Surcele!

De la o fereastră, la etajul întâi, o femeie tânără îi strigă să-i aducă sus două legături. Ibro refuză pe loc, cu mândrie și înverșunare.

— Fii bun, adu-mi-le, că-ți dau un dinar.

— Nu duc eu surcele nimănui la picioare. Nici pentru dinarul tău, nici pentru un miar. Înțelegeți? Dacă ai nevoie, vino jos și le ia!

Femeia îi strigă ceva răutăcios și batjocoritor, dar Ibro n-o aude, ci împinge cu tot trupul, cu toată puterea, căruțul la deal în sus, și strigă tare:

— Surcele! Surce-le!

VIS ȘI REALITATE, SUB CARPEN

Miercuri după-masă. Zi de târg. Vitomir Tasovac, din satul Dikave, se întoarce acasă pe drumul de care, de-a lungul Drinei. La vale, mai are o oră de mers. De-acolo, peste fâgașul care șerpuiește ca o funie pe muntele povârnit, tot în sus, mai are trei ore și jumătate până la Dikave.

Vitomir urcă poteca piezișă și desfundată, trăgând după el un căluț burduhănos și păros, cu un samar la spinare. De cu zori, pe când cobora poteca asta, se gândea la ce lăsase acasă, adică la nevastă-sa, Jevda, și la cei doi băieți ai lor, Luka și Lazar. Nevasta bolește, și încă de multă vreme, de boală grea și necunoscută; acum e-atât de prăpădită, încât Vitomir nu mai știe, de câte ori pleacă de-acasă, dacă la întoarcere o s-o mai găsească în viață. Zi și noapte femeia umple casa cu vaietele ei înăbușite; iar vaietele acestea fac ca viața să i se pară grea și unui om tare, ca Vitomir, fără ca ei să i-o ușureze cu ceva.

„I s-au isprăvit zilele – ce mai! – se gândește Vitomir, și ea tot nu moare. S-a nimerit să aibă tărie de viață. E

prăpădită de tot, femeia. Nici filigeanul cu apă nu mai poate să și-l ducă singură la gură, și tot mai găsește putere să se vaiete”.

Iar casă, cu om bolnav în ea și fără» femeie, înseamnă cheltuială multă și chin. Măcar de-ar fi băieții cum trebuie. Dar cel mai mare, Luka, e un zurliu, iute la mânie, ca praful de pușcă; iar cel mic, Lazar, e-un molău și-un neîndemânatic ce nu s-a pomenit. Cel mare e bun pentru toată lumea, dar nu-i bun pentru sine și pentru casa lui; iar cel mic, vai de capul lui, nu-i de niciun folos nici pentru lume, nici pentru sine.

La asta se gândea Vitomir azi-dimineață, pe când cobora; acum, când urcă, se gândește la ce-a lăsat în urma lui, la târg.

Jur-împrejur cunoaște fiecare copac, fiecare răzor, fiecare stog. În nemișcarea împietrită a locurilor acestora, unde orice lucru e dintotdeauna la locul lui, mereu același, târgul de jos, din vale, i se arată ca o mare vălurită și nestatornică, în care e greu și istovitor să înoți și pe care nu există oprire, nici odihnă.

Și cu cât urcă mai sus, văzduhul se face tot mai proaspăt, iar gândul i se limpezește și devine tot mai apăsător și mai plin de îndoieli; în față, i se năzare târgul din amintire, care curge și sclipește ca apa în soare, orbind ochii și înșelând mintea.

Iată, ultima oară a coborât în târg acum șase săptămâni, de Sfântul Gheorghe, și-a târguit de la Solomon Kamhija niște mărunțișuri. Ar putea să spună și-acum cât a plătit și din ce raft i-a fost scoasă marfa, atât de bine ține minte totul. Astăzi, se îndreptase spre prăvălia lui jupân Solomon, când colo, în locul ei - frizerie. „Ia te uită, când s-a mai schimbat așa de repede? și-a spus el. Mai ieri am fost aici de-am cumpărat cuie de șită (doar nu sunt nici nebun, nici beat!), și-acum, uite, frizerie, ba încă frizerie

de lux, unde se rad ofițerii; le-atârnă săbiile pe toți pereții". Și s-a oprit locului, neîndrăznind să meargă mai departe; nu știa încotro să cotească și-și freca ochii ca în fața unei vedenii. Ucenicul bărbierului îl privea obraznic și batjocoritor; abia era de-o șchioapă, dar râdea ca un nerușinat, de i se zguduia ligheanul de tablă din mână.

Abia a găsit prăvălia cea nouă. „Da, i-a spus jupânul Solomon, am mutat prăvălia și am mărit-o”. „A mutat-o? se gândea Vitomir. Pasăre să fii și nu-ți muți cuibul cu una, cu două; iar el a mutat atâtea bunuri și atâtea mărfuri, cât ai clipi din ochi. Păi dacă e în stare să facă asta, cum să nu fie în stare să-l ducă de nas pe-un biet țaran?” „Ați mărit-o!” Cum ar putea s-o mărească dacă n-ar câștiga? Și cum ar putea să câștige dacă nu cu o balanță strâmbă și cu niște mușterii chiori? Și uitându-se cu adâncă neîncredere la marfa expusă, simțea limpede și credea cu tărie că în „mărirea” asta e și-un creițar de-al lui; iar creițarul cu care fusese înșelat îi stătea pe inimă, mai mare și mai greu decât o piatră de moară.

Se uita la jupân Solomon, care se „mărise” într-adevăr și la trup; se uita la el și-ar fi vrut să se poarte ca un om păgubit față de un datornic, dar nu știa cum să facă. Dimpotrivă, jupân Solomon devenise acum parcă mai sigur pe el și mai neobrăzat. Îți dădea ce voia el să vândă, nu ce-ți trebuia ție. Îi vira pe gât tot felul de fleacuri și de momeli, ca să stoarcă bani: oglinjoare, pene de păun, fluierase de zahăr roșu; să tot cumperi. Vitomir se apăra ca de muște. La început, vrusese să se împotrivească mai cu îndârjire, mai cu încredere în sine, ca un mușteriu liber, de-al cărui creițar depinde, la urma urmelor, și Solomon, și ...mărirea” lui; dar n-a putut, nu s-a priceput, n-a fost în stare să-și găsească nici înfățișarea, nici cuvintele care să vădească superioritatea situației lui; dimpotrivă, s-a sfiit, a zâmbit timid și neîncrezător, mișcându-și mustățile.

Iar jupân Solomon, zău așa, părea și mai deștept; vorbea de sus, cu totul dezinteresat, un pic mânios și jignit. „Așa marfă nu găsești astăzi nici la Viena. Cine are ochi, nu poate să nu vadă și trebuie să cumpere, trebuie”.

Constrângerea aceasta îl jignea pe Vitomir; în sinea lui, se supăraseră, dar zâmbea mereu și nu prea se uita la mărunțișurile înșirate, căci nu voia să se oblige nici măcar cu privirea, ci privea pe sub sprâncene rafturile și sertarele de pe pereții prăvăliei, încercând să ghicească unde s-ar putea afla cuiele alea din care mai cumpărase și care-i mai trebuiau.

Solomon a ridicat din umeri. „Ocazie ca asta nu găsești decât o dată la zece ani. Tu, Vitomire, nu-ți vrei binele tău și al copiilor. Ce să-ți fac? Nu pot să-ți fiu eu mai prieten decât îți ești tu singur, nu pot!”. Și trecu la cuie. Dar aici îl aștepta pe Vitomir o nouă surpriză. Jumătatea de kilogram de cuie nu mai costa treizeci de creițari, ca acum șase săptămâni, ci treizeci și doi. Vitomir nu-și mai venea în fire de ciudă și de supărare. Cum adică? Aceleași cuie, iar prețul e altul, mai mare. Dar jupân Solomon i-a răspuns rece că nu sunt aceleași cuie, că i-a sosit un transport nou. „Ei, tu îți închipui că marfa stă? De-aia îți spun: cine nu vrea să se căiască, trebuie să cumpere. Trebuie. Și i-a arătat cu privirea acadelele și oglinjoarele expuse. Drumul e din ce în ce mai lung și mai povârnit. În mintea lui Vitomir se țes gânduri încete, dar vii, pe când vântul adie de undeva, de sus. Da, da, se gândește el, a cărat la târg și-o stivu-șoară de lemne, măricică, numai carpen fraged, și-a vândut-o cu douăzeci și șapte de creițari, deși când plecase din munte fusese hotărât să n-o dea cu mai puțin de treizeci, ca să-și poată plăti cuiele din banii luați pe lemne. Bătuse ulițele, cu calul împovărat, cerând cu încăpățănare treizeci de creițari; îi refuzase și pe cei care-i oferiseră douăzeci și opt; până la urmă însă.

nici el nu știe cum s-a întâmplat, dar i-a pierit deodată curajul, s-a speriat c-o să-l apuce noaptea cu lemnele nevândute. Atunci a apărut o cucoană grasuță și vioaie, și cât ai clipi, l-a dus de nas și i-a luat lemnele cu douăzeci și șapte de crețari. De cum a descărcat, el s-a și căit, dar era prea târziu. Așa s-a păgubit cu trei crețari la lemne, iar la cuie a trebuit să mai adauge doi... Păi cum vine asta? Pagubă la fiecare pas. Nimeni nu te cruțăr toți iau de la tine. Cu degete nevăzute îți golesc punga din sân, te juipoaie de viu”.

Tot gândind așa, Vitomir a ajuns la loc neted, pe-un tăpșan numit Sub Carpen. Acolo, după vechiul lui obicei, s-a oprit să mai răsuflă.

Rezemat de carpen, Vitomir simte în pulpe niște furnicăături de oboseală, dureroase, dar plăcute (vara picioarele tot îl mai ajută, dar iarna îl lasă de tot, așa că zace săptămâni întregi, ca lovit de dambla). Aici, între ce-a lăsat la târg și ce-l așteaptă acasă, i se potolesc întrucâtva și gândurile, cumpănindu-se unul cu altul, ca talgerele unei balanțe goale.

Îl toropește somnul. Pământul curge parcă sub el. Și curgerea aceasta îl adoarme. Rezemat de partea sănătoasă a carpenului ros de vremuri, Vitomir doarme și visează. Visează clar și viu, ca toți oamenii cu nervi buni, la care visele sunt rare.

Au venit vremuri bune în Dikave; e mulțumire, voie bună, belșug și bogăție. Și, ce e mai plăcut, asta nu s-a întâmplat pentru toți, ci numai pentru el, numai pentru ai lui. În casă, nici femeie bolnavă, nici mâini leneșe, nici copii neascultători; iar Vitomir e tânăr și sănătos, ca pe vremuri. Bucățica de pământ a sporit, s-a lărgit și s-a rotunjit, și dă roade, când la alții nu crește nimic. Acum aude pe cineva spunând: „Vitomir nici nu mai știe câte bucate are!” Aude și râde, căci dacă el, într-adevăr, are din

belșug, în schimb știe precis ce, unde și cât are. Și de-ar mai avea încă o dată pe-atâta, tot ar ști. Șopronul e plin. Hambarul dă pe dinafară. Laptele curge gârlă. Găina vecinului vine să se ouă tot la el. Are un noroc chior și-o avere de-ți ia ochii și-ți lasă gura apă.

Vitomir stă pe-o movilită și-și plimbă privirea peste toate astea; iar de partea cealaltă a ulucilor stă jupân Solomon, dar nu mai are în el nimic de jupân. A picat de undeva, obosit, prăfuit și zdrențăros. S-a jigărit și s-a uscat. De l-ai pune pe jarr n-ar ieși din el miros de friptură. A urcat până la Dikave, umblând după grâne. ca să-și hrănească copiii, căci jos, în târg, grânele n-au rodit și lumea e mai mult flămândă decât îndestulată. Se tocmește cu Vitomir pentru un pic de orz. Cu o mână se ține de gard, ca nu cumva să cadă, iar cu cealaltă își frământă desaga de pânză, aruncată pe umăr.

— Ne-am mărit, repetă Vitomir de câteva ori. Iar Solomon privește buimac și necăjit atâta belșug și avere, și aduce mereu vorba de orz. Vitomir se hotărăște să-i vândă zece ocale. Acum, trebuie să hotărască prețul. Orzul abia a dat în pârgă. Anul ăsta, cu seceta și înfometarea, dacă-l vinzi cu doisprezece creițari îți vin mușteriii la ușă.

„Să-l ard cu paișpe. Pentru cuiele alea. Paișpe. Aș putea să-i cer și cinșpe, ba chiar mai mult, dar e păcat de Dumnezeu”. Așa se gândește Vitomir în sinea lui.

— Cât? întreabă Solomon, timid.

— Șaișpe! strigă Vitomir, și simte cum îi zvâcnește sângele, al dracului de plăcut, într-un punct al gâtului.

— Cum așa? Cum așa? Cum așa?! cotcodăcește de trei ori Solomon, care, altminteri, are obicei să repete cuvintele.

Apoi, ieșindu-și parcă deodată din minți, jupânul începe să strige, să strige, și să-l cheme pe nume.

— Vitomire, Vitomire, Vitomire!

De strigăte, Vitomir se trezește. Deschide un ochi și-o vede pe poteca de sub carpen pe Staka, o văduvă fără copii, cam scrântită la cap, care lucrează pe la casele oamenilor. Și Staka îi spune:

— Să fii sănătos la minte, Vitomire, dar Jevda a murit azi-dimineață, când ai plecat. I-am aprins luminarea, am spălat-o și am gătit-o. Acum, te așteaptă pe tine.

Vitomir închide iar ochiul, dar în întunericul tulbure de sub pleoape nu mai e nici belșug, nici uluci cu jupânul Solomon, ci numai pustiu și moarte. Și totuși, își strânge și-și apasă tot mai tare ochii. Iar femeia de pe potecă îi striga într-una:

— Vitomire, Vitomire, măi omule! S-a prăpădit Jevda, scoală-te!

Coasa în oraș, ziua de târg e plină de tot felul de zgomote și de sunete, de mugetele vitelor, de behăitul oilor, de strigătele celor ce se tocmesc și de chemările oamenilor. Dar mai tare ca orice se aude pe ulița principală a târgului un sunet de metal: țărani cumpără coase și le încearcă ciocănind cu ele în pragurile de piatră ale prăvăliilor.

Dan dan, dan... țin, țin... ten, ten!

Așa răsună târgul, cât e ziua de lungă.

Înainte de-a face o «treabă, țăranul nu se gândește prea mult, dar în clipa când o face nu-l mai interesează altceva și se gândește atunci îndârjit, concentrat, cu tot trupul, parcă și cu toată puterea lui. O asemenea treabă este cumpăratul unei coase.

Vitomir a coborât odată cu soarele din satul lui înalt și povârnit, a vândut ce avea de vânzare și acum are în față o zi întreagă de primăvară și în el un gând și o grijă: să-și cumpere coasă. Mai întâi, schimbă câteva vorbe cu oamenii, se interesează de una și de alta și trece de câteva ori prin fața tuturor prăvăliilor cu fierărie; la urmă, se

hotărăște și intră în prăvălia pe care o cunoaște mai bine. Negustorul îl întreabă ce dorește; el răspunde cu viclenie, vag, și-și tot plimbă ochii peste marfa expusă, căutând coasele. Până la urmă, se mai trădează un pic, îl ghicește și negustorul, iar băiatul de prăvălie îi pune dinainte coasele dorite, înfășurate în iută și legate în curmeie ca un snop de săbii.

Vitomir stă pe vine, scoate coasele una câte una, le, cercetează curbura, culoarea și luciul, le pipăie tăișul cu degetul, le apucă cu amândouă mâinile. le apropie de obraz ca pe-o armă și se uită la tăiș de parcă ar ținti. Apoi scuipe oțelul, îl linge și-l freacă. Lângă el stă băiatul de prăvălie, mărunțel și știrb, căruia ochișorii au și început să-i joace viclean și necopilărește.

După ce alege și pune deoparte două-trei coase din cele mai bune, Vitomir iese cu ele afară din prăvălie și începe să le ciocănească de prag, una câte una, pe îndelete și atent. Băiatul de prăvălie a venit după el și nu-și ia ochii de pe coase; Vitomir ar da nu știu ce să poată scăpa de cățelușul ăsta de pază și să rămână singur cu coasa pe care o cercetează; i se pare că așa i-ar descoperi mai ușor metehnele. Se străduiește să uite și de băiat, și de toate câte sunt în preajmă. Lovește coasa de prag și imediat o duce la ureche cum duce un dirijor diapazonul, ascultă îndelung sunetul oțelului și-l urmărește și atunci când nu-l mai aude nimeni. Expresia feței îi e cu totul distrată și absentă, căci pornit după sunet, Vitomir nu mai e aici, în târg, unde n-are ce căuta și unde vine numai de nevoie; el e acum pe ceairul său, în plin seceriș, și aude chiar coasa asta, potrivită și ascuțită, cum şuieră ca o viperă prin ierburi și culcă palele în semicercuri regulate, pe pășunea abruptă.

Țăranii care trec prin fața prăvăliei se opresc și stau o clipă-două lângă el; ascultă și ei, fac observații, dau

sfaturi, sau spun pur și simplu că toată ciocăneala asta nu ajută la nimic, fiindcă nu mai există coase de cele bune, din Varcar 1. Vitomir îi aprobă pe toți, dar de fapt nu face decât să-și urmeze urechea și gândul.

Și tot ciocănește așa. și ascultă, până își pierde negustorul răbdarea, marea și neobosita răbdare de negustor, și iese în ușă și începe să-l sfătuiască cu o voce calmă, în care se simte însă enervarea prost stăpânită, și-i spune să aleagă fără grijă una din cele două coase mai bune.

— N-ai la ce să te mai gândești, Vitomire, e bună, oricare ai lua-o; nu-i voie să-i lipsească ceva.

— Da! face Vitomir, dar nu pentru că ar fi de acord, ci doar ca să câștige timp de gândit liber și neinfluențat de cuvintele negustorului.

Una din coase e dintre acelea care, pe luciul întunecat, poartă o inscripție mare și de neînțeles pentru Vitomir, scrisă cu litere de aur: „Boehme Sohn Wiener Neustadt”. Și căreia, din pricina asta, țăranii îi spun Aurica. Este și alta, căreia îi spun Tirolca, toată numai sclipire vineție, de oțel călit; pe ea literele sunt mărunte și argintii, iar ca marcă are o frunză de trifoi cu patru foi, tot argintie.

— N-ai de ce să-ți bați capul, stăruie negustorul, vezi doar scrisul și marca: trifoi.

Note:

I *Varcar* – acum Mrkonjic Grad, localitate în Bosnia, cunoscută pentru producția de coase de calitate bună.

— Da, da! face Vitomir, distrat, iar în gând își spune că scrisul poate să-l înșele și pe unul care știe să citească, desenul îi ia ochii omului și din pricina pozelor puse la vedere nu poate să vadă cât e de bună coasa.

— Da, da!

Atât îi răspunde negustorului. Dar în sinea lui

vorbește neîncetat, le vorbește coaselor pe care le ține în mâini și care i-au acoperit tot câmpul vizual și toate gândurile și i-au acaparat toată atenția cu puțință în furnicarul acesta mincinos și perfid al târgului.

„Știu eu asta, știu eu, își spune el în gând, tot ce-i scris și zugrăvit e cât se poate de frumos, și toată frumusețea asta ține cât până se uită omul și nu plătește; iar după aceea începe ce nu-i frumos, și din care toți câștigă, numai țăranul pierde. Mă feresc de frumusețea și de literele poleite cu aur, ca de vipera din iarbă. Dar parcă poți să te ferești? Iarba cea aspră de pe Dikave nu știe ce-s literele și pozele; ea cere coasă. Și coasa? La asta măcar mă pricep, că nu e prima pe care o cumpăr; cât te uiți la ea, în prăvălie, ai jura că-i sabie, nu alta; iar când o sui pe dâmburile alea blestemate la Dikave, îi pui coadă și începi să cosești, ea se moaie în iarbă, scorpia șvăbească, de parcă ar fi de ceară, și se topește sub gresie ca un țurtur de gheață. Astea le știu eu!”

Așa își spune Vitomir în gând și iar ciocănește în prag, ba cu o coasă, ba cu cealaltă. Lovindu-le, vrea să le facă să spună ele adevărul care se ascunde în dosul amăgelii poleite și-a cuvântului scris și neînțeles.

Apoi le ia din nou, pe fiecare la rând, și le privește lung. În liniile șerpuite și albastrii, Vitomir le „citește” soarta și vede drumul pe care l-au străbătut ca să ajungă din lumea largă până la el, țăranul din Dikave. Vede – adică mai mult bănuiește decât vede – mina din care a fost scos minereul de fier, cuptoarele în care a fost topit, turnătoriile în care a luat forma și numele de coasă; vede sutele de mâini prin care a trecut apoi, din fabrică, la negustorul cu ridicata, la negustorul cu amănuntul, la Viena, la Sarajevo. peste mări și țări, mâinile care au cărat-o, au încărcat-o și descărcat-o odată cu celelalte mărfuri, până a ajuns peste Romanija și Semic, într-o căruță de chirigiu, la Visegrád. Și

în fiecare mână a rămas câte ceva, fiecare a căpătat câte ceva de la ea! Fiecare!

Toate astea le simte Vitomir vag și tulbure, dar viu, ca pe o durere fizică. Iar acum, după toate, trebuie s-o cumpere el, să se lupte cu ea până la sfârșitul ei sau al lui; trebuie, căci altfel nu se poate. „Of, târătura naibii!” – furios Vitomir lovește mai tare coasa de prag; negustorul ridică iar capul de după tejghea; țăranul, trezindu-se o clipă din visare, se oprește puțin rușinat.

După numeroase ciocăneli, îndelungă chibzuială și nesfârșită ezitare, Vitomir se hotărăște, în sfârșit, pentru una din cele două coase. Se hotărăște brusc, ca omul când sare în apă. Apoi urmează discuția, și mai îndelungă, cu negustorul. (Discuția obosește până și pe negustorul obișnuit cu tocmelile nesfârșite, ceremonioase, nesincere și îndârjite. Diseară, când o să se ducă acasă, o să se spele, o să se așeze la masă și, oftând adânc, o să-i spună nevestei ce i-a mai spus de-atâtea ori: „Of, al naibii țăran, mi-a scos sufletul din mine: creițarul lui e mai greu decât forintul altuia”.)

După ce, în sfârșit, încheie tocmeala și plătește, Vitomir încalecă pe căluțul care i-a adus merele vândute; coasa o vâra în desagii goi, pățuriți pe samar, la spatele lui.

În drum se abate să bea un rachiu, mai schimbă o vorbă cu oamenii, despre toate câte puțin, dar cel mai mult despre coasa cumpărată. Face cinste celor doi cumetri care îi bat capul să bea aldămaș; bea și el un țoi, ba chiar două și trei peste ce bea de obicei. Tot de dragul coasei. Iar către seară pornește la deal în sus, spre sat.

Căluțul se târăște lipit de pantă, ca o furnică. Lui Vitomir i se limpezește capul; rachiul nu-i tulbură mintea, cel puțin așa i se pare lui, ci îi redă curajul și puterea istovită, îi stârnește tot felul de gânduri, îi umflă pieptul și vrea să scoată din el vorbă și cântec. Abia acum începe să

vadă bine și să priceapă ca lumea, abia acum i se pare că ar putea să deslușească bine sunetul coasei și să se tocmească cum trebuie cu negustorul. Totdeauna i se întâmplă așa: cât e jos, în târg, se simte zăpăcit și stângaci, mărunț în tot ce face și plin de-o neîncredere neputincioasă în toate, până și în el însuși; iar cum scapă din învălmășeala și strâmtoarea târgului și începe să urce spre Dikave, totul i se limpezește, puterea, siguranța și încrederea în sine îi revin. Atunci vede și înțelege tot. Dar data viitoare, când s-o duce iar la târg, totul o să se repete aidoma și n-o să fie de loc mai bine.

Uite. asta-l supără și-l chinuiește.

Vitomir lovește calul, se întoarce și aruncă o privire spre coasa plătită cu bani grei, care astăzi l-a chinuit atâta, iar acum e aici, legată la spatele lui, nedespărțită ca o femeie luată cu cununie. Măcar de-ar putea să cunoască cineva adevărat și pe de-a-ntregul firea unui lucru mort! Cine știe dacă și-a ales coasa cea mai bună? Cine știe dacă n-a plătit-o prea scump? Vitomir revede în gând chipul negustorului, așa cum arăta când se tocmea cu el, dar nu poate să-i citească gândurile, așa cum nu poate să citească numele fabricii. Cine știe dacă coasa pistruiată și pătată, pe care a sucit-o mult și a lăsat-o, până la urmă, nu era mai bună și mai tare decât cea pe care a luat-o, deși asta i s-a părut „mai sunătoare” și „mai iute”. Acuma s-a isprăvit; n-a avut încotro și-a trebuit să se hotărască pentru una din ele; dar îndoiala îl chinuie mereu și-l face să se întoarcă într-una spre coasă, cu neîncredere, asprime și necaz.

Vitomir întoarce capul spre dreapta. Îi vede călcâiul brun. Se întoarce spre stânga. Îi vede vârful, ca o semilună de oțel, unde luna cea adevărată, care tocmai s-a ivit pe cer, lasă o dără argintie. Și de fiecare dată când se întoarce, îi spune coasei câteva cuvinte care au în ele și gingășii de ibovnic, și răutăți de dușman.

— Mai dormi un pic! Nu mai e mult!... Habar n-ai în ce cătun te-ai măritat, nevestico! Crezi c-o să se uite cineva la tine ca la o icoană și o să-ți citească slovele poleite? Să nu crezi asta! La noi nu se uită nimeni nici la slove, nici la poze. Și n-are nimeni vreme de slăbiciuni sau de lenevire, nici pentru firul de iarbă, nici pentru coasă, nici pentru om... Mi-aduc aminte de răposatul bunicu-meu, Ristan - al dracului om! - cum ne mâna pe toți, și pe bătrâni și pe copii, la strâns fânul. Ardea soarele și copiii cădeau leșinați. Câte-o mamă se ruga de bunicul să-i cruce odrasla. Dar el o repezea: „Adună fânul, putoare! De carne, nu sunteți buni; pielea nu vă e de jumulit; apoi la ce mai faceți umbră pământului, dacă nu să munciți?” Mi-aduc aminte, ehe, mi-aduc aminte și altele, mai rele decât asta...

Vitomir îi zâmbește coasei, care sclipește subțire în lumina lunii. Și, printre dinții strânși, încheie cu o voluptate supremă:

— De, de! Las că te pun eu mâine la nicovală și la ciocan. O să iasă scânteii din tine, și-o să răsunе ciairul. Și când te-or apuca țipetele sub gresia mea, o să vezi tu ce-i aia Dikave. O să pice de pe tine tot dichisul și toată amăgeala asta. D-a-poi cum!...

Apoi: Vitomir vede în lumina slabă a lunii tăpșanul numit Sub Carpen. Și-atunci se simte mai aproape de sat și-i vine poftă să cânte cât îl ține gura. Și scoate un urlat prelung, ca de lup, fără cuvinte clare și fără o melodie anume, de parcă s-ar răzbuna și-ar sfida pe cine știe cine.

Taifas

Pe culmea prăpăstioasă de sub Hresa, mult deasupra orașului, la locul numit Piatra Albă, au poposit patru țărani - cei doi frați Baljemez, Huso și Suljo, apoi Mehmed Softic, *muctarul* *I* satului, și un oarecare Avdo Kadro, un bărbat înalt, uscățiv, vorbăreț și cam ciudat; pe jumătate târgoveț,

pe jumătate țăran, Avdo e mai mult prin târgul Sarajevului decât pe-aici, prin munți. Toți îi zic Avdic.

Soarele a asfințit undeva, după Hum, și umbra se așterne pe Hresa, rumenită încă pe alocuri de ultimele raze ale amurgului; în zare însă, la muchia câmpiei Sarajevului. pe după Blazuj, se mai zărește încă o oază înverzită, unduind în lumină; prin frumusețea ei ireală, care o să dureze doar câteva clipe, oaza pare un luminos pământ al făgăduinței, bogat și inaccesibil.

Muctarul și Avdic se întorc de la oraș, iar frații Baljemez vin de la muncă și, după obiceiul străvechi, au poposit la Piatra Albă. Toți patru fumează din tutunul muctarului; împreună cu amurgul, tutunul face ca vorba să i se pară omului mai ușoară și odihna mai dulce.

Iar taifasul lor tocmai de asemenea lucruri are nevoie, căci toate discuțiile purtate în vara și în toamna aceasta la Piatra Albă, sau oriunde se întâlnesc doi plugari, sunt mai degrabă grele și amare decât ușoare și dulci, căci oamenii discută despre secetă. Acum nu mai e vorba de obiceiul dintotdeauna al țăranului de-a se văicări, de cochetăria lui cu natura, care-l face să nu recunoască niciodată că ogorul a început să dea rod, că recolta o să fie bună, și-l îndeamnă să caute nod în papură și să pună mereu condiții. Nu, acum jalea adevărată și grija neagră învăluie fiecare frază, pătrunde și se strecoară printre silabele fiecărui cuvânt în parte. În zile de felul acesteia, vorba țăranului devine dureros de concisă și de expresivă; pe fața lui, de-atâta încruntare și strângere a fălcilor, se formează riduri stranii.

Note:

1 *Muctar* – primar.

neobișnuite ca formă și sens, riduri pe care nu le vezi niciodată pe fața unui orășean. Sunt zilele în care țăranul ajunge la impas, zilele în care capacitatea lui de judecată,

și așa cam redusă, îl trădează, zilele în care viclenia lui atavică nu-l mai ajută, iar el, ca o fiară hăituită, nu-și mai găsește liniștea și nu mai știe încotro să-și afle scăparea. Și atunci, obștea țărănească, și așa destul de labilă, se risipește; fiecare caută să-și scape numai pielea lui și să-i salveze pe-ai săi, ceea ce sporește și agravează și mai mult necazurile tuturor. În asemenea zile, așa-numita „soartă” domină într-adevăr mințile și simțămintele țăranului; atunci, firește, lui i se pare că singur „dumnezeu știe ce face”. Căci burta goală și mintea rătăcită nasc fantome.

În clipa de față, aici, pe Hresa, deasupra Sarajevului, pacostea n-a ajuns încă atât de mare, dar nici nu e departe de-a ajunge. Grâul s-a prăpădit peste tot; doar ici-colo, pe lângă apă, a mai rămas câte ceva; porumbul se mai luptă încă, dar „jumate s-a dus”, cum zic țăranii, iar soarta celeilalte jumătăți depinde de ploaie. Câte o fructă tot mai găsești; prunele s-au răscopt înainte de vreme, din pricina arșiței, și au căzut, dar perii și merii de pe costișele mai umbroase au rodit bine; se mai găsește și câte-un cartof, chiar dacă-i mărunț cât o mărgică.

Și se apropie iarna, dușman cumplit al sărăcimii. Totul e uscat, dar mai e încă și verde, dacă nu-i ars de focul verii; la ora aceasta a zilei și-a anului, în locul acesta, se simte o adiere ușoară, ca un suflu vag, subțire și neîndoielnic, al iernii care vine. Ea face să reînvie în om străvechiul și atavicul instinct de pasăre călătoare, ca un țipăt de cocori, depărtat, straniu și tânguitor. Și, negăsind ecou în gândurile și-n deprinderile lui, se transformă în neliniștea și-n deprimarea aceea ciudată, premergătoare iernii.

În clipa de față sclipește în zare fâșia de pământ al făgăduinței, luminat de razele amurgului, complet ireal, ca și cum pe el n-ar fi niciodată iarnă, ca și cum ar exista veșnic, ca și cum acolo totul ar încolți, ar crește, ar înflori

și s-ar pârgui dintr-odată; iar omului i se pare la fel de ireal și amurgul straniu care năvălește din vale, ca un potop, pe Hresa cea înaltă. În amurgul acesta e și zi și noapte, fără să fie niciuna, nici alta; în el obiceiurile și deprinderile zilei și ale nopții își pierd puterile. Și astfel se dezlănțuie imaginația până și-n mintea celui mai pașnic om, iar multora, odată cu imaginația, li se dezleagă și limba, îndeobște legată de spaime și de felurite alte pricini. La toate acestea mai contribuie și tutunul care, acum, când burta e goală, trupul ostenit și lumina din ce în ce mai scăzută, amețește și doboară capetele cele mai sănătoase.

Iar lui Avdic nici nu-i trebuie atâtea. El are și așa imaginația destul de bogată și limba destul de ascuțită. Oamenii se prefac a nu-l lua în serios, dar le place tuturor să se adune în jurul lui, să-l cinstească cu o țigară și să asculte cu câtă istețime și cât de nestingherit vorbește „despre ceea ce lor nu le-ar trăsni niciodată prin minte, sau chiar de le-ar trăsni, n-ar avea niciodată curaj să spună.

În seara aceasta, pe când urcau dealul venind dinspre oraș, muctarul îl certase că în mijlocul Bascarsijeii, lângă cișmea, de față cu vreo zece oameni, se întinsese la taclale, spunând în gura mare că nu există rânduială dreaptă pe lume, că bogăția e împărțită inegal și nedrept, a banul merge după marfă și marfa după ban, și că omul sărac nu poate cu niciun chip să prindă ițele cu care sunt legate marfa și banii.

Advic se apăraseră, moale, ca omul deprins cu asemenea dojeni, iar muctarul o ținuse și el mai mult pe glumă.

— Las că o să te văd eu într-o bună zi atârnat deasupra Kovacilor, din pricina limbii și înțelepciunii tale.

— Nu se găsește stâlp pe măsura mea, n-a crescut încă asemenea copac.

— Nu-ți pune tu prea multă nădejde în asta. În grădina lui Dumnezeu cresc toate felurile de copaci și s-o găsi unu și pentru tine. Împărăția e puternică, poate găsi și ce nu există. Stăteam într-o zi la târg, lângă Sebilje, și te ascultam. Tu îți Șdăduseși drumul la gură, iar Mehmed Cevra, omul musulmii, se oprișe în loc și trăgea cu urechea; asculta și te privea, și te privea, dragă doamne, și nu-și mai dezlipea ochii de pe tine, de parcă ți-ar fi luat măsura pentru spânzurătoare.

— loc, frate-miu; nu din răutate sau din mai știu eu ce pricină rea se oprișe omul; voia și el să audă o vorbă frumoasă și adevărată. Las să audă, că are ce.

— De, de vorbește tu și răspunde la ce nu te întreabă nimeni; da tare mă tem că într-o bună zi or să te întrebe ceva la care n-ai să mai știi ce să răspunzi. E veche vorba că fiecare pasăre pe limba ei pier.

— Dar se mai zice și că vorba dulce mult aduce!

— Bine, bine, câte nu se zic, dar nu pentru fitecine. Nu oricare vorbă e pentru Avdic. Ascultă-mă pe mine: mai lasă pălăvrăgeala. Ia apă în gură, Avdic

Discuția le mai scurta calea și le îndulcea urcușul; și-i puseră capăt tocmai sus, la Piatra Albă, lângă cei doi Beljemezi care se odihneau stând jos.

Acolo, și-au aprins câte o țigară și au intrat în vorbă, firește despre secetă și despre slabele nădejdi care le mai rămăseseră: curând, continuă să vorbească numai Avdic, depănându-și mai departe gândul despre paraua blestemată pe care n-o ai și fără de care nu poți trăi.

Celorlalți se vede că nu prea le ardea de vorbit și-l lăsau să povestească, pe când ei scoteau fuioare de fum și le urmăreau zborul către zarea care se întuneca. Avdic vorbi deci. La început, îl mai întrerupse muctarul, mai mult din obișnuință decât de nevoie.

— Hai, omule, mai vezi-ți de treabă, nu mai tot

trăncăni despre ce nu poate să fie.

— Și de ce să nu vorbesc? De ce a lăsat Dumnezeu vorba? „Ce nu poate să fie”. Știi tu ce poate să fie? Nu știi. Atunci, de unde să știi ce nu poate să fie?... Eu, când vorbesc de para, știu bine ce zic. De!

Dând drumul unui nor gros de fum și unui oftat care trebuia să cuprindă și ceea ce Avdic însuși nu era în stare să exprime, el continuă:

— Iaca, merg la vale, spre târg. Țin mâna în buzunarul cojocului și frământ două acele, două părăluțe subțirele și mititele de-ți scapă printre degete; și cu cât cobor, cu atât mi se pare că și ele se fac tot mai mici. Nu mai sunt paralele alea zdravene care, cică, erau pe vremea sultanului Soliman Kanuni, când, cică, cocoșul costa o aceea, găina o juma; astea-s niște resturi, ciu-ruc-accele, știrbe și prăpădite; dar așa cum sunt ele, altă dată puteam să iau cu o aceea o luminare și o jumate oca de sare, iar acuma au săltat negustorii prețurile, că jumatea oca de sare costă o aceea, iar luminarea tot o aceea. Știu, n-am voie să le cheltuiesc pe amândouă, că atunci, ce mă fac? Iar de una, ce să iau mai întâi? Și le sucesc între degete, nenorocitele alea de acele. Dau drumul uneia în buzunar: sarea. O iau pe-aia și dau drumul celeilalte: luminarea. Dar nu-i chip să le iau pe amândouă cu o singură para. Și una fără alta nu merge, că la mine nici copiii nu sunt ca la alți oameni. Iaca să zicem c-aș lua luminare și n-aș mai lua sare. Bine, n-ai decât să stai frumos la masă și pe urmă să te culci. Dar mai e o belea: feciorașii mei nu vor nici în ruptul capului să se atingă de ciorbă. Asta nu-i ciorbă, zic ei, și bat cu lingurile în masă, până când îmi ies eu din fire și le trag câte o mamă de bătaie, la amândoi. Ei fug sub plapumă, dar mai oftează și în somn, că nu-i totuna să fi bătut sau să ai burta plină. Iar pe mine mă prinde jalea, cu toate că n-aș vrea să se vadă, și-mi iese pe nas și ce-am

înghițit așa, nesărat.

Dar dacă iau sare, atunci mâncăm pe întuneric. Se satură copiii, frumos, cu ciorbă și cu pâine, fie ea cum o fi. Dar fata mea a mare e mofturoasă, trage a boierie, nu vrea cu niciun chip să se atingă de mâncare. Nu o văd, dar știu, așa, pe întuneric, că i se strâmbă gjjra a plâns și-o aud cum șoptește și cere să aprindem luminarea". măcar atâtica", să alungăm bezna. „Mă-nâncă, proasto, îi zic, cât ai ce. Lumânare-ți trebuie! Soarele lui Dumnezeu e luminarea săracului". Dar ea o ține una și bună, că vrea luminare. Și mi se agață de mânecă. Și zice: „Nu pot. tată, nu-mi priește mâncarea pe întuneric, de-ar fi și de la masa beifului". Eu o împing cât colo, și, chipurile, mă supăr, dar îmi vine să plâng împreună cu ea.

Și cum cobor spre târg, îmi trec prin minte toate astea și-mi vine greu, și strâng paraua aia subțirică între degete, cât pot de tare, și-mi spun: „D-apoi o să cumpăr și sare și lumânare, măcar de-o fi să crăpăm apoi de foame, în întuneric". Și când ajung la dugheana lui Nanic și târguiesc, îmi zice băiatul ăla, chelul din prăvălie: „Paraua asta e cam strâmbă, e îndoită". Și-o joacă în palmă. Iar eu mă uit la el, și până la urmă nu mai pot, și-mi ies din fire: „Strâmbă. zici? Ascultă, băiete, de când mă știu, totul mi-e strâmb pe lume. Tu cântărește-mi sarea, că dacă nu, dusu-m-am la altul".

Toate acestea Avdic le spune în gura mare, gesticulând larg cu mâna dreaptă. Ceilalți îl ascultă distrați, zâmbind ușurel și cam acru, căci îl știu ei pe Avdic și-i cunosc poveștile, de când se știu pe lume, iar poveștile lui sunt prea slabe ca să le alunge gândurile și grijile.

Dar Avdic își gustă din plin povestirea, mai născocoște câte ceva și adaugă:

— Acum. mă duc spre casă, pe urcușul ăsta. Sarea o am la brâu; luminarea am înfipt-o la căciulă; în buzunar, țin

măinile goale. Buzunarul, mi-e gol și el. La coborâș, puteam să mai schimb o vorbă cu accelere mele, dar acum nu mai sunt în stare să scot două cuvinte. Afurisit lucru mai e și banul! Gât știi că ai în buzunar chiar și cele două ciuruc-accele, te simți alt om, și la gând, și la vorbă. Și nu numai chelului ăluia din dugheana lui Nanic, ba până și vizirului zic că i-aș putea da de pomană. Iar când nu le ai, te dai la o parte din fața te miri cui, te simți vinovat față de oricine. Și nu te gândești decât la una: paralele s-au dus, sarea o să se mănânce, luminarea o să ardă. Și pe urmă? Întuneric, nesărat. Și nu mă bucur de luminarea asta de la căciulă, dar întind mereu mâna după ea și pipăi dacă mai e la locul ei, și îngheț la gândul că aș putea s-o pierd. Așa îl roade frica pe omul sărac. Se perpelește când are cu ce să mai cumpere câte ceva; iar când n-are, e ca și când n-ar mai fi; ba mai rău chiar, căci e viu, iar de trăit nu poate trăi. Și tu-mi zici: „Mai lasă astea. Le-aș lăsa eu, dar nu mă lasă ele pe mine. Și-am să spun, chiar de-aș ști că mâine îmi pierd capul: ceva e pe dos, și gata. Ori banul, ori sarea, luminarea și alte nevoi nu sunt bine împărțite pe lume. Nu sunt, și gata!

Muctarul se ridică. Ceilalți, se ridicară și ei. Avdic ar mai spune ceva, dar nu mai are cuvinte.

Țigările s-au stins. S-a întunecat de tot. Și n-a observat nimeni când a pierit ținutul acela luminos din vale. S-a făcut răcoare. Oamenii pornesc fiecare în altă direcție, spre casele lor, și le iese în întâmpinare grija pe care niciun fel de povești sau de vorbe n-o pot alunga serios și definitiv.

Vremurile anikăi

Prin anii șaizeci ai secolului trecut, în cele mai depărtate colțuri ale țării începu să-și facă loc o năzuință vagă dar puternică spre știință și spre viața mai bună pe care o aduc cu ele știința și civilizația. Nici Romanija, nici

Drina n-au putut opri năzuința aceasta să pătrundă în Dobrun și să-l lumineze și pe popa Kosta Porubovic. Iar popa Kosta, om în vârstă, nu-și mai lua ochii de la fiu-său, unicul său fiu, Vujadin, un băiat palid și sfios. Hotărâse să-l dea cu orice preț la școală. Prin niște prieteni de-ai săi, negustori la Sarajevo, popa izbuti să-și trimită băiatul tocmai la Karlove?? „să prindă măcar un an-doi de seminar”. t Băiatul atâta a și prins de fapt, căci, la sfârșitul celui de-al doilea an, popa Kosta muri pe neașteptate. Iar Vujadin se întoarse acasă, unde fu însurat și hirotonisit în parohia tatălui său. Nevasta îi născu din primul an de căsnicie, ce-i drept, o fată, dar mai aveau toată viața înainte și se părea că mulți ani de-acum încolo tot alde Porubovic au să rămână popi în Dobrun.

Numai că nu toate lucrurile mergeau cum trebuie cu popa Vujadin. Nu s-ar fi putut spune nimic precis și nimeni nu știa de ce anume, dar simțeau toți că există o oarecare nepotrivire între popa cel nou și enoriași. Iar nepotrivirea aceasta nu putea fi pusă pe seama tinereții și a nepriceperii popii Vujadin, căci, cu trecerea timpului, ea nu scădea, ba, dimpotrivă, creștea tot mai mult. Popa Vujadin era înalt și frumos ca toți cei din neamul Porubovicilor, dar slab, palid, foarte retras și tăcut, și, cu toată tinerețea lui, avea ceva bătrânesc, rece și cenușiu, în glas și în ochi.

Chiar în ajunul ocupației austriece, popii Vujadin i se întâmplă o nenorocire: îi muri preoteasa, la nașterea celui de-al doilea prunc. De-atunci, el se înstrăina și mai mult de lume. Fetița și-o trimise la neamurile nevastei, la Visegrád, iar el rămase în clădirea cea mare de lângă biserica din Dobrun, singur, aproape fără slugi.

Note:

1 Muntele Romanija șirtul Drina se află la hotarul dintre Bosnia și Serbia.

Împlinea la timp toate tipicurile, venea la înmormântări, botezuri și cununii, spunea, la cerere, și rugăciuni; dar nu stătea de vorbă și nu bea cu țăranii în ograda bisericii, nu glumea cu nevestele tinere și nici nu se certa pentru bir cu datornicii. De aceea poporul, căruia nici așa nu-i e drag omul tăcut și trist, dar care, mai ales, își dorește popă sănătos și sfătos, nu se putea împăca nici în ruptul capului cu popa Vujadin. Orice altă meteahnă i-ar fi fost mai ușor iertată. Femeile, care și la țară făuresc faima bună sau rea, spuneau că popii Vujadin i se adună nori grei pe frunte, se plângeau că nu le mai tihnește biserica și-l pomeneau mereu pe „pârdalnicul popa Kosta”.

— E ursuz și rupt de oameni, se plângeau țăranii, și-și aminteau imediat de tatăl lui Vujadin, de răposatul popa Kosta, om gras, vesel, înțelept și bun de gură, care se avea bine și cu norodul și cu turcii, și cu tinerii și cu bătrânii, și a cărui înmormântare fusese un doliu pentru toată lumea. Bătrânii își mai aminteau și

de bunicul lui Vujadin, de popa Jaksa, poreclit Diacon. Și el fusese altfel de om. În tinerețea lui haiducise și nu ascundea asta. Dacă-l întreba cineva: „de ce, părinte, ți se spune matale Diacon? – el răspundea pe față, râzând:

— Ei, fiule, pe când eram diacon, m-am făcut haiduc; și cum orice haiduc trebuie să aibă și o poreclă, mi s-a spus haiducul Diacon. Și cu numele ăsta am rămas. Apoi au trecut anii și s-au năpustit cu cinstirea asupra mea cum te năpustești cu ciomegele asupra dulăului, și nu le-a mai venit bine să-mi zică haiduc; și așa, mi-a căzut „haiducul” cum îi cade broaștei coada, și am rămas numai Diacon.

Popa Jaș fusese un bătrân cu păr stufos și cu barbă mare, care-i creștea spre laturile feței; barba nu-i albise până spre sfârșitul vieții, și-i rămăsese tot roșcată și zburlită. Iute la mame, repezit și tăios, popa avusese și printre enoriași, și printre turci prieteni sinceri și dușmani

înverșunați. Îi plăcea băutura și nu fugise, până la bătrânețe, de partea femeiască. Cu toate astea, fusese mult iubit și stimat.

În discuțiile lor lungi, însoțite de strigăte și de pahare cu rachiu, sătenii nu se puteau dumeri cu niciun chip și nu puteau să priceapă de ce e așa popa al lor și de ce nu seamănă el nici cu taică-său, nici cu bunicu-său. Iar popa Vujadin se afunda și se pierdea tot mai mult în singurătate și în viață de văduvie. Barba îi încărungi și părul îi albi pe la tâmpile, obrații i se scofâlciră și se făcură pământii, așa că ochii-i mari, verzi, și sprâncenele sure abia dacă i se mai deslușeau pe față. Înalt, drept și țeapăn, popa vorbea numai când n-avea încotro, cu un glas adânc, fără timbru și fără vlagă.

Fiind primul preot cu oarecare știință de carte, dintr-o familie care vreme de-o sută de ani slujise la biserica din Dobrun, popa Vujadin își dădea și singur seama cât de nepotrivite îi sunt firea și puterea; știa ce vrea norodul și ce fel de popă își dorește. Știa că un asemenea popă ar fi fost tocmai contrariul a ceea ce putea să fie și era el. Gândul acesta îl chinuia veșnic, dar îl îngheța și-l înțepenea și mai tare de cum venea în contact cu oamenii. Și, încet, încet, se transforma într-o aversiune adâncă, nestăpânită, față de lume.

Tânjala continuă, ca și multele și grelele renunțări cerute de văduvie, adânceau și măreau din zi în zi prăpastia dintre el și enoriași. Popa suferise uși până acum de pe urma faptului că nu se putea lipi de oameni, că nu se putea însufleți și apropia de ei, ca unul de-ai lor. Dar de la o vreme începuse să-i fie și mai rău, căci se iviseră și unele lucruri, pe care cu bună știință trebuia să le ascundă de lume. Și asta îi sporea înstrăinarea. Orice privire și orice cuvânt schimbat cu oamenii i se păruseră și până acum o povară, un chin și o dedublare dureroasă; acum însă, toate

acestea deveniră și primejdioase. Iar frica de a nu se trăda îl făcea și mai nesigur și mai bănuitor.

Astfel, sila față de oameni îi sporea, se depunea în el și, ca un venin tainic, îl otrăvea cu o ură neînțeleasă și inconștientă, dar reală și tot mai cuprinzătoare. Asta era viața lăuntrică, ferită de ochii celorlalți, a lui popa Vujadin. Popa se ura pe sine, își ura chinurile vieții singuratice, de văduv. Căci erau zile când, așa, serios și cărunt cum era, stătea ore întregi la geam, ascuns în umbră, și pândea femeile satului care treceau la râu să limpezească rufe. Iar când se iveau și le vedea cum dispar în dosul sălciilor, se întorcea cu scârbă în odaia neaerisită și pe jumătate goală și le ocăra în gura mare, cu vorbele cele mai urâte. O ură inexplicabilă îl umplea atunci până în gâtlee, îl sufoca și-i lua graiul. Popa scuipa zgomotos, neputând să găsească altă ușurare sau ieșire. Dar când își venea în fire și își vedea ultimul gest de furie sau prindea, în liniștea aerului stătut din odaie, ultimele sudălmii, îngheța de spaimă și, cu un fior de-a lungul șirei spinării și-a țestei, îl cutremura un gând: popa se vedea pradă a nebuniei și a pierzaniei.

Asemenea crize îl sfâșiau și-i dedublau în așa hal ființa. Încât îi venea tot mai greu să-și ducă viața ca om și ca preot. Căci, peste o jumătate de ceas, era nevoit să stea de vorbă cu oamenii și, palid, cu privirea fixă și cu o voce înăbușită, să le răspundă la nenumăratele lor întrebări, să hotărască zilele pentru botezuri, molitve și sfeștanii. Iar deosebirea dintre omul de adineauri, din odaie, și popa Vujadin de-acum, era atât de mare, încât îl făcea să se încovoiaie sub greutatea ei, să se crispeze ca de-un chin lăuntric, să-și muște mustața și să-și treacă degetele prin păr; popa abia se abținea să nu se prăbușească în fața sătenilor și să nu geamă, îngenunchat:

— Îneebunesc!

Iar pe când vorbea cu enoriașii, își spunea în sinea lui: iată, acum ei mă compară cu răposatul tata și cu toți ai mei. Și începea să-i urască și pe taică-su și pe toți ai lui.

Astfel, tot ce i se întâmpla lui popa Vujadin avea darul să-i sporească veninul și ura ascunsă. Iar ura îi sporea cu fiecare zi petrecută în singurătate și cu fiecare întâlnire cu oamenii. Până la urmă, ea îi deveni una cu trupul, cu mișcările, cu dorințele și cu gândurile. Ura aceasta acoperi și umbri totul în el și în preajmă, deveni adevărata lui viață, mai reală decât oricare alta, singura în care se mișca. Sfios ca toți cei ce se trag din familii vechi și de seamă, cinstit și drept, popa se căznea să-și ascundă cât putea mai bine adevărata stare.

Veșnic răstignit între două realități, făcea eforturi supraomenești să n-o scape cumva din vedere pe cea văzută de oamenii sănătoși, să se poarte după legile ei și nu după cum îi cerea viața lui tainică. Dar într-o bună zi se întâmpla și lucrul de care se temea atâta – popa trecu de cealaltă parte, către care de ani de zile îl îndemna totul din el: trecu la nebunia curată, vădită pentru toți oamenii.

Aceasta se întâmpla în cel de-al cincilea an de văduvie. În dimineața aceea, popa se duse să vadă niște ogoare ascunse la umbra unor stânci și zăbovi acolo până către amiază cu cei ce lucrau. La întoarcere, popa rămase mirat când, pe-un tăpșan dintre brazi, mai jos de drum, dădu cu ochii de niște străini de la oraș. Un inginer și doi ofițeri austrieci, cu două femei. Ceva mai încolo, slugile păzeau caii. Străinii stăteau pe pături întinse: bărbații cu capetele neacoperite și cu gulerele desfăcute, femeile în rochii ușoare, care te orbeau cu albeața lor. Când dădu cu ochii de ei, popa se opri, apoi urcă puțin panta și se rezemă de-un brad strâmb. culcat într-o rână. Asudase și simțea cum îi bate inima. Ascuns după brad, privea fără să clipească lumea aceea de la picioarele lui, într-o

perspectivă piezișă, bizară. Priveliștea îl tulbura și-l surescita ca o imagine din vis. Și, tot ca într-un vis, s-ar fi putut întâmpla orice, ar fi putut să iasă lucruri nemaipomenite din situația aceasta. Străinii mâncau și beau pe rând, cu pahar strălucitor, de metal. Pe popă asta îl surescita. La început se temuse să nu fie descoperit; își mai dădea încă seama cât de nepotrivit și de ridicol ar fi dacă străinii ar vedea un preot lipit de bradul cel strâmb și holbându-se la femei. Încetul cu încetul însă îl părăsi definitiv și ultimul sentiment de jenă și de prudență. Orele treceau. Nici el singur nu mai știa cât timp stătuse așa, râcâind inconștient scoarța bradulțoi. Până la urmă, cea mai tânără dintre femei, domnișoară, după câte părea, se ridică și porni pe deal, în pădure, cu cei doi ofițeri. Trecură toți trei chiar pe sub bradul după care se afla popa Vujadin, așa fel încât el le văzu creștetele. Femeia se sprijinea cu stângăcie într-un băț; șoldurile i se mișcau ritmic, unul după altul, iar pe fața-i albă și roasă de vânt și de călărie se iviseră pete roșii, ca la oamenii sănătoși după ce mănâncă și beau în aer liber, într-o zi cu soare. Cei doi rămași sub brad se culcară acoperindu-se cu un capăt al păturii pe care stătuseră până atunci.

În felul acesta, spectacolul părea terminat; preotul tresări, se trezi și porni spre casă, ocolind cu băgare de seamă perechea culcată și temându-se să nu fie observat de cei trei care urcau dealul.

Amiaza trecuse de mult. La întrebarea argatului Radivoj, popa Vujadin abia dacă răspunsese cu un mormăit; nu-și putea aduna gândurile nici măcar atâta cât să explice într-un fel de ce întârziase la masă. Umblând prin odăile goale, își simțea trupul, simțea pământul și ziua petrecută, ca pe un plumb, ca pe un jar, ca pe un lucru uscat, fără sevă și fără dulceață. Degetele îi erau lipicioase de rășină. Îl chinuia setea. Ochii îi erau obosiți. Pasul greu.

După ce luă masa, căzu într-un somn chinuit.

Se trezi și mai greu. Abia își amintea, ca de-o durere, de întâlnirea cu străinii din pădure. Ieși din ogradă și porni pe-o scurtătură, peste niște bolovani, spre pădurea de brazi. Soarele asfințise. În poiană nu mai era nimeni. Prin iarbă zăceau câteva hârtii aruncate și câteva fâșii de staniol în care se răsfângeau ultimele sclipiri ale amurgului. Pământul afânat mai păstra încă urmele pantofilor femeiești, adânci și piezișe, nemaipomenit de mici pe cât i se părea lui. Popa Vujadin porni după urmele care se amestecau cu urmele tălpilor bărbătești și ale copitelor de cai. Le căuta cu ochii, pierzându-le din când în când și regăsindu-le iar. Pășea amețit și tot mai gârbov, de parcă ar fi căutat și-ar fi cules ceva. Sângele i se ridicase în cap și, împreună cu amurgul, îi întuneca drumul și urmele. Așa ajunsese la răscrucea unde se termina poteca și începea șoseaua. Acolo, pesemne că străinii încălecaseră. Acuma era pustiu și întuneric. Pe cerul încă luminos se contura stâlpul strâmb, indicând drumul.

Popa Vujadin rătăci mai departe pe poteca desfundată, ținându-se de îngrădituri și călcând pe marginile arse ale potecii care i se fărâmau sub tălpi. Noaptea era senină dar înăbușitoare. Popa abia mai putea să respire, cu întreaga zăpușeală adunată parcă deasupra capului, în întuneric, ca într-o boltă de fier. Astfel trecu pârâul care murmură, fără să-i simtă nici răcoarea, nici prospețimea. Și se pomeni în livada lui de pruni, lângă casa ce se ghicea în întuneric. Amorțit și istovit, popa se lungi pe pământ. De cum se odihni un pic, îi reveni amintirea femeilor din ziua aceea și, odată cu amintirea, îi veni un gând: le-am văzut eu, astăzi, cu adevărat, sau le-am visat doar? Gândul acesta, obișnuit și simplu la început, începu să-l chinuie. Popa se ridică, tulburat. Fuseseră aieva sau nu? Sigur că fuseseră. Și dădu să se așeze din

nou, dar se opri și mai privi o dată în preajmă.

Peste tot, beznă, beznă aceea grea și surdă care se lasă la țară și-n care nu se mai aud decât vocile depărtate, singuratice și sinistre ca geamătul de pe urmă al lumii înainte de scufundarea într-o noapte de pierzanie, după care n-au să mai vină zorile. Și iar se iveau, ca un zvâcnit în tâmple, întrebarea: au fost aievea femeile acelea, sau n-a fost decât închipuire? Întrebarea repetată îl înfiora; buimăcit, porni iar spre locul de unde abia se întorsese. Mergând, se poticnea în beznă, dar în sfârșit ajunse la răscruce și nimeri stâlpul. Se aplecă și începu să pipăie cu atenție pământul bătătorit și umed în locul acela de revărsarea pârâului. Stătea în genunchi și pipăia locul căutând urmele pantofilor femeiești; tremura și ardea de frică și de dorința de-a afla sigur dacă fusese vis sau realitate. Dar atingerea și tremurul degetelor fierbinți nu erau în stare să-l dumirească.

— I-am văzut. Au fost oameni vii și femei adevărate, își spunea popa încetisor, pe când continua totuși să caute cu înfrigurare urmele și să străpungă cu ochii întunericul, doar - doar o mai zări hârtiuțele pe care le văzuse sau crezuse că le vede în amurg. Până la urmă trebui să renunțe la căutarea urmelor și se întoarse iar în livada de pruni, ca un osândit, încovoiat de apăsarea propriilor lui simțuri. Acolo se întinse pe spate, în iarba aspră și calduță. Și zăcu mult așa, cu mâinile întinse, ca un răstignit, ținut de greutatea nemăsurată a propriilor lui mușchi și oase. Din amorțeala aceasta delirantă îl treziră niște glasuri. La aria Tasicilor ardea focul și-n jurul lui se strângeau oamenii. Siluete de Bărbați și de femei se mișcau în cercul de lumină și piereau apoi în beznă, după cum cereau treburile. Glasurile erau când puternice, când slabe; dar cuvintele nu se puteau desluși, căci între popa Vujadin și foc se aflau pârâul și drumul, iar de fiecare parte a

drumului se întindea câte un ogor. Tasicii se pregăteau să vânture grâu. Așa se obișnuia când zăduful era prea mare și când, ziua, nu era fir de adiere ca să zboare pleava. Oamenii așteptau atunci vântulețul de noapte, care și pe cele mai mari călduri bate neapărat pe la nouă seara, dinspre strunga Stene.

Într-un loc ardea focul. Chiar pe arie, niște fete țineau sus torțele aprinse, făcând lumină pentru cei ce munceau. Mânecele lungi și albe le atârnavă de-a lungul brațelor ridicate. Fetele stăteau neclintite, mutând doar din când în când torța, dintr-o mână într-alta. Bărbații mișcau de zor lopețile. În lumina rubinie, grâul zbura spre cer și boabele se întorceau, ca o ploaie grea, pe arie, pe când pleava plutea ușor și se risipea în întuneric, purtată de vânt.

Vocile îl treziră brusc pe popa Vujadin. Iritarea care se adunase toată ziua în el se învolbură brusc și ajunsese la culme. Popa tremura și bolborosea cu glas tare:

— Astea nu se astâmpără nici noaptea; se foiesc pe întuneric, își fâlfâie torțele și-si flutură mânecele și basmalele.

Străinele pe care le privise de dimineață ascuns după brad; amurgul și căutarea chinuitoare a urmelor pierdute în beznă; și acum, noaptea asta surdă, cu focul prin care, ca printr-o fereastră roșie, deschisă brusc în noapte, se vedeau bărbații agitând lopețile și femeile mișcându-se și fluturând. Toate acestea erau realitatea lui tainică, plină de chinuri și de amar, care se transforma în ură. Nicio urmă din cealaltă realitate, din cea adevărată; nicio urmă de popa Vujadin care slujea la biserică, îi spovedea pe țărani și se ducea la oraș în zilele de târg, iar femeile și copiii întâlniți în drum se dădeau la o parte speriați ca să-i facă loc și-i sărutau mâna. Nimic din ceea ce l-ar fi putut trezi și împiedica să facă așa cum voia și cum îl îndemna totul din

el.

Bolborosind întruna, popa străbătu în goană, ca un om fugărit, livada de pruni, apoi pridvorul întunecos al casei și se pomeni în odaia lui, la geamul care dădea spre ograda bisericii și spre aria Tasicilor. Lovindu-se de lucrurile din odaie, de care nu-și mai amintea, popa dibui arma de vânătoare totdeauna încărcată și prinsă pe perete. Și, fără s-o ducă măcar cum trebuie la umăr, trase un foc spre aria luminată. Smucirea armei, care-i întinse mâinile de parcă ar fi vrut să-și ia zborul și-l lovi apoi în piept, zguduindu-l, îi făcu plăcere. Până și izbitura îi plăcu. Popa descarcă și a doua țeava. Abia atunci se auziră de pe arie țipete de femei și vaiete prelungi. Torțele se clătinară și căzură, oamenii se împrăștiară care încotro; pe arie rămase doar focul, care ardea mai la o parte. Se auziră apoi și glasuri bărbătești. Dar pe toate le acoperea glasul unei bătrâne care se jeluia fonfăit și agale:

— Jovo, mamă, ne-o ucis!

Plumbii aceștia, trimiși în noapte spre aria Tasicilor, vesteau biruința definitivă și deplină a realității launtrice, căreia popa Vujadin i se împotrivise atâta vreme și pe care o tănuise atât de greu până atunci. Împins de logica aceleiași realități, popa dibui în întuneric și găsi pe-o etajeră un cuțit mare, de Foca; și, astfel înarmat, fugi în noapte.

Curând, trecu Rzavul, în zilele acelea ale anului mic și cald. Când ajunse pe malul celălalt al apei, istovit și cu răsuflarea tăiată, se așeză pe nisip, printre răchitele tinere. Acolo, bâiguind întruna, își răcori cu apă pieptul și fruntea, spălându-și parcă o rană.

A doua zi se împrăștie prin târg și prin sate vestea că popa Vujadin, scrântindu-se la minte, trăsesese cu pușca în aria lui alde Tasic, și că fugise în pădure, de partea cealaltă a Rzavului. Asemenea lucru era greu de crezut și

nimeni nu-l putea înțelege și lămuri. Mai ales târgoveții, care-l prețuiau pe popa Vujadin mai mult decât enoriașii lui din sat, nu-și mai reveneau din uimire. Sătenii, care primesc toate mai rece și mai simplu, se minunau și-l căinau în felul lor. În ziua aceea era zi de târg. Sătencele, pornite spre târg sau venind dintr-acolo, se opreau din drum și, după ce-și dădea binețe - ca furnicile care se adulmecă - mai mult cu ochii decât rostit, aduceau imediat vorba despre popa Vujadin și se închinau „unuia Dumnezeu, mare și milostiv”, să le aibă în pază pe ele și pe tot omul.

În târg erau pe atunci mulțime de jandarmi și de fraicori, care îi urmăreau pe răsculații din Nevesinje. Acum, porniră toți să-l caute și să-l prindă pe popa Vujadin. Sătenii veneau să anunțe că-l văzuseră în cutare și cutare pădure, cum se holba în jurul lui, zdrențuit, desculț și cu capul gol, cu un cuțit în mână. Dar până să ajungă jandarmii acolo, popa dispărea fără urme. Uneori, noaptea, smintitul îi speria pe ciobani, prin pădure, și când ei fugeau înspăimântați, se încălzea la focurile lor. Așa s-a și trădat, din pricina unui foc care se vedea de departe. Când au sosit jandarmii acolo, abia în zori, pe popă îl furase somnul și dormea lângă focul aproape stins. Și, cum n-a vrut să se lase prins, au trebuit să-l lege.

A doua zi, jandarmii l-au trecut prin târg. Cu mâinile legate la spate (capetele lanțurilor le țineau jandarmii), popa mergea cu capul gol, cu pași grăbiți nefiresc. Capul și-l lăsase tare pe spate, așa că părul lung și cărunț îi cădea pe umeri. Buza de jos și-o ținea strânsă între dinți, iar ochii îi avea pe jumătate închiși. Pe fața lui ridicată spre cer nu se vedeau semne de nebunie, ci o foarte dureroasă suferință de mucenic. Numai când și-a coborât privirea, i s-au văzut ochii injectați de sânge, tulburi și îndobitociți. Și nu era ființă vie care să nu-l căineze.

Femeile plâneau. Jandarmii, care se simțeau stingheriți, au încercat să-l lase nelegat, dar popa se smuci imediat și dădu să fugă. Așa, în lanțuri, l-au trimis la Sarajevo. Acolo, în spitalul cel mare din Kovad, într-o odaie întunecoasă, popa Vujadin mai trăi vreo zece ani, fără să știe nimic, nici de el, nici de lume.

Cu nefericitul popă Vujadin se stinse familia Porubovic. În parohia Dobrunului veni preot străin. Și popa Vujadin fu dat

Note:

1 *Fraicori* - detașamente de voluntari.

uitării înainte de a-și sfârși zilele în ospiciul din Sarajevo. Prin sate, mai era pomenit în treacăt doar, când venea vorba („Asta s-a întâmplat în vara când s-a smintit popa Vujadin...”). La oraș, soarta rea a popii Vujadin stârni mare emoție; oamenii se gândiră încă mult timp la ea și vorbiră încă multă vreme. Năpasta era nemaipomenită și părea atât de sinistă și de neașteptată, încât fiecare, în compătimirea lui pentru nefericitul popă, ascundea și-un pic de teamă inconstientă pentru sine și pentru soarta alor – săi. Fără să vrea, fiecare încerca să găsească o cauză și-o explicație a nenorocirii întâmplate, ca să-și ușureze astfel inima și să-și potolească gândul cel greu. Dar oricât încercau târgoveții să-și amintească vreun lucru mai neobișnuit din viața popii Vujadin, nu izbutea nimeni să descopere nimic. Soarta popii li se ivea în față, simplă și inexplicabilă: copil trist, tânăr singuratic, bărbat nefericit. Mai apoi, amintirea popii Vujadin și a pătimirii lui începu să pălească și la oraș; dar înainte de a se fi stins cu totul, ea reînvie amintirile altor nenorociri și altor vremuri, de mult uitate. Astfel. În deseale discuții despre familia Eorubovic, se ajungea nu numai la tatăl și la bunicul popii Vujadin, ci și la străbunicul lui, Melentije, faimosul protopop de pe vremuri al Dobrunului; și, prin el, se

ajungea și la vremurile *Anikăi*. Mula Ibrahim Kuka trezi primul amintirea *Anikăi*. Lui îi plăcea să pară om învățat și misterios, deși de fapt nu era decât un leneș blajin și-un ignorant, trăind din faima și din averea bunicului său, faimosul *muteveliu* Mula Mehmed, om înțelept și scriitor de cărți, care trăise o sută și unu de ani. În cărțile și însemnările rămase de la Mula Mehmed se aflau scrise toate câte se petrecuseră cândva în târg și tot ce bătrânul aflase că se întâmpla în lume. Erau notate acolo inundațiile, anii de secetă, războaiele de aproape și de departe, eclipsele de soare și de lună, ciudatele semne cerești care se iviseră cât trăise el și tot ce tulburase pe vremea aceea târgul și lumea lui. Pe lângă vestea că într-un oraș din Germania se născuse diavolul și că fusese închis într-o sticlă fiindcă nu era mai mare de-o șchioapă, și că multă lume se ducea să-l vadă, se mai afla vestea despre un general creștin, numit Bunaparta, care trecuse în Misir 2 cu dorința smintită de-a se război cu sultanul. Iar câteva pagini mai încolo, lângă vestea că în pașalâcul Belgra-Note:

1 *Muteveliu* - administrator al unei fundații.

2 Misir - numele turcesc al Egiptului.

dului se răzvrățiseră raialele mânate de oameni răi, și că săvârșiseră fapte necugetate, se afla și următoarea însemnare:

„În zilele aceluiași an, porni pe căi greșite o femeie din târgul nostru, o ghiaură (Dumnezeu să-i lovească pe toți necredincioșii!), care într-atât de ticăloasă și de samavolnică se făcu, încât se duse vestea de stricăciunea ei până dincolo de ulițele târgului. Mulți bărbați umblat-au la ea, și mai tineri și mai coțți, și multă tinerețe se spurcă acolo. Căci ea călcat-a în picioare și stăpânirea, și legea. Dar se găsi o mână care să-i plătească, iar ticăloasa săvârșitu - s-a după faptă. Și în lume se făcu iarăși

rânduială și oamenii își aduseră iar aminte de poruncile celui atotputernic”.

Mula Ibrahim citi în dugheană însemnarea aceasta: dintre bătrâni, unii prinseră să-și aducă aminte lucruri auzite de demult, pe vremea copilăriei lor, din povestirile altor bătrâni; și așa, se află iar despre vremurile Anikăi, peste care se așternuse uitarea.

Iată cum a fost.

Uitate erau, de mult, vremurile când Anika se război cu toată lumea creștină și cu toate mărimile laice și bisericești, dar mai ales cu protopopul Dobrunului, Melentije. Odinioară însă, au fost ținute minte și s-a povestit mult despre ele; iar în discuții, oamenii luau ca măsură sigură a timpului „vremea când Anika făcea prăpăd”.

În târg, unde bărbații și femeile se aseamănă unii cu alții cum se aseamănă oile între ele, se întâmpla ca soarta să mai aducă pe lume, așa cum aduce vântul sămânța, vreun copii neobișnuit și care se face cunoscut prin belelele și buclucurile pe care le pricinuieste, până când i se scurtează și lui picioarele, iar vechea rânduială se reaşază în oraș.

Tatăl Anikăi era brutarul Marinko Kinojelac. În tinerețe Mărinko fusese vestit pentru frumusețea lui aproape femeiască, dar îmbătrânise repede și se lenevise înainte de vreme. Cam pe când avea vreo patruzeci de ani, trecând pe la livada lui de pruni aflată în afara orașului, dincolo de râu, Marinko află acolo un țăran drumeț, care culegea prune împreună cu fiu-său. Marinko îl ucise pe loc, cu un par. Copilul țăranului izbuti să scape cu fuga. Ucigașul, prins de zapcii chiar în dimineața aceea, fu judecat la Sara-jevo și osândit la șase ani muncă silnică. Cei ce se aflau pe atunci la Sarajevo povesteau că-l văzuseră zăngănindu-și lanțurile și cărând var, împreună

cu alți pușcăriași, prin mahalaua Zuta Tabija. Patru ani de pușcărie Marinko i-a făcut la Vidin. Când se întoarse acasă, își aduse și nevastă din lume, căci nevasta dintâi, cu care n-avusese copii, murise pe când el se afla la pușcărie. Apoi brutarul își văzu mai departe de meseria lui, trăind tihnit, cum trăise înainte de a-l lovi nenorocirea aceea.

Nevasta de-a doua, An da, o femeie mult mai tânără decât el, stătea veșnic îndoită de mijloc și avea pe față o expresie de chin potolit, iar în ținută ceva distins, străin și timid. Oamenii n-o iubeau și n-o prețuiau. Credeau toți că fusese găsită la pușcăria din Vidin și îi spuneau vidineanca. Marinko se căznea zadarnic să-i convingă că se înșelau și că ea era fata brutarului la care muncise un timp, după ce și terminase osânda.

Aceasta a fost mama Anikăi. Cu ea, Marinko a mai avut un copil, mai mare decât Aruka, un băiat, Laie, alb la față, subțire, cu niște ochi minunați și zâmbitori, dar slab de minte. Laie își petrecu copilăria lângă maică-sa, apoi începu să-l ajute pe taică-său în meserie. De umblat cu ceilalți flăcăi nu umbla, nu bea, de fumat nu fuma, și nici nu se uita după fete.

Când s-a născut și cum a crescut Anika, nu-și amintea nimeni.

Lângă o mamă tăcută și ursuză, creștea o fetiță slăbuță și înaltă, cu niște ochi mari, sfidători și plini de neîncredere, și cu o gură care, pe fețișoara ei, părea prea mare și oricând gata de plâns. Creștea, dar numai în înălțime. Mama îi lega băsmăluța pe cap într-un fel deosebit, nu cumva să i se vadă vreun firisor de păr: astfel, copila părea și mai ciudată, și mai slabă. Zburlită și colțoasă, ea umbla veșnic îndoită din șale, rușinată parcă de înălțimea ei, cu gura strânsă a sfidare și cu ochii în jos. Firește, nimeni nu-i dădea nicio atenție fetei acesteia a lui Kinojelac care, pe lângă că era neînsemnată, mai ieșea

și rar din casă, ducându-se numai până la prăvălia lui taică-său și înapoi.

Odată, la jumătatea unei ierni lungi și umede, veni o Bobotează neobișnuită, fără gheață și fără zăpadă. Alaiul credincioșilor călca prin băltoace de noroi. Ripidele sclipeau. Oamenii își mijeau ochii din pricina unui soare timpuriu și nesănătos. Apa din care fu scoasă crucea n-avea pic de gheață în ea și era verzuie și tulbure, ca primăvara.

La intrarea și la ieșirea din biserică, ochii tuturor se ațintiră mirați asupra fetei lui Kinojelac. Deși încă subțirică, fetița aceea slăbuță și gârbovă se albise la față, se îndreptase și se împlinise în timpul iernii. Ochii i se făcuseră mai mari, gura mai mică. Fata purta o haină de atlas, de-o croială neobișnuită. Oamenii întorceau capul după ea. Mulți se întrebau cine o fi și a cui o fi fata asta care vine singură la biserică, căci, într-adevăr, părea venită din alt oraș, din altă lume.

Iar Anika trecu agale prin mulțime, cu un mers nou și cu un chip nou, fără să privească nici în jos, nici la vreunul din cei ce se uitau la ea, ci drept spre ușa bisericii către care mergea. În ușă se întâlni, aproape ciocnindu-se, cu un bărbat, Mihailo Nikolin, poreclit Străinul. O clipă, se zăpăciră amândoi și se opriră, el mai mult decât ea; apoi trecură pragul, unul lângă altul, cam în aceeași clipă.

Duminica următoare, după Bobotează, se întâlniră la aceeași ușă, dar acum nu din întâmplare. Mihailo o aștepta și se duse la ea. Iar lumea, mirată de schimbarea bruscă și neobișnuită a Anikăi, se mira de asemenea că Mihailo, care nu umbla nici cu fetele de vârsta lui, o așteaptă și-o petrece pe ea. Târgul nu mai contenea să vorbească despre fata lui Kinojelac, care devenise dintr-odată domnișoară, și încă așa fel, încât se deosebea și la chip și la port de toate celelalte femei.

Dar această primă ieșire nu zăpăci numai lumea, ci și pe Anika însăși. Fata începu să se uite cu alți ochi în jurul ei. Și, descoperind parcă pentru prima dată că are un trup, începu să se îngrijească și să se privească.

În anul acela, primăvara își făcu loc încet și cu toane. Când vremea era frumoasă, Anika ieșea în curte, respira adânc și clipea din ochi. O obosea umblatul, dar îndată ce intra în casă simțea cum o trec florii și, fiindcă odaia i se părea rece și întunecoasă, ieșea din nou în curte. Iar când soarele apunea pe după zidul curții, Anika fugea zgribulită de umbra care începea să se întindă și se cățara cât putea mai sus, doar doar o mai vedea o dată soarele, în zilele reci, cu lapoviță și cu cer mohorât, Anika rămânea în casă, aprindea focul și stătea acolo, privind jocul flăcărilor. Descheindu-și bluza, își punea o mână ceva mai jos de subsuoară, la locul unde, pe coastele slăbuțe ale fetelor, începe să se desprindă și să crească sânul. Acolo, pielea e mai întinsă și mai netedă decât pe tot trupul. Și ea își apăsa ore întregi locul acela, privind focul și oalele de pe plită, ca pe niște ochi; și toate îi spuneau câte ceva, cu toate stătea de vorbă. Iar când o striga cineva și trebuia să-și ia mâna de la sân și să iasă din casă, tresărea ca trezită din somn. Apoi, când se întorcea și se așeza din nou lângă foc, nu-și mai putea găsi, multă vreme, astâmpăr; i se părea că n-o să mai poată dibui, cu niciun chip, locul unde-și ținuse mâna; avea atunci senzația că adineauri, când fusese strigată, scăpase ceva de preț, într-o apă tulbure și adâncă.

Așa trăia fiica lui Kinojelac, copleșită cu totul de gândurile despre sine, tăcută, nepăsătoare față de lume. Și se făcea din zi în zi mai mare și mai frumoasă. Așa trecea, repede și tainic, timpul fetei; vara, toamna și din nou iarna. Duminica și de sărbători Anika se ducea la biserică, însoțită de-o vecină palidă și slăbuță. La început, Mihailo o

aștepta totdeauna în curtea bisericii și schimba o vorbă, două cu ea. Încet, încet însă începură să se apropie și ceilalți flăcăi. Fata frumoasă și voinică, răsărită acum pe deplin din copila sfioasă și slăbuță a lui Kinojelac, deveni în iarna următoare ținta principală a dorințelor bărbătești și a bârfelilor femeiești.

În aceeași iarnă muri și Marinko. Fiul său, Laie, prelua și-i continuă munca. Deși tânăr și netot, el se dovedi muncitor bun și menținu mușteriii tatălui său.

Anc Ja, care și până atunci trăise ca o umbră, se gârbovi și se usca și mai mult. Fiică-sa, cu care niciodată nu se iubise și nici nu se înțeleșese prea bine, era acum la vârsta când fetele sunt egoiste, închise în ele, fără inimă și fără pic de atenție față de părinți și de mediul înconjurător. Singurul fir care o legase pe vidineancă de orașul acesta pierise. Ea încetă cu totul să mai vorbească. Nu plângea. Se uita doar, cu o privire pierdută, la toate din jurul ei. Și n-a avut nevoie să zacă de vreo boală ca să se stingă. A murit, în vara aceluiași an, când Anika nici n-apucase încă să-și scoată doliul de pe urma lui taică-său.

Pentru ca fata să nu rămână singură, se mută în casă mătușa Plema, sora vitregă a răposatului Marinko, o văduvă foarte bătrână și pe jumătate oarbă, care avusese o tinerețe furtunoasă și nefericită; dar se scursese atâta vreme de când mătușa Plema își trăise necazurile și patimile tinereții, încât nimeni, nici chiar ea, nu mai putea să-și amintească din ce anume fuseseră săvârșite. Între mătușa aceasta și Laie cel nătâng, trăia Anika. Moartea părinților, golul care se crease în jurul ei, doliul pe care-l purta nu făceau decât să sublinieze și mai mult marea ei frumusețe și firea ei ciudată.

Anika se făcuse cu un cap mai înaltă decât frate-său. Și tot mai creștea, și se împlinea. Se schimba mereu. Privirea i se făcuse deschisă, ochii ei întunecați căpătaseră

o nuanță viorie, pielea îi devenise mai albă, mișcările mai line și mai firești. Tot târgul nu vorbea decât despre măritișul ei. Despre asta îi vorbeau, firește, și flăcăii, lângă biserică. Ea îi privea pe toți la fel și-i asculta liniștită; cel mai des și mai îndelung îl asculta pe Mihailo, dar nu-i răspundea niciodată nimic precis. Vorbea cu glas stins și înăbușit, aproape fără să-și miște buzele drepte și pline, dar încă nițeluș palide. Cuvintele ei, de cele mai multe ori monosilabice, nu lăsau niciun ecou, ci se stingeau și se ștergeau cu desăvârșire, de cum le rostea. De aceea tuturor le rămânea mult mai viu în amintire chipul decât glasul și cuvintele ei.

Dar cu cât fata crap Tiai enigmatică și mai cu toane, cu atât vorbea târgul mai mult despre ea și despre măritișul ei; iar în legătură cu măritișul acesta, la început se pomenea de obicei numele lui Mihailo.

Mihailo venise în târg acum șase ani, ca băiat de prăvălie la jupân Nikola Subotic. Jupân Nikola făcea afaceri cu vite și cu piei, și cum treburile îi mergeau bine ar fi fost printre primii, dacă n-ar fi avut două patimi care-l rodeau: hoinăreala și jocurile de noroc. Nicăieri nu-și afla liniștea. Rămăsese văduv de tânăr și nu se mai însurase. Om de mare curaj și de-o forță și inteligență puțin obișnuite, era foarte norocos și în afaceri, și la joc. Marele lui noroc fusese însă faptul că, cu vreo opt ani în urmă, la Sara-jevo, îl luase la el pe Mihailo. Mai întâi cu leafă, apoi la parte. Căci, pe când jupân Nikola călătorea mereu și alerga după norocul acela al jocului care te lasă cu mâinile goale, Mihailo avea grijă și de casă, și de prăvălia din Visegrád, făcând afaceri mici, dar fără riscuri, și împărțind cinstit câștigul. Astfel, își câștigase un prestigiu definitiv în târg. Căci la început, târgul îl primise cu dușmănie și neîncredere, ca pe orice străin. Mihailo izbutise să realizeze singurul lucru cu care se putea menține printre

localnici: făcuse avere și-și consolidase poziția.

Acum, Mihailo trăia singur, în casa stăpânului său. De gospodărie îngrijea o bătrânică, rămasă acolo încă de pe vremea când jupân Nikola fusese însurat. Om cu carte, priceput în afaceri și pe de-a-ntregul devotat muncii, Mihailo ducea pe umeri cea mai mare parte a treburilor și-a răspunderii. Altminteri, ai fi zis că se străduie să nu se deosebească prin nimic de ceilalți târgoveți. Făcea tot ce făceau și ceilalți flăcăi, chefuia, bea și cânta cu ei. Mulți încercaseră să-l însoare, dar el îi refuzase totdeauna, fie cu o glumă, fie tăcând. De aceea rămăseseră toți foarte mirați iarna trecută când începuse să se întâlnească și să vorbească cu Anika. Dar și mai mult se mirară primăvara, când Mihailo renunță s-o mai aștepte pe fată. Oamenii se întrebau ce-o fi putut să se întâmple între fata cea ciudată a lui Kinojelac, și Mihailo ăsta, despre care și așa nu prea știau nimic, și se pierdeau în presupuneri. Cercul de tineri din jurul Anikăi se lărgi însă din ce în ce și deveni tot mai agitat, așa că lumea încetă să mai vorbească de Mihailo. Și nimeni din tot târgul acesta stătut n-ar fi putut ghici ce-l despărțise pe Mihailo de Anika, fiindcă nimeni n-ar fi putut bănui ce ascundea fostul lefegiu al lui jupân Nikola în dosul înfățișării lui de om liniștit și harnic.

Familia lui Mihailo, armurieri din tată și fiu. era din Sandzak, dar bunicu-său părăsise încă din tinerețe Nova Varos, stabilindu-se în Prizren. Acolo, tatăl lui Mihailo făcuse avere frumoasă cu meseria părintească, iar unul din unchi ajunsesse preot. Și pe Mihailo, care pricepea slovele și iubea cartea, familia vruse să-l popească. Băiatul era slăbuț, căci, trăgându-se din a patra generație de armurieri trăiți în condiții mai bune și lucrând mereu aceeași meserie, se rafinase și devenise mai subțire. Dar taică-său muri înainte de vreme, iar Mihailo rămase și el armurier, împreună cu frate-său mai mare.

După moartea tatălui, Mihailo și frate-său mai mare munciră și locuiră laolaltă. Fratele lui Mihailo intrase în al douăzeci și treilea an al vieții, dar nici nu voia să-și caute nevastă, nici nu-l lăsa pe mezin să se însoare înaintea lui. Mihailo îndura greu dorul de femeie, dar îi era rușine să se certe cu frate-său și să se despartă de el din pricina asta. Într-o zi, pe când se întorcea de la o moșioară din Ljubizda, flăcăul, chinuit de dorință, intră în hanul Krsti-noaiei, de la răspântia cea mare.

Afară era încă zăpușeală, iar în han nu se afla decât Krstinoiaia, o femeie de vreo treizeci de ani, roșcovană și cu forme pline. Pe când stăteau de vorbă amândoi, ea se dădu foarte aproape de el; tremurând din tot trupul, Mihailo întinse o mână. pe care femeia n-o respinse. Tocmai atunci se ivi însă de undeva Krsta, soțul bolnăvicios și ursuz al hangitei, care, după câte părea, trăia cu totul sub papucul nevestei lui sănătoase și descurcărețe. Krstinoiaia îi șopti lui Mihailo să vină a doua zi, către seară. În seara următoare când, răsuflând greu și agitat, sosi la han, Mihailo încă nu era pe deplin convins că asemenea lucru e posibil și că se va realiza. Iar când, într-adevăr, ea îl întâmpină și-l duse într-o odaie nelocuită, flăcăului i se păru că-și leapădă de pe el o povară de nesuportat și că în față i se deschide lumea mare și frumoasă a lui Dumnezeu.

În luna aceea, Mihailo mai veni la han de vreo două ori, noaptea, în taină, și se întoarse în oraș la fel de nevăzut, dar plin de-o imensă fericire amoroasă. Nu se gândea de loc la Krsta, care și așa era o umbră de om; nu dădea nicio atenție vorbelor Krstinoaiei care, visând la viitorul și la soarta ei, spunea că poate s-o îndura Dumnezeu și cu ea oară și-o va scăpa de soț. Iar când veni a patra oară, n-o găsi pe hangită la ulucă. Mihailo stătu s-o aștepte puțin și atunci auzi mai întâi o ceartă furioasă, apoi niște țipete venite din odaia în care de obicei își întâlnea

ibovnica. O clipă, flăcăul simți că îngheață, dar porni spre odaia cu pricina. Când deschise ușa, îi văzu pe Krsta și pe Krstinoaia, luptându-se, încheștați. Krsta ținea în mână dreaptă un topor, dar femeia îl apucase în așa fel, încât nu putea să facă nicio mișcare. Gâfâiau amândoi, istoviți de luptă și-și aruncau sudălmii și frânturi de fraze rămase din cearta pe care o încheiau în felul acesta. Când Mihailo, uluit și nepricepând nimic, se opri în prag, Krstinoaia izbuti să-și doboare soțul. Căzu și ea odată cu el, fără să-i lase o clipă mâna în care ținea toporul. Se prăbuși peste el ca o fiară, ca o avalanșă, ca un potop de ape, ca un bolovan țintit și aruncat de undeva; își apăsă bărbatul cu mâinile, cu pieptul, cu genunchii, cu toată puterea și greutatea ei. Krsta dădea din picioare încercând, încordat, să se ridice; dar ea se întinse și mai mult peste el, apăsându-l și cu bărbia. Fiindcă nu voia să se ridice, ca nu cumva să slăbească apăsarea, fie și a celui mai neînsemnat mușchi, femeia ridică doar ochii spre Mihailo și strigă înăbușit, cruțându-și parcă glasul: – Picioarele! Ține-l de picioare!

S-a așezat el oare atunci pe picioarele soțului doborât și a lăsat-o pe Krstinoaia să-i scoată cuțitul de la brâu? făcuse, într-adevăr, asta? Iată întrebarea pe care și-o pune de opt ani, zi și noapte, așa cum mânca și cum dormea, ba mai des chiar. Și de fiecare dată, după ce trecea prin văpăile focului nevăzut de nimeni, își răspundea mai întâi că nu, că ar fi de necrezut, că asemenea lucru nu e îngăduit, nu se poate face; mai apoi însă, înăuntrul lui se cobora întunericul, și-n bezna aceea își spunea adevărul: că făptuise nelegiuirea, că se așezase peste picioarele soțului doborât, că simțise cum femeia îi scoate cuțitul de la brâu și cum îl lovește pe Krsta de trei, de patru, de cinci ori, la nimereală, femeiește, între coaste, în pântec, în sold. Da, făcuse fapta asta de necrezut, lucrul acesta cu neputință de făcut. Și nelegiuirea lui groaznică și

rușinoasă îi stătea mereu în față, neclintită, ireparabilă.

Apoi fugise afară și se așezase pe ghizdul cișmelei hanului care murmură în liniștea nopții (lui i se părea că duduie), și-și muiase amândouă mâinile în apa rece.

Când își venise în fire, mai tremura încă. În minte i se desfășurară cu o viteză de necrezut cele văzute și auzite mai adineauri. Iată ce însemnau, de fapt, luna de extaz și fericirea care-i susurase în suflet și unduise luminoasă, fără bănuieli și fără gând la nenorocire. Lucru ciudat, în loc să cugete la grozăvia și la ticăloșia petrecută sub ochii lui și cu participarea lui, gândul, ca înnebunit, i se întorcea la fericirea de-o lună, dorind s-o slujească și s-o înjosească. Ca o lumină și ca o trezire, prindea din ce în ce mai mult rădăcină gândul că tot ce se întâmplase între el și Krstinoia, totul, de la început, fusese la fel de groaznic, de rușinos și de crud. Nu mai simțea nici urmă din setea amoroasă și nici din fericirea care clocotise în el timp de-o lună de zile. Și toată ființa îi era acolo, neînsemnată și invizibil de mărunț, cauză și unealtă. Căci acolo se aflau socoteli mari, de care el habar n-avea, și pe care Krsta și Krstinoia se căzneau de mult să le descurce, iar acum le încheiaseră definitiv. Se simțea trădat, rușinat, furat, strivit pe vecie; simțea că în jurul lui s-a strâns un laț pe care-l trag, fiecare spre partea lui, bărbatul și nevasta, cu o ură adâncă și învechită, mult mai mare și mai puternică și decât ei, și decât el. Iată, aceasta i-a fost fericirea.

L-a trezit din gânduri glasul Krstinoaiei, care-l chema prin ușa crăpată, stins, aproape în șoaptă. Mihailo s-a ridicat și s-a apropiat de ea. Ținându-se cu mâna stângă de ușă, femeia i-a întins cu dreapta cuțitul și i-a spus cu glas firesc, sec și șoptit:

— Ia-l. Ți l-am spălat.

El a simțit clar ce-o să se întâmple dacă o să atingă măcar cuțitul; de aceea s-a dat brusc la o parte; apoi,

imediat, i-a tras cu mâna dreaptă o lovitură cumplită femeii, care, dând drumul la uşă, s-a prăbuşit în odaie, cu o bufnitură surdă. Lovitura lui n-avea nimic comun cu cele pe care ea le dăduse unui trup pe jumătate mort. Uşa rămase larg deschisă. În odaie, ardea liniştit lumina slabă a unei lumânărele de ceară şi zăcea Krstinoiaia, leşinată, lângă cadavrul lui Krsta, acoperit cu o rogojină. Mihailo ieşi repede la drum. Cişmeaua gălgâia zgomotoasă iar apa, care umpluse jgheabul de piatră, se revărsa pleoscăind.

Ajunse în oraş nevăzut de nimeni, înainte de revărsatul zorilor. Avea de gând să-şi schimbe hainele, să aştepte dimineaţa şi să se predea justiţiei. Dar când sosi acasă, când trecu prin curte, când îşi văzu casă, odaia, lucrurile cunoscute, aşa cum fuseseră de totdeauna, şi înainte de ioaptea aceasta şi înainte de fericirea dragostei de-o lună, începu să-şi facă loc în el tot mai repede şi mai clar gândul că nu trebuie să se predea, că arestarea lui ar fi arestarea unui nevinovat, că nu e vinovat de acuzaţiile care i s-ar aduce! Vina lui era alta, mai gravă, dar pe zapcii şi pe judecători i-ar fi simţit că pe-o nedreptate şi-ar fi fost gata să fugă, să se apere de ei, să lovească şi să ucidă din nou, la nevoie. Mihailo tremura, înfrigurat; vederea i se întunecase şi totul era răscolit în el; dar se gândea tot mai clar şi mai precis nu numai că nu trebuie să se predea, ci şi că nu trebuie să se lase prins. Şi se hotărî să fugă.

Flăcăul acesta nefericit, fiu de armurier şi preot nerealizat, se judecă pe sine şi pe alţii în dimineaţa aceea şi izbuti să fie mare, drept şi infailibil în nenorocirea lui. Se înşela doar în privinţa timpului. Măsurat în raport cu ceea ce se petrecea în el, i se părea că timpul trece mult mai încet decât trecea în realitate.

Tocmai îşi schimbase hainele şi-şi pregătea, pentru fugă, cele câteva lucruşoare de care nu se putea lipsi, când intră Ievra, sluga casei, şi începu să-i povestească ce

auzise prin vecini. Tot târgul, care începuse să se trezească, povestea cum azi-noapte tâlharii atacaseră hanul Krstinoaniei, îl ucisese pe Krsta și-o răniseră pe hangiță. Deși rănită, Krstinoafia însăși povestise totul și-i descrisese amănunțit pe „tâlharii greci” care atacaseră hanul.

În timp ce Ievra vorbea, Mihailo se hotărî ca, din moment ce întârziase și nu izbutise să plece înainte de trezirea târgului, să mai rămână un timp în casă și să aștepte acolo confirmarea veștii acesteia, care semăna a minune de necrezut. Iar dacă au să apară zapcii sau alți oameni ai autorităților, el o să fugă prin grădină spre zăvoiul cu răchite.

Mai târziu ieși în oraș, prudent, dar hotărât să ucidă sau să se lase ucis dacă va fi bănuir și dacă vreun zapciu se va apropia de el.

Cu mâna pe cuțitul ascuns, cu dinții strânși, încercând să-și înfrângă tremurul, Mihailo străbătu ulițele, mirându-se singur că oamenii n-au cum îi bate și cum îi bubuie inima dezlănțuită. Părea calm, asculta tot ce se povestea despre atacarea hanului Krstinoaniei și tot ce vorbeau oamenii cu prilejul acesta despre hangiță. Ba chiar găsi putere să spună și el câte un cuvânt.

Zile întregi trăi fără somn și fără mâncare, prelungindu-și viața clipă cu clipă.

După câteva zile, era vădit că Krstinoafia își menținea declarațiile despre tâlharii necunoscuți și că nimeni nu se îndoia de spusele ei; hangița se însănătoșise; purta doliu după bărbatu-său și vedea mai departe de treburile hanului; atâta doar că-și adusese în casă o soră, văduvă, cu un băiețel, ca să nu fie singură. Abia atunci, când își dădu seama că primejdia trecuse, Mihailo simți că-l părăsesc puterile și căzu la pat.

Dar nu se trăda nici în delirul cel mai crunt. Iar după

vreo trei săptămâni, când se însănătoși, văzu că hangița știuse să păstreze taina. Și-atunci, cu un calm de care mai târziu se minună el însuși, începu să pregătească, încet și pe îndelete, tot ce trebuia pentru plecare, ca să nu stârneasă nici bănuielile lumii, nici bănuielile familiei. Frate-său era lacom din fire, Mihailo folosi meteahna aceasta; îi lăsă prăvălia și, luând o parte din ce-i revenea, în bani gheață, căpătă consimțământul lui de-a pleca în lume. Și pregăti totul cu atâta iscusință, încât, într-o bună zi, părăsi târgul fără ca plecarea lui să dea loc la vreo bănuială sau să mire pe cineva.

Dar de îndată ce trecu după primul deal și nu-și mai văzu ogorul și stâna din Ljubizda, curajul îl trăda și liniștea îl părăsi. Se simți blestemat și hăituit. Umbla pe poteci și pe scurtături, cu întreruperi inegale, căuta drumuri șerpuite, numai ca să-și piardă urma și să se ferească, nici el nu știa de cine. Când dispăru orice pericol real, începu să-i sporească spaima și să se desfășoare jocul imaginației nesănătoase și al conștiinței lui zdruncinate. Mihailo ocoli Nova Varos, unde avea rude. Abia pe undeva, pe la Priboj, se apropie pentru prima dată de-un han și-și cumpără pâine și tutun.

Cumpătat din fire și crescut cu severitate de tatăl și de fratele său mai mare, Mihailo fuma rar. Acum însă începu să fumeze mereu și cu patimă. Își dădu seama ce comoară e scânteiuța nestinsă din fața ochilor și fumul albăstrui care gâdilă ochii și gâtul și-i dă omului posibilitatea să verse o lacrimă fără să plângă, să tragă aerul adânc în piept și să-i dea drumul afară, fără să se poată spune că a oftat. Din zilele acelea de pribegie, focul țigării i-a luminat ani și ani vederea sau i s-a mistuit între degete. Fumul, veșnic același și veșnic altul, îi abătea gândul din capcanele spaimei și, în clipele deosebit de fericite, îl arunca într-o stare de părăsire și de uitare

totală, îl hrănea ca o pâine și-l îmbărbăta ca un prieten bun. Noaptea, visa că fumează așa cum alții visează că au întâlniri amoroase. Iar când visele i se transformau în coșmaruri și-i aduceau cadavrul lui Krsta sau ochii Krstinoaiiei, Mihailo, trezindu-se cu un geamăt, apuca tutunul cum ar fi apucat o armă sau cum prind, cei care nu dorm singuri, mâna ființei de-alături. Și de cum scapără amnarul pe întuneric, iar tutunul prindea scânteia, se simțea ușurat, măcar într-o măsură, căci putea să-și sufle în beznă, odată cu fumul nevăzut, și povara de pe biata lui inimă neliniștită.

Mihailo pribegi întruna, tot mai departe, ocolind Visegrádul care i se părea prea apropiat. Pe Romanija, la hanul cel mare al lui Obodas, îl cunoscuse pe jupân Nikola Subotic, care era veșnic pe drumuri, între Visegrád și Sarajevo, și se tocmea la el, ca gelep de vite. Aceasta i-a fost prima ușurare de când plecase de-acasă. Ce-i drept, nefiind deprins cu viața grea și cu purtările grosolane, trebui să îndure și să rabde multe, dar toate se topeau în fața unei mari și nebănuite fericiri: să te pierzi în muncă lângă alți flăcăi, printre vite, prin târguri, unde veșnic mișună oamenii căroră treburile nu le dau o clipă de răgaz.

Astfel petrecu doi ani la Sarajevo și pe drumuri. Apoi jupân Nikola îl scoase dintre ceilalți flăcăi și, după cum am văzut, îl luă părtaș și-l mută în casa lui din Visegrád. La început, Mihailo nu se simți bine în orașul acesta așezat pe două râuri, strâns între munți, cu locuitorii lui ironici și neîncrezători; dar, cu timpul, începu să se apropie sufletește și să se deprindă, până când îndrăgi definitiv și orașul, și oamenii, de parcă i-ar fi fost rude. Așa, și chinul tainic i se micșoră și-i deveni mai ușor de îndurat.

Anul trecut, când o văzuse pe fiica lui Kinojelac, parcă i se luminase un orizont nebănuit până atunci și în care nici acum nu îndrăzneă să-și pună mari nădejdi. După

atâția ani se întâmpla pentru prima oară să treacă o zi și o noapte fără ca să-l chinuie coșmarul negru și înfricoșător în care se transformase de mult amintirea uciderii lui Krsta și dorința de a-și vedea împlinită propria lui moarte. Îi era de ajuns ca să simtă cum prinde aripi numai gândul că pe lumea asta ar mai putea exista ceva care să-i aducă iar viața dinaintea zorilor acelora de la hanul Krsti-noaiei.

Dar când trebui să meargă mai departe și să treacă de la speranțe și gânduri la faptă și realizare, în fața lui Mihailo se iviră piedici de netrecut, văzute și știute numai de el. Lovit și zdruncinat lăuntric din primii ani ai tinereții, flăcăul nu mai era în stare să găsească drumul cel drept până la fată; se apropia de ea cu bucurie și sinceritate pentru ca după aceea, dintr-odată, să tresară și să dea înapoi. Căci amețit și fericit că o întâlnise pe Anika, Mihailo tremura în același timp din pricina Krstinoaniei pe care o purta în el. Mânat de-o pornire irezistibilă, pândeia zâmbetele și gesturile fetei, îi cântărea mai apoi, în singurătate, cuvintele; și-i căuta în toate asemănarea cu Krstinoania, temându-se totodată să n-o găsească cu adevărat. Pornirea aceasta îi otrăvea plăcerile, îi dădea o înfățișare ciudată și-l făcea să se poarte într-un fel neobișnuit față de Anika.

Astfel se scurse un an fără ca între cei doi tineri să se statornicească o înțelegere adevărată, dar și fără să se ivească o ruptură definitivă. (Iar în timpul acesta, fata se făcea tot mai frumoasă, tot mai stranie, și atrăgea tot mai mult privirile bărbaților.) Ruptura, inevitabilă în asemenea situații, avu loc în primăvara următoare, pentru un motiv cu totul neînsemnat.

Într-o zi, bătrâna Plema veni la Mihailo și-i spuse că-l cheamă Anika. Lui nu-i prea venea la îndemână să meargă la ea acasă, dar acceptă și se duse.

Casa lui Kinojelac era mai bogat împodobită decât ale

celorlalți localnici. Și n-o deosebea atât bogăția, cât ceva străin și bătător la ochi, în culori, în mobile și-n covoare. În casa ei, Anika i se păru mai înaltă și mai ciudată. Îl chemase să-l întrebe ce-are de gând să facă de Sfântul Gheorghe. Era o disproporție atât de mare între vocea ei voalată și grea, între fața ei albă și fără zâmbet și întrebarea cu totul neînsemnată pe care o pusese, încât Mihailo se simți și mai încurcat. După ce se înțelesesă și după ce el făgădui că va merge negreșit la petrecerea de Sfântul Gheorghe... dacă o trăi”, Anika adăugă:

— Merg și eu, dacă oi trăi, și dacă nu mă mărit până atunci.

— Doar n-o să te măriți în câteva zile.

— Eu sunt în stare de orice!

— Nu, nu, asta n-ai s-o faci.

— Crezi?

Ultimul ei cuvânt, rostit într-un fel ciudat, îl sili s-o privească în față.

Ochii ei, altminteri întunecați, erau acum luminați parcă din lăuntru și, totodată, limpezi și străvezii; umplându-se în același timp și de sânge și de lacrimi, culoarea lor începu să scânteieze și la văpaia sângelui sila căldura lacrimilor; privirea li se făcu ascuțită, clară și dură. Mihailo se uita drept în ei, orbit și nevenindu-i să creadă ce vedea, așteptând ca privirea lor să se schimbe sau să piară ca o stafie și ca o vedenie. Dar privirea devenea tot mai ascuțită și mai clară, iar strălucirea ochilor tot mai vie și mai puternică. Flăcăul încercă să-și înăbușe gândul care în clipa aceea îi fulgeră în minte, conturându-se tot mai precis; se stăpânea să nu țipe, numai ca să-l alunge din el; privirea aceasta îi era cunoscută, o mai văzuse cândva, la han, și o visase apoi de nenumărate ori, nefericit și chinuit de cele mai înspăimântătoare vise. La el se uita acum Krstinoia, cu

privirea ei de fiară, plină de intenții fioroase și tănuite, de care trebuie să fugi, deși niciodată nu poți fugi destul de departe. Mihailo făcea eforturi desperate să se trezească, să spargă ochii aceștia, ieșind brusc din coșmar, cu un țipăt răgușit, așa cum ieșise de-atâtea ori, în așternuturile lui asudate de prin saivane și de prin hanuri. Dar ochii nu voiau să dispară, ci ardeau în fața lui, neschimbați și neclintiți. Și pe când el se zbătea între coșmar și realitate, i se părea că aude mereu glasul Anikăi:

— Crezi?

Cuvântul se repeta înăuntrul lui, cu ecou însutit, deși ea îl rostise o singură dată.

În răstimp, se priviră amândoi fără să clipească, așa cum se privesc amantii în primele zile de dragoste, sau fiarele când se întâlnesc în bezna pădurii și nu-și văd decât pupilele scânteietoare. Până

la urmă, și cea mai lungă privire de dragoste are un sfârșit. Smulgându-se din ochii ei, Mihailo îi văzu mâinile, puternice și frumoase, cu pielea nespus de gingașă și cu unghiile paltrandafirii. Vederea lor îl sili să-și reamintească de groaznica lui realitate și să renunțe la vreo speranță de trezire. Și imediat începu să dea înapoi, ca o fiară prinsă la strâmtoare.

Cu un efort uriaș, găsi zâmbetul cu care să-și amăgească adversarul și izbuti să se stăpânească îndeajuns ca să nu fugă și să nu trântească ușa după el, ci să salute și să iasă cu pas obișnuit, deși o spaimă de moarte îi înghețase șira spinării. În sfârșit, ușa se închise în urma lui; Mihailo izbuti să străbată curtea și-o parte a uliței, până la răspântia pustie la ora aceea a zilei. Acolo susura cișmeaua, în jur - niciun suflet de om. Ca și cum ar fi făcut ceva de la sine înțeles și dinainte stabilit, Mihailo se apropie de jgheabul de piatră, se așeză la capătul lui și-și vârî amândouă mâinile sub șuvoi; răceala apei îl trezi și-l

liniști tot mai mult, aducându-l la realitatea care, acum nu mai exista nicio îndoială, era la fel de cumplită ca și coșmarurile.

Mihailo trecu apoi prin zile grele, luptându-se cu propriile lui gânduri de parcă s-ar fi luptat cu umbrele și cu stafile. Un an ținu gândul la Anika. Apoi, când îl pierdu, Mihailo avu senzația că-și pierde propria lui viață.

Când Plema îl mai chemă o dată la Anika, el răspunse că nu poate să vină. Iar în ajunul Sfântului Gheorghe, când Plema veni iar să-l întrebe dacă vine la petrecere, el îi răspunse că o să stea acasă. Anika îi mai trimise vorbă o dată, a doua zi după Sfântul Gheorghe „să spună dacă vine sau nu”. „Nu pot”, îi răspunse Mihailo; și rămase să aștepte desfășurarea evenimentelor, cu inima strânsă, cum se așteaptă o lovitură. (Ca oamenii greu bolnavi, el se gândea numai la sine; și nu-i trecea prin minte și nici nu putea să bănuiască măcar ce se întâmpla cu Anika.)

Evenimentele veniră curând, mai grave și mai rele decât s-ar fi putut aștepta.

Ziua de Sfântul Gheorghe din anul acela rămase în amintirea oamenilor drept ziua în care Anika și-a dat arama pe față. Din ziua aceea și până la târgul de Sfântul Ilie, Anika își desfășură steagul în întregime. Își deschise casa bărbaților; făcu rost de două târfe de la țară, Jlenka și Saveta, ca să-i fie slujnice. Timp de-un an și jumătate își frământă ea mintea să nascocoască rele și nenorociri, așa cum alții și-o frământă gândindu-se la casă, la copii și la pâine; tăia și spânzura, nu numai în târg, ci-n tot cadilicul Visegrădului, și chiar în afara lui. Multe ticăloșii de-ale ei au fost date uitării și multe pătimiri au rămas pe totdeauna neștiute și nerostite; dar abia atunci se văzu ce e în stare să facă o lepădătură de femeie.

Încet, încet, lângă casa Anikăi se instala un fel de bivouac. Singur Dumnezeu știe câți bărbați intrau noaptea

la ea; flăcăi, oameni însurați, moșnegi, adolescenți, străini, tocmai de prin Cajnice și Foca. Unii, pe care rușinea și judecata nu-i împiedica, intrau și ziua, stăteau în curte sau în casă, dacă li se dădea voie, sau hoinăreau pur și simplu pe uliță, cu mâinile în buzunare, aruncând din când în când ocheade spre geamurile Anikăi.

Tane Kujundzija, un bărbat uscățiv, cu ochii fără culoare și veșnic larg deschiși, cu fața ofilită, era unul dintre vizitatorii cei mai zeloși și cei mai lipsiți de speranță. Stătea așa, pe vreo ladă, sau după vreo ușă, și nu scotea o vorbă, așteptând s-o vadă pe Anika. Se uita doar la Jlenka și la Saveta. Iar ele treceau pe lângă el de parcă n-ar fi existat, ieșeau la ușă, primeau oaspeții și se duceau cu ei la odaie. Când îl dădeau afară din bucătărie, Tane se așeza undeva, în curte, și îi zâmbea sfios Jlenkăi care-l alunga.

— Eh, lasă-mă, soro, aici. Ce rău îți fac?

Și putea să aștepte așa ceasuri întregi, trist de parcă i-ar fi fost greu să stea acolo. Iar dacă la un moment dat se ridică și pleca, aproape fără să-și ia rămas bun, a doua zi venea din nou. Acasă, nevastă-sa, Kosara, o femeie roșcată și voinică, cu sprâncenele îmbinate, pe jumătate țărăncă pe jumătate orășeancă, îl lua la rost: — Iar ai stat la scorpiile alea, rușinea lumii ce ești! Puteai să rămâi la ele.

— Da, puteam să rămân, repeta el trist; și se vedea cât de colo că e cu gândurile aiurea.

Asta o scotea din sărite pe Kosara care începea o ceartă grozavă; dar Tane abia dacă dădea din mâini și-i răspundea când și când, ca prin vis.

Erau și unii complet zăpăuci, ca Nazif, flăcăul voinic și cretin, din neam de bei, idiot, potolit, surd și mut. Nazif venea cel puțin de două ori pe zi sub ferestrele Anikăi și o cHema afară mormăind cuvinte, de neînțeles. Încă de la început, Anika glumise odată cu el. De sub fereastra

deschisă, el își întinsese spre ea mâinile pline cu zahăr.

— E puțin, Nazif, puțin, îi strigase de sus Anika, zâmbind.

Cretinul îi pricepuse cuvintele, se dusesese acasă, furase bani de la frați, cumpărase două ocale de zahăr și se întorsese iar sub fereastră. Apoi strigase acolo, până când Anika se îndurase să iasă iar la geam. Chicotind de fericire, cretinul începuse s-o îmbie cu zahăr. Anika râdea în hohote, făcându-i semne cu mâinile și cu capul că tot e prea puțin; și Nazif plecase mormăind trist.

De atunci, venea în fiecare zi aducând într-un paner, la brâu, și prin buzunare, cât putea mai mult zahăr. Anikăi i se urâse cu gluma asta. O supăra stăruința cretinului și le trimitea pe Saveta și pe Jelenka să-l ia la goană. El se apăra de ele și pleca bombănind, dar a doua zi se înființa din nou sub ferestrele Anikăi, cu și mai mult zahăr. Până când îl alungau iar. Încolo, își căra toată ziua zahărul prin târg, cântând în surdină și bâiguind cuvinte fără înțeles. Copiii se țineau după el, îl întărâtau și-i furau zahărul din panerul pe care el îl strângea cu înfrigurare în brațe.

Mai erau și unii care nu îndrăzneau să vină ziua și așteptau să se lase întunericul. Atunci soseau cu regularitate, deși nu aveau șanse nici măcar să intre în casa Anikăi. De aceea se întâmpla ca vreunul din ei să stea toată noaptea și să fumeze pe pietroiul de lângă cișmea. În beznă nu-l văzuse nimeni venind și nici la plecare nu-l vedea nimeni. Dimineața însă rămânea în urma lui, pe locul unde șezuse, o grămăjoară de așchii de lemn și de mucuri de țigări. Vizitatorul nocturn era vreun tânăr nefericit, cine știe care: Anika nu-l cunoștea, iar el o știa doar din vedere. Căci nu veneau toți numai pentru ea. Unii veneau fiindcă se simțeau veșnic atrași spre ticăloșii, alții pentru că se născuseră pierduți și disperați. Dar în jurul casei, la răspântie, se aduna tot ce era netrebnic și se

abătea de la căile arătate de Domnul. Cercul bărbaților se lărgea repede și-i cuprindea nu numai pe cei slabi de fire și vicioși, ci chiar și câțiva oameni sănătoși și cu mintea întreagă.

Până la urmă, aproape că nu mai exista în târg vreun tânăr care să nu fi fost la Anika, sau să fi încercat măcar să se apropie de ea. La început se duceau pe furiș, noaptea, pe ocolite, și câte unu. Lumea vorbea despre ea ca despre ceva rușinos și groaznic, dar depărtat și oarecum neverosimil. Răul acesta însă, cu cât se vorbea, se bârfea și se povestea mai mult despre el, cu atât devenea mai real, mai apropiat și mai obișnuit. La început, cei care se duceau la Anika erau arătați cu degetul și petrecuți cu șoapte; mai apoi, lumea începu să râdă de cei care nu se duceau. Cum nu toți vizitatorii izbuteau să ajungă imediat până la Anika, majoritatea fiind nevoiți să se mulțumească cu Jelenka sau cu Saveta, invidia, orgoliul și mândria bărbătească începură să intre în joc. Cei respinși veneau din nou, cu speranța că-și vor șterge dubla rușine de-a fi mers la Anika și de-a nu fi fost primiți; iar cei care fuseseră primiți o dată, nu se mai puteau stăpâni și reveneau mereu, ca vrăjiți.

Numai femeile târgului erau strâns unite în înverșunarea lor comună împotriva năpastei de pe Mejdan și luptau cu stăruință, fără scrupule, femeiește, fără prea mult sens și rațiune. Dar nici lupta lor nu era totdeauna ușoară și lipsită de pericole. Așa o pățiseră cei din familia Ristic.

Bătrâna Risticioaia, o văduvă bogată, isteată la minte și dârză ca un bărbat, își mărise toate fetele și-și însurase și fiul unic. Fiul acesta al ei era un tânăr mărunțel și rumen la față, un negustor calm și viclean, care se împrietenea numai cu cei mai în vârstă decât el, strângea bani și-și vedea de casă. Maică-sa îl însurase de timpuriu

cu o fată din Foca, frumoasă, liniștită și bogată. Acum, tânăra pereche avea doi copii.

Astă-iarnă, la un parastas, pe când femeile se văietau în cor de Anika, de bărbații și de fiii lor, bătrâna Risticioaia, dând pe gât un pahar pentru sufletul răposatului, spusese cu glas tare și sfidător:

— D-apoi nu vă lăsați. Uite, eu am un băiat, și cât oi trăi, el n-o să calce pragul lepădăturii ăleia.

Așa cum afla tot ce se vorbea despre ea, Anika află chiar a doua zi ce spuse Risticioaia. Și, peste o zi, îi trimisese vorbă:

„De azi într-o lună, o să-mi vină fiul tău, *hairliu*, aducându-mi în palme, nenumărat, câștigul de sâmbătă; și-o să vezi tu cine e Anika”.

În casa Risticilor se simți o adiere de nelișițe și de îngrijorare; dar Risticioaia continuă s-o ocărăscă în gura mare pe netrebnică. Toate acestea se petreceau în perioada de cea mai mare destrăbălare a Anikăi, când tot ce se chema bărbat mișuna în preajma Mejdanului, sau măcar trăgea cu coada ochiului într-acolo. Iar în sâmbăta a doua de după nefericitul acela de parastas, tânărul Ristic, beat și pe jumătate cărat de prieteni, se duse la Anika, cu câștigul pe-o săptămână în buzunarul adânc al șalvarilor. Și zăcu întins la ușa ei, frământând podeaua cu picioarele, risipind banii și strigându-le în același timp, ca ieșit din minți, și pe Anika și pe maică-sa. Lângă el stăteau Jlenka și Saveta. Și oricine dorea, putea să între și să-l vadă. În zori, Saveta, la porunca Anikăi, puse doi turci tineri să-l care acasă.

Când bătrâna Risticioaia și noră-sa văzură că tânărul Ristic nu vine la cină, îl căutară prin tot târgul. Dar convingându-se că, într-adevăr, băiatul ei se dusese la Anika, bătrâna se întoarce acasă și pică în mijlocul unei odăi, făcând spume la gură, într-un leșin din care nu-și mai

revenea. Iar noră-sa, zveltă, palidă, cu părul negru și cu ochii mari, se duse în cealaltă odaie, în fața candeliei, se închină repede de câteva ori și începu s-o blesteme pe Anika.

— Da-re-ar Dumnezeu, femeie, să umbli turbată; să te văd dusă în lanțuri; da-re-ar Dumnezeu să te mănânce lepra; și singură să te urăști; și moartea să ți-o dorești, iar moartea să nu te vrea! Amin, Doamne, Dumnezeule mare și puternic. Amin, Amin.

Și abia atunci o podidiră lacrimile, cu atâta putere, încât își pierdu vederea și echilibrul și se prăbuși cu toată greutatea pe podele, iar în căderea ei, prinse candela cu mâinile, o doborî și o stinse. Târziu, noaptea, își veni în fire. Se ridică și începu să strângă încet lucrurile pe care le dă râmasă în cădere. Spălă podeaua și covorul de untdelemnul vărsat, umplu și aprinse din nou candela, se închină în fața ei de trei ori și făcu mătanie fără să scoată o vorbă. Apoi mai trecu o dată pe la pruncul care dormea în leagăn. Iar când termină toate acestea, se așază chiar sub candelă și, cu mâinile adunate în poală, își așteptă bărbatul.

În târg se află totul, despre toți, nu există taine, nici sufletești, nici trupești; blestemul ajunsese la urechile Anikăi chiar a doua zi. Și în aceeași zi, după amiază, la casa Risticilor sosi o slujnică de-a Anikăi, o țigancă chioară; o chemă pe noră și-i dădu o basma plină cu bani de argint și de aramă. După aceea, țigancă se trase mai spre fundul curții ca să spună ce-avea de spus. Deși țigancă, se vedea că-i vine greu să facă asta:

— Iată ce ți-a trimis Anika. Să-i numere, a zis, Risticioaia cu fiu-său și cu noră-sa; banii sunt toți, nu lipsește nicio para. Ți-a dat înapoi bărbatul, și-ți dă și banii. Cât i-a dat, atât i-a și luat.

Și, cică, nu se teme nici atâtica de blestemul tău. Ei,

blestemul nu poate să-i facă niciun rău.

Apoi țiganca fugi.

În afară de femeile care o urau toate la fel, cel mai mare dușman al Anikăi era jupân Petar Filipovac. Fiul lui, Andrija, făcea parte dintre cei care mergeau cel mai des la casa Anikăi. Tânărul, cel mai mare dintre copiii lui jupân Petar, era stângaci și palid, veșnic somnoros și parcă pierdut, dar de-o neclintită statornicie în patima lui pentru Anika. În ultimul timp nu mai călca pe-acasă, căci într-o noapte taică-său vrusese să-l ucidă și l-ar fi ucis fără doar și poate dacă nu-l ascundea și nu-l scăpa maică-sa. Acum, flăcăul dormea într-un saivan, unde maică-sa îi trimitea pe ascuns mâncare. Biata femeie se ruga mereu lui Dumnezeu și se jeluia, dar pe furiș, căci jupân Petar o amenințase că o alungă și pe ea, după treizeci de ani de căsnicie, dacă o aude măcar o dată oftând sau dacă o ved» vărsând vreo lacrimă pentru netrebnicul de băiat.

În prăvălia lui jupân Petar Filipovac se adunau toți cei ce o urau sincer și doreau osânda Anikăi. Acolo, după fiecare țigară și după fiecare vorbă, discuția se întorcea la fata de pe Mejdan.

În legătură cu Anika era pomenită adeseori și „răzvrătirea Tijanei”, pe care nimeni nu și-o mai amintește, dar eu o cunosc din povestirile bătrânilor.

Cu peste șaptezeci de ani în urmă, mersese vestea despre frumoasa Tij ana, fiica unui cioban. Ea călcase rușinea în picioare și aprinsese târgul. Cică în anul acela, în timpul bâlciului cel mare, se închiseseră prăvăliile ca la ciumă sau la inundație, atâta îmbulzeală și bătaie fusese pentru ea. Veneau giuvaergii de la Sarajevo și negustori de arămuri de la Skopje și, după ce-și lăsau la ea și marfa și câștigul, plecau goi pușcă. Nimeni nu putea să-i facă nimic. Până când, într-o zi. târfa a dispărut, la fel de fulgerător precum apăruse.

Printre primii care îi dăduseră târcoale Tijanei, se afla și unul Kosta, zis Grecu, un tânăr bogat, fără mamă și fără tată. Kosta, cică, o ceruse chiar de nevastă, dar Tijana nici n-a vrut să audă, și aduna tot mai mult în jurul ei haimanalele, turci și de toate neamurile. Kosta s-a retras atunci și a dispărut din târg. Curând, s-a aflat că se dusesse la mănăstirea Banja, că se călugărise și că bolea acolo. Și l-au uitat toți. Dar exact peste un an, când Tijana se afla în plină glorie și-i adusesse la capătul răbdării și pe oameni și pe Dumnezeu, se ivi pe neașteptate Kosta acela. Barba și părul aproape că-l acoperiseră, iar trupul i se uscaseră. Flăcăul se sălbăticișe și umbla îmbrăcat pe jumătate călugăr, pe jumătate țaran. N-avea nici traistă, nici toiag în mână, nimic, doar două pistoale la brâu. Și se năpusti drept în casa Tijanei, sparse ușa odăii și trase în nelegiuirea de femeie. Dar nu izbuti decât s-o rănească ușor și ea fugi spre marginea târgului. Fugea pe Mejdan în sus, pierzându-și din goană papucii, galbenii și panglicile din păr. Fugea spre crângul de sub Stări Grad. Lângă un șanț, căzu istovită. Acolo a ajuns-o călugărul și-a ucis-o pe loc.

A zăcut Tij anatoată ziua așa, chircită, cu părul răvășit și cu o pată mare și neagră pe ilicu-i de mătase albăstrie. Ciobănașii de pe digul cel mare o priveau cu gurile căscate, strângând bicele în mâini. Abia către seară au venit doi țigani, trimiși din târg, și-au îngropat-o acolo unde căzuse. Ucigașul s-a pierdut în pădure. Nimeni nu l-a mai căutat. Dar a fost găsit a treia zi: își spintecase singur beregata, pe mormântul Tijanei. Și l-au îngropat tot acolo și pe el. Iar locul acela se numește și astăzi Mormântul Tijanei.

Pe când se petreceau asemenea lucruri prin case și se povesteau asemenea povești prin prăvălii (toate povestirile din prăvălii, ca și toate nenorocirile casnice, semănau leit între ele), pe Mejdan continua jocul

hazardului nefericit și al capriciului femeiesc. Și tot cam pe atunci își începu Anika lupta cu protopopul Dobrunului, pentru fiul acestuia Jaksa, zis Diacon.

II

Anikăi îi mersese vestea până departe, dar lui Jaksa Porubovic, fiul protopopului din Dobrun, nici prin gând nu-i trecea să vină s-o vadă. Lui îi plăcea mai mult rachiul decât muierile; și, mai mult decât rachiul, îi plăceau viața liberă și hoinăreala.

Jaksa avea vreo douăzeci de ani și era cel mai înalt și mai voinic flăcău din două cadilice. Mersese până la Cajnice ca să se ia la trântă cu unu Nedjo, poreclit Kurjakovic 1; și-l biruise și pe acela.

Roșcovan, cu pielea albă și cu ochii verzi și îndrăzneți, flăcăul nu semăna de loc cu taică-său. Zvelt, înalt, cărunț încă din tinerețe, cenușiu la față cu o cută neagră între sprâncene, protopopul era unul dintre oamenii aceia care le sunt grei și altora și lor, și care, de la naștere și până la moarte, poartă parcă un gând greu în ei. Jaksa semăna cu bunicul din partea maică-sii, un anume Milisav din Trnava, om bogat, blând și mare iubitor de chefuri.

Protopopul își iubea nespus de mult unicul copil și suferea cumplit că e atât de zănatec și de neastâmpărat. De-un an, Jaksa devenise diacon. Acum, taică-său se lupta cu el și-l îndemna să se însoare, ca să poată să-l popească. Dar lui Jaksa nu prea-i ardea de popie, iar de însurătoare nici nu voia s-audă. Protopopeasa, o bătrânică blajină, econoamă până la zgârcenie, neagră și uscată, ba își apăra fiul, ba ținea partea bărbatului. Și plângea și din pricina unuia, și din pricina altuia.

În iarna aceea, Jaksa parcă se mai potolise un pic. Stătea mai mult pe-acasă și îngăduia să i se vorbească de însurătoare, deși el nu spunea o vorbă. După Sfântul

Gheorghe era așteptat să sosească vlădica Iosif din Sarajevo. Protopopul spera să-și însoare până atunci fiul, ca să-l poată hirotonisi vlădica. Dar spre sfârșitul iernii se întâmplă ca Jaksa să se abată cu niște treburi prin Visegrád.

Era pe vremea bății peștelui. Așa, cam pe la sfârșitul lui februarie și în prima jumătate a lui martie, vine peștele, grămadă, pe Rzav în jos. Stolurile vin de obicei în trei valuri, la răstimp de câteva zile. FJN asemenea val de pește vine noaptea, mai către zori, și ține până la amiază. Atunci prinde pește toată lumea, și pescarii, și cei care pescuiesc numai o dată pe an, de la o bătaie la alta. Oricine are o plasă, coboară la Rzav și-o aruncă în apă. Copiii umblă cu câte-o oală sau cu mâinile goale, pe unde e apa mică, și prind peștele care, orbit și amorțit, își lasă icrele și lapții.

Aceste trei zile pe an sunt ca un fel de sărbătoare ținută fără greș an de an, spre primăvară. Atunci, în toate casele miroase a ulei și se mănâncă atâta pește, încât oamenilor li se face lehamite de el și-l vând pe nimica toată. Ultimul val de pește îl cumpără de obicei țărani de prin împrejurimi, care duc la sate căruțe întregi și pun peștele la uscat.

I De la *kurjakf* adică lup.

În dimineața aceea, venind pe drumul Dobrunului, Jaksa privea Rzavul care-i curgea în față; pe malurile râului și în apă vedea pescari și copii mișunând ca furnicile. Soarele dogorea puternic, pământul aburea și peștele sclipea.

Jaksa își isprăvi repede treburile pentru care venise la târg; ținea să se întoarcă pe lumină la Dobrun, dar niște cunoscuți îl duseră într-o dugheană, unde câțiva feciori de negustori gustau pește și beau un soi de rachiu slab. Flăcăii glumeau pe socoteala lui Gazija, cel mai cunoscut

pescar și bețiv ca orice pescar de meserie. Gazija stătea la masă fără să lase din brațe prostovolul ud, cu plumbi grei, din care se scurgea apa pe podea, lângă picioarele lui desculțe. Vându-se tot ce prinsese și acum, ud până la brâu, dărdăia de frig și dădea pe gât țoiurile de rachiu. Ceilalți îl întrebau cum era bătaia peștelui anul acela, cât pescuise și cât vându-se, iar el, superstițios ca toți pescarii, ascundea adevărul și se ferea să răspundă exact.

— Aud că ți-ai încropit un galben și că te pregătești să-l duci peșcheș Anikăi, îl zgândări unul din flăcăi.

— Eu? Anikăi? N-apuc eu să ajung până la ea, că nu mă lăsați voi, jupânii, se apără el răsucindu-și o țigară și lăsându-se de pe un picior pe altul.

Adevărat, era și el unul din cei mulți care se străduiau zadarnic să ajungă la Anika; dar flăcăii îl tachinau numai ca să poată ei înșiși să vorbească despre ea.

Gazija plăti și ieși din cârciumă, scuturându-se și tremurând:

— Anika-i pentru voi, jupânii. Nu-i asta marfă de mine: eu trăiesc din apă.

Iar ei continuară să vorbească despre ea.

Chiar în aceeași noapte, Jaksa o văzu pe Anika. Și nu se mai întoarse acasă, la Dobrun. Petrecu nopți întregi cu ea; iar Anika, pare-se, nu-l primi decât pe el. Târgul vorbea acum numai despre fiul protopopului. Femeile întorceau capul când îl întâlneau în cale, iar bărbații îi dădeau sfaturi, îl bârfeau și-l pizmuiau. Protopopul îi trimise zadarnic oameni cu chemări, cu amenințări și rugăminți. Văzând că nimic nu ajută, se hotărî să vină chiar el și să-l ia. Dar nici asta nu-i ajută cu nimic. Și-atunci i se adresă caimacamului de Visegrád. Fiu al bogatului și vestitului Dzevad-pașa Plevijak, caimacamul Visegrádului, Alibei, ar fi putut de mult să-și găsească un loc mai bun și o funcție

mai înaltă, dar moștenise de la maică-sa, care era din neamul Sokolovic, o imensă și atotputernică nepăsare față de toate, îndeosebi față de calculele pentru a parveni și a se îmbogăți. Cu douăzeci și cinci de ani în urmă, când târgul avusese o epocă de înflorire neașteptată și o scurtă perioadă de bunăstare și belșug, Alibei, tânăr de 21 de ani, fusese numit comandant al poliției târgului. Pe-atunci, drumul negoțului trecea pe podul Visegrádului și orașul era plin de mărfuri, de bani și de călători; de aceea fusese nevoie de-un mare număr de zapcii și de-un comandant ager și incoruptibil. Cu trecerea anilor însă, negoțul luase alt drum și părăsise podul Visegrádului. Străinii veneau tot mai rar. Numărul zapciilor fusese redus. Numai Alibei refuzase să părăsească Visegrádul, unde rămăsese în calitate de caimacam. De două ori fusese cu taică-său la război, în Valahia și în Serbia, dar de fiecare dată se întorsese la slujba lui din Visegrád. Alibei avea două cace, cele mai frumoase din Visegrád, chiar pe malul Drinei, legate printr-o grădină uriașă. Fusese însurat de câteva ori, dar toate nevestele îi muriseră. Slăbiciunea lui pentru femei era cunoscută tuturor. Cu trecerea anilor, începuse să bea tot mai mult, dar totdeauna cu măsură și pe alese. Rămăsese zvelt, în ciuda vârstei și a vieții dezordonate pe care o ducea. Trăsăturile ascuțite și neliniștite ale chipului i se îmbinaseră treptat într-o expresie blândă și zâmbitoare. Între mustața complet căruntă și barba foarte sură i se contura clar gura tineresc de roșie. Vorbea fără gesturi, cu căldură în glas și cu sinceritate în ochi. Avea patima izvoarelor calde. Le căuta și le vizita oriunde auzea că există; și oriunde găsea un izvor de apă caldă, îl îngrijea și ridica acolo cișmea sau baie pe cheltuiala lui. În târgul care decăzuse și ca populație, și ca mișcare comercială, caimacamul nu mai avea de multă vreme griji sau obligații de serviciu. Alibei, cu toate trăsăturile lui boierești, tăcut,

surâzător, îmbătrânea încet și trăia spre mulțumirea lui și a altora. Din când în când se ducea să-și viziteze moșia din Plevje, sau să petreacă la iarbă verde, cu prietenii săi, beii din Rudo și Glasinac. Caimacamului îi fusese totdeauna nesuferit protopopul acesta al Dobrunului, drept ca un par, cu voce adâncă și solemnă, cenușiu la față și oarecum și la îmbrăcăminte, de parcă venea veșnic de la moară. Și acum îl primi rece, dar îi ascultă plângerea și-i făgădui să cerceteze cazul. Auzise și el de fata asta a răposatului Kinojelac; i se mai plânseseră unii că întrecuse măsura. O să trimită zapcii la ea, cu ordin că Jaksa să fie gonit la Dobrun, iar fata să fie pusă la punct. Abia îndurând rușinea, protopopul petrecu două zile la parohul Joso din Visegrád, un preot fricos și pe jumătate orb; iar când văzu că fiu-său nu vine și că nici caimacamul nu-i trimite nicio veste, își încalecă murgul și, cu sufletul amar, se întoarce la Dobrun. De cum ieși protopopul, caimacamul îl chemă pe șeful zapciilor visegrădeni, pe Salko Hedo, și-i porunci să meargă la ghiaura aceea și s-o amenințe cu ciomagul, dacă nu se astâmpără, iar pe Jaksa să-l gonească imediat la Dobrun. Hedo îndeplini porunca. Încalecă, așa cum făcea când avea vreo misiune importantă și solemnă, ocoli cam pe departe casa Anikăi și-i strigă cu asprime în glas Jelenkăi, care trebuia prin curte, că n-o să îngăduie niciun fel de nereguli în preajma casei lor; iar *hairsuzul* acela de fiu al popii din Dobrun să se care imediat acasă, căci dacă nu face așa, o să-i vorbească el altfel. Jlenka dădu fuga și-i spuse tot Anikăi care se ivi imediat în ușă. Dar Hedo, prevăzând asta, se depărtase la trap, pe calul său înalt. Astfel, nepunctual și încet, ca judecata omenească și ca dreptatea pământească, își îndeplinea Hedo de vreo treizeci de ani datoria. Fața îi era plină de riduri adânci și ciudate care se îndreptau unde te-ai fi așteptat mai puțin, acoperindu-i fruntea, nasul și bărbia,

înghițindu-i mustața rară și coborându-i-se ca niște pâraie pe gâtul ars de soare. Din labirintul acela de cute priveau doi ochi mari și rotunzi, fără gene, cu o privire ca de cal bătrân. Așa îl modelase viața în cei treizeci de ani de când era zapciu al târgului. Caimacamul nu putea să sufere lucrurile neplăcute, nici chiar când se petreceau în cadilicul vecin; de aceea Hedо nu cuteza să i le aducă la cunoștință până când nu le rezolva în bine. Zapcii erau schimbați destul de des, fiindcă sau luaу mită, sau se arătau exagerat de zeloși, așa că de-a lungul ultimilor douăzeci și cinci de ani toate se spărseseră în capul lui Hedо, de la pagubele aduse câmpului sau bețiile și certurile dintre vecini, până la crimele cele mai înfiorătoare și furturile cele mai grele. La început, cât fusese proaspăt zapciu, Hedо ținuse să se arate zelos. Așa ajunsese șef.

Note:

1 *Hairsuz* – nenorocit.

Dar își dăduse curând seama că nenorocirile, conflictele și crimele vin pe lume ca niște rele firești și inevitabile, iar mâinile și ochii lui, ai lui Hedо, sunt prea slabe ca să le prindă firele, să le descurce și să pedepsească după merit. Cu trecerea anilor, în loc să-l pătrundă în slujba lui sentimentul autorității și al puterii, șeful zapciilor dobândi, dimpotrivă, o spaimă superstițioasă față de crimă și-un fel de respect față de omul pornit pe rele. Hedо apărea totdeauna, în mod mecanic, acolo unde-l chema datoria, dar nu ca să-l înfrunte pe cel ce săvârșise nelegiuirea, ci doar ca să-l alunge, prin apariția lui, din ținutul a cărui răspundere o purta el, în alt ținut. De-a lungul anilor, fiind mereu în contact cu nenorocirea și suferința omenească, Hedо dobândise o experiență proprie care îi dicta, cum să procedeze, uneori fără ca el să-și dea seama. Experiența

aceasta se compunea din două adevăruri, aparent opuse, dar la fel de adevărate amândouă. Primul: că răul, nenorocirea și Trământările printre oameni sunt statornice și veșnice pe lume și că nimic nu se poate schimba. Al doilea: că, la urma urmelor, fiecare lucru se descurcă de la sine și se rezolvă neapărat, căci în lumea asta totul e schimbător: vecinii au să se împace, ucigașul o să se predea, ori o să fugă în alt ținut, unde există alți zapcii, cu alt șef; lucrul furat o să fie găsit, mai devreme sau mai târziu, căci oamenii nu sunt numai hoți, ci și flecari și denunțatori; bețivii au să se trezească din beție, de aceea nu-i bine să te legi de ei când sunt beți și nu-și dau seama ce fac.

După aceste două adevăruri se conducea Hedo în toate treburile lui oficiale. Iar când vedea că în vreo pricină oarecare sau în vreo crimă e amestecată și vreo femeie, pasivitatea lui devenea înțepenire curată. Semăna atunci leit cu omul care, când îi intră o viespe pe gâtlej, înlemnește, o lasă în voia ei și face lucrul cei mai cuminte: așteaptă să-și ia singură zborul. Dacă dădea de vreo femeie în cercetarea vreunui caz, se oprea imediat și nu mergea mai departe decât la mare nevoie. Firește, nu făcea conștient lucrul acesta. Așa îl învățase rutina și așa îi dicta instinctul: să te amesteci în delictele în care sunt implicate femei înseamnă să-ți vâri singur degetul între ciocan și nicovală.

În ziua aceea, pe înserat, când veni Jaksa, Anika nici nu vru să se uite la el. Toate rugămintile și jurămintele lui nu folosiră la nimic. Anika hotărâse să nu-l mai primească și nu ținea de loc să mai discute în privința aceasta. La toate cuvintele lui înfocate, ea răspundea disprețuitoare:

- De ce nu pleci la Dobrun? Te cheamă taică-tău.
- Eu n-am tată. Știi tu bine...
- Ce știi? îl întrebă ea, calmă.

— Știi bine ce-ți spuneam în fiecare noapte; iar eu n-am uitat ce-mi spuneai tu...

Îi amintea dezmiertările și cuvintele neclare din nopțile trecute, știute numai de ei doi. Anika tăcea cu înverșunare. Iar el, cu glas stins și parcă străin, bâiguia:

— Îți spuneam: „Anika, se face ziuă”; și tu-mi acopereai ochii cu palmele...

Și-i înșira, pe rând, amănunte din nopțile lor. Era ridicol și trist să-l vezi pe uriașul acesta stând și bocindu-se ca o muiere. Dar vorbele rostite îl îmbătau ca dragostea însăși, iar Jaksa nu mai știa nici ce face, nici ce spune. Anika îl asculta calmă, fără cuvinte, fără milă, dar și fără ironie. La despărțire, fiindcă el insista să-i spună când o s-o mai poată vedea, ea îi răspunse zâmbind:

— Păi s-ar putea să ne vedem de Sfânta Maria la Dobrun. De-atunci, Jaksa se încartiruisse la hanul lui Zarije. Mai avea atâta obraz, încât să nu dea târcoale pe la poarta Anikăi și să nu le caute pe Jelenka și pe Saveta. Își cinstea prietenii cu băutură și bea el însuși, stând toată ziua nemișcat în același loc, cu pum-nu-i uriaș pe masă, cu frumosul lui cap dat pe spate și rezemat de perete, și cu fața întoarsă spre tavanul înnegrit, de parcă ar fi citit acolo ceva. Și nimeni nu îndrăznea să-i pomenească de Anika, deși toți știau de ce căzuse la beție.

Stătea așa ore întregi, cu ochii în tavan, și-și amintea nu atât de cuvintele cât de tăcerea ei. Era plin de tăcerea aceasta, o simțea până în rărunchi. N-avea nevoie să închidă ochii ca s-o vadă pe Anika așezată pe divan, cu o băsmăluță albă, legată până la sprâncene și strânsă așa fel, încât să nu i se vadă nicio şuviță de păr. Femeia ținea mâinile în poală; își lipise strâns palmele una de alta, de parcă ar fi făcut un descântec. Avea fața mare și albă, cu umerii obrajilor un pic ieșiți în afară. Un zâmbet îi trecea peste ochii acum întunecați și i se cobora pe obraji,

luminându-i vizibil. Tăcerea ei îi tăia suflarea lui Jaksa și-i întuneca vederea. I se părea că, de-ar mai fi stat măcar o dată lângă ea, nimic nu l-ar fi putut împiedica să-i prindă cu amândouă mâinile capul, să i-l îndoiaie cu putere și să i-l apese de pernă, de podea, de iarbă. Și-atunci își amintea iar de răceala ei sfidătoare și de suferința pricinuită, nu fiindcă n-ar fi putut s-o frângă pe Anika, ci pentru că asta nu i-ar fi ajutat la nimic. Și tresărea de parcă s-ar fi izbit de un zid, iar pumnul lui mare, așezat pe masă, îi tremura neputincios.

Și pe când Jaksa bea în hanul lui Zarije, iar Salko Hedro se prefăcea că n-are habar de asta, la casa Anikăi se stârneau mereu bătăi și scandaluri. Cum ea nu mai voia să primească pe nimeni, bărbații amețiți de băutură i se năpusteau în poartă, iar ceilalți, mai puțin beți, dornici să placă Anikăi, îi alungau cu pumnii.

Cunoscându-l bine pe Hedro, caimacamul se hotărî în cele din urmă să meargă el însuși până la casa Anikăi și să vadă ce-i cu femeia asta. Și se duse acolo într-o după-amiază, însoțit de-un zapciu. Zapciul e întoarse singur. Caimacamul rămase până spre seară. Și a doua zi veni iar. Altfel, nici nu s-ar fi putut. Caimacamul, care văzuse în viața lui femei cu duiumul și nu prea de soi, își dădu imediat seama că Anika era altfel decât toate. De când se născuse târgul și de când se nașteau și se însurau oamenii, nu se mai pomenise umblet și privire ca ale ei. Ea nu fusese zămislită și crescută din lumea care o înconjură, ci răsărise acolo prin pură întâmplare.

Regăsind și recunoscând ceva parcă de multă vreme știut și pierdut, caimacamul se opri în fața frumuseții acesteia.

Sub albul întunecat al pielii se ascundea clocotul puternic al sângelui femeiesc care se răsfrângea doar printr-o linie bruscă, tăioasă, fără nicio trecere, în roșul

întunecat al buzelor, și se pierdea ușor în trandafiriul palid din jurul unghiilor și-al urechilor. Tot trupul Anikăi era mare și armonios, solemn în liniștea lui, domol în mișcări, cugetând parcă numai la sine, fără dorinți și fără nevoia de-a se măsura cu alții, ca o împărăție bogată, suficientă sie însăși, care nu poate să aibă nimic de ascuns și nici nu ține să arate ceva, ci trăiește în tăcere și disprețuiește nevoia de a le vorbi și altora.

Toate acestea se aflau în fața caimacamului. Și el le privea cu ochii bărbatului matur, care cunoaște valoarea reală a vieții, dar simte totodată că viața îi scapă printre degete și i se scurtează. Ce-ar fi putut să-i stea împotriva turcului, în afară de Anika însăși? Și ea nu i se împotrivi.

A treia zi, după cea de-a doua vizită a caimacamului, Anika îl chemă pe Tane, giuvaergiul.

— Știi să scrii?

— Știu, îi răspunde Tane, și ca dovadă își răschira degetele mâinii drepte, iar ochii i se umeziră de duioșie.

Tane aduse de la prăvălia lui călimări, calem și hârtie. Apoi se așează pe divan, cu Anika lângă el.

— Poți să scrii tot ce ți se spune?

— Eu cred c-oi putea.

Răutatea care sălășluiește în fiecare femeie trândavă îi dicta Anikăi, și ea îi dicta lui Tane ce să aștearnă pe hârtie. Tane începu să scrie, aplecat pe-o parte; înșira încet literele, pe când obrazul încrețit i se umfla mereu, iar limba îi urmărea alunecarea condeiului. Anika dictă

„Tu ești protopop al Dobrunului, iar eu sunt *dzizlie* i-a Vise-gradului. Parohiile noastre sunt hotărnicite și-ai face bine să nu te atingi de ce nu-i al tău”.

Tane, care și până atunci șovăise la unele cuvinte, se opri aici și-i aruncă o privire caraghios de îngrijorată Anikăi, așteptând parcă să audă că totul nu-i decât o glumă, și că ea nu se gândește serios să-i trimită

scrisoarea asta preotului din Dobrun. Fără să-l privească, Anika îi porunci aspru:

— Scrie!

Și el continuă să scrie, având mereu pe față expresia aceea caraghioasă și îngrijorată.

„Eu nici nu mă născusem pe când tu săreai pârliazul la alde nevasta lui Nedelko, iar bărbatu-său, crezând că i-a intrat un bursuc la porumb, era cât pe-acți să te ucidă. Și niciodată n-am întrebat de sănătatea ta și nici de cărările pe care le bați. Iar tu te-ai trezit deștept și mi l-ai trimis pe caimacam și pe zapcii lui. Mai bine te legai de-o viperă de sub piatră. Află, proto-poape, că mi-a mai venit de două ori caimacamul, că i-am scos sabia de la brâu ca unui țânc și că, așa bătrân cum e, mi-a ținut ligheanul și peșchirul, dacă îți face plăcere să auzi. Și fiindcă îi duci grija frumosului de fiu-tău, iată-l, la hanul lui Zarije, ce-i drept, bărbierit ca un mire și beat mort. Dar nu-i nimic.

Note:

I *DMzlia* – desfrânată, târfă.

Ia-l fără grijă acasă, că o să se trezească el și-o să-i crească și barba. După mine, n-ai decât să ți-l vezi și vlădică”.

Aici se opri. Tane, care abia se ținea după ea, deși scăpa litere și silabe întregi, se opri și el, să răsuflă.

Târgul află chiar a doua zi ce scrisoare îi trimisese Anika protopopului din Dobrun. Dar de când venea caimacamul la ea, nimeni nu se mai mira de nimic. Umbla însă vorba că protopopul, văzând ce se petrecea la oraș, făcuse în biserica Dobrunului slujbă de blestem, cu odăjdile îmbrăcate pe dos și cu luminările aprinse de-a ndărătelea.

În târg, nu mai credea nimeni că ar fi cu putință ca vreun om să mai facă ceva. Trebuia așteptată mâna lui Dumnezeu. Și totuși, Anika mai izbuti o dată să tulbure și

să uimească târgul. De Sfânta Maria mică, se ținea la biserica Dobrunului marele hram al bisericii, la care veneau și orășeni, dar se îmbulzeau mai ales țăranii, din fie mai depărtate cătune.

În ajun de Sfânta Maria, după-amiaza, Anika porni spre Dobrun. Jelenka o însoțea. Călăreau amândouă pe niște cai domoli și bine hrăniți. În urma lor venea o slugă. Deși călătoria apucase pe ulițe lăturalnice, în târg se întinse vestea că Anika a pornit spre Dobrun. Oamenii începură să umble de colo-colo, sucindu-și gâturile, doar doar or vedea-o de departe, când o ajunge pe valea Străziste. Calfele și ucenicii își găseau mereu de lucru prin pod. Se urcau ca să se uite prin bageac cum se pierdea Anika pe după deal.

Aproape imediat după Anika porni și Tane Kujundzija, pe-un șontorog de cal închiriat pe loc de la un țigan. Mai palid ca de obicei și cu fața parcă mai lungă, Tane trecu fără rușine chiar prin târg. Nu întorcea capul și nu lua în seamă râsetele și saluturile batjocoritoare ale oamenilor; poate că nici nu le auzea. Dar când dispăru și el pe după deal, peste oraș se așternu o tăcere grea și tulbure. Târgoveții se retraseră prin dughene și începură să trebăluiească și să scotocească după te miri ce. Și mulți dintre cei care mai adineauri râseseră de Tane începură să se gândească fără voie cum s-o șteargă și ei, pe neobservate sau cu vreun motiv oarecare, după Anika. Unii găsiră că ar fi timpul să plece la sate, după piei; alții că trebuie să se ducă la Dobrun sau la Priboj, după târguieli. Iar când se lăsă noaptea, flăcăii porniră și ei, furiș, pe urmele celor vârstnici. Mulți dintre ei erau încă puști și n-aveau ce spera; dar le făcea și lor plăcere să-și piardă noaptea de dragul Anikăi, frângându-și gâtul pe malul stâncos al Rzavului.

Lângă Celikova Cuprija, Tane le ajunse din urmă pe

cele două femei. Jlenka începu să-l ocărase. Tane zâmbi doar, cu ochii țintă la spinarea Anikăi, așteptând parcă de la ea un cuvânt.

— Păi ce-ți fac?

Jlenka, furioasă, își opri calul.

— Îmi faci! Uite-aici îmi stai! Te-am văzut destul la Vise-grad. Ce cauți după noi? Du-te acasă și leagăna copiii nevستی-tii!

Ciorovăindu-se, trăgeau amândoi cu coada ochiului spre Anika; dar ea călărea mai departe, fără să se uite la ei și fără să arate în vreun fel că i-ar auzi măcar. Jlenka își îmboldi calul, supărată, și-o ajunse pe Anika. Iar Tane, cu capul plecat și cu dârlogii liberi, rămase ceva mai în urmă.

Merseră așa încă vreo sută de pași, când Anika opri deodată calul și se întoarse. Tane se pomeni dintr-odată ochi în ochi cu ea. Caii se învălmășiră. Anika avea fața aprinsă de zăduf și încadrată în băsmăluța albă și subțire, ale cărei colțuri îi cădeau pe umeri. Zâmbea blând, copilărește. Tane simți cum i se strânge pielea de pe față. Își arată dinții rari și gingiile palide, iar ochii i se umeziră, cenușii și triști.

— Tane, am târguit de la Medzuselac niște lămâi, și le-am uitat acolo, pe tejghea. Fă-mi un bine și întoarce-te la Visegrád, după ele. Ne ajungi tu până la Dobrun.

Zâmbind mereu de fericire, Tane abia pricepu ce i se cerea.

— Lămâi... la Medzuselac... Mă duc... M-am dus...

Se întoarse imediat și plecă spre Visegrád, îmboldind zadarnic mârtoaga țiganului, nepăsătoare la lovituri. Din când în când, mai întorcea capul și se uita cum se depărtează băsmăluța albă a Anikăi.

Pricepând vicleșugul stăpânei, Jlenka abia își ținea răsul. Iar când Tane porni înapoi, ea izbucni în hohote. Anika zâmbea doar și călărea fără o vorbă. Sluga le-o luase

înainte și le aștepta acum la umbră.

La Dobrun, bâlciul era în toi. Se zvonise că pe-acolo, pe undeva, se afla și Anika; dar n-o văzuse nimeni nici în timpul slujbei, și nici după-amiază, în fața bisericii, deși vorbeau toți de ea și-o așteptau. Printre oamenii care cântau înfierbântați, rățăcea Tane Kujundzija, uitându-se trist în jurul său. Țăranii, amețiți de rachiu, îl îmbrânceau și-l călcau pe picioare. Dar el rățăcea mereu și o căuta pe Anika, ținând în brațe, de azi-dimineață, punga cu lămâi pe care le cumpăraseră ieri când își dăduse seama că ea nu cumpăraseră nimic la prăvălia lui Medzuselac. Abia spre seară apăru și Anika, împreună cu Jelenka. Și se așezară amândouă într-un loc mai înalt, sub un umbrar mare, chiar în mijlocul ogrăzii în care se afla biserica.

Când află de venirea Anikăi, protopopul, scos din fire, vru să se ducă el însuși s-o alunge din ogradă, dar epitropii și vreo câțiva oameni mai vârstnici îl opriră. Iar doi dintre ei se duseră să le spună târfelor să plece imediat de la hram.

În jurul Anikăi însă se și strânsese mulțime de bărbați. Trimișii protopopului fură întâmpinați mai întâi cu râsete, apoi cu ocări. Anika se făcea că nu-i vede și că nu-i aude. Epitropii vrură să se apropie de cele două femei și să le alunge cu forța. Dar între ei și ele, țăranii și târgoveții tineri, majoritatea beți, făcură zid. Epitropii fură îmbrânciți până la casa protopopului și abia nimeriră poarta.

Începuse să se înnopteze când porniră și ceilalți să coboare scara, împreună cu protopopul. Dar învâlmășeala de la poartă era atât de mare, încât nu se putea ieși.

Norodul, care în timpul celor mai mari frământări știe cel mai puțin ce vrea, se năpusti deodată, de la umbrarul sub care ședeau femeile, spre poarta casei parohiale. De fapt, se năpustiră câțiva tineri beți, pe când restul mulțimii se mișcă abia unduind. Cel mai mult strigau

și amenințau lijestenii, care la toate hramurile bisericesti găseau prilej de încăierare. Fericiți că anul acesta puteau să se lege de-un om de vază, pentru o pricină însemnată, strigau cu forță dublă:

— Nu dăm voie!

— Nu vrem!

Frații Limic, cei mai vestiți dintre lijesteni, cu brâiele descinse și cu spume la gură, scrâșneau din dinți, agitau cuțitele și, fără să fie nevoie, își declarau unul altuia:

— Frate, eu pentru tine...

Se făcuse întuneric beznă. Din Visegrád sosise mai adineauri Jaksa; flăcăul se luptase toată ziua cu sine, iar spre seară, când nu mai putuse rezista, plecase în goană spre Dobrun. Oamenii se strâneau în jurul șoproanelor luminate sau a focurilor care ardeau pe locurile netede. Numai cei beți turtă se trăgeau mai la o parte, vărsau, gemeau și vorbeau singuri în întuneric, lângă uluci. La poarta casei parohiale era tot învălmășeală și se auzeau strigăte din care nu se înțelegea nimic. În ușă stătea protopopul, întunecat de mânie și palid, la lumina unei făclii aprinse în tindă de careva dintre ai lui, el se sălta încercând să vorbească și să se smucească, vrând să scape din mâinile epitropilor care îl țineau strâns; dar zarva mulțimii era atât de mare, încât protopopul nu-și auzea nici propriul său glas. Pe fața lui nu se zărea nici urmă de teamă sau de buimăceală, ci doar un fel de mânie care semăna a mirare. Protopopul se căzni zadarnic, mult timp, să spună un cuvânt sau să se apropie de vreunul dintre bețivii mai gălăgioși. Tot săltându-se și smulgându-se așa, se opri deodată în prag, cu privirea pironită asupra șopronului din mijlocul ogrăzii, care era și cel mai luminat. La lumina roșie a unui felinar, văzu chipul drept și mândru al Anikăi. În dreapta ei se afla Jelenka iar în stânga Jaksa. Flăcăul abia intrase sub șopron și stătea aplecat spre

păcătoasă, cu mâinile întinse într-un gest de dragoste și de devotament, dar care pentru ochii unui părinte era rușinos și de necrezut.

Cum în spatele lui nu se afla prea multă lume, protopopul îi îmbrânci pe toți și fugi în casă, pe scara întunecată. Nevastă-sa, care se zbuciumase pe prispă, plângând și lovindu-se cu pumnii în cap de rușine, de furie neputincioasă, de iubire și de jale, fugi după el, urmată de femeile care o ținuseră până atunci. În urma lor se repeziră și rudele și câțiva epitropi, pe când ceilalți împiedicau mulțimea să pătrundă pe scară. În casă, preoteasa își văzu bărbatul luându-și pe întuneric flinta lungă de pe perete. Îl ajunse lângă fereastra de la care se vedea șopronul puternic luminat, cu mulțimea care tălăzuia acolo, cu Jaksa, mereu aplecat, și cu Anika, aflată la mijloc ca o statuie împietrită. Rudele și țăranii intrați în casă îl apucară pe protopop de umeri, iar preoteasa se prinse de țeava flintei. El încercă să scape, smucindu-se fără vorbă dar cu putere. Ceilalți, vrând să-l potolească, se luptară cu el îmbrâncindu-l și spunându-i cu răsuflarea tăiată:

— Părinte protopop! Părintele! Te rugăm!

Preoteasa scâncea, răgușit și încet, dar înfiorător:

— Nu! Rogu-te, pe pâinea și pe dragostea noastră!

Nuuu!

Luptându-se așa, izbutiră să-l tragă mai la o parte, în semiîntuneric, de unde nu se mai vedea ograda. Acolo, protopopul scăpă flinta din mâini; dar, odată cu flinta, i se prăbuși pe podea și nevasta. Câțiva din cei aflați în ușă își găsiră de lucru pe lângă femeia leșinată; ceilalți îl duseră pe popă într-o odaie care nu dădea spre șopron.

Afară, zarva începu să se potolească și vălmășagul să se împrăștie. Bețivii, care de obicei uita repede sau găsesc motive noi de scandal, se dondăneau acum între ei sau se

certau cu neamurile care îi urcau pe cai ca pe niște desagi sau îi cărau de braț, pe drum, la vale. Câte unul mai zăbovea în fața șopronului, cu fața leoarcă de nădușeală lucind în lumina pâlpâitoare a focului, și-o privea, mijindu-și ochii, pe Anika. Dar și Anika se gătea de plecare. Refuzase fără milă propunerea lui Jaksa de a o însoți până la Visegrád. Iar flăcăul, în năucirea și-n neputința lui, repeta întruna, cu amărăciune în glas:

— Și vine mereu caimacamul la tine?

Anika îl asculta și-i răspundea distrată, de parcă i-ar fi fost gândul la cu totul altceva.

— În fiecare seară, Jaksa. Cum de nu-l întâlnești? Nu cumva se ferește caimacamul din calea ta?

Și pe când Jaksa tresărea jignit, ea continua calmă, cu voce înceată:

— Sau poate tu te ferești din calea lui? Apoi, ca și cum nu s-ar fi gândit la ce spunea:

— O să vină și mâine, îndată după cină.

Mulțimea se risipi neașteptat de repede după o asemenea frământare și îmbulzeală. Mai rămăseseră doar cafegii și vânzători de acadele și de șerbet care-și strângeau marfa și sculele în lăzile folosite drept tejghele. Focurile, stropite cu apă sau părăsite, începură să se stingă. În noapte, se mai auzeau doar strigătele și chemările bețivilor, tot mai depărtate și ele. Ici, colo, prin șanțuri sau pe lângă uluci, rămăseseră să zacă, doborâți de băutură, doar cei care n-aveau rude sau prieteni pe aproape în casa protopopului, făcliile și luminările se agitară încă multă vreme și femeile șușotiră găsindu-și de lucru în jurul preotesei sau ducând cafele și rachiu celor aflați în odaia protopopului. Protopopul se potolise și vorbea cu oamenii, dar în silă și nefiresc, așa cum se vorbește după înmormântare. Până la urmă, și ultimii rămași, rudele cele mai apropiate, după ce se uitară unul

la altul, se ridicară să-și ia rămas bun de la protopopul care se strădui să pară cât mai firesc și mai liniștit la despărțire. Cu preoteasa, rămaseră să înnopteze două femei.

După ce i se goli casă, popa mai rămase un timp în odaia lui, apoi se ridică și trecu în odaia cea mare, care dădea spre biserică și spre casele Tasicilor. Preoteasa și femeile înghețară când îi auziră pașii; dar cum mai apoi nu auziră niciun zgomot, își închipuiră toate că se dusesse să tragă un pui de somn în odaia cea mare, care era mai răcoroasă și mai aerisită decât a lui.

În odaia mare, preotul aprinse o lumânărică de ceară, încuie ușa și se așeză lângă lumina care îi lumina pieptul, barba și fața lată și pământie, cu ochii ca niște găuri negre. Afară lătrau câinii. Ograda bisericii era cufundată în întuneric; numai dincolo de pârâu, lângă casele Tasicilor, ardeau și se mișcau niște făclii. Cu mâinile în poală, popa stătea pe-o ladă, veghind parcă un mort.

Mânia i se răcea și gândurile i se rânduiau cum trebuie, dar durerea îi sporea din ce în ce. Fiindcă nu-și putea găsi reazim în clipa de față, protopopul își căuta unul în trecut, *înainte de asta*. Curând se vor împlini treizeci și unu de ani de când păstorea în Dobrun. Trăise lângă biserică, laolaltă cu oamenii, și multe rele îi fusese dat să vadă și să țină minte, dar asemenea lucru nu și-ar fi putut închipui: să îndure tocmai el, de la fiu-său și-n pragul casei lor, năpasta care lovește nevăzută și pe neașteptate și le sfășie rărunchii părinților, și-i scuipe în obraz, fără ca ei s-o poată împiedica și nici alunga cu nimic, nici cu lupta, nici cu moartea. În pustiul din el năvăli deodată un simțământ nou și chinuitor, de milă nesfârșită. I. se făcu milă de seminția omului, de aerul pe care-l respiră, de pâinea pe care e nevoită s-o mănânce. I se făcu îndeosebi milă de copilul acela mare, de bietul Jakă a cel fără minte,

și de rușinea și pacostea care dăduse peste el. Și stând așa, chircit pe ladă, ca un copil al nimănui, cu fața îngropată în palme, plânse pentru prima oară în viață, tare și nestăpânit. Neputincios și dezarmat în fața nenorocirii, a rușinii și a nedreptății, gemea printre dinții încleștați, încercând zadarnic să-și stăpânească și să-și oprească plânsul. Lacrimile tulburau și învolburau parcă totul în el. Popa se încovoie și mai tare, până la podea; apoi, înfiorându-se deodată, sări în picioare; și din tot sufletul și cu tot gândul o blestemă pe femeia ticăloasă, pe ființa aceea cumplită, fără de rușine și fără de minte.

III

În noaptea aceea, Anika se întoarse la Visegrád călărind la lumina lunii. Pe urmele ei veni și Jaksa.

A doua seară, când caimacamul se îndrepta spre casa Anikăi, cineva trase asupra lui de după niște uluci acoperite de zorele. Alibei se alese cu o rană ușoară, la brațul drept. În aceeași seară, Jaksa dispăru din târg.

Anika își trimise ȋiganca să întrebe de sănătatea lui Alibei, dar slugile caimacamului o alungară cu ciomegele. Anika nu se necăji însă de loc. Știa că o să vină caimacamul la ea de cum s-o înzdrăveni, ba chiar mai înainte, dacă-i trimite vorbă. După călătoria la Dobrun, era sigură că poate să facă orice i-ar trece prin minte. Același lucru îl știa și-l simțea întregul târg, care trăia în teamă, în neliniște, în descompunere și-n anarhie.

Veni și septembrie. În pădurea neagră, mai sus de Banpolje, se vedea în fiecare seară focul aprins de Jaksa; flăcăul se făcuse haiduc, căci la Dobrun nu avea unde să se mai ducă, iar prin târg nu mai îndrăznea să calce. Zapcii încercaseră zadarnic să-l prindă. Curând, se lăsară păgubași și acum focul lui Jaksa ardea în pălălăi, ceva mai sus de Borovac, cale de-o jumătate de ceas de la târg. Uneori, Anika ieșea și ea să privească, din curte, cum

odată cu primele stele se aprindea și focul haiducului și cum se făcea tot mai mare și mai roșu, pe măsură ce noaptea puneă stăpânire pe cer și pe munți.

Pe când Jaksa se ascundea astfel prin păduri, protopopul Dobrunului zăcea acasă, palid și nemișcat ca un mort. Lângă el veghea zi și nopte preoteasa înlăcrămată. Și-l ruga cu ochii să scoată măcar o vorbă, să spună sau să poruncească orice; dar el abia dacă își mușca buzele nevăzute, pierdute în barba și-n mustața căruntă, iar privirea îi rămânea cenușie, fixă și absentă.

În târg, caimacamul își petrecea serile bând cu prietenii în grădina casei lui de lângă Drina. Le poruncise zapciilor să meargă și să-l prindă pe Jaksa, apoi uitase și de ei, și de diacon. Rana i se lecuise repede. Și-i veniseră oaspeți din Sarajevo, doi osmanlâi grași.

Ziua, stăteau toți trei în grădina caimacamului, lângă râu, jucau cărți, trimiteau ostașii să dea drumul pe apă la niște tigve galbene și trăgeau la țintă în ele. Către seară, veneau lăutarii țigani. Oaspeții aduseseră cu ei mănunchiuri întregi de rachete, procurate din Austria, și le aprindeau de cum se însera. Minunățiile acestea nemaivăzute răscoleau tot târgul. Copiii nu mai voiau să se culce și așteptau pe la geamuri să înceapă focul rachetelor în grădina caimacamului. Toată lumea privea cu uimire și neîncredere licuricii verzi și roșii care plesneau sub cerul de vară; licuricii se risipeau și cădeau ca niște stropi luminoși, pe când în urma lor se făcea și mai neagră beznă în care sclipeau stelele și ardea cu vâlvătaie focul lui Jaksa, în munți.

Anika părea că n-are de gând să încerce nimic. Nu mai primea pe nimeni. Seara, încuia poarta și-o puneă pe Jlenka să-i cânte. Jlenka avea un glas subțire și înalt de se auzea în tot târgul, de pe un deal pe altul. Anika stătea lângă ea și asculta cu fața nemișcată, fără să spună un

cuvânt, fără să facă un gest.

În târg, unde fiecare pas al Anikăi era răstălmăcit și fiecare cuvânt al ei trecea din gură în gură, se spunea că ar fi neliniștită și nemulțumită, cu toate că-l umilise pe protopop acasă la el și-și supusese tot târgul. Oamenii repetau cu teamă, cu nedumerire și, într-un fel, cu oarecare respect cuvintele pe care ea le spusese nu demult unui turc beat, care în ultimul timp nu se mai dezlipea de casa ei.

Turcul acela, bogat și năbădăios, venise din Rudo. Cât timp era treaz, stătea la han sau prin târg; dar cum se îmbăta – și se îmbăta zilnic – pornea pe Mejdan în sus, drept spre curtea Anikăi. Și devenea din zi în zi mai nerăbdător și mai agresiv. Se repezea la Jlenka și la Saveta sau la bărbații care veneau și așteptau ca și el. Zbiera pe sub ferestrele Anikăi, amenința și-și înfigea jungherul în poartă. Dar într-o zi, pe înserat, când începuse iar să-și fluture jungherul prin curte zbierând cât îl ținea gura că în seara aceea trebuie neapărat să ucidă pe cineva, Anika ieși în fugă și pe neașteptate din casă. Era îmbrăcată ușor și încălțată cu ciorapi albi, fără papuci. Din doi pași, ajunsese în fața turcului.

— Ce e? Ce zbieri? Ce vrei? îl întrebă ea cu glas înăbușit. Fața îi era complet liniștită, doar sprâncenele i se îmbinaseră și mai mult parcă. Pe cine vrei să omori? Hai, omoară! Crezi că se teme cineva de cuțitul tău, țărănoi tâmpit ce ești? Omoară, hai!

Turcul își holbă ochii beți și începu să mestece și să înghită în sec de i se mișcă mustața lungă și roșcată și mărul lui Adam de pe gâtul lui neras. Uitase că are jungher și că spusese ceva, și stătea de parcă ar fi așteptat să-l omoare ea pe el. Anika îl dădu afară în brânci și încuie poarta.

Se zice că atunci, intrând în casă și trecând pe lângă

Jelenka, Tane și încă un flăcău, Anika, tot ocărându-l pe bețiv, spusese pentru sine, dar cu gas tare:

— Pomană și-ar face cine m-ar omorî.

Dar în toată nenorocirea și-n toată neorânduiala stârnite de Anika, existau două suferințe pe care nici în târgul acesta, unde totul se vede și se aude, nu le știa și nici nu le bănuia nimeni. Existau doi oameni care sufereau fiecare pentru sine și fiecare în felul său, în taină și pe furiș, dar mai greu și mai amar decât toți ceilalți. Unul era Laie, fratele Anikăi, iar celălalt Mihailo.

Încă din primele zile când Anikăi începuse să-i meargă faima cea rea, Laie nu mai călcase pe-acasă. Nici în târg nu-l mai văzuse nimeni. Trăia și dormea în brutărie. Nu mai voia s-audă de soră-sa. Când îi pomenea cineva numele, ochii lui luminoși, ca de copil, se întunecau și priveau fix, în gol. Dar imediat după aceea Laie își scutura capul balan, plin de făină. Pe față i se întorcea zâmbetul obișnuit și expresia de prostănac. Laie îngâna atunci un cântec și rămânea să imprime pe pâini, repede și mecanic, aceleași neschimbate semne, așa cum îl învățase taică-său în copilărie.

Atâta se putea ști despre Laie. Ce gânduri nutrea, cum și cât suferea în odăița întunecată din dosul cuptorului cel mare flăcăul acesta cu suflet închis și cu mintea înapoiată, nu știa nimeni. La câțiva pași de brutăria lui Kinojelac, ceva mai la o parte de piață, se afla casa lui Jupân Nikola, unde trăia Mihailo. De când se desfrânase Anika, Mihailo călătorea cât putea mai mult; dar când se afla în târg nu putea să evite discuțiile de prin prăvălii și afla astfel tot ce făcea Anika, tot ce gândeau și tot ce vorbeau oamenii despre ea.

Jupân Petar Filipovac, care-și alungase fiul și nu vorbea nici cu nevastă-sa, nici cu fetele din cauza lui, îl iubea mult pe Mihailo. Adesea Jupânul discuta îndelung cu

Mihailo pe care și-l socotea prieten apropiat, cu toată diferența de vârstă dintre ei. Se întâmpla ca amândoi să se afle în prăvălia jupânului Petar, dis-de-dimineată, când prăvălia nici nu era încă bine deschisă, în preajmă, liniște și răcoare. Jupân Petar, mohorât și cu fața buhăită, vorbea cu vocea lui gravă:

— Vezi, tu ești tânăr, dar îți spun eu că e adevărată vorba din bătrâni: în fiecare femeie sălășluiește diavolul, care trebuie ucis ori cu munci, ori cu nașteri, ori cu amândouă; iar dacă femeia scapă și de una și de alta, atunci trebuie ea ucisă.

Și, ridicându-și glasul de parcă atunci ar fi vorbit pentru prima dată despre lucrurile acestea, repeta totdeauna aceleași cuvinte:

— Frate Mihailo, una ca asta nu s-a mai pomenit.

Iar când Mihailo îi amintea de Tij ana și de Saveta, cunoscute de pe vremea bătrânilor pentru ticăloșiile lor, jupân Petar îl întrerupea.

— Pe lângă asta, Tijana a fost o sfântă. Iar Saveta? Păi, în privința Savetei, târgul putea să doarmă liniștit. De când lumea și pământul, a existat totdeauna vreo golancă sau vreo târfă căreia i s-a știut locul: prin șanțuri, tăvălită de soldați. La ele nu se uita nimeni și nici nu erau luate în seamă. Pe când asta!... Nu vezi ce se petrece? Asta a înfrânt cu ocară biserica, a supus stăpânirea și-o să ne ducă de râpă pe toți. Și nu poate nimeni să-i facă nimic.

— Nimeni?

— Nimeni, pe Dumnezeuul meu. Ea e azi și, pașa și vlădica târgului. Am merita să ni se dea foc din patru părți, dacă nu se găsește nimeni să ucidă vipera. Căci tâlharii de drumul mare pricinuiesc mai puține rele decât ea.

Și-i povestea pe rând toate fărădelegile și ticăloșiile Anikăi, toate, până la năpasta căzută pe capul lui. Când ajungea aici, dădea doar din mână și-și înghițea amarul.

Iar Mihailo îl liniștea: o să-i vină și ei odată sfârșitul.

— Nu-i vine. Asta n-are sfârșit. O să-și facă de cap cât o vrea. Nu ne cunoști, nu știi cum sunt oamenii de-aici. Putem să ne împotrivim la orice năpastă, dar la *asta* nu. Ni s-a suit în cap și nimeni nu poate să-i facă nimic.

Așa se încheiau totdeauna spusele jupânului Petar, pe care Mihailo le asculta dus pe gânduri, cu capul plecat.

Dacă bătrânul acesta îndârjit ar fi știut ce chin însemna pentru Mihailo să-l asculte, ar fi căutat, fără doar și poate, un alt om cu care să stea de vorbă sau și-ar fi depănat pentru sine povestea necazurilor.

Câteodată Mihailo se minuna singur de unde mai găsea putere să umble printre oameni, să muncească, să stea de vorbă și să se mai și stăpânească într-atâta, încât să nu se bănuiască tot ce se petrecea de un an încoace în sufletul lui.

Văzând ce devenea Anika, nădejdea lui șubredă și amăgită i se întoarse împotrivă. Se judeca singur, cu asprime, și se întreba cum de putuse măcar o clipă să-și închipuie că întâmplarea de la hanul Krstinoaniei o să poată fi ștearsă și uitată. Cum de îndrăznise să spere? O dată, la Sarajevo, în piață, văzu cum un sârb îl înjunghia pe un arnăut. Cuțitul rămăsese în rană. Rănitul nici nu se mai uitase după ucigașul pe care alții îl fugăreau, ci pornise încet, solemn și concentrat, spre prima poartă deschisă. Mergea de parcă și-ar fi numărat pașii, fără să se uite la nimeni; dar își apăsa rana cu amândouă mâinile și simțea clar că o să trăiască numai atâta timp cât nu i s-o scoate cuțitul din rană.

Ca pe o moarte inevitabilă și apropiată, Mihailo simțea că „treaba cu Krsta” nu se încheiase în noaptea aceea la han, și că n-o plătise nici cu cei opt ani de chinuri. El, Mihailo, fusese rănit de moarte în noaptea aceea. Iar cei opt ani de chinuri nu fuseseră decât pașii până la prima

poartă, făcuți de arnăut, cu ochii plecați și cu amândouă mâinile pe rană. Se adăpostise și se ascunsese în târgul acesta, lăsându-se legănat de nădejdea înșelătoare că ceea ce face o să aibă durată. Acum însă, haita îl ajunsese din urmă.

Și, lucru ciudat, când se gândea la asta, spaima și chinul i se micșorau parcă; și-atunci, vorbea în el ceva ca o tristețe și ca o milă.

— A venit timpul să-ți scoți cuțitul din rană. Nu ajută la nimic să te amăgești.

Nu-și mai amintea nici el când începuse s-o amestece și s-o identifice pe Anika cu Krstinoiaia; în sufletul lui amândouă erau de mult, dintotdeauna, o singură ființă. Și nu numai Anika, ci și cele câteva biete femei întâlnite în ultimii opt ani: căzătura de la cine știe ce han sau țiganka întâlnită în drum și pe care, ars de dorință, n-o putuse ocoli, toate se contopeau în el acum formând o singură femeie: Krstinoiaia cea înaltă și plină, cu păr roșu, cu mâini puternice și cu privirea pătimașă. În toate o recunoștea pe ea, după spaima care-i rămânea după ce se culca cu ele, după dorința de nestăpânit de-a fugi cât mai departe, de-a se ascunde, de-a se purifica, de-a se spăla și de-a uita.

Acum însă nu mai era o scurtă amăgire, și nicio spaimă și-un dezgust de-o clipă. Colo, mai la deal, unde dacă ar striga i s-ar fi auzit glasul, trăia femeia care-i amintea de Krstinoiaia, pe care trebuia s-o ucidă. Toate speranțele trezite cândva de Anika se transformaseră acum într-o muștrare amară, într-un nou chin; ea însăși se dăduse în vileag, după un joc vremelnic și dureros, adevărindu-i toate presimțirile, cele mai vagi, cele mai înfrigorante.

Vlăstarul acesta de armurieri, cu fire gingașă și puternică totodată, crescut de-un tată înțelept și cinstit, era în stare să îndure multe și să-și ascundă cu iscusință

tot ce simțea; dar chinurile îi sporeau și deveneau din ce în ce mai greu de tăinuit. În față i se ivea ca o nălucă ocara, mai grea și mai cumplită decât moartea. Iar chinurile i se strecurau până și-n cele mai neînsemnate amănunte ale vieții de fiecare zi, mergând până la nebunie.

Uneori se gândea ca un copil la tot felul de nimicuri, fără nicio noimă și fără nicio legătură. Își spunea, de pildă, că poate i-ar fi fost mai ușor dacă în noaptea aceea nu și-ar fi lăsat cuțitul în mâinile Krstinoaei. Așa, cuțitul i se părea un gaj, o punte spre lumea înfricoșătoare din care fugise atunci. Și de câte ori auzea, din întâmplare și fără nicio legătură cu el, rostindu-se cuvântul cuțit, adăuga imediat în gând:

„Cuțitul meu a rămas la ea”.

Jocul acesta de nepătruns al conștiinței îi prindea, încetul cu încetul, întreaga viață.

Dar pe lângă toate chinurile numeroase și negre pe care le cunoscuse în singurătatea atâtor ani, când își cerea singur socoteală, nu-și închipuise că ar fi posibilă și această culme a suferinței: să visezi același vis de câteva ori la rând și totdeauna pe deplin conștient de ce-ai văzut în visul precedent. Așa își visa el visul încheierii socotelilor cu Anika. Când anume îl visase pentru prima oară nu-și mai aducea aminte; vedea doar că la fiecare vis mai adăuga ceva din realitate, un amănunt, un nimfe, pe care el îl distingea clar. Astfel, visul căpăta tot mai multă densitate, se desprindea de vis, devenea tot mai real și-i intra pe nesimțite în viața de toate zilele.

Iată cum își amintea că fusese visul acesta când îl visase pentru prima oară. O dimineată luminoasă. Răcoare și prospețime pe obraji, în gură, pe tot trupul. Mihailo calcă drept și solemn, iluminat de-o hotărâre atât de importantă, încât îi e cu neputință s-o cuprindă întreagă, dar îi simte toată greutatea uriașă. Cineva golește parcă

neobosit ulițele și răscrucile din fața lui. Pe Mihailo, însăși greutatea hotărârii îl mână înainte. Și trece, astfel, pe lângă brutăria lui Kinojelac, unde Laie cântă cu glasul lui vesel. Mihailo urcă spre Mejdan. Curtea Anikăi e numai lumină, florile au prins viață. Ușa casei, deschisă larg, te poștește să intri. Câte eforturi deznădăjduite nu făcea Mihailo, și în vis și aieva, să nu pășească peste pragul acesta, să ocolească ușa Anikăi! Pentru asta muncea și când nu trebuia să muncească, pentru asta călătorea și când nu era nevoie, doar doar o izbuti să-și alunge gândurile, să uite. De câteva ori, izbutise oarecum; dar în ultima vreme toate i se întâmplau pe dos: uita sorocul vânzărilor, întârzia la întâlniri... Dându-și seama că devine uituc și încâlcit la minte, se sperie de parcă și-ar fi descoperit vreo boală. Poate că nu mai avea decât o scăpare: să lase totul baltă, până nu se întâmplă o nenorocire, și să-și piardă urma în lume, ca un om necinstit și vinovat. Dacă ar fi avut în față greutăți reale și dușmani vizibili, n-ar fi șovăit să facă întocmai. Dar așa, unde să fugă? Nălucile de care voia să scape i-ar fi ieșit în cale pe orice drum, în orice oraș. Până la urmă, gândul la fugă sau la vreun alt mijloc de scăpare se pierdu în noianul de vise și de gânduri care i se învălmășeau tot mai mult în creier, într-un vârtej sălbatic și nebun.

Tinerețea, dornică să trăiască, și rațiunea din el, îl mai rețineau încă. Uneori se gândea să-i scrie sau să-i trimită vorbă Anikăi, s-o amenințe, să-i ceară să plece, pentru binele ei, pentru lume, pentru el. Și-și dădea imediat seama de întreaga zădărnicie a unui asemenea gând.

Se gândea de multe ori și la Laie. Totdeauna îl atrăsese ceva spre flăcăul acesta frumos și nevinovat. Între el și fratele femeii care-i intrase în soartă existase de la bun început un fel de atracție, un amestec de dragoste, de

neîncredere și de gelozie. Mihailo se apropia de el ori de câte ori putea. După discuțiile cu jupân Petar, se gândea adeseori la Laie. I se părea că el, în calitate de frate al Anikăi, trebuia să simtă și să înțeleagă, s-o dezarmeze și s-o supună, ba, la nevoie, s-o înlătore chiar. Și-atunci trecea dis-de-dimineată pe lângă brutărie și intra dinadins, de două, trei ori. Pe Laie îl găsea cântând în gura mare și înțepând cu un cuțit lung și negru pâinile albe și dolofane. Discutau amândoi, cât se putea discuta cu Laie. Mihailo aducea vorba despre Anika. Degeaba însă: Laie, cu zâmbetul lui de prostănac fericit, rămânea la poveștile despre făină, despre apă și despre pâine. Astfel, Mihailo își pierdu și nădejdea aceasta șubredă. Totul se depărta din jurul Anikăi și-l lăsa pe el, singur, față în față cu ea; totul îl împingea, vădit și fără opreliști, spre încleștarea necunoscută; iar el, neputincios, abia dacă se pricepea să arunce din când în când o privire, ca să măsoare cât a străbătut din drumul pe care aluneca pe nesimțite.

Era o toamnă frumoasă în Visegrád. Dar Mihailo trăia cu senzația că-și ia rămas bun și că se desparte de toate. Senzația aceasta îl năpădise pe neștiute. Se trezise într-o dimineată rostind cu glas tare și foarte îndurerat: „Cu bine”. Cui îi spusese cu bine? Unui vis pe care-l uitase sau somnului, în genere? Nici el nu știa. Și nu se mai gândi la asta. Dar ceva mai târziu, pe când se spăla la cișmeaua din curte, rosti iar „cu bine” către căușul plin cu apă rece și înviorătoare, pe care o risipi imediat. Apoi uită și de asta.

Își dădea singur seama că-și lua rămas bun de la toate. Și într-o bună zi se apropie firesc și liniștit de țiganca Anikăi, pe care altminteri o mai văzuse adeseori prin târg, și-i spuse încet, dar hotărât:

— Întreab-o pe Anika dacă pot să viu mâine la ea, dimineța sau la prânz, numai să nu fie lume acolo. Am să-i spun ceva.

Când țiganca dispăru, Mihailo tresări și se uită în preajmă, căutând zadarnic un ajutor sau un sfat. Pe urmă se liniști; în ziua aceea își puse la punct, calm și cu grijă, toate socotelile și rânduiala lucrurilor din casă. Pe înserat, porni către Străziste, spre platoul pe care se întâlnise de-atâtea ori cu prietenii, la un cântec și la un pahar.

Urcă dealul, încet. Se așează pe platou, mai sus de cimitirul turcesc, și-și puse în față rachiul, filigeanul și gustarea. Lovi ușor amnarul de cremene și ținu cu gingășie iasca aprinsă între degetele mâinii stângi. Nu putea să-și ia ochii de la fumul tutunului, care-i acoperea zarea, învolburându-se și risipindu-se încet în aerul neclintit. Printre brazi mai stăruia un pic de soare. În vale, sub el, fumegau acoperișurile roșii și negre ale caselor Visegradului. Un braț revărsat al Rzavului oglindea cerul și răchitele de pe mal. Toate acestea erau viață.

Bău numai rachiul și uită de gustare. Fumul tutunului se albăstrea și inelele pluteau în aer, subțindu-se domol. În lumina amurgului, fiecare lucrușor tindea vădit să dureze și să-și păstreze forma pe care o avea. Mihailo trăgea în piept și fumul, și aerul, aerul Visegrádului; privea casele și piscurile ascuțite ale munților, privea poienile de care, ani de zile, își legase gândurile; lângă fiecare înălțime durabilă, un gând durabil. Vidova Gora, Kabernik, Lijeska, Blazevo Brdo, Olujaci, Zlijeb, Janjac, Gostilj, Cesalj, Velji Lug. În spatele lui, vedea fără să se întoarcă, cunoștea cât se poate de bine, piscurile Stolac, Stanisevac, Goles. Acum, toate răspundeau ultimei raze de soare, într-un fel pe care el, de asemenea, îl știa; și se stingeau învăluindu-se în albastrul amurgului. Se învăluiau lin și dispăreau agale. Niciunul n-ar fi vrut să plece și să se despartă.

Toate acestea erau viață.

Peste câteva zile aveau să se împlinească șase ani de

când Mihailo venise printre munții aceștia, de când muncea și trăia laolaltă cu lumea aceasta. Aici își găsise din nou un loc printre oameni. Aici își înfipsese rădăcinile, aici i se scursese viața. Și, ca toate în viață, ca fumul, ca strălucirea cerului, ca foșnetul ierbii, ar fi vrut și el să trăiască, să dureze, să nu-și schimbe forma, să nu-și întrerupă mișcarea.

Senzația că, iată, își ia rămas bun de la toate, îi sfâșia inima. Nu se gândea la nimic concret, nici la prieteni, nici la jupân Nikola, nici la petreceri, nici la afaceri; dar își lua rămas bun de la toate și le regreta pe toate, contopindu-le într-o unică durere. De despărțit, toți trebuie să ne despărțim, dar să-ți iei rămas bun așa nu e de loc ușor: pentru asta îți trebuie inimă tare.

Trimitea rotocoale de fum deasupra orașului în care începuseră să se aprindă lumini pe la case. Simțea în piept zumzetul acela pe care-l stârnește rachiul băut cu inima tulbure, și-și învăluia mereu în fum orașul drag. Deodată, undeva, pe zare, se întinse un nor roșu și strălucitor. Soarele apusese și își trimitea din înalt reflexele razelor, luminând o pajiște de pe Janjac, nevăzută până atunci. Ca la un semn, Mihailo se ridică. Și, odată cu întunericul, intră și el în oraș. În urma lui rămaseră doar câteva rotocoale de fum, firave și efemere.

Mihailo se duse drept acasă. Apăsă pe minerul de lemn al porții. Bucata aceasta de lemn lustruit, pe care o atinsese cu degetele ani de zile și căreia îi cunoștea toate toanele și metehnele, îi aminti din nou cât e de bine să trăiești și să durezi mult, statornicit într-un loc și fără schimbări. Poarta era pe jumătate deschisă și se vedea focul. Mihailo străbătu ograda; deodată, tresări de parcă ar fi călcat pe-un șarpe. Lângă hambar se afla țiganka chioară a Anikăi. Lui i se făcu rușine că tresărise atât de vizibil și se apropie de ea. Țiganka vorbi prima:

— A zis Anika să vii mâine dimineața, cât poți mai devreme.

Vorbea aproape în șoaptă, iar pașii nu i se auzeau.

În noaptea aceea, Mihailo rânduind toate treburile pentru jupân Nikola. Spre ziuă, în loc să adoarmă, fu cuprins de-o toropeală liniștită, care-i scurtă timpul rămas și-i stinse gândurile legate de realitate.

La Visegrád, soarele răsare târziu, din pricina munților înalți și povârniți care împrejmuiesc orașul. Dar cu mult înainte de ivirea lui, ulițele primesc lumina indirectă, care cade drept din înaltul cerului. Învăluit în lumina aceasta calmă, Mihailo străbătu ogradă aruncându-și pe umeri, din mers, traista și *iangicul 1*, așa cum făcea de câte ori pleca la drum.

Ulițele pustii păreau mai largi și mai luminoase. Mihailo trecu pe lângă brutăria lui Laie, dar nimeni nu cânta acolo; ca niciodată la ora aceea, brutăria era închisă; astfel, pustie și întunecată, ea părea un cavou. Mai departe însă, totul era ca de obicei. Drumul spre Mejdan - pustiu. Pe cer se vedea întinderea fierbinte pe care avea să răsară soarele. Sub streășină, uguiau porumbeii. Ușile multor case, deschise și negre, încercau parcă să alunge întunericul.

Poarta Anikăi era deschisă larg. Sus, în grădina povârnită de deasupra casei, Jlenka culegea fasole verde și, pierdută în verdeață, cânta ca un greiere.

Note:

1 *langic* - tolă de piele.

De cum păși pragul casei, Mihailo dădu cu ochii de vatră, în stratul subțire de cenușă zăcea aruncat un cuțit negru, de brutar, plin de sânge până în plasele. Cuțitul pe care îl văzuse de atâtea ori în mâinile lui Laie, când stăteau amândoi de vorbă în brutărie.

Uluit, buimăcit de parcă într-un vis straniu ar fi visat

un vis și mai straniu, Mihailo se apropie tiptil de ușa unei odăi și-o deschise brusc. În odaia mică, așternută cu covoare, toate se aflau la locul lor. Căzuseră doar două perne de pe sofa. Dar pe podele, zăcea întins cadavrul Anikăi. Îmbrăcată ca să-și primească oaspetele (doar ilicul îi era sfâșiat și cămașa puțin ruptă la piept), Anika părea că-și dăduse sufletul fără luptă și fără chinurile morții; întinsă în tot lungul odăii, pe podele, pe sofa, pe pernele rezemate de perete, părea mai mare decât de obicei. Avea și o floare în păr. Sângele nu i se scursese.

Cutremurat, Mihail» ridică mâna să-și facă cruce, dar se opri și, folosind mișcarea începută, închise ușa. Înainte de-a ieși din casă mai aruncă o privire spre cuțitul însângerat, care zăcea în cenușă așa cum pot să zacă, veacuri de-a rândui, lucrurile moarte și mute. Apoi se întoarce și, înfiorându-se adânc, luă cuțitul, îl șterse mai întâi de cenușă, apoi de muchia vetrei, și-l vârî la brâu, lângă jungherul pe care și-l pregătise pentru întâlnirea din dimineața aceea.

Afară, soarele tocmai răsărea și Jelenka, pierdută undeva, în grădină, cânta de zor. Cișmeaua clipoceă zgomotos. Pe zidul scund de sub ferestre se și instalase Nazif nebunul, rânduindu-și grămăjoarele de zahăr și bâiguind fericit. Nazif nici nu se uită la Mihailo; acesta trecu pe lângă el și coborî cu pași repezi spre pârau deasupra căruia mai pluteau încă umbrele dimineții.

Moartea neașteptată a Anikăi schimbă din temelii viața târgului. După atâta dezordine și anarhie, părea de necrezut cât de repede se reîntorceau toate la vechile rânduieli. Nimeni nu se întrebă cum apăruse femeia aceasta, din ce trăise, ce vrusese. Ființa vătămătoare și primejdioasă era acum ucisă, îngropată și uitată. Târgul, pe care îl tulburase atâta și care se dăduse bătut un timp, putea din nou să respire în vechiul lui ritm, să doarmă

liniștit, să privească liniștit. Dacă o să mai apară iar o năpastă ca ea, sau una asemănătoare – și sigur că o să mai apară, odată și odată – târgul o să se lupte și-o să se bată din nou până când o s-o doboare, o s-o îngroape și o s-o uite.

Salko Hedо făcu ancheta crimei. La interogatoriu, zapcii le-au bătut de pomană pe Jlenka, Saveta și pe țiganca aceea chioară, căci ele ar fi spus și fără bătaie adevărul.

În dimineața când fusese ucisă, Anika vruse să rămână singură și-și „curățase” în întregime casa. Nu numai că nu primise pe nimeni, dar pe țigancă și pe Saveta le trimisese în Vucine, la o anume Kristina, de unde nu s-ar fi putut întoarce până la prânz, Iar Jlenkăi îi poruncise să meargă în grădină, sub deal, să culeagă fasole verde, și să nu se întoarcă de-acolo până n-o cheamă ea.

Țiganca declară că în aceeași seară când dusesese lui Mihailo vorbă că poate să vină, trecuse, din porunca Anikăi, și pe la Laie, căruia îi spusese:

— A zis Anika să treci negreșit pe la ea, mâine dimineață, cât mai devreme.

Laie nu-i răspunsese nimic.

De ce își chemase Anika fratele, cu care altminteri nu se vedea, în aceeași dimineață când avea să vină și Mihailo? Fusese doar o întâmplare? Sau i se pregătise cuiva o capcană și o surpriză? Și care dintre cei doi izbutise s-o ucidă pe Anika? Toate acestea țiganca nu le putea lămuri, și nici Jlenka sau Saveta, căci Anika abia dacă vorbea cu ele și nu le dezvăluia niciodată gândurile ei.

Jlenka putu să spună doar că, din curiozitate, se uitase de pe deal să vadă cine intră și cine iese din casă. Și-l văzuse mai întâi pe Laie cum intrase și cum, după un timp, ieșise în goană. Asta n-o mirase de loc, căci știa că

Laie e cam ținut. Ceva mai târziu intrase Mihailo; el stătuse și mai puțin decât Laie și plecase călcând liniștit. Deși ar fi vrut grozav să știe ce treburi avea Anika în dimineața aceea cu frate-său, cu care era certată, și cu Mihailo, care nu venea niciodată la ea, Jelenka nu îndrăznise să coboare nechemată din grădină. Venise fuga numai când auzise bocetele unei bătrâne care făcea negoț cu pânzeturi prin casele oamenilor și care dăduse, intrând din întâmplare, peste cadavrul Anikăi.

De la niște țărani, se află că Laie fusese văzut dincolo de Dobrun, pe drumul spre Uzice, în timp ce despre Mihailo se știa că plecase în direcție opusă, pe drumul spre Sarajevo. Cuțitul cu care fusese ucisă Anika n-a fost găsit nicăieri.

Totul părea tulbure, încâlcit și fără nicio perspectivă de dezlegare; firește, lucrul acesta îi convenea de minune lui Hedo, care ținea să termine cât mai degrabă și să întrerupă o anchetă fără șanse de-a descoperi sau de-a stabili ceva, o anchetă pe care, de altfel, n-o ceruse nimeni și nu era de folos nimănui.

Caimacamul petrecu două-trei săptămâni la Plevije, pe la rude, apoi se întoarse la Visegrád și-și continuă viața de mai înainte și de totdeauna, spre mulțumirea lui și-a altora. E drept că, uneori stând în grădină, lângă narghilea, și privind apa năvalnică, se mai gândea la ghiaura de pe Mejdan. Și-și spunea: „Ciudat! Din toată frumusețea ei n-a mai rămas nimic”. Cam la atâta i se mărgineau gândurile. Dar socotea că nu există nimeni în târg cu care ar merita să stea de vorbă despre Anika.

Ceilalți localnici și-au revenit destul de repede în fire și și-au reluat înfățișarea dintotdeauna. Femeile au devenit ceva mai vesele, bărbații ceva mai potoliți.

Fiul lui Petar Filipovac s-a împăcat cu taică-său. Și-a plecat capul, și s-a făcut deodată mai voinic. Poartă

mustață subțire și lungă, picioarele i s-au îndoit din genunchi și abia își târăște pașii prin oraș. Și nu-și mai vede capul de-atâtea treburi. După Crăciun, au să-l însoare: „O să-i ucid și sufletul din ea”, le spune el prietenilor, cu glas înăbușit și posac.

Din tot târgul, numai jupân Petar Filipovac stă ursuz și mâhnit în prăvălie, ca și mai înainte. În sinea lui, el îl deplânge sincer pe Mihailo, tânărul ciudat care pesemne că tănuise în suflet vreun chin amar. Iar când se povestește, în fața lui, ce noroc a avut târgul că a scăpat de năpasta Anikăi, el dă doar din mână.

— Asta și moartă o să ne otrăvească zilele, încă un veac de-acum încolo. O sută de ani trebuie să treacă ca să i se împrăstie veninul.

Dar el e singurul care se poartă și vorbește așa.

Și la protopopul Dobrunului lucrurile s-au pornit pe-un făgaș mai bun. După moartea Anikăi, Jaksa a vrut să treacă în Serbia, dar a aflat pe drum că taică-său trage să moară și și-a schimbat brusc hotărârea. În aceeași noapte, a și sosit la Dobrun, a năvălit drept în odaia bolnavului, i-a sărutat mâna protopopului și a primit iertarea și binecuvântarea. Taică-său l-a trimis imediat la Trnavce, până se mai liniștesc lucrurile și se mai uită. Curând după aceea, protopopul s-a întremat într-atâta, încât a putut să plece călare la Visegrád. Acolo, a văzut că lui Alibei nici prin gând nu-i trecea să-l urmărească pe Jaksa și că Hedó se prefăcea că habar n-are cine trăsese în caimacam. Totul fusese uitat, ca printr-o înțelegere tacită, și totul se aranja ca printr-o minune în vara următoare, Jaksa se însura și protopopul mai apucă să-și vadă fiul hirotonisit și instalat în parohia Dobrunului.

Brutăria lui Laie și casa lui Kinojelac au fost preluate și închiriate de primărie. Acolo, trăiesc și muncesc acum alți oameni. Rar mai pomenește cineva de copiii Anetei

vidineanca. Chiar și pe Mihailo au început oamenii să-l uite. Doar stăpânul său de odinioară, jupân Nikola Subotic, își amintește adesea de el. De când l-a pierdut pe Mihailo, jupân Nikola a fost nevoit să se mute iar la Visegrád, căci nu are pe nimeni să-l înlocuiască. Acum, jupânul călătorește mai puțin și joacă mai puțin. Se pare că-i măcinat de-o boală și că-l părăsesc puterile. Din când în când, jupân Nikola se duce pe la jupân Petar Filipovac, ca să mai stea de vorbă. De multe ori, seara, când se mai potolește arșița, vine jupân Petar la el. Și-atunci, aștern un chilim în ograda cea mare și frumoasă, printre cimișiri, mai sus de cișmea. Acolo, la o vorbă, la un rachiu, îl pomenesc de fiecare dată pe Mihailo.

— S-a prăpădit omul, fără urmă, spune jupân Nikola cu glas adânc și dogit. Copil de mi-ar fi fost, tot nu l-aș fi regretat mai mult.

Și binecuvântează de-o sută de ori sarea și pâinea pe care au mâncat-o împreună. Iar în colțul ochiului îi sclipește o scânteie neclintită. E lacrima care nu pică niciodată și revine, ori de câte ori e vorba despre Mihailo, ca și cum ar fi mereu aceeași.

ASKA ȘI LUPUL

Ceea ce am să vă povestesc acum s-a întâmplat în lumea ovinelor, în ținutul Pășunilor Povârnite. Când Aja, o oaie mare cu blană grea și cu ochi rotunzi, și-a născut primul mieluşel, acesta arăta ca oricare alt nou-născut: un ghem de lână jilavă, care începe să behăie. Mieluşelul era, de fapt, mieluşică. Și era orfană, căci tocmai în zilele acelea Aja își pierduse soțul, pe care îl iubise foarte mult. Aja își botează pruncul Aska, găsind că numele acesta e cât se poate de potrivit pentru o viitoare frumusețe ovină.

În primele zile, r» ielușica se ținu după maică-sa, așa cum fac toți mieii; dar, de cum se simți în stare să alerge pe picioarele ei țepene și neobișnuit de lunguțe, și să

pască singură, își dădu arama pe față: nu se mai țină de poalele maică-sii, nu mai ascultă nici de chemările ei, nici de clinchetele clopoțelului atârnat la gâtul berbecului. Îi plăcea să hoinărească pe drumuri descoperite de ea, să caute pășuni mai ferite, în locuri depărtate.

Mama își certa copila, altminteri frumoasă și cuminte, o copleșea cu sfaturi și cu dojeni, și-o făcea atentă asupra tuturor felurilor de primejdii legate de o asemenea purtare, într-un ținut ca al lor, unde stă veșnic la pândă câte un lup viclean și fioros care nu se teme de cioban și mănâncă oile și mieii, mai ales când se depărtează și se rătăcesc. Frământată de griji, Aja se întreba cu cine o fi semănând copila ei, care, pe lângă că era fetiță, mai era și hoinară și neastâmpărată. Cu cine, cu necine, fapt e că miorița - fiindcă așa li se spune adolescentelor în lumea ovină - constituia o mare grijă pentru biata maică-sa. La școală, Aska învăța binisor și făcea progrese frumoșele. Dar de câte ori se ducea maică-sa să întrebe cum se poartă și ce note are, învățătoarea îi spunea că fetița era foarte înzestrată și că ar fi putut să ia premiul întâi dacă n-ar fi fost atât de neastâmpărată și de distrată. Numai la gimnastică lua totdeauna nota zece.

Într-o zi, după ce terminase cu note bunișoare anul școlar, Aska se înființa la maică-sa și-i declară că vrea să urmeze școala de balet. La început, maică-sa se opuse cu înverșunare, găsi tot felul de argumente, unul mai convingător decât altul, demonstra că în neamul lor toate miorițele deveniseră casnice, cumsecade și așezate. Arta, zicea mama, e o meserie nesigură, care nu dă nici casă, nici masă celui ce o slujește. Și-apoi, drumurile artei sunt, în genere, necunoscute, înșelătoare și grele; iar dansul e cel mai înșelător și mai greu dintre toate artele, ba mai e și răufa-mat și primejdios. Pe calea aceasta n-a apucat niciodată nicio oiță de familie bună. Și așa mai departe. Și,

la urma urmelor, ce-o să zică toată lumea noastră ovină când o auzi că fiică-mea a apucat tocmai pe calea asta?

Așa încercă s-o abată pe Aska de la intenția de-a se face balerină grijulia și bine intenționată ei mamă. Dar cunoscând firea copilei, Aja știa dinainte că n-o să i se poată împotrivi multă vreme. De aceea cedă. Și o înscrise pe micuța la școala ovină de balet, sperând că astfel o să-i mai potolească poate și neastâmpărul înăscut, deși oile și berbecii din turmă îi dezaprobau în mod unanim hotărârea.

Nu s-ar putea spune că Aja rămânea indiferentă la reproșurile și la bârfelile oilor și ale berbecilor, auzite la stână sau la pășune; dar orice mamă își iubește atât de mult copilul, încât începe să-i îndrăgească până și ciudățeniile pe care, în sinea ei, le dezaprobă. Încetul cu încetul, oaia-mamă acceptă cu totul dorința fiicei și începu să privească altfel lucrurile. Ba chiar ajunse să se întrebe ce ar putea fi la urma urmelor urât în artă și mai ales în dans, socotit de ea cea mai nobilă dintre arte, fiind singura în care ne servim de propriul nostru trup.

Împăcarea mamei cu dorința fiicei era cu atât mai ușoară, cu cât micuța Aska dovedea într-adevăr mult talent și voință pentru dans, și progresa văzând cu ochii. Și-apoi fetița era de-o candoare și de-o nevinovăție care compensa totul. Dar nu izbuti cu niciun chip să se lecuiască de ciudata și periculoasa ei deprindere de-a hoinări departe de pășunile și de locurile de popas ale turmei. Și într-o bună zi se întâmplă lucrul de care se temuse dintotdeauna Aja.

Pe atunci, Aska terminase cu note excepționale primul an al școlii de balet și se pregătea tocmai să înceapă al doilea an. Era un început de toamnă, cu soare încă puternic, deși începuse să pălească pe neobservate, cu ploii scurte și calde, urmate de către un curcubeu voios, ivit deasupra ținutului umed scaldat în lumină, în ziua

aceea, Aska era deosebit de veselă, de vioaie și de distrată. Încântată de prospețimea zilei și de iarba frumoasă și fragedă, ea se depărta încetul cu încetul, până ce ajunse la poalele pădurii de fag; de-acolo, se aventură mai departe și intră în pădure. După părerea ei, iarba nespus de fragedă trebuia să devină cu atât mai fragedă cu cât se afunda mai adânc în pădure.

În pădure, mai stăruiau urmele unei cete lăptoase care, ca niște rămășițe ale unui straniu dans nocturn, se retrăgeau în fața soarelui. În preajmă, alb, și liniște, și lumină. Aerul încetoșat și liniștea deplină creau un peisaj ca de basm în care spațiul și distanțele nu mai aveau dimensiuni, iar timpul își pierduse sensul.

Aska adulmeca fagii bătrâni, prăvăliți într-o rână, acoperiți de mușchii a căror mireasmă te îmbată ca o poveste cu întârn-plări neobișnuite; străbătea în goană luminșurile verzi, și i se părea că povestea n-are sfârșit și că întâmplările n-au număr. Iar când ajunse într-o poiană, se pomeni deodată față în față cu lupul cel fioros. Bătrân, iscusit și îndrăzneț, lupul se strecurase până pe meleagurile acestea, unde semenii lui nu prea se avântă până iarna, târziu. Blana lui năpârlită, verzuie și sură îl făcuse să semene aidoma cu scoarța de fag și cu tufele de iarbă care începuseră să se ofilească.

Ținutul minunat, care o amețise și-o fermecase pe Aska, pieri deodată, ca o cortină subțire și înșelătoare; în fața ei stătea lupul, cu ochii sticloși, cu coada între picioare și cu colții ușor rânjiți, parcă a zâmbet, mai înfricoșător decât în toate povestirile mamei. Aska simți cum îi îngheață sângele în vine și cum i se întepenesc picioarele. Își aminti vag că ar trebui să-i cheme pe-ai ei și deschise chiar gura, dar glasul îi pierise. În fața ei stătea moartea, invizibilă dar unică și atotcuprinzătoare, groaznică și de necrezut în grozăvia ei.

Lupul făcu o jumătate de roată în jurul victimei încremenite, cu mersul lin și moale, care precede saltul. Părea că privește miorița fără să-și creadă ochilor, în măsura în care un lup e capabil de asemenea lucruri; o privea cu bănuială, căci lupii sunt în stare să fie bănuitori; și, temându-se de o cursă, se întreba cum de putuse o mioriță atât de albă, de tânără și de gingașă să se rătăcească până aici și să-i vină, cum s-ar zice, chiar sub colți.

Pentru victimă, clipele acelea neașteptat de stranii cuprindeau spaima morții care o și năpădisese și faptul definitiv, sângeros și de neînchipuit care se ascundea în dosul cuvântului – moarte. Senzația aceasta îi dădu Askăi, altminteri înlemnită de groază, un mic răgaz tocmai când își închipuia că nu mai există și că nici nu se poate să mai existe, dar atât de mic încât abia dacă mai semăna a timp. Și-i dădu putere să facă o ultimă mișcare, dar nu ca să se apere, căci să se apere nu mai era în stare. Ultima mișcare nu putea fi decât dansul.

Greu, ca într-un coșmar, miorița schiță primul gest, începutul uneia din mișcările acelea care se fac la bară și care nu seamănă încă a dans. Imediat după aceea mai făcu unul, apoi încă unul. Erau mișcările nefericite și modeste ale unui trup osândit la pieire, dar suficiente ca să-l surprindă pe lup și să-l întârzie o clipă. Iar după ce le porni, Aska le înșiră una după alta, cu sentimentul cumplit că n-are voie să se oprească, că dacă între o mișcare și alta rămânea un spațiu cât de mic, fie și de-o secundă, moartea putea să intre prin spațiul acela. Făcea „pașii” în ordinea în care îi învățase la școală și i se părea că aude vocea tăioasă a profesoarei: „Jnu-și-doi! Unu-și-doi-și-trei!”

Și așa, la rând. Tot ce putuse să învețe în primul an. Mișcări scurte și repezi, incapabile să umple prăpastia neclintită și căscată a timpului, din care o amenința mereu

moartea. Apoi trecu la figuri care la școală se executau fără sprijin, în mijlocul sălii. Dar și cunoștințele și puterile îi erau limitate. Nu știa să execute corect și complet decât vreo două trei figuri de acestea. Și le executa febril. Una, apoi încă una, apoi o a treia. Cam la atât se limita știința și priceperea ei. Era nevoită să-și repete mișcările și se temea ca nu cumva repetarea să le răpească forța și farmecul. Se chinuia zadarnic să-și mai amintească vreo figură pe care s-o poată face ca să umple prăpastia deschisă după terminarea dansului. Și timpul trecea, iar lupul, care o mai privea încă și mai zăbovea, începuse parcă să se apropie; în fața ei se încinseseră fără milă toate rămășițele de cunoștințe ale dansului clasic. Vocea profesoarei abia dacă se mai auzea, pierzându-se parcă, din ce în ce. Toate cunoștințele despre dans o ajutaseră bine pe Aska, dar acum se isprăvise cu ea. Cunoștințele o trădaseră, școala nu mai avea ce să-i spună. Și trebuia să trăiască. Iar ca să trăiască – trebuia să danseze.

Aska se avântă atunci într-un dans în afara școlii, în afara tuturor regulilor cunoscute, dincolo de tot ce se învață și se cunoaște.

Cine știe dacă pe lumea asta, de când există ea, s-a mai văzut vreodată ceva care să semene cu ce a văzut în ziua aceea modesta pădure anonimă de deasupra Pășunilor Povârnite...

Peste poienile verzi, peste potecile înguste, printre trunchiurile grele și cenușii ale fagilor, pe covorul întunecat și neted al frunzelor care se depun an de an unele peste altele, dansa oița Aska, dansa pură, subțirică, nici oaie și nici miel, ușoară și mobilă ca o crenguță albă de salcie înflorită, dusă de vânt, fumurie când trecea prin vreo șuviță de ceață, și strălucitoare, iluminată parcă din lăuntru, când nimerea în vreo poiană scăldată de soare.

Iar pe urmele ei, călcând fără zgomot și fără s-o

scape o clipă din ochi, venea lupul cel bătrân, de atâția ani călău nevăzut al turmei.

Viclean, rece și nemaipomenit de prudent, neștiind nici de teama oamenilor, nici „de teama fiarelor, lupul fusese mai întâi surprins. Surpriza i se transformase apoi tot mai mult într-o uluire și o curiozitate stranie, irezistibilă. La început își mai amintea cine e, ce e, unde se află și ce are de făcut și-și spunea în sinea lui: „Lasă, mai întâi să văd minunea minunilor. Așa o să mă aleg de la miorița aceasta ciudată nu numai cu carnea și cu sângele, ci și cu dansul ei neobișnuit, caraghios, nebunesc și înnebunitor de plăcut, cum ochii de lup n-au mai văzut încă. Sângele și carnea îmi sunt la îndemână, căci pot s-o dobor și s-o sugrum oricând, așa cum o să și fac, dar abia la sfârșitul dansului, după ce am să văd minunăția până la capăt”.

Gândind astfel, lupul se ținea după oiță, oprindu-se când ea se oprea și lungind pasul când ea accelera ritmul dansului.

Aska nu se mai gândea la nimic. În trupșorul ei micuț, făurit în întregime din seva curată a bucuriei de-a trăi, dar osândit la o moarte imediată și de neînlăturat, izbutise să găsească o forță neașteptată, o nemaipomenită perfecțiune și diversitate a mișcărilor. Acum, nu mai știa decât una și bună: că trăiește și că va trăi atâta timp cât va dansa și cu cât va dansa mai bine. Și continua să danseze. Iar dansul ei nu mai era dans, ci minune curată.

Și astfel se petrecu o nouă minune: uluirea lupului începu să se transforme din ce în ce în admirație, lucru cu totul necunoscut în lumea lui, căci dacă lupii ar fi în stare să admire cât de cât ceva pe lume, atunci n-ar mai fi ce sunt. Iar sentimentul de admirație, complet inedit pentru el, îl ameți în așa hal, încât biata oiță, năpădită de spaima morții, îl trăgea după ea de parcă l-ar fi legat cu

o funie invizibilă dar trainică, prinsă de-un belciug nevăzut pe care i l-ar fi trecut prin bot.

Călcând așa, ca un lunatic, fără să se mai uite unde calcă și fără să-și mai dea seama încotro merge, lupul își spunea mereu: „Sângele și carnea mioriței le pot avea oricând. Pot s-o sfâșii când am chef, în orice clipă. Dar mai întâi să mă satur privind minunea. Să mai văd o dată mișcarea asta, și asta...”

Și tot așa, mișcarea asta și asta; și fiecare dintre ele era într-adevăr nouă, și tulburătoare, și promitea alta și mai tulburătoare încă. Iar pe lângă el alunecau luminișurile pădurii, alunecau culoarele întunecate și jilave de sub fagi, cu învelișul lor de frunze uscate.

O sută de vieți simțea în ea micuța Aska, și folosea toate puterile lor ca să mai prelungească o singură viață, viața ei, de la care își și luase rămas bun.

Habar n-avem câtă forță și ce posibilități ascunde în sine orice ființă vie. Și nici nu bănuim de câte suntem în stare. Existăm și pierim fără să fi aflat ce-am fi putut să fim și să facem. Asemenea lucruri nu se descoperă decât în clipele mari și grave, ca acelea în care Aska își dansa dansul vieții ei aproape pierdute. Trupul nu mai simțea oboseală, iar dansul ei scotea din el însuși forțe noi pentru un nou dans. Și Aska dansa. Executa figuri mereu noi, necunoscute la nicio școală de balet.

De câte ori i se părea că lupul se trezește și că începe să-și aducă aminte cine e și ce e, ea întetea ritmul și fantezia dansului. Executa salturi neobișnuite, peste trunchiurile copacilor dobo-râți, făcându-l pe lup să râdă, stârnindu-i o nouă admirație și făcându-l să dorească repetarea figurilor. Stând numai pe picioarele dinapoi, topăia pe fagii culcați la pământ și pe pernuța de mușchi care-i acoperă; apoi se prefăcea într-un fel de sfârlează albă, vioaie, în stare să ia ochii privitorilor, sau, stând

numai pe picioarele din față, alerga cu pași mărunți și rezezi pe locurile netede și încă verzi dintre copaci. Când nimerea pe vreo pantă abruptă, se arunca la vale, ca un schior îndrăzneț, pe pârția lunecoasă a frunzelor veștede, dar atât de repede de parcă ar fi executat un „glisando” de maestru peste claviatura unui pian: fii-i-i-u-u.

Iar lupul se năpustea cât putea mai repede după ea, nu cumva să piardă vreo frântură de dans. Și-și repeta în sinea lui că, mai devreme sau mai târziu, sângele și carnea mioarei oricum au să-i aparțină, dar că trebuie să-i vadă până la capăt dansul, fără să scape nimic; și de fiecare dată își repeta tot mai pe scurt și mai slab prima parte a gândului, căci dansul îl cucerea tot mai mult, înlăturându-i pofta de carne și de sânge.

Iar timpul și lungimea drumului nu le mai măsurau nici lupul, nici Aska. Căci ea trăia, iar el se desfăta.

Când auziră behăitul îndurerat al oaiei-mamă și pricepură de ce se neliniștise turma, ciobanii aleseră doi dintre ei, mai tineri și mai curajoși, și-i trimiseră în pădure, să caute miorița pierdută și neascultătoare. Unul din ei avea doar un ciomag de corn noduros și zdravăn; celălalt purta pe umăr o armă, dacă se putea numi așa flinta aceea înnegrită de fum. Vechitura aceasta era, totuși, glorioasă, căci se povestea cum, trăgând cu ea, tatăl celui ce-o purta acum ucisese un lup hămesit de foame, chiar la uluca târlei. Dar și povestea asta, ca toate poveștile, cine poate să știe cum se petrecuse într-adevăr și dacă se petrecuse vreodată? Oricum, flinta cea veche era singura armă de foc din Pășunile Povârните și constituia mai mult un mijloc de a-i face pe ciobani să se simtă apărați decât o primejdie pentru lupi.

Când ajunseră la poalele pădurii, ciobanii se opriră întrebându-se încotro să se îndrepte. Căci pădurea are o mie de poteci și cine ar putea să deslușească urmele

invizibile ale unor copite de mieluşea? apoi hotărâra să meargă pe unde era iarba mai verde şi păşunea mai fragedă, socotind aceasta drept urma cea mai sigură. Şi avură noroc căci de-abia pătrunseseră ceva mai adânc în pădure şi urcaseră un dâmb, când li se ivi în faţă, jos, o privesc neobişnuită. Ciobanii se opriră locului şi se ascunseră într-un desiş; de-acolo, în lungul unui coridor de crengi, puteau vedea fără să fie văzuţi. Şi văzură cum, în piruete îndrăzneţe, oiţa Aska străbătu luminişul verde, şi cum, la numai câţiva paşi în urma ei, lupul cel bătrân şi năpârlit, cu botul în jos şi numai ochi, ȳopăia şi dădea aprobator din coadă.

Câteva clipe, ciobanii rămaseră împietriţi de uimire. Apoi se reculeseră, iar când Aska ajunsese lângă primii copaci şi-şi schimbă brusc forma şi ritmul dansului, iar lupul, aflat încă în poiană, stătea lateral spre ei, ciobanul mai vârstnic apucă flinta, ȳinti şi trase. Pădurea răsună deodată şi, împreună cu zborul frunzelor veştede, se ridicară şi câteva păsări speriate.

Dar la marginea luminişului se petrecu ceva cu totul neaşteptat: întreruptă în mişcarea ei, ca o pasăre împuşcată din zbor, Aska se prăbuşi la pământ, iar lupul se topi ca o umbră verde în desişul pădurii.

Ciobanii coborâră cât ai clipi şi o găsiră pe Aska leşinată. Pe trupul mioritei nu se vedea nicio zgârietură, dar ea zăcea ca moartă, în iarba înaltă şi deasă. În urma lupului rămăsese o dâră de sânge.

Ciobanul mai vârstnic îşi încărcă arma, iar cel mai nevârstnic apucă ciomagul cu amândouă mâinile. Şi porniră aşa, pe dâra însângerată. Mergeau încet şi atenţi. Dar n-a fost nevoie să meargă prea mult, căci lupul rănit mai avusese putere să fugă doar vreo sută de paşi, cât îi fusese rana caldă, apoi se prăbuşise într-un desiş. Partea dinapoi a trupului i se înȳepenise, dar fiara tot mai

scormonea pământul, cu labele din față, și mai scutura din cap rânjindu-și colții. Ciobanii însă îi veniră ușor de hac.

Soarele abia ajunsese la jumătatea bolții, când cei doi flăcăi se întoarseră la ai lor, coborând de-a lungul pășunilor înnegurate, printre turme și saivane. Cel mai tânăr dintre ei legase cu brâul lui picioarele dinapoi ale lupului și târa astfel destul de ușor, de-a lungul povârnișului, leșul prelung al fiarei. Iar cel mai vârstnic purta miorița albă, petrecută ciobănește, pe după gât. Capul frumos al Askăi îi atârna, ca mort, pe umărul stâng.

Mare a fost bucuria în Pășunile Povârnite. Felicitări, gălăgie, cântece, dojeni, lacrimi, țipete și behăituri vesele, la nesfârșit.

Aska își reveni. Se trezi încet și, așa cum zăcea în iarbă, nemișcată și prăpădită, părea mai degrabă o blăniță aruncată acolo decât o mielusea vie. Nu-și mai simțea niciun mușchi sănătos și o dureau toate firișoarele trupului. Iar maică-sa, înlăcrimată și fericită, se agita lângă ea, pe când oile și berbecii se adunau în jurul lor ca la altă minune.

Aska zăcu multă vreme și se refăcu greu de pe urma întâmplării aceleia înfiorătoare; dar tinerețea și dragostea ei de viață, unite cu îngrijirea atentă și cu simpatia generală a tuturor locuitorilor din Pășunile Povârnite, învinseră până la urmă boala. Și Aska se făcu bine și deveni o fată ascultătoare și o elevă bună, apoi, cu timpul, deveni prima balerină a Pășunilor Povârnite.

Prin lume s-a scris, s-a povestit și s-a cântat cum oița Aska a învins și a câștigat bătălia cu lupul cel bătrân. Dar Aska n-a pomenit niciodată despre întâlnirea ei cu fiara și nici despre dansul ei din pădure, căci despre întâmplările cele mai mari și mai grele din viață nu-i place nimănui să vorbească. Abia după trecerea câtorva ani, când amintirea cumplitei încercări i s-a mai șters din suflet, după o idee a

Askăi a fost pus în scenă celebrul balet pe care criticii și publicul l-au denumit „Jocul cu moartea-l, dar pe care Aska personal l-a numit totdeauna „Dansul pentru viața.

Pe urmă, ea a mai trăit ani mulți și fericiți, a devenit balerină cu faimă mondială și a murit la adânci bătrâneți. Iar astăzi, după ani și ani, tot se mai joacă celebrul ei balet, în care arta și voința de-a rezista înving toate relele, înving până și moartea.

O UȘĂ ÎNCHISĂ

„Cine își ia nevastă din familia Sandanovic, are rude multe”. Așa își spunea inginerul Milan Separevic, în gara din Stalac, pe când aștepta să vină conductorul ca să-i deschidă compartimentul de clasa a doua. Stătea pe culoar, la capătul vagonului. Alături, se afla un vagon de clasa a III-a, de tip învechit, cu platformă deschisă și spațioasă. Prin geamul vagonului său inginerul putea să vadă, iar când vocile se înteteau, putea să și audă, ce se întâmpla pe platforma aceea, unde se înghesuiau vreo șapte-opt călători stând în picioare sau așezați pe geamantanele lor nevăzute. Din grupul pestriț al călătorilor, care se pomeniseră laolaltă pe platforma trenului aglomerat, se formase, așa cum se întâmpla în trenurile noastre, un soi de familiaritate imediată; oamenii se îmbiau unii pe alții la mâncare și băutură, glumele și anecdotele curgeau și se discuta mai despre toate, cum pe alte meleaguri se obișnuiește numai între rude sau între prieteni apropiați.

În mijlocul grupului, inginerul văzu din spate un tânăr înalt, îmbrăcat cu o haină strâmtă, scurtă și boțită, și purtând pe cap o pălărie la fel de strâmtă și caraghios de rotundă. Deși nu putea să-i vadă fața, ar fi putut jura că tânărul e Predrag, o rudă de-a soției sale. Tânărul se ciondănea în glumă cu un om mai vârstnic, care ședea pe-un geamantan, într-un colț, și căruia nu i se vedea decât

pălăria neagră, îndesată pe cap, o parte a nasului mare și gros și vârful mustății lungi și cărunte.

După unele cuvinte și frânturi de fraze pierdute în tăcănitul roților, se putea înțelege că moșul se plânga de „vremurile astea tulburi”; tânărul cel înalt și două fete rumene aflate și ele pe platformă întorceau lucrurile spre glumă. Din când în când zarva creștea și râsetele acopereau toate celelalte zgomote.

Inginerul privea îngândurat grupul de oameni, care până și în atmosfera aceasta de spaimă, griji și deprimare de la sfârșitul lui august 1941, tot mai găseau resurse pentru glumă și râs.

Peste câțeva vreme sosi conductorul și descuie compartimentul; dar inginerul mai rămase un timp să-i privească și să-i asculte pe cei de pe platformă. La o curbă, scânteile și fumul locomotivei acoperiră tot grupul. Bătrânul începu să tușească, fetele țipară, iar tânărul cel înalt își scoase o clipă ochelarii negri, se întoarse într-o parte și-și frecă ochii. Abia atunci inginerul se convinge că era într-adevăr Predrag, rada soției, și intră grăbit în compartiment.

Stând așa, cu ochii închiși, îl năpădiră gândurile. Nu, nu se înșelase. Era Predrag, fiul vitreg al cumnatei Elena, sora mai mare a soției sale. Frumoasă, tânără și cultă, Elena se măritase acum zece ani, spre surprinderea tuturor, cu un negustor văduv și bogat, dar mult mai în vârstă decât ea și fără cine știe ce învățătură de carte. Din prima lui căsătorie, negustorul avea un băiat mare, licean, inteligent și ager, cu care inginerului îi plăcea să stea de vorbă. Băiatul se numea Predrag. Mai târziu, la universitate, Predrag se remarcase în mișcarea tineretului progresist. O dată fusese chiar arestat pentru activitatea lui. Tânărul terminase dreptul în ajunul războiului, dar în ultimul timp își vizita tot mai rar rudele și discuta cu ele și

mai rar încă. În aprilie 1941 fusese mobilizat și nu se mai întorsese acasă. Elena spunea că, după câte auzise, Predrag căzuse prizonier.

S-a schimbat mult flăcăul. Și-a lăsat mustăți, poartă ochelari negri, e îmbrăcat în haine strâmte, pesemne de împrumut, dar fără îndoială că el e, se gândea inginerul. Unde se duce? Cu ce scop? Și ce caută în grupul acela pestriț de călători, pe platforma unui vagon de clasa a treia? Ar trebui să mă duc la el. Da, dar te pomenești că e urmărit de poliție și n-o să-i facă nici lui plăcere să fie recunoscut de cineva pe aici. Mai bine-i așa, își spunea inginerul; dar undeva, în adâncul sufletului, simțea că nu e mai bine, ba chiar, într-un fel, nu-i de loc nici bine și nici frumos.

De aceea îi spori și mai mult nemulțumirea de sine, de tot ce se afla în preajmă, de țara asta nefericită și înrobită. Nemulțumirea nu avu însă darul să-l urnească din loc.

„Poate că mi s-a părut. Vocea e a lui, ce-i drept, dar se mișcă altfel. Poate că, totuși, nu e el”, își repeta într-una inginerul, neputincios. „Poate că m-am înșelat. N-o să-i spun nimic nevastei despre asta”. Și, strângându-și și mai tare pleoapele începu să se gândească la soție, la familia ei, la căsnicia lor.

„Da, m-am înșelat”. Cuvintele acestea nu se mai refereau la tânărul cu ochelari negri, ci la propria lui căsnicie. O căsnicie ca atâtea altele. Inginer tânăr, sărac, ieșit dintr-o familie care trăise în lipsuri și se înglodase în datorii ca să-l țină la învățătură, mai înzestrat decât mulți alții de vârsta lui, ambițios, dornic de viață și de plăcerile ei, care celor ce le doresc aprig li se par totdeauna mai mari decât sunt în realitate, el, ca atâți alți tineri, în al douăzeci și șaptelea an al vieții se pomenise la o răscruce: să-și făurească singur viața, cu propriile lui mâini, sau să

se însoare... bine", să-și scurteze astfel drumul și să-și mai ușureze eforturile. Dana, pe care o cunoscuse la clubul de canotaj pe Sava, era o fată sănătoasă și inteligentă. Înscrișă într-o doară și fără prea multă convingere la facultatea de filosofie. Tatăl ei, antreprenorul și rentierul Sandanovic, un bărbat mărunț și tăcut, vându-se și cumpărase cu pricepere case și pământ vreme de patruzeci de ani și ajunsese mai mult decât înstărit, devenind, din meșter-zidar ambulant, unul din bogătașii aceia care trăiesc modești și retrași, dar au avere sigură. Cei doi băieți ai lui Sandanovic terminaseră școala; cele trei fice". aducând" fiecare ca zestre câte o casă mare și o sumă serioasă de bani. se măritaseră bine. Rămăsese doar Dana, cea mai mică dintre fete, cu o zestre la fel de atrăgătoare și cu posibilitatea de a-și alege soțul pe măsura ei și a zestrei. Ea îl alesese pe Separevic și izbutise să-l facă și pe el s-o aleagă pe ea.

Separevic nu se hotărâse nici repede și nici ușor să se însoare, înainte de-a face pasul acesta, se sfătuisese și cu cei doi prieteni mai apropiați pe care îi avea. Primul, un coleg de-al lui la Ministerul transporturilor, altminteri mare iubitor de artă și estetic, îi spunea:

— Nu înțeleg de ce-ai mai sta pe gânduri. În orașul nostru, un bărbat tânăr și cu situația ta trebuie să-și vândă cât mai scump pielea. Ia-o pe Dana. În felul ăsta iei startul de pe o poziție la care, prin propria ta muncă și însurându-te cu alta, ai ajunge, în cel mai bun caz, peste vreo zece - doisprezece ani.

Celălalt prieten, un tânăr cam sucit, asistent la politehnică, îl sfătua tocmai invers. Separevic plecase cu el dinadins într-o plimbare lungă, la Kosutnjak, ca să-i ceară sfatul.

— Tu n-ai decât să faci cum te-o tăia capul, spusese prietenul, după o scurtă chibzuință, dar fiindcă m-ai

întrebat, sunt nevoit să-ți spun că drumul acesta nu-i pentru tine; el pare doar mai ușor, dar pentru oameni de felul tău e până la urmă și mai greu, și mai scump. O să te vinzi ieftin și-o să cumperi cu banii luați, ceva prost și de care n-ai de loc nevoie.

Apoi, arătând cu mâna orașul care se întindea la picioarele lor, albăstrui și straniu de frumos, prietenul adăugase:

— Dacă fericirile familiale șandanovicești ar da într-adevăr ceea ce promit înainte de căsătorie, ce-i jos s-ar numi raiul pe pământ; dar ele nu dau, și ce-i jos se numește numai – Belgrad.

Separevic îl ascultase pe primul, iar după un an de căsnicie începuse să se gândească tot mai mult la al doilea prieten.

În mai puțin de patru ani, nevasta îi născuse doi copii. Copiii erau, firește, o mare bucurie dar și o mare grijă; iar soția și toate cele legate de ea îi deveniră, cu timpul, o povară pe care nici nu putea s-o ducă dar nici s-o lepede; despre povara aceasta nu vorbea nimănui și nici nu izbutea să-i găsească un nume; de câte ori rămânea însă cu sine și închidea ochii, ca acum, o vedea în întregime și-o simțea din zi în zi mai apăsătoare.

Reîntors la Belgrad, Separevic nu-i pomeni nevastei nimic despre întâlnirea din tren.

Trecură apoi trei, ba poate chiar patru din săptămânile acelea în care trecătorii de pe străzile Belgradului, fără să se cunoască între ei, își căutau unul altuia privirea, încercând să găsească în tot și în toate explicație pentru ce se întâmpla în jurul lor.

În seara aceea, Separevic întârziase puțin în oraș și venise acasă doar cu vreo zece minute înainte de opt, adică de ora impusă de poliție. Nevasta, speriată și prost dispusă, îl certă că vine așa, în ultima clipă, și că-i face

griji. Se plânga de oboseală, căci cu două zile înainte îi părăsise servitoarea, iar femeia care o mai ajuta acum nu venea decât dimineața. În liniștea orașului cotropit și a serii triste de septembrie, se auzea şuieratul sinistru al unei locomotive, undeva, spre gară.

Inginerul se spală pe mâini și trecu o clipă pe la copii; tocmai se pregătea să se așeze la masă, când răsună soneria.

— Vai, nemții! spuse Dana cu glas înăbușit, frângându-și mâinile de spaimă.

Separevic îi făcu semn cu mâna să stea liniștită și, forțându-se să pară el însuși calm și firesc, se duse să descuie.

Nu erau nemți. Era Predrag, îmbrăcat bine, aproape elegant, fără ochelari negri, dar cu mustăcioară. Lăsând la o parte salaturile și introducerile inutile, Predrag le spuse că-și cere scuze, dar că e nevoit să-i roage să-l primească la ei peste noapte. Dana făcu o mișcare, își fulgeră soțul cu privirea și vru să spună ceva, dar tânărul îl luă ușor de braț pe Separevic și-l conduse spre fereastra adâncă din firida sufrageriei.

Vorbea încet și scurt. Fusese anunțat că n-ar fi bine să se ducă acolo unde ar fi trebuit să înnopteze. Nici așa nu era bine, să dea buzna, noaptea, peste rude, dar când n-ai de ales...

Predrag vorbea pe un ton cât se poate de realist, ca despre afaceri. N-aveau de ce să se teamă. Nu era urmărit, dar i-ar fi fost imposibil, acum, după ora dictată de poliție și fără *Ausweis* să plece și să-și caute alt adăpost. Poliția intră rar în locuințele care nu sunt suspectate, și chiar și când intră, nu face percheziții. El o să se gândească și o să facă așa fel, încât riscul pentru ei să fie cât mai mic. O să plece la cinci dimineața, cel mai târziu. Predrag ar mai fi vrut să spună ceva, dar Dana, tiemaiputând să se

stăpânească, se apropie brusc de ei. Tremura, își frământa mâinile și vorbea sacadat.

— Pego, știi, casa noastră are un administrator grozav de rău, dar știi, grozav, și aici, sus, mai stau și niște studenți, sau nu știu ce-or fi, în orice caz suspecti. Din cauza lor casa e sub observație. Și noi nu putem să primim pe nimeni, fără să anunțăm, înțelegi, eu am copii și te rog...

— Lasă, Dana, aranjăm noi totul, o întrerupse soțul, rușinat. Dar Dana nu se lăsă. Ridică glasul și nu mai vorbi pe ocolite.

nici nu-și mai căută cuvintele. Spuse răspicat că nu e nici drept și nici frumos din partea lui Predrag să-i pună într-o asemenea situație, că fiecare muncește și răspunde pentru sine, că ea n-are dreptul să expună viața copiilor și că, la urma urmelor, el n-are decât să plece unde-o vrea, dar că acolo nu poate înnopta.

Soțul încercă de câteva ori s-o întrerupă. După o clipă de tăcere, Predrag spuse simplu:

— Vedeți, eu trebuie să rămân aici. N-am unde să mă duc, - nici nu pot și nici nu vreau să ies.

Se lăsă o tăcere penibilă. Dana rămase câteva clipe năucită. Cu vorbe blânde și cu gesturi compătimitoare, soțul reuși s-o ducă în camera copiilor.

Inginerul se întoarse după vreo zece minute și-și continuă discuția cu Predrag. Acesta se interesă de toți locatarii casei, de administrator (care, contrar spuselor Danei, era un om chiar foarte cumsecade), de scara de fier prinsă în zid, lângă bucătărie, de ieșirile de serviciu și de chei. Când Separevic îl pofti, el măncă puțin, dar repede, pe când inginerul abia mesteca, de parcă ar fi avut gura moartă.

Pe urmă se duseră împreună să vadă bucătăria și odaia de serviciu în care avea să doarmă Predrag. Când se

întoarseră în sufragerie, rămaseră un timp tăcuți. Apoi, tânărul spuse că e obosit și că vrea. să se culce. Îl mai asigură o dată pe Separevic că totul o să se termine cu bine și că n-au să aibă cine știe ce neplăceri din cauza lui.»

Inginerul vru parcă și el să mai spună ceva, la despărțire. Deschise chiar gura și făcu un gest cu mâna, dar apoi tăcu deodată, se întoarse și ieși.

Era abia nouă când Separevic intră în dormitor...

— Ce-i? La ce te gândești? îl întâmpină neliniștită soția.

— Dezbracă-te și culcă-te.

Dana începu să se dezbrace, dar se opri la jumătate.

— Ascultă, Mile! Toată întâmplarea asta...

— Lasă-mă pe mine să chibzuiesc.

Ea continuă să se dezbrace, își puse cămașa lungă de mătase, dar nu se culcă, ci începu să umble agitată de la fereastră la ușă, punând întrebări scurte. Cuvintele și exclamațiile i se îmbulzeau pe buze. Își frângea mâinile cu atâta putere încât se auzea, în întuneric, cum îi trosnesc încheieturile degetelor.

Separevic ar fi vrut să mai răsufle, să chibzuiască în liniște.

— Stai locului, liniștește-te! Așteaptă puțin!

— Nu vreau să aștept! Nu vreau să mă liniștesc!

Și, într-adevăr, nu se liniștea; se mișca de colo-colo și voia să vorbească întruna, când rugătoare, când înciudată, când îngrijorată. Și, odată cu ea, se mișcau parcă toate în cameră, împiedicându-l pe Separevic să se concentreze. În dormitor era întuneric. Ferestrele erau deschise, cu jaluzelele de lemn lăsate; prin golurile dintre șipci trecea aerul, dar și lumina de afară. Jaluzelele își aruncau în încăpere umbra alungită fantastic; un întreg covor de dungi luminoase și întunecate, așternut pe patul conjugal scund și încăpător, pe peretele din față, pe dulapul cu două

uși, și înălțându-se până la jumătatea tavanului. Afară, în stradă, adierea slabă a nopții clătina becul electric; și, odată cu el, se mișca încet-încet și umbra desenului acestuia vârgat. Dinăuntru, părea că toată odaia și întreaga clădire se clatină ca o corabie pe valuri.

În jurul lui Separevic totul părea vrăjit, dislocat, agitat. Totuși, el încercă să se reculeagă și să se gândească la situația în care se afla, la ce-ar fi putut să se întâmple. Să zicem că vine patrula. Nemții sau poliția specială. Cine locuiește aici? O să le spună...

— Mile...

— Te rog, culcă-te și lasă-mă o clipă în pace.

— Nu vreau să te las. E groaznic. E un adevărat scandal.

— Tu faci scandal.

— Eu? Tu n-ai un pic de inimă. Vrei să ne nenorocești pe toți, și pe copii și pe mine...

Dana se înecă de lacrimi și de furie; abia mai târziu izbuti să adauge:

— ...și pe tine, și...

— Dana, fii cuminte!

Orice cuvânt de-al lui o înfuria și mai mult. Agitându-se prin odaie, Dana șuiera, cu o voce nouă, de nerecunoscut, cuvinte noi. cuvinte fără mască, goale, cuvinte-fapte, cuvinte-lovituri. Până atunci nu mai auzise niciodată asemenea cuvinte ieșind din gura ei și nici prin gând nu i-ar fi trecut că le cunoaște. Cuvintele acelea păreau că zăcuseră în ea ca o armă de familie, moștenită pentru a fi folosită rar, numai în cazuri extreme.

Până la urmă, Dana se culcă, totuși. O potoliseră mai mult lacrimile și oboseala decât argumentele lui. Dar în cameră tot nu domnea liniștea. Separevic simțea cum îi zvâcnește sângele, la încheieturile mâinilor și în tâmpile, și, în același timp, deslușea cum trepidează somiera sub el.

Umbra de pe perete, mare, dungată, nu stătea o clipă locului. Cum să se liniștească omul și să găsească o soluție? Vedea că Dana nu dormea și că se putea ridica în orice clipă să-și continue lamentațiile. Din pricina asta nu se putea gândi calm. De undeva se ivi întrebarea: ce-ar face, în situația de față, prietenul de la politehnică, pe care, de când se însurase cu Dana, îl vedea tot mai rar? Dar își alungă întrebarea și-și continuă gândul început înainte.

Să zicem că apare patrula. Și întreabă cine locuiește în casă. El o să răspundă calm: eu, cu familia. Ei au să controleze legitimațiile, și...

— Mile, Mile!

Dana striga înăbușit, dar cu glas extrem de ascuțit. Separevic o văzu cum încearcă să se descurce din faldurile largi ale cămășii, mișcându-și picioarele, cu niște mișcări iuți și nefirești, ca de fiară. În aceeași clipă, Dana se și afla în fața lui.

— Mile!

Vocea îi era mai coborâtă, încărcată de lacrimi, dar fermă, ca la oamenii care spun ceva grav, dar bine chibzuit.

— Mile, dacă nu-i spui tu să plece, telefonez eu la poliție și anunț ce fel de om se află la noi. Asta e! Pe copiii mei dacă...

Separevic sări speriat și o îmbrânci inconștient, nu tare, dar cu dușmănie. Apoi, fără s-o atingă și fără să-i spună un cuvânt, se năpusti s-o alunge. Ea se retrăgea de-a-nădăratelea, împinsă parcă de vânt. Așa, ajunseră amândoi la ușa camerei copiilor, acolo, ea apăsă clanța cu cotul, iar el o împinse înăuntru, dibui cheia de parcă abia atunci o lăsase în broască și o răsuci de două ori.

Separevic mai rămase o clipă lângă ușa din dosul căreia femeia îl chema, în șoaptă. Apoi, poticnindu-se. se

duse în hol. aprinse lumina și privi telefonul de pe măsuta scundă, de parcă atunci l-ar fi văzut pentru prima dată. Ușa sufrageriei era închisă, ca și ușa coridorului dinspre bucătărie. Separevic zăbovi un timp în mijlocul holului luminat, prins parcă asupra faptului, clipind din pricina luminii. Simțea nevoia să vadă un om viu, să meargă la tânărul care dormea în odaia de serviciu, să stea cu el de vorbă, să-i ceară el acum sfat și ajutor; dar înțelegea totodată cât de absurd și de deplasat ar fi fost să-l trezească într-o asemenea situație.

Cu capul plecat, dar cu pași mai siguri, Separevic se întoarce în dormitor. Bezna pătată de umbre îl făcu să se înfioare. Separevic rămase o clipă în picioare, apoi se prăbuși de-a curmezișul patului conjugal, scund și larg.

Și rămase întins, cu fața în palme, înghețat și împietrit, dar treaz de parcă n-avea să mai adoarmă niciodată. Peste el și peste albul patului umbra dungată se întindea ca o pătură ocrotitoare.

De după ușa închisă a camerei copiilor, nu se auzea niciun sunet, niciun zgomot.

SCRISOAREA DIN ANUL 1920

Martie 1920. Gara din Slavoński Brod. E după miezul nopții. Dintr-o direcție nedefinită suflă un vânt care pentru oamenii aceștia nedormiți și obosiți de drum pare mai rece și mai tare decât e în realitate. Pe cer, printre norii ce se-alungă, sclipesc stelele. În zare, pe niște linii nevăzute, alunecă lumini galbene și roșii, grăbite sau încete, însoțite de sunetul pătrunzător al fluierelor impiegaților sau de șuieratul prelung al locomotivelor; iar noi, călătorii, adăugăm melancolia oboselii noastre și urâtul ceasurilor de așteptare, lungi și mohorâte.

Stăm în fața gării, lângă linia întâi, pe geamantane, și așteptăm un tren căruia nu-i cunoaștem nici ora sosirii, nici ora plecării; singurul lucru pe care-l știm e că va fi

arhiplin, că va sosi înțesat cu bagaje și călători.

Omul care stă lângă mine e o veche cunoștință și un vechi prieten pe care în ultimii cinci-șase ani îl pierdusem din vedere. Se numește Max Levenfeld. E medic și fiu de medic. S-a născut și a crescut la Sarajevo. Taică-său a părăsit Viena la câțiva ani după terminarea studiilor și s-a stabilit la Sarajevo, unde a dobândit o mare experiență. Sunt evrei, creștinați demult. Maică-sa e din Triest, fiica unei baroane italiene și a unui ofițer austriac de marină, descendent al unor emigranți francezi. Despre ținuta, mersul și felul ei distins de-a se îmbrăca, își amintesc două generații din Sarajevo. Ea era una din frumusețile acelea pe care o privesc plin de respect până și oamenii cei mai grosolani și mai neciopliți.

Cu Max Levenfeld am fost coleg la liceul din Sarajevo, doar că el era cu trei clase înaintea mea, ceea ce, la vârsta aceea însemna mult.

Îmi amintesc vag că-l remarcasem de cum am venit la liceu. Pe atunci el intra într-a patra, dar se mai îmbrăca tot ca un copil. Era un băiat bine legat, un nemțisor în haine marinărești albastru-închis, cu ancore brodate la colțurile gulerului larg. Purta pantofi negri de-o croială perfectă. Între șosetele albe și pantaloni i se vedeau gambele puternice, goale și trandafirii, care i se și acoperiseră cu fire de păr aurii.

Pe atunci n-a existat și nici nu putea să existe vreun punct de contact între noi. Totul ne despărțea - anii, înfățișarea și deprinderile, averea și poziția socială a părinților.

Mi-l amintesc însă mult mai bine în anii de mai apoi, când eu eram într-a cincea, iar el într-a opta. Pe-atunci, el devenise un tânăr înăltuț, cu niște ochi luminoși care trădau o sensibilitate neobișnuită și o mare vioiciune a spiritului; de îmbrăcat se îmbrăca tot în haine bune, dar

puse neglijent, iar părul blond, bogat, îi cădea tot timpul în şuvițe lungi și agitate când pe-o parte a feței, când pe alta. Ne-am cunoscut mai bine amândoi și ne-am împrietenit într-o bună zi, cu prilejul unei discuții purtate cu niște colegi de-ai noștri din clasele superioare, în parc, pe-o bancă.

Discuțiile noastre școlarești nu cunoșteau nici limite, și nici măsură; în ele erau făcute praf toate principiile și săpate la temelie, cu vorbe zornăitoare, sfere întregi ale spiritului. Firește, după terminarea unor asemenea discuții totul rămânea cum fusese până atunci, dar cuvintele acelea pătimase aveau importanță pentru noi și pentru soarta care ne aștepta, ca o anticipare a unor fapte de seamă sau a vremurilor de luptă și de rătăcirii grele ce urmau să vină.

În ziua aceea, când am pornit spre casă, după o discuție vie, vibrând de emoție și convins că triumfasem (așa cum era și adversarul meu de discuție), Max mă însoți. Era prima dată când ne găseam singuri, amândoi. Lucrul aceasta mă măgulea și-mi sporea avântul triumfal și înalta părere pe care o aveam despre mine. Pe drum, Max se interesă ce citeșc și mă privi cu atenție, de parcă atunci m-ar fi văzut pentru prima dată. I-am răspuns emoționat. Deodată el se opri, mă privi drept în ochi și spuse, ciudat de calm:

— Știi, voiam să-ți spun că pe Ernst Haeckel 1 nu l-ai citat corect.

Simții cum roșesc. Pământul mi se urni încet de sub picioare, ca să revină apoi la locul său. Sigur că citasem greșit: citatul îl luasem dintr-o broșură ieftină, unde fusese redat aproximativ și.

Note:

I *Haeckel Ernst* (1834-1919), naturalist german, reprezentant de frunte al darwinismului.

probabil, prost tradus. Întregul meu triumf de mai adineauri se transformă în remuşcări şi în ruşine. Ochii albaştri, luminoşi, mă priveau fără milă, dar şi fără urmă de răutate sau de superioritate. Max repetă nefericitul meu citat în forma lui corectă. Iar când am ajuns în dreptul frumosului imobil de pe malul Miljackăi, unde locuia, mi-a strâns mâna cu putere şi m-a invitat să trec a doua zi după-amiază pe la el, să-i văd cărţile.

După-amiaza aceea a fost pentru mine un eveniment. Atunci am văzut pentru prima dată în viaţă o bibliotecă adevărată şi mi-am dat seama limpede că-mi văd propria mea soartă. Max avea o mulţime de cărţi în limba germană, şi câteva în italiană şi franceză, care aparţineau maică-sii. Şi mi le arată cu un calm pentru care l-am invidiat mai mult chiar decât pentru cărţi. De fapt, nu erau invidie sentimentul de mulţumire profundă şi puternica mea dorinţă ca într-o bună zi să mă mişc şi eu, la fel de degajat, în lumea taceea a cărţilor din care adiau parcă lumina şi căldura. Iar Max vorbea fără stânjenire, ca din carte, şi se mişca fără îngâmfare în lumea numelor glorioase şi a ideilor măreţe, pe când eu tremuram de emoţie şi de orgoliu, intimidat de uriaşii printre care păşeam, speriat de lumea pe care o lăsasem afară şi în care trebuia să mă reîntorc.

Vizitele acestea de după amiază, la colegul mai mare, se repetară şi deveniră din ce în ce mai dese. Făceam progrese rapide în ceea ce priveşte limba germană şi începusem să citesc în italiană. Din când în când luam şi acasă, în locuinţa mea sărăcăcioasă, cărţile acelea străine, frumos legate. Rămăsesem în urmă cu materiile predate la şcoală. Tot ce citeam mi se părea şi un angajament solemn pentru mine personal, de la care nu mă puteam sustrage dacă nu voiam să scad în propriii mei ochi şi să-mi pierd orice încredere în mine. Ştiam doar că trebuie să citesc tot

și să scriu lucruri identice sau asemănătoare. Și nu mă mai gândeam la nimic altceva.

Îmi amintesc mai ales de o zi, în luna mai, când Max se pregătea pentru maturitate, fără emoții și fără vreun efort vizibil, în ziua aceea, el m-a dus în fața unui dulăpior așezat la o parte și pe care scria cu litere aurite: *Helios Klassiker-Aus-gabe*. Mi-a spus atunci că dulapul fusese cumpărat cu cărți cu

Note:

I Operele clasicilor greci (germ.).

tot. Mie, până și dulapul mi se părea sfânt, iar lemnul lui pătruns parcă de lumină. Max a scos un volum de Goethe și-a început să-mi citească *Prometeu*.

A început cu o voce nouă, necunoscută mie, și din care se vedea imediat că citise de nenumărate ori poezia:

Acoperă-ți tot cerul, Zeus.

Acoperă-l cu nori;

Ca flăcăiandrul care decapitează florile de spin.

Încearcă-ți forța pe stejari

Și pe semețe piscuri!

Dar trebuie să-mi lași Pământul.

Pământul meu.

Coliba mea pe care n-ai clădit-o.

Și vatra.

Vatra mea

Cu jarul pentru care mă invidiezi.

Pe urmă începu să lovească cu pumnul, măsurat dar puternic, în brațul fotoliului pe care stătea; şuvițele de păr i se revărsaseră pe fața îmbujorată.

Aici stau, oameni plăsmuind

Și modelându-i după chipul meu.

O seminție care egală vreau să-mi fie.

Să sufere, să plângă.

Să guste bucuria, desfătarea.

Să nu-ți poarte respect.

Asemeni mie!

Era pentru prima dată când îl vedeam așa. Îl ascultam cu venerație și cu ușoară teamă. Apoi am ieșit amândoi și, în amurgul cald, ne-am continuat discuția despre poezie. Max m-a condus până la ulița povârnită pe care locuiam, apoi l-am condus eu pe el, până la mal, și din nou el pe mine, apoi eu pe el. Se lăsase noaptea, trecătorii începuseră să se rărească, dar noi măsurăm într-una unul și același drum, dezbătând sensul vieții și originea zeilor și-a oamenilor. Îmi amintesc nespus de clar un anumit moment al plimbării noastre: când am ajuns prima dată pe ulița mea sărăcăcioasă și ne-am oprit lângă un gard cenușiu, căzut într-o rână, Max i-a întins într-un fel ciudat mâna stângă, drept înainte, și mi-a mărturisit cu căldură în glas:

— Știi, eu sunt ateu.

Deasupra gardului șui înfloreau ciorchinii denși ai florilor de soc, împrăștiind o mireasmă puternică și grea, care mi se păren că e mireasma vieții însăși. Seara era solemnă, în preajmă totul se liniștise, iar bolta cerului, spuzită de stele, părea atunci zămislită. De emoție, n-am știut ce să spun. Simțeam doar că se întâmplă ceva important între mine și colegul acesta puțin mai vârstnic și că acum nu ne mai putem despărți pur și simplu, nu mai putem pleca fiecare spre casa lui. Și am rămas împreună până noaptea târziu.

Când Max și-a luat examenul de maturitate, ne-am despărțit. El a plecat la Viena să studieze medicina. Un timp, ne-am scris. Apoi, corespondența noastră s-a poticnit. Ne mai întâlneam uneori, în vacanță, dar fără vechea intimitate. Apoi a venit războiul, care ne-a despărțit definitiv.

Iar acum, după câțiva ani, iată că ne-am întâlnit din

nou, în gara aceasta urâtă și plictisitoare. Am călătorit din Sarajevo până aici cu același tren, fără să știm unul de altul, și abia adineauri ne-am văzut; acum, așteptăm venirea nesigură a trenului de Belgrad.

În câteva cuvinte, ne-am povestit unul altuia cum am trecut prin război. Max și-a isprăvit studiile în primul an al războiului și a fost trimis ca medic pe toate fronturile austriece, numai în regimente bosniece. În timpul războiului, taică-său a murit de tifos exantematic, iar maică-sa a plecat din Sarajevo și s-a mutat la Triest, la rude. Max a stat în ultimul timp câteva luni la Sarajevo, atâta doar cât i-a trebuit să-și rezolve treburile. De acord cu maică-sa, a vândut casa părintească de pe malul Miljackăi și o mare parte din lucruri. Acuma se duce la Triest, la maică-sa, iar de-acolo are de gând să plece mai departe, în Argentina, poate chiar în Bolivia. În privința aceasta nu pare prea hotărât; sigur e însă că părăsește Europa pentru totdeauna.

Viața de front l-a făcut mai voinic, mai dur; e îmbrăcat ca un antreprenor, pe cât pot să văd. În întuneric, îi deslușesc capul puternic, cu păr bogat și blond, și-i ascult vocea care, în decursul anilor, a devenit mai profundă, mai bărbătească; îl ascult cum rostește cuvintele, ca la Sarajevo, cu consoanele muiate și cu vocalele tulburi și prelungi. În vorbă i se simte o oarecare nesiguranță.

Vorbește și acum de parcă ar citi, folosind multe expresii neobișnuite, livrești, savante. Dar acesta e singurul lucru care a mai rămas din Max de altă dată. Altminteri, niciunul dintre noi nu pomeneste despre poezie sau despre cărți. (Pe *Prometeu*, l-am uitat amândoi.) Max a spus mai întâi ceva despre război, în genere, cu o amărăciune, mai mult în ton decât în cuvinte, o amărăciune care nu așteaptă să fie înțeleasă. (Pentru el, în

războiul acesta mare n-au existat mai multe fronturi inamice; ele s-au amestecat, s-au revărsat unul într-altul, s-au contopit pe deplin. Suferința generală i-a acoperit vederea și l-a împiedicat să înțeleagă restul.) îmi amintesc că am rămas uimit când mi-a spus că-i feliită pe învingători, dar îi și deplânge din toată inima, căci învinșii văd cum stau și ce au de făcut, pe când învingătorii habar n-au încă ce-i așteaptă. Vorbește cu tonul înrăit și deznădăjduit al omului care a pierdut mult și care acum poate să spună ce vrea, știind bine că nimeni nu poate să-i facă nimic, dar și că toate astea nu-l ajută cu nimic. După războiul acesta ucigător, se pot găsi printre intelectuali destui oameni *porniți*, într-un anumit fel, împotriva unui lucru nedeterminat. Oamenii aceștia nu găsesc în ei nici posibilitatea de-a se împăca și de-a se adapta, nici puterea unor hotărâri mari, în sens opus. Iar Max mi se pare că face parte dintre ei.

Dar convorbirea noastră s-a împotmolit, căci nici el și nici eu n-avem chef să ne certăm într-o asemenea noapte, într-un loc neobișnuit, la o întâlnire după atâția ani. De aceea vorbim despre altele. De fapt, vorbește el. Vorbește și acum folosind cuvinte alese și fraze complicate, ca un om care trăiește mai mult cu cărțile decât cu oamenii, rece și real. fără ocolișuri și fără înfrumusețări, de parcă ai deschide un manual de medicină și ai găsi înăuntru simptomele bolii de care suferi.

Îi ofer țigări, dar el nu fumează, și-mi spune asta repezit, aproape cu teamă și cu dușmănie. Și pe când eu îmi aprind țigară de la țigară, el vorbește cu o falsă seninătate, de parcă ar vrea să-și alunge astfel niște gânduri tainice, mult mai apăsătoare.

— Iată, am pornit amândoi pe drumul mare, adică am pus mâna pe clanța ușii care duce în lumea largă. Părăsim Bosnia. Eu n-o să mă mai întorc niciodată aici, dar tu o să

te reîntorci.

— Cine știe? îl întrerup eu îngândurat. mânat de orgoliul acela care-i îndeamnă pe tineri să-și viseze soarta în țări îndepărtate și pe drumuri neobișnuite.

— Nu, nu, o să te întorci cu siguranță, spune Max, convins de parcă ar pune un diagnostic; iar eu o să mă lupt toată viața cu amintirile despre Bosnia, cum m-aș lupta cu o boală bosniacă pricinuită, nici eu nu știu sigur, fie de faptul că m-am născut și am crescut aici, fie de faptul că n-o să mă mai întorc niciodată. La urma urmei e totuna.

Într-un loc neobișnuit, la o oră neobișnuită, discuția devine și ea neobișnuită, oarecum ca în vis. Privesc pieziș statura înaltă, chircită lângă mine, a prietenului meu de odinioară, și mă gândesc cât de puțin seamănă el cu tânărul acela care bătea cu pumnul și recita: „Acoperă-ți tot cerul, Zeus...” Mă gândesc ce-o să se aleagă din noi dacă viața va continua să ne schimbe atât de repede și atât de profund; mă gândesc că numai schimbările pe care le observ la mine sunt bune și firești. Și pe când mă gândesc la toate astea, observ deodată că omul de lângă mine vorbește iar. Lăsându-mi la o parte gândurile, îl ascult atent. Atât de atent, încât am impresia că zgomotele gării au încetat și că numai glasul lui murmură în noaptea aceasta de primăvară.

— Da, am crezut și eu multă vreme că o să-mi petrec viața, ca tata, vindecând copiii din Sarajevo și am crezut că o să-mi las, ca și el, ciolanele în cimitirul din Kosevo. Dar ce-am văzut și-am trăit în regimentele bosniece cât a ținut războiul mi-a clătinat convingerea; iar astă-vară, când m-au demobilizat și-am petrecut trei luni la Sarajevo, am înțeles limpede că n-o să mai pot trăi acolo. Și-mi vine să vărs numai la gândul că aș putea trăi la Viena, la Triest sau în vreun alt oraș austriac. De asta am început să mă gândesc la America de Sud.

— Bine, dar nu s-ar putea ști ce anume te face să fugi din» Bosnia? îl întreb eu, direct, așa cum obișnuiesc să întreb oamenii de vârsta mea.

— Ba „s-ar putea ști”, numai că nu-i ușor să spui pe scurt, așa, în treacăt, la gară. Iar dacă trebuie totuși să explic într-un cuvânt ce mă gonește din Bosnia, aș spune: ura.

Max se ridică brusc, de parcă, vorbind, s-ar fi lovit deodată de-un gard nevăzut. Și iată că ies și eu la suprafață, în realitatea nopții acesteia friguroase, în gara din Slavoński Brod. Vântul se întetește și e tot mai rece, luminile clipesc și alunecă în depărtare, locomotivele şuieră. Petecul de cer cu stele rare, de deasupra noastră, a dispărut; au mai rămas doar ceața și fumul, să țeasă un giulgiu demn de câmpia în care omul se scufundă, aș zice, până la ochi, în țărâna neagră și grea.

În mine s-a ivit și crește dorința aprigă și agresivă de-a contrazice afirmațiile lui Max, deși nu-mi sunt destul de clare și lămurite. Tăcem amândoi, încurcați. Grea se așterne tăcerea asta între noi, în beznă, și nu putem ști care din noi doi o să vorbească primul.

Deodată se aude din depărtare duduitorul rapidului și, imediat, şuieratul lui greu, surd, de parcă ar veni de sub o boltă de beton. Gara prinde imediat viață. Sute de siluete, până atunci invizibile, se ridică în întuneric și încep să alerge în întâmpinarea trenului. Sărim și noi, și învâlmășeala în care ne vârâm începe să ne despartă tot mai mult. Mai reușesc să-i strig lui Max adresa mea din Belgrad...

După vreo douăzeci de zile, am primit la Belgrad o scrisoare voluminoasă. După scris, n-am putut să-mi dau seama de la cine e. Din Triest, îmi scria Max, în limba germană.

„Dragul și vechiul meu prieten.

Când ne-am întâlnit atunci, întâmplător, la Slavonski Brod. discuția noastră a fost tristă și chinuitoare; chiar dacă am fi avut un prilej mai bun și mai mult timp la dispoziție, nu cred că am fi putut să ne înțelegem și să elucidăm toate problemele, iar întâlnirea neașteptată și despărțirea bruscă au împiedicat cu desăvârșire aceasta. Acum, mă pregătesc să părăsesc Triestul, unde locuiește mama. Plec la Paris, unde am niște neamuri din partea mamei. Dacă mi se va permite, fiind străin, să practic medicina, voi rămâne acolo; dacă nu, voi pleca într-adevăr în America de Sud.

Nu cred că rândurile acestea dezlânate, pe care ți le scriu la repezeală, să-ți poată explica pe de-a-ntregul lucrurile și să scuze în ochii tăi «fugă» mea din Bosnia. Totuși, ți le trimit, căci simt că-ți datorez un răspuns și, amintindu-mi de anii noștri de școală, aș vrea să nu mă înțelegi greșit și să nu vezi în mine un simplu - „neamț» și-un venetic care părăsește ușor țara în care s-a născut, tocmai când ea începe o viață liberă și are nevoie de toate forțele.

Să trec imediat la obiect. Bosnia e o țară minunată, interesantă, de loc banală, și prin natura, și prin oamenii ei. Și la fel cum subsolul Bosniei ascunde bogății minerale, omul din Bosnia ascunde în el, fără îndoială, multe valori morale, aflate mai rar la compatrioții săi din alte țări iugoslave. Dar, vezi tu, există un lucru pe care oamenii din Bosnia, cel puțin cei de felul tău, ar trebui să-l vadă și să nu-l piardă din vedere: Bosnia e o țară a urii și a spaimii. Să lăsăm însă la o parte spaima, care nu-i decât corelativul urii, eoul ei firesc, și să vorbim numai despre ură. Da, despre ură. Știu că tresari instinctiv și că te revolți când auzi cuvântul ură (am văzut asta în noaptea aceea, la gară), așa cum oricare dintre voi se opune și nu vrea să-l audă, să-l înțeleagă și să-l vadă. Or, tocmai aici e

problema: ura ar trebui văzută, precizată „analizată. Din nenorocire însă, nimeni nu vrea și nu se pricepe s-o facă. O caracteristică fatală a ei constă tocmai în faptul că bosniacul nu e conștient de ura care viețuiește în el, că se rușinează s-o analizeze și că urăște pe oricine ar încerca s-o facă. Și totuși, e neîndoielnic că în Bosnia și Herțegovina, mai mult decât în alte țări slave sau neslave, mult mai mari ca întindere și populație, există oameni care, în accesele lor de ură. inconștientă, sunt gata să ucidă și să se lase uciși, pentru diverse motive și sub felurite pretexte.

Știu că ura, ca și furia, își are funcția ei în dezvoltarea societății, căci ura îți dă putere, iar furia te pune în mișcare. Știu că există nedreptăți și abuzuri învechite și adânc înrădăcinate, pe care numai torențele de ură și de furie pot să le smulgă din rădăcini și să le măture. Știu că, atunci când torențele acestea scad și dispar, rămâne loc pentru libertate, pentru construirea unei vieți mai bune. Contemporanii văd mult mai bine ura și mânia, căci suferă din pricina lor, dar urmașii nu vor vedea decât roadele forței și ale mișcării. Știu bine asta. Dar ce am văzut în Bosnia era altceva. Acolo exista ură, dar nu ca un moment al dezvoltării societății, nu ca o parte inevitabilă a unui proces istoric, ci ca o forță de sine stătătoare, care își găsește un scop în sine. Ura care-l împinge pe om împotriva omului ca să-i arunce apoi pe ambii adversari, în mod egal, în nenorocire și mizerie, sau ca să-i vâre în pământ; ura care, asemeni unui cancer al organismului, distruge și roade totul în jurul ei ca să piară ea însăși până la urmă, căci o asemenea ură, ca și flacăra, n-are nici înfățișare statornică, nici viață proprie; ea e o simplă unealtă a instinctului de distrugere și autodistrugere, și există numai ca atare și numai atâta timp cât își îndeplinește sarcina ei de distrugere completă.

Da, Bosnia este un pământ al urii. Asta e Bosnia. Iar

printr-un contrast ciudat, care, de fapt, nici nu e prea ciudat și poate că s-ar putea explica destul de ușor la o analiză mai atentă, se poate spune, de asemenea, că există puține țări în care credința să fie atât de puternică, tăria de caracter atât de sublimă, duioșia și iubirea atât de înflăcărate, sentimentele atât de adânci, atașamentul și devotamentul atât de statornice, setea de dreptate atât de nepotolită. Dar, sub toate acestea, se ascund în adâncuri întunecatele furtuni ale urii, uragane întregi de ură înlănțuită, condensată, care se coace și-și așteaptă ceasul. Între iubirile și urile voastre, raportul este exact ca între munții voștri înalți și straturile geologice invizibile, de-o mie de ori mai mari și mai grele, pe care se sprijină munții. Astfel, sunteți condamnați să trăiți pe straturi adânci de exploziv, care se aprind când și când tocmai de la scânteile - iubirii și ale sentimentalismului vostru învăpăiat și feroce. Poate că nenorocirea voastră cea mai mare e faptul că nici nu bănuți câtă ură se ascunde în iubirile și în avânturile voastre, în tradițiile și în evlavia voastră. Și precum solul pe care trăim ne pătrunde în trupuri sub acțiunea umidității și a căldurii din atmosferă și ne determină culoarea și aspectul, stabilindu-ne caracterul și sensul modului de viață și al faptelor noastre - ura cumplită, subterană și nevăzută, pe care trăiește bosniacul, pătrunde pe neobservate și pe ocolite în toate faptele lui, chiar și în cele mai bune. Pretutindeni în lume viciul dă naștere la ură, căci consumă și nu produce, dărmă și nu construiește; dar, în țări ca Bosnia, adeseori și virtutea vorbește și acționează prin ură. La voi, asceții nu află iubire în ascetismul lor, ci ură împotriva celor ce iubesc desfătarea; abstenenții îi urăsc pe cei ce beau, iar în bețivi se naște o ură ucigătoare împotriva întregii lumi. Cei care cred și iubesc - îi urăsc de moarte pe cei care nu cred sau pe cei care au altă credință și iubesc altceva. Și, din

păcate, cea mai mare parte a credinței sau a iubirii lor e consumată adesea în această ură. (Majoritatea chipurilor răutăcioase și sumbre pot fi întâlnite în jurul templelor, a mănăstirilor și al *techiilor*.) Oamenii care-i oprimă și-i

Note:

I *Techie* - mănăstire la musulmani.

exploatează pe cei mai slabi economicește adaugă și ura ce face ca exploatarea să fie de-o sută de ori mai grea și mai respingătoare; iar cei care suferă nedreptățile acestea visează dreptatea și răzbunarea, dar ca pe-o explozie a orgiei, care, dacă s-ar realiza după concepția lor, ar trebui să fie atât de mare, încât să-l sfâșie în bucăți și pe cel asuprit odată cu asupritorul urât de moarte. V-ați deprins. În genere, să rezervați întreaga forță a urii pentru ceea ce vă este aproape. Divinitățile pe care le adorați sunt, de obicei, peste șapte mări și șapte țări, iar ținta dușmăniei și a urii voastre e aici, aproape, în același oraș, de multe ori în curtea de-alături, dincolo de zidul ce servește drept gard. Astfel, iubirea nu vă cere prea multă acțiune, iar ura trece foarte repede la fapte. Voi vă iubiți țara cu dragoste fierbinte, dar o iubiți în trei-patru feluri diferite, care se exclud, se urăsc de moarte și se ciocnesc adeseori între ele.

Maupassant își încheie o povestire, în care există o descriere dionisiacă a primăverii, arătând că în asemenea zile ar trebui lipite peste tot afișe care să cuprindă următoarele cuvinte: «Cetățean al Franței, e primăvară, ferește-te de iubire». Poate că în Bosnia ar trebui să li se atragă atenția oamenilor ca la fiecare pas, în fiecare gând, până și-n cel” mai înălțător sentiment, să se ferească de ură, de ura lor congenitală, inconștientă, endemică. Căci țării acesteia sărmane și înapoiate, în care trăiesc înghesuite laolaltă patru religii diferite, i-ar trebui de patru ori mai multă iubire, înțelegere reciprocă și toleranță,

decât oricărei alte țări. Iar în Bosnia, dimpotrivă, neînțelegerea, care din când în când se transformă în ură directă, e aproape o caracteristică generală a populației. Abisurile ce despart religiile sunt atât de adânci, încât numai ura izbutește uneori să treacă peste ele. Știu, mi s-ar putea răspunde, pe bună dreptate, că în direcția aceasta se observă totuși un oarecare progres, că ideile secolului al XIX-lea și-au împlinit și aici rolul, și că acum, după eliberare și unire, totul o să meargă mult mai repede și mai bine. Dar mă tem că nu e chiar așa. (În ultimele luni am impresia că am văzut destul de bine relațiile adevărate dintre oamenii de credințe și naționalități diferite, din Sarajevo!) Se va scrie și se va vorbi peste tot și la orice ocazie: «Aproapele tău îți e frate, de orice credință ar fi el», sau «Nu te uita cum se închină omul, ci ce fel de inimă îi bate în piept», «Respectă ce-i al altuia și mândrește-te cu ce-i al tău», - „Unitatea și integritatea poporului nu cunosc deosebiri de religie sau de neam». Dar în cercurile burgheze din Bosnia au existat dintotdeauna destulă politețe falsă, destulă autoînșelare și înșelare făcută cu istețime, prin vorbe zornăitoare și ceremonii goale. Ele mai acoperă, de bine de rău, ura, dar n-o înlătură și n-o împiedică în dezvoltarea ei. Mă tem că și sub învelișul maximelor moderne s-ar putea să mocnească, în aceste cercuri, vechile instincte și planurile *à la* Cain, și că ele nu vor pieri până când nu se vor schimba cu totul bazele vieții materiale și spirituale din Bosnia. Dar când au să vină vremurile acelea și cine o să aibă puterea să le înfăptuiască? De venit, au să vină, sunt convins, dar ce-am văzut în Bosnia nu arată de loc că s-ar păși pe acest drum. Ba dimpotrivă, chiar. Am meditat îndelung la toate acestea, mai ales în ultimele luni, când mă mai luptam încă cu hotărârea de-a părăsi Bosnia pentru totdeauna. Firește că un om frământat de asemenea gânduri nu poate dormi

liniștit. De aceea stăteam culcat ore întregi lângă fereastra deschisă, în odaia în care m-am născut, pe când afară murmură Miljacka și foșnea vântul unei toamne timpurii în frunzișul încă bogat al copacilor. La Sarajevo, cine-și petrece timpul veghind așa, în pat, poate să audă glasurile nopții orașului. Aude bătaia gravă și sigură a orologiului de la catedrala catolică: ora două după miezul nopții. Trece apoi mai mult de-un minut (exact șaptezeci și cinci de secunde, le-am numărat) până când, cu un sunet ceva mai slab, dar pătrunzător, orologiul bisericii ortodoxe bate cele două ore *ale lui*. Puțin după el, bate cu glas răgușit și depărtat sahatcula (turnul ceasului) de lângă geamia beifului, și bate de unsprezece ori, fantomaticele ore turcești, după socoteala ciudată a unor meleaguri depărtate și străine lumii! Evreii nu-și au orologiul lor, care să bată, singur dumnezeul cel rău știe cât e ceasul acum, și după socoteala sefardă, și după cea eşchenă. Astfel, până și noaptea, când totul doarme, în numărutul orelor pustii a ceasului acestuia târziu veghează deosebirea ce-i separă pe oamenii adormiți, care, când sunt treji, se bucură și se întristează, se ospătează și postesc după patru calendare diferite, certate între ele, și-și trimit toate dorințele și rugăciunile către un singur cer, în patru limbi bisericești diferite. Iar deosebirea aceasta, uneori vizibilă și directă, alteori invizibilă și perfidă, seamănă veșnic cu ura, se identifică adesea cu ea. Ura aceasta specific bosniacă ar trebui studiată și combătută, ca o boală periculoasă și adânc înrădăcinată. Eu sunt convins că savanții străini ar veni în Bosnia să studieze ura așa cum e studiată lepra, dacă ura ar fi recunoscută, diferențiată și clasificată așa cum e lepra.

Mă bătea gândul să încerc eu însumi studierea urii pentru ca analizând-o și scoțând-o la lumina zilei, să contribui la distrugerea ei. Poate că ar fi fost și datoria

mea, căci, deși străin, în țara aceasta am văzut ceea ce se numește «lumina zilei». Dar după primele încercări și după o meditație mai îndelungată, am văzut că n-am nici capacitatea, și nici puterea necesară. Și mie, ca și tuturor celorlalți, mi s-ar fi cerut să mă situez undeva, să fiu urât și să urăsc. Și asta nu puteam și nu voiam s-o fac. Să cad victimă urii. poate că aș mai admite, dacă nu s-ar putea altfel, dar să trăiesc în ură și prin ură, să particip la ea, îmi e cu neputință. Iar într-rj» țară cum e Bosnia de astăzi, cel ce nu participă, sau, și mai grav încă, cel care, conștient, nu vrea să urască, rămâne veșnic oarecum străin și renegat și trăiește adesea o viață de mucenic. Lucrul acesta e valabil și pentru voi, bos-nieci de baștină, dar e valabil mai ales pentru venetici. Și astfel, ascultând într-o noapte de toamnă chemările strării ale turlor diferite, am ajuns la concluzia că nu pot rămâne în cea de-a doua patrie a mea, în Bosnia, că nu trebuie să rămân în ea. Nu sunt atât de naiv încât să caut în lume un oraș în care să nu existe ură. Nu. Mie nu-mi trebuie decât un loc în care să pot trăi și munci. Aici, mi-ar fi imposibil.

O să repeți cu ironie și, poate, cu dispreț cuvintele pe care mi le-ai spus despre fuga mea din Bosnia. Scrisoarea aceasta n-o să izbutască să-ți explice și să-ți motiveze fapta mea. Dar se pare că în viață există situații în care își recapătă valabilitate vechiul dicton latinesc: *Non est salus nisi în fuga* **1**. Și te rog să crezi măcar atâta: că nu fug de datoria mea de om, ci ca să o pot îndeplini total și fără piedici.

Ție și Bosniei noastre, vă doresc, în noua viață națională și de stat, toată fericirea!

Al tău, M. L".

Au mai trecut apoi vreo zece ani. Îmi aminteam rar de prietenul meu din copilărie și poate că l-aș fi uitat cu totul, dacă ideea principală a scrisorii lui nu mi-ar fi

amintit din când în când de el. Cam prin 1930 am aflat, absolut întâmplător, că Dr. Max Levenfeld s-a oprit la Paris, că în suburbia Neuilly are o clientelă numeroasă și că, în colonia noastră, printre muncitorii iugoslavi, e cunoscut ca „medicul nostru”, care consultă gratuit muncitorii și studenții, iar la nevoie le procură tot el și medicamentele.

Și-au trecut încă vreo șapte-opt ani. Într-o bună zi, tot întâmplător, am mai aflat ceva despre soarta prietenului meu. Când a izbucnit războiul civil din Spania, el a părăsit totul și s-a dus voluntar în armata republicană. Acolo, a organizat ambulante și spitale și i s-a dus vestea pentru sângea și priceperea lui. Pe la începutul anului 1938 se afla într-un orașel din Aragon, al cărui nume nimeni dintre ai noștri nu-l putea rosti ca lumea. Spitalul său a fost ținta unui atac aerian, ziua în amiaza mare, și medicul a pierit împreună cu aproape toți răniții săi. Astfel și-a încheiat Viața omul care a fugit de ură.

O FEMEIE PE STÂNCI

Hotelul „Marina11, mic și retras pe-o insulă verde, construit doar cu câțiva ani înaintea celui de-al doilea război mondial, va rămâne de-a pururi în amintirea celor care l-au cunoscut. Mai ales plaja lui. (Din păcate, în timpul războiului hotelul a ars până în temelii. Astăzi, nu mai există pe locul unde se afla el decât un morman de cenușă.) Plaja aceea, tivită cu verdeață, era toată din piatră gălbuie sau roșiatică și se prăvălea drept în mare. Pe suprafețele netede ale unor stânci uriașe, vilegiaturiștii făceau plajă ca pe niște paturi special amenajate. De pe ele săreau în apa, care acolo era adâncă, și ieșeau la mal urcându-se pe niște trepte de beton sau cățărându-se pe o scară de fier, zidită în faleza abruptă. Majoritatea celor veniți la plajă, în special femeile, aveau în jurul lor câte un cerc, mai mic sau mai mare, de obiecte multicolore, luate la scăldat. Prosoape mari de baie, viu colorate, cutiute și

flacoane cu pomezi, mingi, ziare, cutii colorate, cu țigări, și reviste săptămânale, pestrițe și scrise în diferite limbi. Pe plajă, nimeni nu deranja pe nimeni. Majoritatea vilegiaturiștilor își aveau locul lor stabil, pe care-l ocupau zilnic, ca printr-o înțelegere tacită. Fiecare se întindea pe piatra fierbinte și lua poziția dictată de cerințele trupului, așa cum picătura lichidă ia forma pe care i-o cer legile fizice ale compoziției sale. În genere, vilegiaturiștii nu se cunoșteau între ei; dacă se mai auzeau ici, colo, hohote de râs sau discuții între perechile de tineri căsătoriți sau între prieteni, totul se petrecea fără țipete și fără multă agitație. Doar câteodată, de obicei duminica și în zilele de sărbătoare, veneau cu bărcile sau cu șalupele vilegiaturiștii de pe plajele mai mari și debarcau pentru câteva ceasuri pe țărm, tulburând liniștea și stricând ordinea stabilită. Dar imediat după plecarea lor, pe țărm se restabilea iar pacea. Preocupați fiecare de sine, vilegiaturiștii citeau vârați în culcușurile lor de piatră, priveau largul mării prin ochelarii lor întunecați sau închideau ochii și se lăsau în voia dogoarei și a luminii soarelui puternic de pe bolta albastră și nesfârșită, având fiecare sentimentul liniștitor că nimeni n-are treabă cu el și că nici el nu e obligat să se ocupe de alții.

Din când în când, câte unul se ridică și pornea ca un lunatic pe trepte sau sărea de pe stâncă în mare, ca să se întoarcă apoi repede la locul său și să ocupe poziția de mai înainte.

Pe țărmul stâncos, ridicat deasupra mării și expus la soare, fără pic de umbră, plutea o pace învăpăiată și sclipitoare; și numai greierul singuratic din grădina hotelului sau vreun strigăt venit din larg mai știrbeau pentru o clipă marginile liniștii acesteia. În pacea luminoasă, încinsă și albastră a pământului, a cerului și a mării, vilegiaturiștii zăceau nemișcați, ca sub acțiunea

unui drog necunoscut, p  r  nd adep  i fanatici ai cultului soarelui   i trupului, căruia îi slujesc tot mai mul  i oameni din zilele noastre.

Ce-o fi vie  uit   i-o fi puls  t în femeile   i în bărbații care stăteau   ntin  i, nemi  ca  i, în pozi  ii diferite, pe lespezile plajei acesteia mici, sub soarele lui august?   n fiecare dintre ei se afla universul acesta dogoritor;   i ei, to  i laolaltă, se afundau în el, cu tot ce erau   i cu tot ce-ar fi vrut să fie. Nu   tia nimeni, de nimeni; nimeni nu se gândea   i nici nu bănuia ce se petrecea în ființa care, ca   i el, zăcea la câțiva pa  i mai încolo.

Pe una din lespezi, totdeauna pe aceea  i, se așeza o femeie de vârstă mijlocie, mai degrabă poate spre sfârșitul decât spre începutul nesigur al v  rstei acesteia. Fără să aibă strălucirea   i prospe  imea pe care numai tinere  ea le dă, dar frumos dezvoltată   i   ntre  in  ndu-  i cu multă grijă formele trupului, femeia venea totdeauna la aceea  i oră a zilei, mereu singură   i ne  tiut  , întindea pe jos un prosop mare, dintr-o   es  tur   spongioasă, de culoare portocalie,   i se dăruia soarelui ore întregi, întinsă când pe spate, c  nd cu fa  a la prosop, ca o jertfă devotată. Uneori se ridica, sărea în mare, cu un salt corect   i discret, apoi, după ce   nota puțin, se întorcea la locul ei. De plecat, pleca printre ultimii.   i nu atrăgea atenția prin nimic, în afară poate de dorința aceasta foarte vădită de-a nu atrage atenția. Totuși, costumele, prosoapele, baticurile   i obiectele de toaletă trădau gustul   i sim  ul ei pentru culoare.

Era una din acele femei care posedă, până la cel mai înalt grad de dezvoltare, sim  ul, înnăscut parcă, al culorilor   i al armoniei lor. Asemenea femei trăiesc   i vorbesc prin culori, ca plantele.   n jurul lor. culorile cântă pur   i simplu, dar at  t de   nceti  or   i de armonios.   nc  t devin mai mult o parte din armonia universului, redusă la

proporțiile unei ființe feminine și la măsura capacității simțurilor noastre umane. Asemenea femeii extrag parcă din natură culori noi și creează între ele raporturi și nuanțe noi. De fapt, ele nu fac decât să le arate ochilor noștri, care altfel n-ar ști să le vadă. Încet și liniștit, dar fără greș, ca natura însăși, femeile acestea împrăstie, fiecare după vârsta, posibilitățile și condițiile în care trăiește, culorile *personale*, de parcă atâta ar avea de spus altora despre sine.

Nu s-ar mai putea spune nimic în plus despre femeia care stătea întinsă mai la o parte de ceilalți, cu mâinile puse pe piept, subțire și cu ochii închiși, ca o prințesă de piatră pe-un sarcofag.

Nu știm mai nimic despre oamenii care trec pe lângă noi sau care zac în apropierea noastră. Și ce-am putea spune despre femeia întinsă statuar, despre Marta L., cântăreață de operă venită la odihnă. În al patruzeci și optulea an al vieții sale? Ea însăși se străduiește să uite cine e, ce e și de când e pe lume. Pe jumătate adormită, se lasă în voia soarelui dogoritor, a semiamin-urilor și a semiviselor care izvorăsc de undeva, din ea, fără alegere și fără împotrivirea voinței.

Câteva gesturi frânte, câteva cuvinte rostite destul de clar, dar neinteligibile, și câteva tăceri cu semnificație necunoscută. Toate acestea se întrepătrund în ea, trec repede și se reîntorc, și nu lasă uitarea să se statornicească. Ea nu doarme, dar visează.

Acuma vede clar. E aici, într-un punct straniu al vieții sale, pe care nici nu-l bănuia că-i trăiește în amintire. Stă cocoțată pe zidul grădinii.

Da, stătea atunci cocoțată pe zidul care împrejmuia imensa lor grădină. Zidul, clădit din piatră dură, era gros și înalt de peste doi metri. Un adevărat bastion, care dădea trecătorului o imagine exactă despre întinderea și bogăția

grădinii care se ascundea după el și despre starea celor ce o stăpâneau. Pe lângă zid trecea un drum lăturalnic, presărat cu acele pinilor bătrâni și rămuroși. Departe, se zărea marea, și două insule minuscule, de stâncă sură. Încă de pe când era abia o fetiță și n-o lăsau să iasă din grădină, avea obiceiul să se cocoțase nevăzută pe zidul cel înalt și să privească de acolo marea sau rarii trecători care se nimereau pe drumul de sub zid. Cu obiceiul acesta rămăsese și mai apoi, când putea să iasă în voie și când nu s-ar mai fi convenit să stea așa, ghemuită pe zid, veșnic în același loc și veșnic în aceeași poziție.

Într-o bună zi (să tot fi avut pe atunci vreo cincisprezece ani, dacă nu chiar mai mult), se cocoțase din nou la locul ei favorit; stătea acolo, cu un picior atârnat de-a lungul zidului și cu celălalt picior îndoit și rezemat în toc. chiar de muchia zidului. În adierea ușoară a burinului, simțea curentul rece cum i se urcă pe coapsa goală, deasupra ciorapului, în lungul piciorului ridicat, și cum îi pătrunde în trup cu același fior rece care-i intra și prin ochii îndreptați spre marea sticloasă, albastră și vălurită. Astfel, era toată străbătută de furnicături reci și de-o înfiorare dureros de plăcută. Stătea nemișcată, ca o statuie. Avea senzația pe care o ai noaptea când te dezvelești în somn și când frigul începe să te asalteze și să te năpădească; ai vrea atunci să te învelești, dar nu te poți desprinde de somnul cel dulce și amâni mereu gestul pe care în sinea ta l-ai și făcut. Și rabzi frigul cu plăcere.

Amețită, plutind parcă pe-un val scânteietor, cu o viteză imensă și tulburătoare, nu-și mai dădea seama dacă pe drumul de sub ea mai trece cineva și nici dacă e privită. La un moment dat însă, trezită ca din somn, îl văzu jos pe bătrânul Matija.

Om de vreo cincizeci de ani, fără casă și fără nevastă, ciudat din fire, dar blajin, jumătate argat, jumătate

cerșetor, Matija muncea pe la casele mai înstărite. Pentru hărnicia și nepăsarea lui desăvârșită față de bani, era iubit de toți și chemat mai ales la lucrările de grădinărie. Iar el muncea de parcă ar fi fost legat de pământ, vorbea foarte puțin, și le zâmbea într-una oamenilor, vitelor și plantelor pe care le îngrijea. Apoi vagabonda zile întregi, fără nicio treabă, de-a lungul țărmului sau pe drumeagurile dintre gardurile grădinilor.

Fata îl privi încremenită o secundă, ca și cum nu l-ar mai fi văzut niciodată, și clipi de parcă ar fi prins-o făcând cine știe ce lucru rușinos; pe urmă încercă să-și amintească dincotro venise și de când stătea acolo, sub zid, cu capul ridicat de parcă l-ar fi chemat ea. Revenindu-și însă, își spuse că nu-i „decât” bătrânul, blajinul Matija, și lucrul acesta o liniști, făcând-o să devină iar

Note:

1 *Burin* – vânt de nord-est.

stăpână pe sine. Dar când îi surprinse privirea, își coborî instinctiv piciorul ridicat, apoi, imediat, cu o mișcare ceva mai înceată, îl readuse la poziția inițială.

Stând nemișcat și cu privirea ațintită asupra ei, Matija își scoase cu un gest scurt șapca decolorată de soare, ca în fața unei troițe. Și atunci ea îi văzu ochii măriți peste măsură și neobișnuit de strălucitori. Bărbatul avea o privire puternică, nouă și vie. Înfruntând rușinea ca pe-o adiere de aer rece, fata își ridică piciorul și mai sus. Matija își întinse înainte capul, urmărindu-i mișcarea cu toate fibrele trupului. Avea ochi mari, limpezi; pe fața lui nerasă și pârlită de soare, lumina lor părea făcută în întregime din flăcări bogate și prețioase, fără nicio legătură cu trupul încovoiat de muncă și cu zdrențele care-l acopereau. (Ce or fi văzând ochii care privesc așa?) Fata ridică puțin piciorul. Simțea un fel de spaimă și de amețeală, ca și cum s-ar fi aflat la o mare înălțime. Matija se aplecă și mai

mult, legat parcă de mișcările ei. Părea că n-o să poată rămâne mult în poziția aceasta și că o să se prăbușească dintr-o clipă în alta. Înflorată, fata ridică și mai mult piciorul, și-l trase lângă piept până când își atinse bărbia cu genunchiul. Bărbatul se aplecă și mai tare. Își strângea la piept, cu amândouă mâinile, șapca, încremenit în poziția lui nefirească și în extazul care părea că biruie și legile fizicii.

Acum, totul se schimbase. După poziție, după expresia feței și după purtare, nici ea nu mai era fetița boierilor, nici Matija argatul pe jumătate nebun; zidul nu mai era zid, vântul răcoros nu mai era nici el ceea ce este în mod obișnuit. Totul își pierduse numele, devenise neimportant și ușor și-și luase zborul, undeva, ca un funigel dus de vânt, fără ascensiuni și căderi, fără măsură, fără sfârșit, fără perspectivă definită, purtat ca de niște forțe fără nume și de neînțeles. Dacă lucrurile se petrecuseră chiar așa, și cât ținuseră de fapt, ea n-a putut să-și dea exact seama nici atunci și nici acum, după treizeci și ceva de ani. Dar știe și acum, ca și atunci, că ea singură pusese deodată capăt clipei aceleia excepționale, care, și o secundă mai înainte, și o secundă după aceea, părea cu totul de necrezut, deși fusese, existase, între cele două secunde, la fel de vie și de sigură ca oricare altă întâmplare cunoscută și necunoscută din viața ei. Cu o mișcare bruscă și îndrăzneată a corpului, fata se întorsese și trecuse deodată de cealaltă parte a zidului. (îi fâlfâise fusta de culoare deschisă. Ciorapii de mătase, frecându-se unul de altul, foșniseră încet, dar ascuțit și țiutor ca două lame subțiri care trec fulgerător și de-a latul una peste cealaltă. Încă o dată simțise, pe coapsele reci, până în străfunduri, adierea vântului dinspre mare.) Și totul se schimbă iarăși, totul se reîntoarce la starea inițială, obișnuită. Stătea din nou cu amândouă picioarele pe

stinghia de mijloc a scării de lemn din grădină. Nu coborâse imediat pe pământ. Își întorsese capul și, ascunsă până la gât pe după zid, mai privise câteva clipe bărbatul din drum. El mai întâi se clătinase pierzându-și parcă sprijinul, din pricina mișcării ei bruște, dar rămăsese în picioare. Și imediat după aceea plecase, reluându-și înfățișarea și mersul lui Matija dintotdeauna. Atâta doar că murmură:

— Mulțumesc, signorina!

Vocea i se pierdea. Matija se mai întoarse o dată:

— Și... și... mulțumesc!

Așa pieri, printre tufele verzi. Ea sări de pe scară, cu amândouă picioarele o dată „cu toată greutatea trupului. Când atinse pământul uscat, care acum părea neașteptat de aproape și teribil de tare, îi clănțăniră dinții, iar în picioare simți, din tălpi până în coapse, fiori dureroși.

Peste câțiva ani (abia se măritase), află întâmplător, într-o zi de februarie, că bătrânul Matija a murit în odăița lui de la mansardă, într-o asemenea mizerie și goliciune de fahir, încât trebuiau strânși bani pentru înmormântare.

Flăcăul și fata veniți să-i ceară și ei bani îi povestiră că răposatul n-avea nici măcar o cămașă cu care să fie îngropat. Și ea le dădu bani. Dar când ei, după ce-i mulțumiră, se îndreptau spre ușă, ea îi rugă deodată să mai aștepte o clipă și dădu fuga în dormitor. De acolo aduse o cămașă nouă, albă și fină, de-a soțului ei, și le-o dădu ca să-l îngroape cu ea pe bietul Matija.

Și acum, iată-l, cu șapca în mână, prelung și uriaș, mergând încet, ca o fantomă, peste stânci, pe cer și pe întinsul albastru al mării. Mai mult plutește decât umblă, ca o stafie gigantică. Și, întorcându-se spre ea. O salută mereu, cu un zâmbet plin de înțeleșuri.

— Mulțumesc, signorina, mulțumesc!

Ea tresare mânioasă și se scutură, încercând să

alunge vedenia nedorită.

Încă sub apăsarea visului, i se împotrivește cu partea trează a conștiinței. De unde amintirile acestea neașteptate, mutilate de vis? Oare e atât de puternic blestemul îmbătrânirii, încât poate nu numai să ne cuprindă prezentul și să ne întunece viitorul, dar să ne domine și amintirile, și visele? De unde și pentru ce imaginea aceasta de-acum treizeci de ani, caraghioasă, instabilă, deformată, dar dureros de atrăgătoare?

Simțind nevoia să se apere și găsimd cu greu puteri în ea, femeia se săltă un pic și se întoarce brusc. Stătea acum cu fața în palme, ca într-o carte deschisă. Dar, în întunericul roșu de sub pleoapele închise, nu putea să descifreze decât un singur lucru, veșnic același: căile sinuoase, cumplite și tainice ale luptei ei cu anii, luptă zadarnică, dar neîntreruptă, fără aliați, fără perspectivă și fără odihnă adevărată.

Tot ce i se întâmplă de la o vreme e în contradicție cu ea, toată, de când e și cum" e; într-o contradicție desăvârșită nu numai cu dorințele, cu simțul eului, cu forțele independenței și demnității ei, ci și cu toate concepțiile, cu educația și, într-un fel, și cu tradiția familiei ei.

Aici, apare tatăl. Numai tatăl, niciodată mama, o femeie lipsită de energie, albă, ștearsă, având bunătatea aceea pasivă a oamenilor care sunt buni fiindcă n-ar putea să fie altfel. Tatăl, care iubise în ea mult mai mult decât pe singura lui fiică, și în care ea găsisese totdeauna și în toate nu numai un tată, ci și pe cel mai bun și mai de încredere prieten; tată, cu care era legată prin fire nevăzute; și toate acestea fără vorbe duioase și fără alintări (fără cuvinte, în general), fără mângâieri părintești, dulcege, căci ele ar fi fost cu mult sub ceea ce tatăl și fiica simțeau unul pentru altul și gândeau unul despre altul.

Om de o mare forță fizică și de-un desăvârșit echilibru al spiritului, simplu până la a părea grosolan, el își iubea fiica (acest „copil de inginer”) tocmai pentru voința ei puternică, pentru simplitatea ei spirituală, pentru fermitatea ideilor și a faptelor, pentru bogăția forțelor, a capacităților și a pasiunilor ei (pasiuni fără nume, stârnite de orice) și pentru atitudinea înăscută de rezervă față de toate. Încă din copilărie, ea auzise una din judecățile lui „ingineresc” de grosolane, dar vesele și lipsite de răutate. Tatăl spunea într-o doară, în semiîntinericul de pe terasă, nu ei, ci unui amic de-al lui, că „mașina nevastei e mereu în reparație”. (Nu avusese niciodată gusturi prea alese și nu vorbise niciodată prea delicat, după cum nici judecățile acestea ale lui, de-o severitate glumeață, și cam exagerate, nu erau totdeauna pe de-a-ntregul și literalmente exacte; dar exista în ele o lumină firească, plină de îndrăzneală și de voieșie, care le ajuta să fie repede remarcate și cât se poate de bine văzute.) Ea auzise, dar nu se gândise prea mult la semnificația cuvintelor. Pe atunci, lumea simțurilor îi era încă pură, turnată dintr-o singură bucată și greu accesibilă influențelor exterioare. Trupul, feminin și sensibil, fără pic de lest sau de moliciune greoaie, fără surplus de sevă, fără lacrimi și fără nevoie de reazem, pe scurt fără toate semnele acelea de slăbiciune care copleșesc adesea până și trupul celor mai frumoase femei, îi rămăsese ani de zile armonios, puternic, curat ca marmura și sprinten ca o luntre fin construită. Ea aproape că nu și-l simțea și dispunea de el ca de-o bogăție uriașă și nesfârșit de variată. Niciodată nu fusese nevoită de-a se gândi la el sau măcar de-a vorbi despre el. Trăia prin viața lui, care era somptuoasă, liberă, consecventă și senină, și i se părea că numai așa poate să fie, suficientă pentru sine, fără temeri și vicii, fără constrângeri josnice și fără calcule mărunte.

Și acum, de câțeva vreme, totul se schimba spre rău, spre groaznic și rușinos, spre ceva absolut neobișnuit, străin și dușmănos ei.

Schimbarea începuse cu vreo trei sau patru ani în urmă. Aproximativ, căci despre schimbările mari și grave ale vieții sale omul nu poate spune niciodată exact când au început. Uneori i se pare că ele au existat dintotdeauna, alteori că abia s-au ivit și i s-au dezvăluit ochilor. Și-apoi, totul e perfid și înșelător. Câteodată, chinul i se pare greu, palpabil, unic și uriaș, ca un munte care ascunde lumea și n-o să se schimbe niciodată și nici n-o să se clinească din loc. Iar după aceea vin zile și săptămâni întregi când i se pare că „muntele” nu există, că n-a existat niciodată, că nici nu poate să existe. Până într-o bună zi, într-o anumită clipă, când muntele apare din nou și se înalță în fața lui real, uriaș, mai masiv și mai întunecat decât fusese înainte de liniștea și de răgazul lui scurt și înșelător.

Astfel, cu câțiva ani în urmă, începuse și ea să observe, înăuntrul și în afara ei. primele schimbări și semne ale îmbătrânirii; și toate o sfâșiau ca niște țepi de oțel. infernal de ascuțite: e real – nu e real? Se străduia să nu răspundă nici da. nici ba, să astupe glasul întrebărilor, să le uite. Dar ele se iveau din nou, mai degrabă sau mai târziu, pe motive cu totul neașteptate. Iar marea, care fusese dintotdeauna cea mai mare bucurie a vieții ei, îi deveni în privința aceasta primul și cel mai neîmpăcat dușman și călău.

Născută și crescută la mare, ea o părăsise curând după prima căsătorie. Și de atunci trăise mereu departe de ea, cu excepția lunilor de vară. Trăise! Ce cuprindea cuvântul acesta? Două căsnicii, amândouă de scurtă durată și fără semnificații mai importante, fără urme adânci. Apoi o mare iubire, care durase zece ani, cu un om adevărat; în iubirea aceasta totul, până și sfârșitul

inevitabil, fusese demn și frumos. În plus, cei douăzeci de ani de când e cântăreață de operă, cariera ei liniștită, sigură, fără zbuciumul și înjosirile care însoțesc destul de des asemenea ascensiuni. Vocea îi e și acum plină, iar interpretarea rolurilor a devenit mai matură și mai profundă ca oricând.

În toți cei douăzeci de ani, nu fusese vară, pe care să n-o petreacă pe plajă. Clipele de odihnă la mare erau cele mai frumoase din viața ei, apogeul strălucitor al fiecărui an, pline de promisiuni și mai frumoase pentru anul viitor. Senină, sigură de sine, fără o umbră în suflet sau în preajmă, ea privea mulțimea de oameni care o înconjurau așa cum privea nisipul, stâncile, cerul și marea de care avea nevoie pentru zilele de vacanță.

Și toate merseseră așa, an de an; iar în acest răstimp li se părea tuturor că legile naturii n-au, într-adevăr, nicio putere asupra trupului ei. Oamenii vorbeau despre asta ca despre o mică minune. Prea mult vorbeau! Ea nu dăduse nicio importanță vorbelor și acceptase totul ca pe lucrul cel mai firesc din lume. Abia acum i se părea că se vede așa cum pesemne fusese în ochii altora în decursul anilor tinereții ei excepțional de lungi. Căci îndoiala și grija văd ceea ce fericirea și încrederea în sine nu pot vedea niciodată.

Totul mersese bine până în vara de acum patru ani. Atunci, pe neașteptate și într-un fel de necrezut, i se ivise pentru prima dată în minte gândul schimbării inevitabile. O umbră ușoară se așternuse între ea și vacanța la mare, un presentiment rău care iernase cu ea, se cuibărise în ea și mocnise acolo ca o boală tainică. Apoi, la începutul verii următoare, ceea ce i se păruse la început o grozăvie de necrezut și un coșmar înspăimântător, care nu se putea să nu dispară, o întâmpinase ca o parte a realității și ca o grijă permanentă, făcând-o să nu-și mai creadă sieși.

Temându-se de propria ei întrebare, vorbea, adeseori, pentru sine: - Cum e cu putință, Dumnezeule, cum e cu putință? La întrebările ei nerostite, nu exista și nu putea să existe răspuns; și nici ea nu-l aștepta, căci știa că le adresează unui neant al deznădejdiei. Dar știa la fel de bine că întrebările ei însemnau, de fapt: e oare cu putință să îmbătrânesc și să mă urățesc vădit și iremediabil? E oare cu putință să nu mai existe pentru mine vară plină de bucurie, și nici soare, nici culori, nici murmur pe țărmul mării? Cum de m-a trădat blestematul acesta de trup, cum de mi-a devenit dușman și-a ajuns până acolo, încât nu mai e de ieșit pe plajă și în lume? Și dacă nici ea nu mai putea să-și privească fără teamă trupul, cum să-l mai scoată la soare, în lumea veselă și de-o strălucire atât de crudă a plajei? În ultimii ani, ajunsese, de cum venea primăvara, să se întrebe și să se privească, să-și examineze pielea cu febrilitatea cu care un călător rătăcit examinează harta, să umble goală prin fața oglinzilor, urmărindu-și fiecare mișcare și întrebându-se cu teamă dacă va mai putea, măcar în vara asta, să apară pe vreo plajă cât de neînsemnată și de modestă, cât de ștearsă și de monotonă, fără să se facă de râs. Să nu se facă de râs! Săptămâni și luni în șir era preocupată de problema celui mai potrivit costum de baie, problemă pe care măi înainte o rezolva ca orice tânăr sportiv, în trecut, fără prea multă bătaie de cap, și totdeauna cât se poate de bine.

Aceasta îi fusese viața în ultimii ani. Nu viață, ci delir care îi întuneca lumea și existența, făcând din ea o ființă singuratică, chinuită de gânduri nebunești, necunoscute până acum, într-o ciudată și nesfârșită polemică cu îmbătrânirea și cu bătrânețea.

Chiar și acum, în plin soare și aer, o năpădesc gânduri și acuzații cumplite, absurde, ca niște seve întunecate și acide. Și ea vorbește cu sine. Fiecare cuvânt

o frige și 6 doare, dar nu se poate opri. Vorbește cu sine, de parcă s-ar contrazice cu altcineva.

Nu, bătrânețea nu-i nici bună, și nici frumoasă. La nimic, la nimic, la nimic! Și nu-i nici curată măcar. Nu numai că tocește atenția omului, că-i scade simțul măsurii, că-i stinge interesul și-l face să tindă spre neglijență în îmbrăcăminte și în purtare, dar face ca până și corpul să i se curețe parcă mai greu și să i se murdărească ușor. Și dacă, printr-un efort de neînchipuit, omul care îmbătrânește izbutește să se mențină îngrijit și curat, ceea ce realizează e curățenia sterilizată a unei farmacii, nu a unei flori. Iar tinerețea e curată, căci sevele ei se refac, pe când sevele bătrâneții sunt stătute, dacă n-au secat cumva pe deplin. Nici părul cărunț nu-ți face cinste când pare un lucru de care te rușinezi și vrei să-l ascunzi fără să izbutești. Și nici zbârciturile feței. Ele impun respect, dau farmec și căldură chipurilor de bătrâne modeste; ele înnobilează fruntea gânditorului; dar pe fața unei femei frumoase, care începe să îmbătrânească, aceleași zbârcituri par niște peceti rele, niște cicatrici ale înfrângerii, o mutilare, aproape rușinoasă, căci trezesc în cel ce le privește sentimentele femeii care le poartă. Fardurile nu le pot ascunde, masajele nu le pot șterge; și nici măcar nu le poți spăla ca lumea – fire-ar afurisite să fie! În ele rămâne veșnic o umbră de îmbătrânire, așa cum pe busturile de bronz și de marmură de prin muzeele din provincie rămâne totdeauna un pic de praf pe ridurile feței și-n cutele hainelor. Din zbârciturile abia vizibile, dar totdeauna vizibile, și vizibile în primul rând pe fața unei femei frumoase care începe să îmbătrânească – emană parcă frigul și pustiul, ca din hăurile și prăpăstiile munților.

Dar despre ochii ei, ce să mai creadă? Nu există lucru mai greu și mai îngrozitor decât să privești lumea cu

ochii unei foste frumuseți. Privirea frumoasei care îmbătrânește devine, cu timpul, tot mai neliniștită, mai aspră, mai bănuitoare și mai rea, căci ea caută în ochii altora un singur lucru: să vadă ce impresie le face. De câțva timp, ea caută cu teamă să-și prindă în oglindă noua privire și-i zâmbește, încercând s-o șteargă sau măcar s-o îndulcească; dar noua privire îi străbate și prin zâmbet, mizeră, plină de neîncredere în alții și de nesiguranță de sine, șovăielnică și uimitor de ascuțită. (Niciodată și nicăieri n-o să mai aibă strălucirea senină de odinioară!) Dar și când reușește să-i redea, cu multă caznă, un pic din strălucirea tinereții, privirea aceasta îi imprimă pe întreaga față un aer ușuratic și prostesc, aproape indecent; până și ei aerul acesta i se pare atât de respingător, încât ar zvârli cu mare plăcere primul flacon aflat la îndemână și-ar face țândări oglinda cea mare, odată cu privirea.

Așa e blestemata bătrânețe: întoarce totul împotriva celui care și așa are totul împotriva lui, căci îmbătrânește.

Acum, ea nu se mai gândește la bătrânețe; scornește, exagerează și bârfește bătrânețea. Gândurile ei nestatornice, înveninate, nu cruță nimic. Nici slăbiciunea, nici înțelepciunea, nici demnitatea bătrâneții. Totul i se pare minciună și consolare ieftină, de care n-are nevoie: în sfârșit, i s-au deschis și ei ochii pentru ceea ce se numește bătrânețe și îmbătrânire, și n-are niciun chef să se înșele singură, căci nu se poate mulțumi cu propriile ei himere. Nu vrea nimic și nu-i pasă de nimic. Un singur lucru ar dori în clipa asta: să poată sta, ca odinioară, cocoțată pe zidul care-i închidea grădina tinereții, să mai aibă o dată puterea să simtă cum zboară, nemișcată, fără glas și orbește pe valul acela de aer răcoros. Atât. Dar asta nu poate și n-o să mai poată niciodată.

Iată ce gândește și-și spune în gând, înțepenită și

nemișcată, femeia de pe stâncă. (Și de câte ori credem, așa, că „ni s-au deschis ochii” pentru nu știu ce, înseamnă de obicei că ni s-au închis pentru sute de alte lucruri.)

Ajungând la concluzii atât de chinuitoare și de dureroase, ea încearcă speriată să-și stăvilească gândurile pornite anapoda. Nu, nu trebuie să se gândească la asta, măcar nu aici, la soare. Trebuie să-și strângă pleoapele și să stea fără griji, sau măcar fără gânduri.

Așa e bine. Așa. Să închizi ochii, să uiți că-i ai. (De la ei vine tot răul, căci ei observă și măsoară schimbările.) Să nu mai știi cine ești, nici cât spațiu ocupi, nici cum arăți, nici de unde vii, nici încotro te duci. Să nu-ți sfâșii nebunește viața, împărțind-o în tinerețe și bătrânețe. Să te dărui în întregime lucrurilor simple și mari, care nu se schimbă sau măcar nu se schimbă atât de repede – stâncii pe care stai, soarelui, cerului albastru, frate bun cu albastrul mai întunecat al mării de sub el. Să ștergi orice gând, orice comparație și orice apreciere, să te pierzi, fără dorinți și fără măsură. Așa e bine. E bine, dar nu ține mult.

Din când în când, răsucindu-se ca un bolnav, de pe-o parte pe alta, ea deschide ochii care o ard imediat ca două răni. Privirea ei rapidă prinde vreo fată sau vreo femeie tânără, care, sigură pe sine și nechinuită de gânduri despre trup, iese din mare aruncându-și pe spate părul ud sau se pregătește să sară în mare.

Și gândul se face imediat auzit: „Ah, dacă femeia asta ar ști cum trec toate și cum...” Apoi, gândul e întrerupt brusc, la jumătate: „Ah, ce mai bocesc și cât bombănesc! De ce s-or fi uitând la mine femeile și toată lumea?” Dar jocul gândurilor a început și continuă, viu și rapid, cu meandre care împing concluziile și le fac să se ciocnească una de alta. „Cum să nu mă privească? Ce mi se întâmplă mie acum, li se întâmplă tuturor femeilor din lume; frumoasă și tânără cred că nu rămâne niciuna. Niciuna!”

Și gândurile își schimbă iar direcția. „Da, sigur că așa se întâmplă. Așa e în firea lucrurilor. Se întâmplă. Dar poate că nu fiecărei femei sau poate că nu așa. Nu, nu așa!” Și, cu o claritate neașteptată și amară, își dă seama că așa îmbătrânesc cei ce se rușinează de bătrânețea lor, că e nefericit trupul care, trăind numai pentru sine și de dragul său, cunoaște adevărata măsură a nenorocirii abia când începe să îmbătrânească. De gândurile acestea se apără; dar acel „nu, nu așa!”, nebunesc și desprins de rest, nu poate să-l oprească; îl simte neîncetat în piept, cum se clatină ca un pendul aspru și negru, repetându-se ca un sughiț care nu vrea să înceteze, căci toate bolțile din ea îi multiplică ecoul. Nu, nu așa! Nu, nu așa! Și fruntea i se lovește de țesătura moale sub care se simte piatra veșnică.

— Nu, nu așa! Vai, nu așa!

Speriată, femeia se surprinde scâncind încetișor. Și o înfurie cumplit faptul că nu poate să nimicească sau să reducă la tăcere „bietul cățel neputincios din ea”. De câțva timp i se întâmplă să ia vreun cuvânt fără nicio importanță și să-l repete până când se preface într-o melodie tristă, ca un bocet care-i răsună în tot trupul, dar pe care numai ea îl aude. Nu poate să sufere scâncetul acesta lăuntric, dar se surprinde mereu repetându-l. Și se cutremură la gândul că într-o bună zi ar putea să prindă glas, să-i treacă pe buze și să fie auzit de cine știe cine.

Tremurul acesta al trupului o înfioară, o face să-i fie frig, din ce în ce mai frig, în ciuda stâncii calde pe care șade și a soarelui de august care o dogorește. Frigul începe de la degetele picioarelor, un frig dureros care se urcă și se împrăștie, cuprinzându-i cele mai subțiri țesuturi interioare, pentru ca la urmă să întâlnească valurile la fel de reci, pornite din coate și de la gât. Acum aproape că a înghețat, iar pielea îi e numai fiori. Și se întreabă, cu un ultim efort: Unde a putut să-i plece tot sângele din trup?

Singur gândul îi mai este viu. Și gândul acesta îi spune că se află undeva, printre oameni, ca o oază monstruoasă de întuneric și de gheață, întinsă pe dogoarea postamentului de piatră și de aer încins. Gândul acesta îi stârnește dorința de-a fugi, de-a se ascunde de oameni și de lumina zilei. Dar e prea târziu, căci fuga n-ar face decât să-i amplifice rușinea și spaima. Îi mai rămâne doar să dispară. Să dispară pe neobservate, total și definitiv, în epoca glacială a întregului pământ, cu ultimul strop de viață care se mai află pe el și cu toate oceanele și continentele lui.

Dar din dorința înverșunată de-a dispărea i se aprinde în miezul trupului, acolo unde coastele se despart, o scânteie infinit de mică; iar din scânteie se naște un foc, minuscul și el, dar formidabil prin forța lui. Și focul se întinde încet, alungând frigul și transformându-l în văpăi. Până la urmă, toată gheața din ea se transformă în foc. Și ea își vorbește singură, în ceață și-n dogoare: „De unde atâta sânge în mine? De unde năvălește și de ce e atât de fierbinte? O să ard!”

Da, e și acesta un mod de a dispărea. Da, nu-mi rămâne decât să dispar, să ard, să-mi distrug în flăcări trupul care m-a trădat atât de mișelește, făcând din viața mea opusul a ceea ce a fost mereu și a putut să fie. Să ard complet, definitiv, până în temelii, la focul atotputernic, pur, demn și ireversibil. Să ard fără urme, să mă pierd în arderea generală a lumilor, ca într-un incendiu.

Toate acestea durează, pare-se, nesfârșit de mult, peste orice măsură și orice durată. Și totuși, conștiința nu i se stinge și pieirea nu se împlinește.

Femeia ridică anevoie capul, deschide ochii: totul există. Și e neschimbat. În lumea aceasta, pe care nici frigul, nici flăcările n-au putut s-o nimicească, ea abia mai găsește putere să facă unele gesturi mărunte. Deschide

cutiuța albastră în care ține crema și, cu un gest mecanic, își unge trupul ucis de două ori într-un minut, o dată de foc, a doua oară de gheață. Și iată că mai trăiește, se mai mișcă și mai dorește ceva.

Mișcărilor o liniștesc. Privirea i se împacă iar cu peisajul cunoscut, cu oamenii risipiți prin el, cu lumea care există neschimbată în afara gândurilor ei și a tuturor schimbărilor lăuntrice. Undeva, în lumea aceasta, este și trebuie să fie cumva loc pentru toți.

În locul flăcărilor nebune și al frigului groaznic de mai adineauri, simte căldura vitală a sângelui, zvâcnirea lui ritmică în venele gâtului, ca ticăitul unui ceas care măsoară timpul tuturor oamenilor vii și o duce încet spre ținuturile fără chinuri.

Toate acestea o leagănă, și o leagănă, în sfârșeala molatecă a somnului. O să adorm? se întreabă ea cu partea cea mai slabă a conștiinței. Aici, în văzul tuturor? Adevărat? Dar întrebarea devine din ce în ce mai slabă. La urma urmelor, ce înseamnă „aici” și cine sunt „toți”? Dar toate acestea nu există, pier sub blânda și uriașa forță a somnului în fața căruia culoarea mării, a cerului și a soarelui, ca și slabul miros al pietrei încinse și sărate, se pierd în ceața imensă a universului unde culorile își pierd numele și mirosurile, își pierd semnificația. Iar ceața o învăluie pe dinafară și o umple pe dinăuntru ca pe o câmpie pasivă; și, în același timp, o și ridică și o coboară – și-o duce cu ea, așa cum un ocean aerian ar duce o fărâmbă infinit de mică, fără mișcare, fără zgomot și fără niciun simțământ cunoscut în viață. Prin străfundurile ceții se mai întrezărește o licărire, ultima urmă a unei vieți în care, pe cât ține ea minte, au existat comparații nemiloase, schimbări și relații, tinerețe și îmbătrânire, durată și sfârșit, numere, nume și semne vizibile ale unei mărunte existențe umane. A fost și a dispărut. Mai știe doar că o să

adoarmă pe piatră. „Să dormi... pe piatră”. Ce înseamnă „să dormi?” Dar „piatră”? Și-apoi se pierd și ele în oceanul neființei. Ea doarme. E în veșnicie.

Nu s-a trezit brusc din somnul ei scurt, ci a ieșit ușor la suprafață. A ieșit schimbată și oțelită. Peisajul a rămas același. Se aud valuri și voci omenești, fără semnificație și fără putere. Nimic de care să se teamă. Nici urmă de gânduri învălmășite și rele! Totul e real, simplu, aproape vesel. Și simte ca pe o mare binefacere spațiul din fața ei, care o atrage.

S-a ridicat încet, dar sprintenă, cu mișcările unei zeițe nemuritoare care-și desface sandaua de pe un picior, stând într-un echilibru perfect pe celălalt picior. Și sandalele îi cad, întâi una, apoi cealaltă, ușoare, fără zgomot.

Acum calcă firească, cu pieptul bombat (nici prea mult, nici prea puțin), încheindu-și, sub urechea dreaptă, bentița caschetei de cauciuc în care i se pierd șuvițele fierbinți ale părului. Se apropie de marginea stâncii abrupte și, aplecându-și puțin capul, ridică mâinile și se aruncă, fără să-și facă vânt, cu capul în jos, descriind un arc fin. Marea e mai rece, mai aspră și mai întunecată decât se aștepta. Dar ea nu mai știe ce înseamnă așteptare. Se scufundă.

Când iese la suprafață, are pe față o mască luminoasă, de sclipiri lichide. Cele două tăieturi ale măștii sunt inundate de cerul albastru, nesfârșit și veșnic, în mijlocul căruia înfloresc soarele, floare de foc la care nu te poți uita. Acum iese din apă. Se urcă pe scara dreaptă, de fier, apucând puternic și fin, cu amândouă mâinile, barele transversale de deasupra ei. Cu fiecare treaptă pe care o urcă, simte sporind în ea forța unei mulțumiri calme, care n-are nevoie nici să se ascundă, nici să se arate, nici să se gândească la durată sau la vreun scop, nici să știe de sfârșit. Când ajunge pe stânca de unde s-a

aruncat în mare, privește cu ușoară mirare cele două sandale mici, lepădate neglijent, și se culcă cu fața în jos (ușoară, ca o făptură marină) pe prosopul mare și portocaliu, de parcă ar fi dat de el acolo, pe neașteptate. Fața și-o îngroapă în moliciunea umedă a cotului, pe mâna îndoită. Întregul ei trup, cu tot ce a fost vreodată, cu tot ce-a dorit, a gândit și a simțit, încape în culcușul acesta mic și-și găsește acolo o clipă de pace și adăpost.

Acum, ea simte cum undeva, înăuntrul ei, încolțește și răsare o voluptate liniștită, fără nume; o simte cum crește, cum i se urcă pe tot trupul, cum se întinde ca o creangă de palmier, ale cărei vârfuri subțiri și ascuțite îi ajung până la ochi și-i apasă și-i gâdilă pe dinăuntru pleoapele închise, ca niște lacrimi bune, gata să izbucnească. Poate că totul e bine!

Toată ființa îi e învăluită parcă de-o platoșă mlădie, luminoasă, aeriană și ușoară, dar de nepătruns, fără nume și necunoscută ei. Ritmul încă accelerat al respirației îi umflă coastele care sclipesc când se ridică, se sting când coboară, și iar sclipesc și iar se sting. Și ea se simte ușoară, dar imensă și puternică, asemeni lumii care se schimbă mereu și e veșnic aceeași, calmă și fericită în sânul liniștii acesteia plăcute ce durează numai o clipă.

PANORAMA

Pe vremea copilăriei mele, deci foarte demult, s-a deschis în orașul nostru o panoramă permanentă. „Directorul” ei, un austriac uscățiv, a închiriat pe una din străzile principale ale orașului, într-un loc bine ales, o prăvălie goală și și-a instalat acolo ochenele. Deasupra ușii, a pus o firmă solidă, cu litere de aur scrise pe sticlă neagră: *Panorama lumii*.

Încăperea, suficient de spațioasă, era amenajată frumos și luminată discret. În ea, nimic nu amintea de barăcile acelea ieftine, în care se instalați până acum

panoramele în trecere pe la noi. Totul arăta durabil și statornic. De jur-împrejurul camerei era așternut un covor roșu, îngust; în colțuri se aflau palmieri artificiali; dar spațiul cel mai întins, întregul mijloc al încăperii, era ocupat de panorama propriu-zisă, o construcție în formă de prismă poliedrică, făcută dintr-un lemn fin, vopsit în așa fel, încât să pară mahon. Construcția aceasta poligonală, al cărei acoperiș ajungea până la tavanul prăvăliei, semăna cu un mausoleu de lemn. Pe laturile ei, de jur-împrejur și la distanțe egale, se aflau deschizăturile pentru privit: câte doi ochi mari, de binoclu, cu sticle speciale, încadrate în cauciuc negru. Lângă fiecare deschizătură era câte un taburet mic, îmbrăcat în pluș roșu. Cu totul, să fi fost vreo cincisprezece deschizături - câte una pe fiecare latură a poligonului - și tot atâtea scaune, în interiorul nevăzut al construcției se aflau aranjate circular un număr de fotografii colorate; cu ajutorul unor oglinzi și a unei puternice lumini electrice, dispuse într-un anumit fel, fotografiile se măreau în fața ochilor spectatorului, luminate din plin și deosebit de vii și de plastice. Un mecanism special, invizibil și el, punea în mișcare tot șirul fotografiilor. Fiecare imagine se oprea timp de vreo două minute în dreptul fiecărui spectator, apoi se rotea mai departe, spre dreapta, și-n locul ei venea altă imagine, dinspre stânga. Și tot așa, până când spectatorii vedeau toate fotografiile.

Programul cuprindea câte cincisprezece fotografii dintr-o țară sau dintr-un oraș mare, și se schimba săptămânal. O dată puteai vedea Rio de Janeiro, altă dată Lisabona sau Ceylonul, și așa, în ordine, de la o săptămână la alta, ți se perindau prin fața ochilor numai țări depărtate și ținuturi necunoscute. Prețul unui bilet nu era mare, dar pentru un biet elev din clasa a treia a liceului real însemna totuși o sumă serioasă, de care nu putea totdeauna să facă

rost. Banii trebuiau însă găsiți, căci pentru mine panorama devenise un fel de narcotic necesar. Făceam pe dracu-n patru ca să găsesc moneda nichelată care deschidea ușa „Panoramei lumii”, și când izbuteam s-o găsesc, dădeam fuga drept pe strada principală și-o întindeam femeii grase care stătea la casă. Iar când mă așezam pe taburetul roșu, începea pentru mine o viață adevărată, mare și luminoasă.

Tot ce însemnase până în clipa aceea viață reală se scufunda în neant. Puteam să leg de imaginile din ocheane tot ce citisem prin romane, tot ce dorisem sau plăsmuisem în orele de visare. Câmpul meu vizual, și cu el întreaga mea conștiință, erau complet stăpânite de orașele și ținuturile care-mi alunecau prin fața ochilor și în care mă pierdeam. Era o liniște solemnă și desăvârșită; din când în când, ce-i drept, auzul meu fin de adolescent putea să deslușească un zgomot ușor, vâjâitul abia simțit al mecanismului ce pune în mișcare întreaga aparatură. Dar pentru mine, vâjâitul părea muzica depărtată a sferelor, care însoțește cu necesitate mersul pământului și al ținuturilor lui, prin univers. De câte trei sau chiar de câte patru ori treceau pe dinaintea ochilor mei vrăjiți ținuturile acelea luminoase, de prin alte continente, și nu mă înduram să mă ridic de pe taburet; aș fi putut să stau acolo cine știe cât, dacă n-ar fi fost austriacul: până la urmă el se apropia de mine ca să-mi atragă atenția că timpul meu se terminase de mult și că trebuie să las locul pentru alți spectatori.

Niciodată n-am regretat atâta faptul că sunt sărac și că n-am cu ce plăti încă o dată biletul care ar fi putut să-mi prelungească fericirea. Așa, trezit cu brutalitate din extazul meu, rușinat și năucit, mă strecuram afară, ca alungat. Ieșeam într-un amurg în care totul îmi era cunoscut și neplăcut, mă scufundam în ulițele reale ale orașului, ca într-un vis urât, simțind cum lumea unice

mele realități luminoase rămâne tot mai departe, în urmă. Uneori mi se părea că am orbit, că simt murmurul străzii, vocile și gesturile oamenilor, fără să deosebesc culorile și formele.

Și nu-mi rămânea decât să caut cu îndârjire, așa, abătut și orbit cum eram, bani pentru săptămână următoare; asta însemna un program nou, o țară nouă pe care avea să mi-o aducă întâmplarea sau mai exact întreprinderea ce furniza fotografii modestelor panorame de prin târgurile de provincie ale Austro-Ungariei.

Așa trăiam, în fiecare săptămână, cu ajutorul ochilor și al imaginației, o oră de extaz și fericire desăvârșită. Undeva, într-un ungher al fericirii acesteia luminoase, dăinuia și-un ton sumbru: spaima că fericirea trece și se apropie de sfârșit. Văjăitul ușor al mecanismului bine uns era expresia sonoră a spaimei, dar, totodată și o dovadă că lumea, în frumusețea ei trecătoare, trăiește încă și dăinuiește. Și înghițeam cu ochii ținuturi și orașe ale lumii, oameni, construcții și animale, toate în culori, toate luminate, fără să mă gândesc o clipă că toate s-ar fi putut la fel de bine să nu fie așa, că toate nu erau decât imagini fără viață, că panorama era un mijloc de speculă cu ajutorul căruia, prin metodele cele mai primitive, se storceau bani de la spectatorii naivi și curioși care se plictisesc prin târguri. Un asemenea gând nu mi-a trecut însă niciodată prin minte. Tot ce vedeam prin ocheane percepeam exact după intențiile și prevederile celor ce organizaseră și conduceau „Panorama lumii” și ale celor care lucrau și câștigau împreună cu ei. Iar intențiile și prevederile lor erau cu mult deasupra calculelor și a intențiilor comerciale ale fabricanților obișnuiți. Pentru mine, mărunțișul de nichel nu valora nimic, pe când jocul acesta al fericirii și al extazului prețuia comori. Căci, de fapt, tot ce trebuia pentru joc dădeam de la mine și

scoteam dinlăuntrul meu. La vârsta aceasta, pentru mulți băieți, oricare lucru, chiar și mai neînsemnat decât o biată panoramă, poate fi pretextul unui asemenea joc; orice mijloc, oricât de modest, li se pare binevenit ca să-și desfășoare pe dinaintea ochilor tot ce-i ferecește sau îi apasă, tot ce le umple inima, căci crește odată cu ei, cât țin anii de creștere.

Cum arăta un astfel de program sărbătoresc în ochii mei și în visele care urmau după spectacol? Iată, de pildă, săptămână aceasta un afiș roșu anunță: „Rio de Janeiro, cu frumusețile lui naturale, cu priveliști și construcții”.

Până și numele orașului e minunat! Ca o rachetă care țâș-inește spre cer, într-o noapte de vară, și se desface pe bolta albastră și întunecată în douăsprezece picături de foc diferit colorate: prin întuneric plutesc și cad cele douăsprezece litere ale cuvintelor: Rio de Janeiro.

Asta înainte de-a călca pragul panoramei. Iar spectacolul oferea mai mult decât te așteptai.

Parc în Rio de Janeiro. Floră luxuriantă. Alei largi și lumi-moase, sub razele blânde și egale ale unui soare invizibil. Oameni la plimbare. În prim plan, soțul, soția și fetița lor de șase-șapte ani. Fetița se joacă cu un cerc mare, de lemn. Domnul are în mână un baston și e bine îmbrăcat; doamna are umbreluță, poartă o pălărie mare și o fustă lungă, trena i se târăște marțial pe pământ; fetița are picioare înalte, e îmbrăcată în costum marinăresc, cu fustiță scurtă, e foc de drăguță și de surâzătoare, ca o părticică de fericire separată în marea fericire generală a unei asemenea existențe. Oameni care nu duc lipsă de nimic. Da, totdeauna am visat o asemenea viață și asemenea oameni, și, gândindu-mă la mine și la ai mei, am regretat totdeauna că nu suntem ca ei și-am chibzuit cum am putea să devenim așa; Și acum, iată-i în fața mea – tatăl, mama și fetița – gata parcă să se miște și să

vorbească. După expresia feței lor și după mișcările prinse în fotografie, nu mi-e de loc greu să mi-i închipui vorbind și umblând, deși sunt muți și nemișcați. Și dau frâu liber imaginației. De fapt, e mai bine așa, căci, dacă ar putea să vorbească și să umble cu adevărat, ar spune într-o clipă ce au de spus, ar traversa repede aleea însorită, și toată vraja s-ar sfârși, cine știe cum. Pe când așa, ei umblă când doresc eu, vorbesc când vreau eu și spun ce vreau eu, la nesfârșit. O fericire continuă, o plăcere care durează, neumbrită.

Nici eu însumi cred că n-aș fi putut spune ce mi-ar fi plăcut mai mult să fiu: tatăl, mama și fetița din fotografie, sau băiatul care, în liniștea panoramei, îi contemplă pe toți trei în plimbarea lor pe alea orașului fericit.

Apoi, în vâjâiul ușor al mecanismului, întreaga imagine, cu frunzișurile dese și verzi ale copacilor, cu bolta cerului ce-un albastru pal, și cu cei care se plimbă prin parc, se pune deodată în mișcare, începe să alunece spre dreapta, să dispară. Iar în locul ei vine altă imagine. Lumea e bogată, mare și variată. În ea nu încap golurile, ci numai imaginile care se succed.

În locul parcului și-a familiei ieșită la plimbare, se întinde la nesfârșit strada principală a cartierului comercial al orașului. Pietoni grăbiți, nenumărate vehicule, prăvălii cu firme pe care nu le înțeleg. În ele găsești de toate. Totul lasă impresia de belșug și de forță. Aici se cumpără și se vinde. Iar eu știu ce înseamnă asta. În proporții modeste, firește, dar știu.

Familia noastră îl are de naș pe Blagoje băcanul. Cu câțiva ani în urmă, când eram încă în clasele primare, băcânia lui fusese o adevărată patimă pentru mine. În timpul vacanțelor mă duceam zilnic la el; ore întregi stăteam acolo, deoparte, într-un colț al prăvăliei, și priveam îndelung cum se cumpără și se vinde.

Om ursuz, fără copii, Blagoje nici nu mă alunga, dar nici nu mă ruga să rămân; mă suporta; câteodată mă puneă chiar să fac vreo treabă. Îmi amintesc cum mă învioram atunci, ce important mă credeam și cum căutam să îndeplinesc cât mai bine treaba mărunță care-mi fusese încredințată. Mi se părea că toată lumea mă privește și mă judecă. O dată, Blagoje s-a dus în pivniță și mi-a spus să am eu grijă de toate, până se întoarce. M-am așezat imediat la tejgheaua din spatele căreia abia dacă mi se vedea capul. Dar mi-a dat prin minte să-mi pun sub picioare o lădiță. Așa, arătam mai înalt cu o palmă. Și stăteam pe lădiță ca un comandant de vas pe puntea de comandă, amețit de înălțimea și de importanța poziției mele. Abia așteptam să intre vreun mușteriu, să-i ofer eu marfă și să-i umflu eu prețul. Dar în cele câteva minute n-a intrat nimeni în prăvălie. Apoi Blagoje s-a întors și și-a reluat locul, fără să-mi arunce măcar o privire, iar eu m-am coborât de pe pedestal și am rămas în prăvălia întunecoasă, inutil și micșorat. De atunci însă, am știut mai bine ce înseamnă să vinzi și să cumperi.

Patima aceasta copilărească m-a părăsit repede. Încă înainte de-a intra în liceu am încetat să mă mai duc la nașul Blagoje și am uitat și de el și de băcănia lui.

Pe când mă gândesc la toate acestea, imaginea străzii comerciale începe să se miște. (întâi, abia tresare; apoi se pierde spre dreapta, trăgând după ea o nouă imagine.)

Iată fortăreața, la țărmul mării, clădită din cărămizi și piatră, în prim plan, un bastion înalt, proeminent; pe el, un tun masiv și puternic, din vechime; țeava tunului, frumos lucrată, cu arabescuri, e acoperită de patina verde a coclelii. În zare, largul mării. Totul e luminat de soare, dar năpădit de-o bucurie reținută, plină de-o anumită demnitate.

Tunul! în fericirea existenței din imagini, el era un accent tragic, fără de care, după *câte* s-ar părea, n-ar fi existat nici fericire, nici existență. Accentul acesta spunea că orice fericire și orice existență pot deveni în orice clipă contrarele lor, din care pricină și sunt atât de nestatornice, de minunate și de prețioase.

Niciodată n-am văzut de-aproape un tun. E drept, l-am auzit trăgând de sărbători, dar de văzut nu l-am văzut. (în fața imaginii, n-are niciun rost să minți!) Iar tunul e un lucru de o importanță vitală. Tunul poate să bubuie în orice clipă, să sperie și să facă să se ridice în aer nu numai porumbeii de pe meterezul de piatră al fortăreței, ci și oamenii; tunul poate să producă zguduiri și tulburări grave printre ei. Bubuitul tunului poate să vestească sosirea unui vapor din Europa, pe meleagurile acestea transoceanice. Iar vaporul poate să-l aducă pe pasagerul drag care-i lipsea fericirii noastre ca să fie deplină. Dar mai poate să aducă și vreo scrisoare oficială, cu multe peceti, care anunță schimbări neașteptate, despărțiri și suferințe. Asemenea lucruri există prin romane și ele pică totdeauna ca „trăsnetul din senin”. Bubuitul tunului poate să dea de veste că dușmanul e la orizont. Dușmanul e totdeauna pe undeva, dar, când se ivește, atunci tunurile încep, cum s-ar zice, să tragă singure și – să ucidă. Tunul acesta face parte dintre tunurile care vestesc doar că drama începe.

Vederea tunului (pentru mine, armele înseamnă fapte eroice, război și ucidere) îmi stârnește sentimente puternice și vagi, doruri și elanuri, spaimă și repulsie. Iar largul mării e o minune. Toate acestea mă tulbură și-mi captează într-atâta atenția, încât nu mai aud vâjâitul ușor al mecanismului care-mi pune în mișcare universul, și nu observ că fortăreața mea, împreună cu marea și cu tunul, au și început să dispară în întuneric; în față se desfășoară imaginea unei piațete vechi, cu palate baroce și cu un

havuz de marmură în mijloc. Aci, pe tejghele largi și pe scări de piatră, se vând flori, numai flori. Ceea ce îți izbește mai ales privirea sunt umbrelele mari, albe sau multicolore, sub care stau florăresele, frumoase, zâmbitoare și sprintene. Din tot ce se vede, pe ele e cel mai greu să le uiți. Mai sunt acolo și cumpărători, și perechi de îndrăgostiți care se țin de braț; și mai sunt câțiva bărbați tineri, surâzători, care se apleacă galanți spre frumoasele florărese.

Piața de flori, cu havuzul, cu clădirile mărețe de piatră, cu lumea ei frumoasă și lipsită de griji, îmi sădește în suflet cea mai adâncă neliniște, mai ales după aceea, noaptea, când o revăd în vise sau în stări de reverie. Căci trebuie știut că adevărata viață a imaginilor din ocheane începe abia după aceea, când mă întorc acasă și mă culc. Și nu numai în noaptea când le-am privit, ci toată săptămâna, până când văd un nou program, cu fotografiile ale unor ținuturi noi, cu noi emoții și noi vise. Iar biletul pentru panorama nocturnă mi-l plăteam cu insomnii și cu nervi.

Noaptea, soții din parc încep cu adevărat să umble, iar fetița lor, mișcându-și superbe ei picioare lungi, începe să mâne cercul, până se plictisește; atunci, ea vine mândră și zâmbitoare lângă mine. O cheamă Mărgărita, acum știu asta. Și-i duc cercul, și mă străduiesc, prin cuvinte și prin gesturi, să-i atrag atenția. Dar nu reușesc. Și pe când eu mă căznesc să fiu cât mai original și mai interesant la vorbă și la port, ea calcă, cu pași lungi, ca de ogar, chiar lângă mine, de parcă nu mă vede și nu mă aude. Și, ce e mai rău încă, nu face asta nici conștient, nici intenționat, cu gând să mă chinuiască, ci cât se poate de firesc și fără voie, de parcă într-adevăr nu m-ar observa. Din ea se desprinde un fel de nepăsare și de răceală înăscută. Silă boierească!

Dar parcul se pierde, împreună cu soții care se plimbă cu fetița, și marea începe să se agite, sub zidurile fortăreței. În larg corăbiile încep să navigheze. Uneori, bubuie și tunul, trezindu-mă și sperindu-mă atât de tare, încât îmi simt bătăile inimii. Dar sperietura are darul de-a mă scăpa din visul greu și încâlcit al fortăreței. În visul acesta sunt câteodată sol și duc scrisoarea cu peceti, trecând prin multe primejdii, greutăți și capcane, și nu-i chip s-o predau comandantului fortăreței; altă dată sunt comandantul, primesc scrisoarea confidențială și-mi încordez cât pot privirea ca s-o citesc la lumina slabă a unui felinar milităresc. Dar mă căznesc degeaba, căci nu pot descifra cuvintele și frazele încâlcite. Știu doar că veștile sunt grave și importante, că sunt pline de amenințare și de responsabilități vagi.

Cel mai frumos e, totuși, când reînvie piața cu flori. Culorile devin superbe în varietatea și-n armonia lor, sub soarele sudic, ia umbră răcoroasă, pe lespezile proaspăt stropite ale pieței de piatră. Și eu mă întreb doar de unde vin acum, în vis, prin fața ochilor mei, culorile acestea atât de vii și de frumoase cum n-au fost nici chiar în fotografia de la panoramă.

Apoi florăresele râd vioi și sonor: mâinile lor frumoase, goale până la cot, se mișcă neîncetat și armonios; aleg trandafirii, aranjează buchetele, taie cozile, primesc banii. Și astfel, de la o tejghea la alta, mișcările li se împletesc și li se leagă într-o țesătură de aur viu prin care sclipesc și strălucesc în soare culorile florilor și stropii de apă căzuți pe ele. Printre cumpărători mă aflu și eu. Acum nu mai sunt băiatul zănatec și năuc, sfios și sărac, care, ghemuit pe taburetul din panoramă, trăiește numai cu privirea. Nu! Sunt un tânăr fără griji, un tânăr surâzător. Îmbrăcat elegant, sigur de sine și îndrăzneț în purtări. De fapt. ma mișc și vorbesc ca un om mare, ca

eroul ultimului roman pe care l-am citit, cel despre care stă scris că este „favoritul femeilor și al destinului”. Florăreasa mă întreabă ce doresc (și zâmbetul ei colorează cu auriu și cu alb fiecare sunet), iar eu îi răspund calm și senin, privind-o drept în ochi, că nu există și nu poate să existe floare mai frumoasă decât gura ei. Totuși, cumpăr câțiva trandafiri din care fata face un buchetel, legând printre fire și cel mai dulce zâmbet.

Și-n timp ce degetele ei așază cu îndemânare și leagă trandafirii, ea îmi zâmbește mereu cu dinții-i albi și umezi și mă privește cu ochii ei curați, pe care largul cerului și-al mării i-a înseninat și i-a făcut să pară mai mari. Aș vrea cu tot dinadinsul să nu rup pentru totdeauna firul acesta, să-mi rămână măcar ceva din el (sau măcar iluzia că mi-a rămas ceva), și o întreb cum o cheamă.

— Nina. Bucuroasă oricând să vă servesc, îmi răspunde ea zâmbitoare și preocupată, întinzându-mi buchetul de trandafiri.

Voiam tocmai să-i spun: „La revedere, Nina! Rămâi veșnic frumoasă!” dar am simțit deodată cum și-n această scenă, plină de soare și de miresme dulci, apare un moment întunecat și penibil.

Vârâsem mâna în buzunar, cu un gest larg și sigur, de care eram eu însumi încântat; voiam să scot o mică monedă de aur, cu care să plătesc însutit valoarea trandafirilor înrouați; și iată, buzunarul e gol! Am înghețat. Știam că plecasem cu buzunarele doldora de galbeni, știam că mai adineaori plătisem câteva cumpărături, și-acum, ia banii de unde nu-s! Nicio para! îmi scotocesc înfrigurat buzunarele. Cu un efort dureros, încerc să-mi aduc aminte unde aș fi putut să-mi las banii care adineaori fuseseră aici. Dar memoria se dovedește neputincioasă, paralizată parcă, iar banii nu-s și nu-s. Îmi arde obrazul de-rușine; mâinile îmi tremură de emoție; mă

simt jenat și chinuit. Iar când mă trezesc din coșmar, văd că mi-am înfipt degetele mâinii drepte în plapuma ruptă, din care se revarsă vata veche și ieftină.

Astfel de lucruri, și altele asemănătoare, mi se întâmplau în vis. Și, din păcate, nu numai în vis. Lumea panoramei, nouă, largă și bogată, mă urmărea și-n timpul zilei, aducându-mi bucurii și satisfacții, dar și încurcături și decepții, neînțelegeri și conflicte cu cei din jurul meu. O asemenea neînțelegere a avut loc chiar la început.

Pe-atunci, aveam un prieten foarte bun și foarte apropiat. Eram nedespărțiți și ne iubeam cum se iubesc numai băieții de-i> anumită vârstă. Prietenul acesta al meu, Lazar, era un băiat voinic și dezghețat. Când am văzut primul program al panoramei, am vrut neapărat să-i împărtășesc și lui marea bucurie care mă entuziasmase. Și l-am convins ca duminica viitoare să mergem împreună la panoramă.

Ne-am așezat unul lângă altul, așa fel încât fotografiile, când se mișcau, veneau întâi la mine și apoi la Lazar. La fiecare nouă fotografie simțeam, pe lângă plăcerea pe care mi-o făcea, și bucuria că peste câteva clipe, prietenul meu, ocupat acum să privească fotografia care cu câteva clipe mai înainte mă încântase pe mine, o va privi și el. Mă întrebam în gând dacă și Lazar aude, ca mine, zumzetul acela ușor care însoțește învârtirea imaginilor. Din când în când, mă întorceam spre dreapta, sperând să prind privirea lui Lazar, dar el nu-și mișca de loc capul.

După ce ne-au trecut prin fața ochilor tot soiul de imagini și-au început să vină iar cele văzute, Lazar s-a ridicat și-a ieșit fără să spună un cuvânt, fără să facă un gest. Eu l-am privit mirat, dar am rămas locului și am admirat încă o dată șirul de fotografii, deși cu mai puțină plăcere. Iar când, în sfârșit, m-am ridicat și am ieșit și eu,

l-am găsit pe prietenul meu afară.

Zăpadă murdară și moină. Lazar mi-a spus imediat ce părere avea el despre panoramă. Nimic deosebit. Niște fotografii ca toate fotografiile, cu orașe și ținuturi pe care nu le cunoști, unde n-ai fost și n-ai să ajungi niciodată. Ce valorează toate acestea și cui folosesc? Nimic și nimănui.

Uimit de verdictul lui neașteptat, l-am privit pe Lazar de parcă atunci l-aș fi văzut prima oară. Ce spunea el contrazicea, într-adevăr, atât de mult ce simțeam, credeam și gândeam eu când priveam imaginile și după aceea, încât nu găseam niciun cuvânt să-i răspund. Vedeam cum prietenul meu cel mai bun îmi închide cel mai frumos orizont și-mi distruge cea mai bogată speranță. Îi evitam privirea și simțeam în piept o durere cumplită și reală.

Abia mai târziu, pe drum, a avut loc discuția noastră, dar nici cearta aceea scurtă și fragmentată n-a fost în stare să ducă la înțelegere și la explicații. Lazar susținea că „statul pe vine”, la panoramă, nu merită banii dați pe bilet. Eu simțeam cum se revolta totul în mine împotriva cuvintelor urâte pe care le rostea și a întregii lui atitudini; dar nu i-am spus nimic, gândindu-mă la un singur lucru: la diferența care poate să existe între doi oameni, chiar, când sunt cei mai buni prieteni. Copleșit de descoperirea aceasta neașteptată, am bâiguit ceva despre frumusețea lumii... Care? Unde? Ce frumusețe? Ce lume? mă întreba Lazar, de parcă n-am fi fost împreună la aceeași panoramă și n-am fi privit amândoi aceleași fotografii. La asemenea întrebări, nu puteam să răspund. Iar prietenul meu a încheiat calm și posomorât: cele câteva poze moarte, cu peisaje și vederi, nu fac două parale. Fotografia e fotografie și lumea e lume.

Începusem eu însumi să am îndoieli; mergeam încurcat și frânt, fără să mă uit unde calc, fără să mă gândesc la nimic. Nu mi-am dat seama nici când m-am

despărțit de Lazar, nici cum am nimerit acasă, după lovitura care, în seara aceea, îmi răpise și prietenul, și „lumea” din panoramă.

Dar „lumea” aceea a reînviat în toată măreția și frumusețea ei, chiar în duminica următoare. Cu Lazar am regăsit curând tonul amical de odinioară. Totuși, despre panoramă n-am mai pomenit niciodată. Dar Lazar, care n-a mai călcat pe-acolo, glumea uneori pe socoteala pozelor din ocheane, dar cuvintele lui erau acum potolite și suportabile. Eu nu mi-am apărat lumea de imagini, dar nici nu m-am lăsat despărțit de ea.

Mai aveam și alte necazuri, de altă natură. O după amiază însorită, de primăvară. După multe eforturi, rugămiți și umilințe, am făcut în sfârșit rost de bani pentru bilet. Tremurând de emoție, am dat fuga și m-am închis în panorama sufocantă, fără ferestre și fără aerisire. Am stat acolo poate o oră și am privit programul săptămânii: Ceylonul. (Directorul panoramei, un om bolnăvicios și ros de griji în zilele acelea, nu mi-a dat nicio atenție, iar vizitatori erau puțini.) Temple budiste, ciudate, clădite pe coline, cu mii de oameni, de toate felurile și de toate vârstele, veniți pe jos, de departe, ca să se închine vreunei zeități. Trepte nesfârșite, de pietre ciclopice. Instrumente muzicale, neobișnuite, ale preoților; trompete lungi de lemn, tambure și celine. Păduri tropicale și grădini. Flori albe și roșii, cu potire mari în care se zăresc staminele galbene, cărnoase. Câteva castele albe, năpădite de verdeată și atât de dantelate și de aeriene, încât nu păreau construite de mâna omului, ci răsărite din pământ sau coborâte din înălțimi. Portul agitat și bogat al orașului Colombo, plin de vapoare din felurite țări și de toate soiurile de mărfuri coloniale, prilej minunat de meditație asupra îndeletnicirii negustorilor și navigatorilor, și asupra muncii umane în genere.

Toate acestea mi-au trecut pe dinaintea ochilor, o dată, de două, de cinci ori. Și când, la urmă, am plecat și-am ajuns acasă, se lăsa amurgul. Curtea noastră se și umpluse de umbră, iar pe coline se mai vedea soarele care mă atrăgea irezistibil. Un gard înalt despărțea curtea noastră de curtea vecinului. Vecinul acesta era un evreu, comerciant mărunț, care izbutise să strângă câțiva gologani și se pregătea să plece din ținutul nostru sărăcăcios.

Vrând cu tot dinadinsul să mai văd puțin soare, m-am urcat pe gardul lângă care vecinul își stivuisse o grămadă de lemne de fag, înaltă cât gardul. De pe buștenii aceia de fag se mai putea privi puțin, ca de pe o terasă, soarele și, odată cu el, câte ceva din splendorile Ceylonului. Dar tocmai atunci soarele a apus, peisajul s-a întunecat, iar eu a trebuit să cobor în curtea noastră, care era și mai întunecată.

Pe stiva de lemne a vecinului m-am urcat și a doua zi. A treia zi însă, nevasta negustorului, cu mâinile pline de făină, a ieșit în prag și-a strigat să mă dau jos. Uluit și trezit la realitate, am bolborosit câteva cuvinte fără șir și fără înțeles despre soare, despre dorința de a... numai un pic... Dar femeia nici nu mă auzea, nici nu asculta, ci doar ocăra, cu voce scăzută. Auzi aici: să-ți vâri nasul în curțile vecinilor! Ce soare mai e și ăsta, când ei îi dispar lemnele, buștean după buștean. Ia te uită, obrăznicie...

N-am auzit-o și n-am înțeles-o bine nici eu: fără să mai aștept sfârșitul, am sărit în curtea noastră.

Ceylonul s-a mistuit într-o clipă, ca un pumn de pulbere aprinsă. Și chiar a doua zi, mama mi-a atras atenția, cu glas șoptit și întristat, să nu mă mai urc pe gard și să nu mă mai uit prin curțile altora. (Va să zică, vecina i s-a plâns!) „Acum ești licean și nu trebuie să faci năzbâtii de-astea; dacă află tata... tu-l știi cum e!” Și-ar fi continuat

aşa, să scormonească, prin jalnica cenuşă rămasă din superbul Ceylon, dar eu, cu dinţii strânşi, cu focul ruşinii în ochi, m-am întors şi am fugit afară.

Sigur, îl ştiu pe tata; din păcate, îl ştiu bine, şi de mult. Şi-o ştiu şi pe mama, la care puteai găsi oricând înţelegere şi ocrotire şi care uite că acum începe şi ea să mă privească mai aspru şi să mă judece mai sever. Şi toate, din cauza panoramei. Mai deunăzi, mamai s-a plâns de mine mătuşii din Visoko, care venise pentru o zi, în vizită. Fără să vreau, am auzit o parte din discuţia lor. Panorama asta, zicea mama, parcă i-a luat minţile. Se poartă ciudat, şi acasă şi la şcoală, nu mai învaţă ca lumea, şi începând de luni face pe dracu' în patru până scoate bani de intrare. Mătuşa a încercat să mă apere, mai mult ca să zică şi ea ceva. E încă mic, o să-i treacă. Dar mama a oftat şi a clătinat din cap.

— Nu ştiu, soră dragă, dar mă omoară grija. Mă tot tem să nu semene cu unchiu-său, Jakov, cel de s-a prăpădit ca vai de capul lui. L-am iubit toţi - fie-i ţărâna uşoară! - şi eu l-am tot sfătuit şi l-am bodogănit ca pe-un frate bun, să nu se mai înhăiteze cu tot felul de haimanale şi de tâmpiţi; iar el îmi spunea: „Zău, cumnată, eu n-am nicio vină, aşa mi-e felul, am inima sucită, asta-i!” Şi, într-adevăr, aşa era: dacă-i arătai în vârful Trebevicului cine ştie ce păcăleală, ar fi fost în stare să lase totul baltă, şi casă, şi treaba, şi să pornească gol şi desculţ la deal, după ea. De-aia s-a şi prăpădit. Aşa că tare mă tem...

Îmi părea rău de mama, dar cum să mă înţeleg cu ea, când ea nu ştia decât un lucru: să se teamă. Iar cu tata nici nu se putea vorbi.

La şcoală - era la fel. Tare aş fi vrut să vorbesc cu colegii mei despre Ceylon, dar nu mă simţeam în apele mele: discuţiile se terminau stupid şi duceau la noi conflicte. Colegului meu de bancă, un ceh timid, îi şopteam

în timpul orelor despre peisajele insulei îndepărtate și necunoscute, despre temple, despre păduri dese și câmpii verzi, cu un pic de mare vineție la orizont. O dată, profesorul, m-a certat spunându-mi „să nu mai trăncănesc ca o babă”. M-am ridicat cu ochii-n jos și i-am răspuns cu glas înăbușit dar hotărât, printre dinți, că nu sunt babă și că nu-i permit să mă numească așa. Socoteam că atâta sunt dator să fac pentru minunata și imensa insulă Ceylon, căreia pe atunci îi aparțineam în întregime. Profesorul însă a ținut-o pe-a lui, adăugând că, dacă mai sunt și obraznic, o să mă dea afară din clasă. Iar eu m-am așezat la loc, în bancă, umilit și ridicol, dar ca unul care, datorită panoramei, se plimbă prin cele mai frumoase și mai îndepărtate colțuri ale lumii. Colegul meu de bancă s-a întors cu spatele spre mine, în semn că mă reneagă. Vădit lucru, panorama, care-mi dăruia câte de mari și nebănuite satisfacții, panorama, care trezea în mine o admirație pătimașă și mândră față de măreția lumii, își avea și reversul ei. Din cauza pasiunii acesteia pentru lumea și viața din fotografii, care mă stăpânea cu totul, rămâneam veșnic dator față de lumea reală și vinovat față de viața în care trăiam. Ziua, patima mea îmi aducea mici ciocniri și neplăceri în relațiile cu oamenii; noaptea, îmi strica somnul și odihna, căci întâmplările zilei ne determină atât natura viselor, cât și pe-a insomniilor. Cel puțin așa se spune. Un lucru era sigur însă: că dormeam puțin, iar când izbuteam să dorm, mă tulburau sau mă chinuiau coșmarurile în legătură cu panorama.

Cum așa fi putut să dorm când în fața mea, deodată, ca la atingerea unor muzicanți nevăzuți, înviau toate instrumentele din fața templului budist, începeau să geamă trompetele cele lungi, să bubuie surd tobele și să urle cinelele, sălbatic și nemaiauzit. Mă trezeam brusc și mă uitam speriat în întuneric, prin odaia în care mai

dormeau cei doi frați mai mici ai mei. Priveam și ascultam. Nimic. Liniște. Luna trimitea pe podea o fâșie lungă de lumină. Inima îmi bătea năvalnic. E bine, nu s-a întâmplat nimic, n-a auzit nimeni, dorm toți. Și-atunci începea să mă năpădească un alt soi de spaimă, nouă: înghețam numai la gândul unei asemenea muzici fantomatice, pe care n-o auzea nimeni în afară de mine și care numai pe mine mă trezea din somn.

Rămâneam mult timp de veghe, pierzându-mi firea și revenindu-mi, pe rând, căci nici eu însumi nu știam exact ce anume mi se întâmpla în vis și ce în imaginația trează. Iar când adormeam din nou, începeam să rățăcesc imediat undeva, pe potecile din codrii Ceylonului, întunecoase și înăbușite sub vegetația deasă, de toate formele și mărimile. Flori albe și roșii acopereau complet scara de piatră, iar eu mă făceam tot mai mic și simțeam că mi-e tot mai sete. În căutarea apei și-a umidității, mă strecuram printre potirele florilor, ca o albină, mă scufundam cu capul în jos. orbit de sângele care-mi năvălea în cap, mă pierdeam în moliciunea parfumată și dulceagă a staminelor și a petalelor și simțeam, cu groază că din voluptatea aceasta nu există întoarcere.

O ieșire, totuși, părea că mai există; dar ea nu era bună, căci ducea pe-un munte sterp și înghețat. Pe culmea muntelui, sub un cer vinețiu, stăteam ținut locului și izbit de rafalele unui vânt tăios. Jur-împrejur se întindeau la nesfârșit crestele și văile deschise, bătute de vânt; pe alocuri, se zăreau așezări omenești. Totul neclar, întunecos și înghețat. Îmi era frică de singurătate: măi durea neclintirea la care eram osândit. Tremuram, mă încovoiam în bătaia vântului. Din cerul înnourat auzeam un bubuit surd, pe care-l tălmăceam imediat. Mi se părea că un glas cumplit și solemn îmi spune:

— Ziceai că iubești lumea și că nu te-ai sătura de ea

în vecii vecilor. Iat-o acum: satură-te privind-o și vezi ce-ai iubit!

E groaznic să vezi, ori încotro ți-ai îndrepta privirea, reversul cenușiu și rece al lumii, să asculți glasul care dă sentințe implacabile și să ai sentimentul unui om care, deși are dreptate deplină, e complet neputincios în fața nedreptății atotputernice. Dar, lucru ciudat, glasul acela din înălțimi începea brusc să scadă și să se transforme într-un bombănit omenesc, plin de arțag, bătrânesc și astmatic.

— Iată ce înseamnă să te urci pe lemnele altora. Acuma vezi **f** Din visele acestea mă trezeam totdeauna cu un puternic sentiment de amărăciune. Și încă de pe atunci, ca și mai târziu, în viață, mă întrebam furios: de unde ne vin asemenea lovituri perfide, tocmai în clipele când avem cea mai mare nevoie de odihnă și când ne putem apăra cel mai puțin? Apoi, tremurând de emoție, discutam în gând cu cineva invizibil și inexistent. El susținea că gândurile noastre rele și faptele noastre păcătoase din timpul zilei s-ar răzbuna și ne-ar pedepsi noaptea, în coșmaruri. Bine, îi răspundeam eu, să admitem că-i așa. Dar pe mine coșmarurile chiar și mai rele decât cele de-acum, mă trezeau încă de pe când aveam abia cinci ani. Cine e deci vinovat pentru visele care-i chinuiesc pe bieții copii nevinovați?

În vis, mi-am ispășit și strania mea dragoste pentru panoramă. Toate aceste chinuri, diurne și nocturne, erau încă tulburări ale adolescenței, ceea ce înseamnă că erau multe și grele, dar puteau fi suportate ușor și nu durau mult. Un ceas-două de somn adânc sau o rază de lumină, dimineața, sunt în stare să le șteargă pe toate, fără urmă. Și chiar de-a doua zi mă și gândeam la altceva. Mintea îmi era preocupată de noul program, iar timpul mi se ducea pe alergături și pe frământări ca să ajung la banii pentru

bilet, atât de greu de dobândit.

„Panorama lumii”, cu luminile și umbrele ei adânci și mari, mi-a ocupat o bună parte din viață. Pe-atunci o socoteam reală și credeam că va dura veșnic. Dar, cam după un an, ea a pierit deodată, ca o vedenie.»

Într-o bună zi, a dispărut firma de deasupra intrării. Ușa era larg deschisă. Întreaga încăpere era luminată. Câțiva oameni demontau construcția de lemn, scândura cu scândura, ca pe o simplă baracă. Peste tot se aflau împrăștiați câlți de ambalaj. Firele electrice ieșiseră la vedere. Austriacul cel uscățiv și femeia cea grasă de la bilete, oamenii care mânuiseră minunile și ținuturile lumii, stăteau calmi și dădeau ordine.

În ziua aceea m-am plimbat multă vreme tulburat, prin fața panoramei, aruncând priviri timide prin ușa deschisă. Un tremur rece îmi zguduia tot trupul. Eram dezolat și jignit, simțeam că fusesem înșelat și furat. Nu-mi trecuse niciodată prin minte că s-ar putea să dispară panorama aceasta, care mi se păruse trainică și permanentă, ca și lumea pe care o înfățișa. Și iată: lăzi, hârtie, ambalaje și, în plus, ceea ce socotisem totdeauna drept cel mai trist lucru din viața oamenilor – mutarea. Panorama lumii (a unei lumi bogate și variate) se muta ca o familie de săraci, pe care proprietarul o dă afară fiindcă n-a plătit chiria.

Asta era situația. Ea înlocuise acum bucuriile și emoțiile pe care mi le dăruise panorama. Iar eu căutam măcar o explicație, dar tot ce puteam să aflui și să înțeleg se reducea la atât: întreprinderea cea mare din Viena, care dispune de zeci de panorame, a constatat că panorama din Sarajevo nu e rentabilă și a hotărât s-o desființeze și s-o mute în alt oraș. Aveam în față ceea ce se numește un faliment.

Era o chestiune de bani. Și nu pentru prima dată

aveam ocazia să-mi dau seama de forța teribilă a banului. În tot ce creează și înalță omul, banul circulă invizibil, ca sângele în trup, determinant pentru om și pentru tot ce e legat de om. El le hotărăște oamenilor și lucrurilor forma și semnificația, și le determină la toate veacul și durata. Pe unii îi ține în viață și-i ridică, să dea ramuri și să înflorească; pe alții îi părăsește, lăsându-i să se oflească și să piară ca pomii uscați. Asta e realitatea, și în ea trăim toți, cu tot ce suntem și credem că suntem.

Toată întâmplarea mi se părea de necrezut, îngrozitoare și insuportabilă; începusem să găsesc o voluptate sălbatică în a-mi repeta mereu și a mă sili să cred că lumea și imaginile ei, plăcerile noastre cele mai mari și durerile cele mai grele, gândurile și faptele noastre – sunt legate toate de legile străine și de neînțelese ale circulației banilor. Toate.

Din ziua aceea, pentru mine a devenit un chin să mai trec pe strada unde fusese cândva panorama.

Prăvălia cea mare a mai rămas un timp închisă, apoi s-a redeschis, vopsită proaspăt și renovată. Deasupra ușii a apărut firma: *Levi et Co. – Magazin modern de lenjerie pentru bărbați*. I s-a instalat o vitrină cât toate zilele, cu cămăși bărbătești elegante, ciorapi și bretele. Prin geamul vitrinei se zărea interiorul frumos aranjat.

Privind tejghelele lăcuite și rafturile cu marfă fină, mă întrebam dacă n-au să dispară și ele într-o bună zi, ca prin farmec, potrivit acelorasi legi care făcuseră să dispară și panorama, legi pe care eu nu le cunoșteam, dar le simțeam pretutindeni în jurul meu. Nu mai puteam să cred în trăinicia lumii.

Da, panorama! Mă trădase și plecase luând în lăzi grosolane soarele, și mările, și bogățiile pământului, ca să le arate iar, cine știe unde, în fața cuiva care o să creadă în realitatea ei și o să întoarcă spatele spre propria lui viață,

petrecând ore și ore pe taburetul de pluș roșu. S-a dus și m-a lăsat dezamăgit și singur, chinuit de întrebări la care nu se poate răspunde, dar care nu pot fi nici ocolite: Ce e lumea, lumea reală, cu oamenii vii și cu relațiile lor reciproce, exprimate în avere, în forță, în autoritate, în bani și în calcule? Și ce e imaginea lumii, cu bogățiile, frumusețile și bucuriile ei? Răspuns și explicații, nicăieri. Anii trec; datorită experienței și călătoriilor, problema dobândește sute de înfățișări noi și rămâne, totuși, nerezolvată.

Dar tinerețea găsește timp și puteri pentru toate. La vârsta ei, oamenii nu fug de probleme, ci le adună cu patimă și-și măsoară forțele și-și ascut mintea cu ele. Iar faptul că pentru majoritatea problemelor acestora nu găsesc rezolvări, sau găsesc mai multe, contradictorii, nu-i încurcă și nu-i sperie, căci oamenii tineri nu văd limita nici a forțelor, nici a timpului lor.

Apoi se duc și astea, și vin anii maturității, în care omului i se pare că viața se află undeva între creștere și descreștere. De mult panoramele au dispărut aproape cu totul; au fost înlăturate de alte plăceri și distracții, mai moderne. De mult am aflat eu însumi tot adevărul despre panorama adolescenței mele. Chiar de pe-atunci genul acela de panorame era învechit și nu putea să reziste în orașele mai mari. Fusesse făcută o probă, la Sarajevo, oraș mai înapoiat și mai provincial, unde s-ar fi putut să mai existe spectatori naivi, dar proba eșuase.

Toate acestea însă nă puteau să aibă nicio influență asupra mea. Când în întreaga lume asemenea distracții aproape că nu mai existau, vechea panoramă funcționa înăuntrul unui om. Panorama mea a lumii eu o purtam în mine. La ore diferite din zi sau din noapte, în diferite locuri, mi se întâmpla să mă pomenesc deodată pe scăunelul scund, fără spetează, iar în fața mea începeau să

alunece lent, în şiruri nesfârşite, imaginile lumii, cu varietatea lor inepuizabilă. În larma evenimentelor mari sau neînsemnate ale vieţii, care au fost multe, ca şi în liniştea singurătăţilor mele, care au fost prea multe, se ivea din când în când vâjăitul acela uşor al mecanismului simplu ce punea în mişcare imaginile.

În mine continuau să trăiască locurile şi chipurile văzute în imaginile din panorama de la Sarajevo, în care am simţit întâia oară dragostea mistuitoare pentru lumea largă.

Şi timpul trecea: tinereţea, maturitatea. Apoi au venit primii ani ai Lătrâneţii. Student la politehnică, inginer specialist în studiul materialelor, trăiam laolaltă cu oamenii, asemeni lor, când un pic mai bine, când mult mai rău. Şi în acelaşi timp, trăia, creştea şi se maturiza lumea panoramei. Uitarea, care şterge atâtea chipuri vii şi locuri reale, atâtea fericiri şi dureri adevărate, n-avea nicio putere asupra lumii acesteia. Anotimpurile ei veneau şi se duceau, oamenii ei trăiau şi îmbătrâneau. Panorama îi urmărea mereu şi pretutindeni, în mişcarea lor prin lume şi în toate schimbările vieţii lor.

În frumosul parc din Rio de Janeiro creşteau copacii, iar alături de ei creştea şi fetiţa Mărgărita, fiecare după legea lui. De mult nu mai alerga ea după cerc. Picioarele lungi, ca de gazelă, îi erau acoperite de-o fustă lungă, până peste genunchi. Creştea, plină de-o energie mereu sporită, de-o bucurie care încă n-avea nume şi de întrebări neliniştitoare: ce poţi face cu energia şi cu bucuria care te năpădesc zi de zi?

Toate acestea le ştiu din jurnalul pe care ea l-a scris până la vârsta de paisprezece ani, până în ziua când, pentru prima dată, jurnalul a rămas fără însemnări, iar în locul lor fata a scris, cu aceeaşi peniţă, o telegramă adresată tuturor rudelor: „Azi a murit tata. Mărgărita”.

Aici i s-a oprit jurnalul și i s-a frânt viața. Pentru câteva luni doar. Apoi au continuat și viața, și jurnalul.

Mama nu mai era femeia aceea înaltă și puternică, din parc. Până nu demult, fusese încă și rămasese așa, fără schimbări vizibile. Acum, după moartea soțului, frumusețea ei sănătoasă se ruina zi de zi, vizibil. Femeia se ofilea și se topea, scufundându-se parcă în pământ. Nu știuse să-și întoarcă fața de la *unica* moarte pe care o văzuse de aproape, și era ea însăși condamnată la moarte. Asta se vedea din toate, și mai ales din ochii ei pierduți și deveniți dintr-odată parcă puțin sașii. Ochii își plimbau privirea peste lucruri și peste oameni, dar era clar că nu văd ce privesc și că sunt îndreptați spre ceva care nu li se arată oamenilor vii și care devenise singurul lor orizont, pentru totdeauna.

Văduva făcea parte dintre acele femei rare, a căror tristețe nu se potolește și nu se trece cu vremea, așa cum se întâmplă de obicei, ci se permanentizează și distruge țesuturile cele mai fine ale întregului organism. O asemenea femeie se stinge în lacrimi.

După moartea soțului, ea a mai trăit un an și opt luni, legată de viață printr-un sigur lucru: grija de a-și mărita și a-și căpăta fiica. S-o mărite și s-o pună la adăpost de neplăcerile și loviturile la care se putea aștepta în orașul lor o fată tânără și frumoasă, fără avere, fără experiență, fără părinți și fără rude mai apropiate. Mărgărita se opunea însă. Alfredo, prietenul ei din copilărie, mai mare cu vreo doi-trei ani decât ea, își făcea studiile la Paris. Mărgărita fusese totdeauna convinsă că atunci când îi va sosi vremea măritişului, o să se mărite cu el. Își scriau. Dar el nici n-avea de gând și nici nu putea să se întoarcă acasă. Iar aici, i se găsisse un pretendent excepțional. Mama insista, susținând că Alfredo nu face studii la Paris, ci taie frunze la câini, căci așa îi era firea, și că din partea lui nu

trebuie să se aștepte la nimic bun. Zguduită de pierderea tatălui, năucită de atmosfera de doliu din casă, Mărgărita se îngrozea la gândul că ar putea să rămână singură. Scrisorile de peste ocean nu-i dădeau nicio speranță. Astfel, până la urmă ea cedă și acceptă căsătoria.

Imediat după nuntă, mama părăsi repede și ușor viața de care o mai legau fire atât de slabe și de puține.

Mărgărita se mărită cu un tânăr voinic și rumen la față, coproprietar al firmei *Frații Suarez*, care ținea câteva magazine mari în capitală și-n provincie. Tânărul făcea parte dintr-o familie numeroasă și bogată, o întreagă dinastie, compusă din opt frați și trei surori, toți însurați, căpătuiți și cu mulți copii. Erau toți voinici, gălăgioși, întreprinzători și semănau leit ca fire și ca înfățișare. Printre ei, Mărgărit se pierdu ca în forfota unui bâlci.

Jurnalul de fată n-a mai fost continuat. Panorama răzbate greu cu luminile ei în viața familială a unor oameni de felul Suarezilor. Abia după aproape un an de la nuntă, am revăzut-o pe „fetița din parc”, chiar la intrarea parcului, într-o zi când panorama începuse iar să funcționeze și, după năravul ei, îmi adusese în față capitala Braziliei. Alături de poarta mare, pretențioasă, din fier forjat, Mărgărita părea mărunță, micșorată. După-amiaza era însorită, dar ea își strângea, totuși, în jurul gâtului, o blană rară și scumpă.

Întâlnirea ne-a bucurat pe amândoi, dar poate tocmai de aceea am vorbit puțin și ne-am spus numai lucruri obișnuite. Mărgărita mi-a spus că părăsise de două zile clinica unui renumit profesor. (A rostit numele unui ginecolog.) Acum se pregătea să meargă la odihnă, ca să se mai refacă. Unde? Când? Totul depindea de Au-gustino și de afacerile lui. (Augustino e soțul. I-a rostit numele de câteva ori, totdeauna cu o ciudată pauză înainte de prima și după ultima silabă, așa cum rostesc elevii, la examene,

numele istorice.)

Era palidă, se vedea asta, cu tot fardul de pe fața ei. Zâmbetul slab îi descoperea gingiile fără sânge care îi împrejmuiă dinții perfecți. „Ia te uită ce devin copiii frumoși de prin parcuri”, mă gândeam eu, simțind cum mi se strânge și mi se usucă gâtul. Mărgărita vorbea mai departe, calm și real, dureros de real. În frazele ei, care semănau grozav cu o lecție bine învățată, revenea mereu cuvântul „Augustino”, cu pauzele respective. Povestea despre boala și convalescența ei, dar vorbea oarecum de sus, generalizat, așa cum li se vorbește copiilor care nu pot să înțeleagă și nu trebuie să știe totul.

La despărțire, am schimbat câte un zâmbet palid și-o strângere de mână grăbită, atât de grăbită, încât mai apoi nu mi-am putut aminti de mâna ei, oricât m-am căznit. În schimb îmi amintesc că i-am simțit în glas o notă de amărăciune neașteptată și că am văzut în ochii ei o sclipire nouă, dură. Mașina a venit după ea în fața porții celei mari a parcului și Mărgărita și-a luat repede rămas bun, părăsindu-mă de parcă ar fi părăsit totul de pe lume, ca să se întoarcă la casa și la soțul ei. Eu mi-am continuat plimbarea pe jos, dorind sănătate întregii lumi, pentru ca, în felul acesta, să fie sănătoasă și Mărgărita.

Și au trecut iar anii. Jurnalul a fost continuat. Din el se vede că, după avortul din primul an de căsnicie, Mărgărita și-a revenit, s-a mai înzdrăvenit și s-a mai înseninat. Apoi, în doi ani, a născut doi copii, un băiat și o fetiță. Sănătoși și frumoși, copiii creșteau repede.

Când a împlinit cinci ani de căsătorie, tână pereche a plecat să viziteze Parisul, apoi Roma. Călătoria aceasta era, oarecum, un obicei al familiei: după cinci ani de căsnicie, când existau copii sănătoși, legătura se socotea reușită și consolidată; iar ca răsplată, soții făceau tradiționala călătorie la Paris și la Roma. Așa călătoriseră,

la vremea lor, toți frații mai mari; așa hotărî și acum marele consiliu de familie al Suarezilor și pentru Augustino.

Soții au plecat, deci, într-un voiaj de patru luni, cu copiii și cu slugile, așa cum fac multe familii sud-americane înstărite.

La Paris au tras la un mare hotel, pe avenue Matignon, trăind ca toți compatrioții lor când vin la Paris. Într-o zi, Mărgărita a ieșit singură pe Champs Élysées, după niște cumpărături. Întâmplarea a făcut ca la primii pași să-l întâlnească pe Alfredo.

Fără strigăte de uimire, dar și fără șovăieli și rețineri, s-au îndreptat unul spre altul, de parcă s-ar fi înțeles dinainte să se întâlnească acolo, și s-au așezat, firesc și liniștit ca acasă, pe-o banchetă de paie împletită, în fața unei cafenele mari. Și se priveau tot firesc și liniștit. Au vrut să stea și de vorbă așa, dar discuția lor nu s-a legat. Izbucnea și se stingeau; țâșnea și se oprea. Gândurile care nu puteau fi spuse îi împiedicau să spună ceea ce nu gândeau. Și totul se reducea la cuvinte neînsemnate și goale.

— Nu zău, cine ar fi zis...

— Da, zău așa...

— Așa...

Gândind fiecare la ce-l frământa, nu izbuteau să se audă unul pe altul. El își zicea: „Ia te uită ce șolduri și ce piept! Și culoarea din obraji care odinioară erau atât de palizi! E roză până și pe piept, chiar sub gât. Iată ce înseamnă anii de căsătorie și nașterile. Dar cel mai mult i s-a schimbat felul de-a vorbi. Parcă i s-a scos un vâl de pe glas, de pe fiecare cuvânt rostit. Totul e clar și descifrat, fiecare cuvânt înseamnă exact ce-ar însemna în gura oricărui concetățean de-al nostru. Adică nu înseamnă mare lucru. Iată ce devin fetele frumoase și enigmatice!” Ea se

gândea: „Doamne, cum se poate una ca asta? E același, și e schimbat, totuși, schimbat fundamental, complet și definitiv. În acești șapte-opt ani, s-a subțiat și s-a rafinat, ca un cuțit de bucătărie prea mult folosit. Parcă i-au extirpat, printr-o operație specială, toată bunătatea și veselia tinereții. Strângerea de mână fermă și seacă și privirea lui vie și îndrăzneată arată că e un om fără iluzii, dar și necruțător față de sine și față de alții. Iată omul care n-a vrut să se întoarcă în țara lui atunci când trebuia, și care nici n-o să se mai întoarcă vreodată”.

Convorbirea se desfășura paralel cu gândurile acestea, penibilă pentru amândoi. Bărbatul devenea dur și cinic. Nu mai fusese niciodată în situația de-a nu putea găsi cuvântul potrivit. Iar femeia, prefăcându-se că nu observă nimic, vorbea despre soțul și despre familia ei, pomenindu-și des soțul și rostindu-i totdeauna numele cu pauze înainte de prima și după ultima silabă.

Sfârșitul întrevederii a însemnat o eliberare pentru amândoi, de aceea a fost ceva mai vioi și mai vesel S-au asigurat unul pe altul că trebuie neapărat să se mai vadă. El o să dea un telefon. Și... Augustino... o să se bucure... Neapărat, neapărat! Și amândoi simțeau că, de fapt, ceea ce spun înseamnă niciodată și cu niciun chip.

Viața ar părea mai ușoară și mai frumoasă dacă n-ar exista atâtea întâlniri inutile; dar, din moment ce nu pot fi evitate, trebuie pe cât posibil scurtate, trebuie avut grijă să nu se repete și, mai ales, trebuie uitate cât mai repede.

Cu descrierea scurtă a vizitei acesteia la Paris și a reîntoarcerii la Rio de Janeiro se încheie, poate pentru totdeauna, jurnalul Mărgăritei. Pe fila a patruzeci și opta, din care două treimi au rămas nescrise, femeia a mai notat că e uimită cât de repede îi cresc și se maturizează copiii. Fiica ei, o fetiță subțirică, cuminte și slăbuță, care de-abia a trecut în clasa a treia elementară, a și declarat solemn că

a început să-și scrie jurnalul, căci așa fac toți oamenii excepționali.

Acesta a fost ultimul lucru notat în jurnalul Mărgăritei. Apoi, în jurul ei s-a închis complet și definitiv cercul Suarezilor, în care privirea omului din afară nu pătrunde și-n fața căruia se oprește neputincios și ochiul panoramei mele.

Dar, în schimb, alte imagini din panorama adolescenței mi-au rămas vii și s-au ivit uneori, strecurându-se printre schimbările, călătoriile și orizonturile proprii mele vieți.

Mi se întâmpla câteodată, când mă aflam la vreun teatru și urmăream vreo piesă fără importanță, să simt pe neașteptate cum fotoliul mi se transformă într-un scăunel fără spetează. Atunci, în fața mea răsărea mașinăria de lemn, cu ochenele ei. Și-n locul vocilor de pe scenă, auzul meu prindea, de undeva, din lăuntru, vâjâitul fin care însoțea mișcarea imaginilor. În fața ochilor îmi apărea câte o frântură din viața uitată a țărilor depărtate pe care le văzusem în fotografiile de demult.

Astfel, după mult timp, care a însemnat o viață de om, mi s-a ivit iar piața cu flori din Rio de Janeiro.

Un soare dogoritor. Prospețimea apei, pe lespezile de piatră. Parfumul florilor. Murmurul glasurilor femeiești, depășindu-le în înălțime pe cele bărbătești, ca un ciripit sau ca o chemare de păsări. Au trecut atâția ani fără să schimbe nimic în piața aceasta; doar oamenii s-au schimbat și s-au succedat, menținând astfel neschimbarea peisajului.

La tejgheaua frumoasei Nina de altă dată se află acum o fată bălaie, plinuță și blândă. Fata ei. (Oare au trecut atâția ani?) o înlocuiește pe maică-sa și vinde cu aceleași gesturi și cuvinte flori care, și ele, arată la fel ca odinioară, proaspete și licărind sub picăturile de rouă.

A dispărut apoi și imaginea aceasta brusc înviată în desfășurarea firească a zilelor și a vieții pe care o numim reală. Părea că s-a pierdut pentru totdeauna în uitare. Dar peste câțiva ani, mecanismul neobosit al panoramei mi-a adus din nou, după o întâmplare oarecare, neînsemnată și fără nicio legătură cu ce se petrecea atunci în mine și în jurul meu, imaginea pieții cu flori, și, odată cu ea, și o surpriză.

Lângă tejghea se afla o bătrânică senină și zâmbitoare, cu părul lins, albit de tot, în contrast cu ochii ei negri, vioi, și cu obrajii rumeni. Lângă ea stătea o fetiță frumoasă, de vreo șapte sau opt ani. Nina și nepoțica ei.

Vorbesc cu Nina. Îi spun cât de bine mi-o amintesc, la aceeași tejghea, în tinerețea „noastră”. Ea râde, cu sfîciciune firească și plăcută. O întreb cum îi merg treburile, cum îi merge cu sănătatea, ce s-a întâmplat cu fiica ei cea bălaie. Și-mi povestește vioi și simplu că ea, Nina, și soțul ei, sunt bine. El e grădinar și mai muncește încă. Pentru ei e ușor. Cu bătrânii, totul e totdeauna ușor. Mai greu e cu tinerii. Au trei băieți și o fată. Copii buni, dar ce să-i faci? Fiecare cu soarta lui. Băieții s-au risipit toți, au plecat cam departe. Unul e în armată, s-a angajat pe câțiva ani. Singura lor fată a lucrat un timp aici, în piață, și și-a ajutat mama, dar apoi s-a măritat. Soțul ei e meseriaș bun și câștigă frumos, dar e grozav de gelos. Au și ei trei copii. Ea e cea mai mare (Nina mi-o arată pe fetiță și continuă să-mi povestească despre fiică-sa). Gelozia soțului le tulbură căsnicia, altminteri armonioasă. De aceea e nevoită să stea ea, la vârsta asta, la tejghea, căci ginerele nici nu vrea s-audă măcar să-și lase din când în când soția în piață, să-i mai țină locul. Gelozia e boală curată! Grozav, domnule, cum își strică oamenii, singuri, viața!

Toate acestea, Nina mi le spune fără amărăciune; din vorbele ei reiese că viața-i bună și frumoasă, că sunt cu

atât mai regretabile cazurile ieșite din comun și că toate trebuie suportate și îndreptate cât se poate mai bine. Și, pe când vorbește, ochii îi surâd cu blândețe; largul mării și al depărtărilor de odinioară a răzbit de undeva, din ei. Acum, nepoțica vine lângă ea, și ea o mângâie pe păr. „Servește-l pe domnu', suflețelule!” Micuța se înalță pe vârfurile degetelor și, cu ochii în jos, scoate trandafirii, neîndemânatică dar drăgălașă. Așa se întâmplă în natură: cel tânăr și crud îl imită cu o tenacitate emoționantă pe cel puternic și vârstnic.

— Cum te cheamă? o întreb eu.

— Nina. Nina, bucuroasă oricând să vă servesc.

— E primul copil și i-au pus numele bunicii, intervine bunica, veselă.

Apoi adaugă, mai încet:

— Îmi și seamănă!

Când mi-a întins trandafirii, fetița și-a ridicat privirea și i-am văzut ochii, brusc, de parcă și i-ar fi ascuns până atunci; erau căprui, larg deschiși, tineri și feciorelnici, dar aminteau și ei, vag, orizonturile depărtate și largul mării.

Am vârât mâna în buzunar, am găsit banii – de data asta imediat! – și i-am întins fetiței.

— Rămâi cu bine, Nina, i-am spus apoi vesel și mă pregăteam să-i urez să rămână veșnic frumoasă, dar n-am izbutit decât să repet cu glas surd: „Rămâi cu bine, Nina!” cuprinzându-le în cuvintele acestea și pe bunică, și pe nepoată.

Din panorama copilăriei mai răsăreau și-mi mai răsar încă și astăzi, mai rar sau mai des, dar totdeauna pe neașteptate, și alte imagini, mai mult sau mai puțin clare. Ele îmi plutesc pe dinaintea ochilor o clipă, fugare ca în vis, lăsându-mi amintiri persistente și urme adânci, ca viața reală. Uneori, sunt imagini de oameni vii, alteori sunt locuri sau lucruri.

Amintiri vii și gânduri grave se nășteau în mine când apărea imaginea vechii fortărețe de pe malul mării, a bastionului aceluia înarmat cu un tun de apărare, care-și făcea atât de bine datoria. Cu trecerea anilor, tunul s-a înverzit de tot și, datorită acestui mimetism, s-a făcut una cu piatra sură și cu iarba din lăcașul său. Acum, pare o uriașă șopârlă tropicală, la pândă.

Iată, cu tunul cel vechi mai continui încă uneori discuțiile lungi, începute demult, în panorama din Sarajevo. Doar că acum nu mai sunt discuții de adolescent, despre aventuri visate și despre drame care ar putea să se întâmple. Ca unei vechi cunoștințe, îi povestesc tunului ce-am văzut, ce-am simțit și ce-am înțeles, la vreme de război și de pace, ca inginer și specialist, venind în contact cu tunurile din vremea noastră și cu cei ce le fabrică, le perfecționează și le dau oamenilor ca să le folosească împotriva altor oameni. Cu el se poate discuta despre toate acestea, cum ai discuta cu o ființă vie. Poate pentru că așa, bătrân și părăsit, de fapt nici nu mai e tun; și totuși, în memoria lui, proaspătă încă, sunt păstrate și cunoscute multe lucruri despre tunuri și despre ticăloșiile lor.

Nici templele din Ceylon n-au pierit cu totul în uitare. Se mai întâmplă și acum să mă trezească din somn aceleași sunete ale instrumentelor de suflat și ale tobelor mici, care însoțesc murmurul rugăciunilor, întretăiate de suspine, înăbușind gândul uman în germen. Și masa credincioșilor care viețuiesc pe treptele de piatră făgăduind raiul se pare că e aceeași, deși de-atunci o altă generație a înlocuit-o pe cea veche. Fluviul de oameni care se închină e când mai puternic, când mai firav, dar nu-i dau de capăt, și nici scării care-mi apare o secundă în fața ochilor, ca o dâră, nu-i văd sfârșitul.

Trezit de zarvă, de țipete și de imaginea aceasta dezolantă, îmi adun încet gândurile și, în liniștea nopții,

îmi făuresc o altă imagine, mai de dorit, a lumii și-a domniei omului.

Se întâmplă însă ca panorama să-mi dăruie și alte imagini, mai luminoase și mai îmbucurătoare, cu care mă îmbărbătează. Trec cu viteză potrivită pe-o alee, pe sub plopii verzi și înalți, prin mijlocul Sremului. Vântul de primăvară poartă puful alb, ca pe-o ninsoare ușoară și caldă, și ne acoperă cu el peisajul și geamurile mașinii. Totul în preajmă devine ușor și ireal, eliberat o clipă de necesitatea de-a fi și de-a rămâne veșnic ceea ce este. Atunci mi se ivește pe neașteptate în față Lisabona, așezată la vărsarea unui mare fluviu în Oceanul cel nesfârșit, așa cum am văzut-o cândva, în panorama lumii mele de copil. Orașul are ceva exuberant, nebunesc și îndrăzneț în arhitectura palatelor și a bisericilor, dar și ceva uman și nobil în construcția și aranjamentul clădirilor pline de însuflețire și de demnitate.

Pe țărmul pietros al bătrânului port, sub un soare primăvăra-tic, trec grupuri, grupuri nevestele și fetele pescarilor, îmbrăcate ușor și arse de soare, purtând pe cap coșuri largi și plate, ca niște pălării exotice. Duc peștele pe care părinții, frații și soții le-au adus în bărcile lor smolite. Majoritatea sunt tinere și mlădioase, iar greutatea de pe cap, distribuită așa fel, încât să apese egal pe toate părțile trupului, le dă o ținută dreaptă și demnă, făcându-le să pară niște chiparoși sau niște plopi în mers. În preajmă, valurile sonore ale râsului și vorbelor. Unele sunt desculțe, altele poartă încălțăminte de lemn, un fel de saboți, care în ritmul viu al mersului lovesc lespezile de piatră și răsună ca niște castaniete vesele. Câteva dintre ele s-au depărtat un pic de grup și privesc drept înainte, de parcă asta le-ar ajuta să mențină echilibrul între corp, mers și greutatea de pe cap. Și toate cântă încet, fiecare pentru sine.

Odată cu ele mi se pare că văd pășind întreaga viață

omenească, cu înmulțirea, creșterea, îmbătrânirea, pescuitul, hrana și dragostea ei. De aceea calc și eu la pas cu ele. Și mi se pare mereu că femeile își dau coate și că râd puțin pe socoteala mea; același sentiment l-am avut, îmi amintesc, și-atunci, la panoramă, când eram copil; și, ca și-atunci, îmi e un pic ciudă și nu prea-mi place, dar nu le părăsesc, totuși, căci mi-e mai ușor să le suport ironia senină decât să mă despart de ele.

Asemenea scene durează mult. Durează mult în *mine*, dar țin numai o clipă pe aleea pe care trecem... Abia m-am gândit la asta, și iată, imaginea femeilor de pescari se șterge și dispare; acum nu mă mai scaldă râsul lor moale și sclipitor, ci, din nou, aleea cu puf alb. Unul după altul, plopii își leapădă fulgerător chipul de pescărite din Lisabona și redevin ce sunt: copaci înfrunziți și unduitori, în soarele primăvăratic. Ici, colo, câte unul mai e încă pescărită întreagă; altul a mai rămas femeie până la brâu, iar de acolo în sus și-a și recăpătat coroana bogată, în jurul căreia plutesc ultimele sunete ale cântecului pescăresc, într-o limbă de pe alte meleaguri. Peste o clipă însă, toți plopii se transformă și-și reiau adevăratul lor chip. Nici urmă de Lisabona, și nici de femeile ei. În jurul meu, numai aleea și plopii care își risipesc din belșug semințele de fulgi cu aripioare, dăruindu-le vântului și întâmplării.

Așa apar, fulgerător, și tot fulgerător dispar, imaginile lumii din panorama mea. Și-au să apară, poate, din nou, ele sau altele, în privința aceasta, nimic nu-i sigur, și pot spera orice. Așa e patima care s-a aprins în mine cândva, în încăperea aceea închisă și întunecoasă, pe când priveam imaginile orașelor și ale locurilor; și niciodată nu s-a stins și n-a scăzut, ci a crescut odată cu mine, s-a maturizat, fără să-și piardă, cu trecerea anilor, puterea și strălucirea. Patimă grea și costisitoare, dar pe care eu o plăteam cu plăcere și generozitate, dând nu monezi de nichel, ci tot

ce-aveam mai bun în mine. Și totuși, îi sunt dator și-am să-i rămân în veci dator, căci imaginile lumii pe care le-am văzut sau le-am întrezărit nu pot fi niciodată plătite îndeajuns. Ele mă poartă, mă înalță, mă leagă de viață și-mi dovedesc neconținut că, hoinărind atâtea ani prin lume, nu mi-am irosit zadarnic puterea.

Cuprins

Ivo Andric...

Drumul lui Ali Gerzelez... 21

Podul de pe Zepa... 42

Povestea cu elefantul vizirului... 50

Veletovenii... 91

Povestea clăcașului Siman... 10°

Grevă la țesătoria de covoare... 126

Surcele... 132

Vis și realitate, Sub carpen... 140.

Coasa... 145

Taifas... 151

Vremurile Anikăi... 157

Aska și lupul... 21

O ușă închisă... - j24

Scrisoarea din anul 1920... 23S-O femeie pe stânci...

24

Panorama... 2

Redactor responsabil: INA CRISTEA Tehnoredactor:
AUREL. BUCUR

*Dat la cules: 04.01.1966. Bun de tipar: 04.05.1966.
Apărut 1966. Tiraj 22.no. Broșate 20.090. Legate 2080.
Hârtie ziar de 50 g m. Format 540X840116, Coli ed. 18,
28. Coli tipar 18, 25. A. nr. 17, 543. C.Z. pentru bibliotecile
mari 886.1. bibliotecile mici*

C.Z. pentru 6.1-R32R

Întreprinderea Poligrafică „Informația Bucureștiului”,
str. Brezolanu nr. 23 - 25 București.

Republica Socialistă România, – cd. 9.